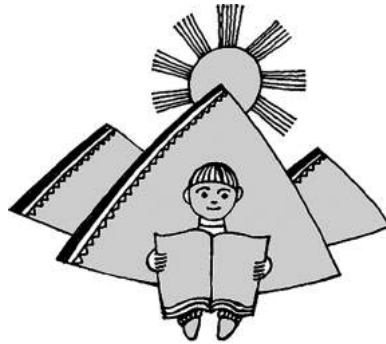

**Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»**

Гірська школа Українських Карпат

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

№ 19
2018

**Івано-Франківськ
2018**

**Засновник та видавець – державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»**
Видається з 2006 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: Галина Білавич
Заступник головного редактора: Марія Оліяр
Відповідальний секретар: Інна Червінська

Ігор Цепенда	Олена Біда (м. Черкаси)
Оксана Блавт (м. Львів)	Наталія Благун
Наталія Богданець-Білоskalенко (м. Київ)	
Володимир Боднар (м. Київ)	Олена Будник
Войцех Валят (Республіка Польща)	Тетяна Горпініч (м. Тернопіль)
Тетяна Завгородня	Микола Євтух (м. Київ)
Віталій Кононенко	Тетяна Котик
Олександр Кучай (м. Київ)	Неллі Лисенко
Надія Луцан	Пьотр Мазур (Республіка Польща)
Галина Михайлишин	Алія Момбек (Казахстан)
Юрій Москаленко	Зіновія Нагачевська
Ірина Пальшкова (м. Одеса)	Любомира Пілецька
Ришард Пенчковські (Республіка Польща)	
Світлана Романюк (м. Чернівці)	Іван Руснак (м. Хмельницький)
Надія Федчишин (м. Тернопіль)	Марія Чепіль (м. Дрогобич)

Літературні редактори: Ірина Гуменюк
Лілія Копчак
Технічний редактор: Ярослав Никорак

Адреса редакційної колегії: «Гірська школа Українських Карпат», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76000. Тел. (0342) 53-15-74, fax (03422) 3-15-74.
E-mail: mountainschool@pu.if.ua; www.mountainschool.pu.if.ua.

Внесено до Переліку наукових фахових видань України наказом Міністерства освіти та науки, молоді і спорту України № 54 від 25.01.2013 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18273-7073ПР від 05.09.2011 р.

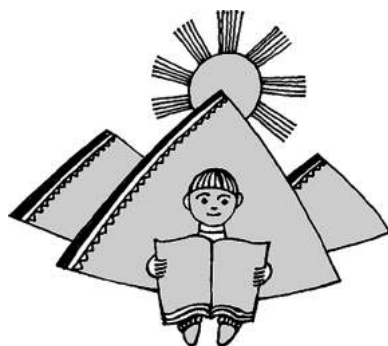
Друкується за ухвалою вченої ради державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 11 від 27 листопада 2018 р.)

Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів, а тому їх зміст не завжди відображає погляди редакційної ради. Статті друкуються в авторській редакції.

При передруці матеріалів посилання на це видання обов'язкове.

ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ. 2018. № 19. 146 С.

**Public higher education institution
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»**

Mountain School of Ukrainian Carpaty

SCIENTIFIC EDITION ON PEDAGOGICAL SCIENCES

No. 19
2018

**Ivano-Frankivsk
2018**

**Founder and publisher – Public Higher Education Institution
«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»
Issued since 2006**

EDITORIAL BOARD

Editor in chief: Halyna Bilavych
Deputy chief editor: Mariya Oliyar
Executive secretary: Inna Chervinska

Igor Tsependa	Olena Bida (Cherkasy)
Oksana Blavt (Lviv)	Nataliya Blagun
Nataliya Bohdanec-Biloskalenko (Kyiv)	Volodymyr Bondar (Kyiv)
Olena Budnyk	Wojciech Walat (Poland)
Tetiana Horpinich (Ternopil)	Tetyana Zavhorodnya
Mykola Evtukh (Kyiv)	Vitaliy Kononenko
Tetyana Kotik	Oleksandr Kuchay (Kyiv)
Nelly Lysenko	Nadiya Lutsan
Peter Mazur (Poland)	Galina Mykhailyshyn
Aliya Mombek (Kazakhstan)	Yuriy Moskalenko
Zinoviya Nahachewska	Irina Palshkova (Odesa)
Ryszard Pęczkowski (Poland)	Liubomyra Piletska
Svitlana Romaniuk (Chernivtsi)	Ivan Rusnak (Khmelnitskiy)
Nadiya Fedchyshyn (Ternopil)	Maria Chepil (Drohobych)

Literary editors: Iryna Humeniuk
Liliya Kopchak

Technical editor: Yaroslav Nykorak

Address of editorial staff: «Mountain School of Ukrainian Carpaty», public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76000. Tel. (0342) 53-15-74, fax (03422) 3-15-74. E-mail: mountainschool@pu.if.ua; www.mountainschool.pu.if.ua.

The journal is added to the «List of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for the degree of doctor and candidate of sciences can be published». Order № 54 by Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine from 01.25.2013.

Certificate of publishing media State registration series KV №18273-7073 PR from 05.09.2011.

MOUNTAIN SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATY. 2018. No. 19. 146 Pg.

© PHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 2018
© «Mountain School of Ukrainian Carpaty», 2018

Розділ I. Теоретико-педагогічні проблеми сучасної освіти

doi: 10.15330/msuc.2018.19.5-8

Наталія Благун,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Nataliya Blagun,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

n.blahun@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9133-2638

УДК 378.147

EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS A TOOL OF ENHANCING THE PROCESS QUALITY OF THE PERSONALITY DEVELOPMENT

Abstract. The main task of the article is to define the concept of «educational technologies» in the context of modern educational space. The system of views of domestic and foreign scholars is revealed. It defines educational technology as an integration model, integrates into a holistic system of purpose, change, didactic complex. The main emphasis is on progressive educational technologies, especially: personally oriented, projective, cooperative, simulation, informational.

It has been established that the highest result in learning is achieved by students under the following conditions: the formation of an active attitude to teaching, the teaching of material in a certain sequence, demonstration and consolidation while exercising various methods of mental and practical activity, the application of knowledge in practice.

The theoretical component of pedagogical technology is the concept as a system of views on a particular phenomenon. In modern theory and practice, the most common are person-oriented technologies based on the theory of personality-oriented learning, the central figure of which stands for the personality, identity and self-worth. The subjective experience of each child is first disclosed and then is consistent with the content of education.

The main factors that are laid down in pedagogical technologies and determine their fundamental difference is their basis - theory and concept. This explains their diversity, which is disclosed by domestic scientists in scientific and methodological works.

It is proved that personally oriented technologies are focused on the personality of the child, providing comfortable conditions for its development, realization of its natural psychophysiological, intellectual, spiritual and spiritual instincts.

Keywords: upbringing, education, educational technologies, efficiency, personality.

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Провідним завданням статті є визначення поняття «педагогічні технології» у контексті сучасного освітнього простору. Розкрито систему поглядів українських та зарубіжних вчених, які визначають освітню технологію як інтегративну модель, що об'єднує в єдину цілісну систему мету, зміст, дидактичний комплекс. Основний акцент спрямований на прогресивні освітні технології, а саме: особистісно зорієнтовані, проєктивні, кооперативні, імітаційно-моделювальні, інформаційні.

Встановлено, що найвищий результат у навчанні досягають учні при дотриманні наступних умов: формування активного ставлення до навчання, викладання навчального матеріалу в певній послідовності, демонстрації та закріплення при виконанні вправ різних прийомів розумової і практичної діяльності, застосуванні знань на практиці.

Теоретичною складовою педагогічної технології є, окрім теорій, концепції як системи поглядів на ті чи інші явища. У сучасній теорії та практиці найбільш поширеними вважаються особистісно орієнтовані технології, що базуються на теорії особистісно орієнтованого навчання, центральною фігурою якого виступає особистість, її самобутність і самоцінність. Суб'єктивний досвід кожної дитини спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти.

Основними чинниками, які закладені в педагогічних технологіях і зумовлюють їх принципи відмінності, є їхній базис – теорія та концепція. Саме цим пояснюється їхня різноманітність, яка розкривається вітчизняними вченими в наукових і науково-методичних працях.

Доведено, що особистісно орієнтовані технології сфокусовані на особистість дитини, забезпечення комфортних умов її розвитку, реалізацію її природних психофізіологічних, інтелектуальних, душевних і духовних задатків.

Ключові слова: виховання, освіта, педагогічні технології, ефективність, особистість.

INTRODUCTION

Formulation of the problem. Educational technology scholars and practitioners come to a conclusion that these definitions were so comprehensive that further changes occurred only to mosaic the values of educational technology and their expertise. That is why the concept of Educational Technology is defined by domestic and foreign scientists as ambiguous and often contradictory.

AIM AND TASKS RESEARCH

The Ukrainian scientists define Educational Technology as an integrative model that unites into a single integral system of purpose, content, didactic complex (teaching conditions, methods, techniques, tools, technical support) and the result of the educational-brining-up process, built on the philosophy and methodology of Ukrainian traditions, creative work and personality. This concept is seen as, «educational, since education involves the interaction of two subsystems: training and upbringing» [1]. This summary needs further clarifying, as the concept «Educational Technology» integrates not two, but three components: «Training Technology», «Upbringing Technology» and «Development Technology» of personality, each of which has its own peculiarities.

RESEARCH RESULTS

Studies of Educational Technology were intensified in the late twentieth and early twenty-first centuries. Thus, the works of domestic scholars and practitioners are dedicated to establish long-term educational technologies. At the same time, such progressive Educational Technologies as orientation, projectivity, cooperation, simulation-modeling and information must be applied. One of the important criteria of their effectiveness is to implement student's creative potential [1].

Educational technology is the study and ethical practice of facilitating learning and improving performance by creating, using, and managing appropriate technological processes and resources [2].

The classic definition of Educational technology is a field involved in the facilitation of human learning through the systematic identification, development, organization and utilization of a full range of learning resources and through the management of these processes [3, p. 36].

Taking into consideration the creative achievements of domestic and foreign scientists, practical experience in the design and use of Educational Technology, I. Sazonenko [4] considers «Educational Technology» as an original new type of education with its essential features:

- technology is developed on the basis of specific philosophy, educational methodology, pedagogical ideas, which are based on author's or team's values and targets, which are aimed at specific expected results;
- technological chain of pedagogical actions takes place according to the objectives and should ensure that all students will achieve life perspectives and high levels of mastering state standards of education;
- functioning of technology provides coherent work of teacher and students according to the principles of personality-centered training, education and individualization;
- gradual and consistent implementation of educational technology elements which may be reproduced by any teacher, taking into account their personal approaches;
- the diagnosis and monitoring of performance is an integral part of the technology;
- lasting psychological effect of educational technology [1].

The author's scientific contribution is the typology of Educational Technology which is based on: levels of application, philosophical foundation, mental development, concept of learning, characteristics of its content and structure, organizational forms, type of intellectual activity management, modern conventional training, approach to child, application of major method, upgrading of existing conventional system; category of students [1]. Domestic scholars also highlight Educational Technology of cooperative learning, projective technology, informational and educational technologies, art of creative work, family upbringing and so on. There are scientific grounds for the interdependence of content; technology and assessment of education under the conditions of its revival are pointed in the works of V. Luhovoy [5].

The system of Educational Technology can be presented as a figure 1.

Considering Educational Technologies in the context of modern educational scope, it should be noted that education is the result of training and upbringing. Thus, it leads to personality development and socialization. The concept of «Educational Technology», in our view, reflects the interaction and interdependence of educational environment and educational-brining-up system of socialization, personal and professional development in the educational institution. So, it is the major concept in reference to the other ones that are characterized by the adaptability of educational process.

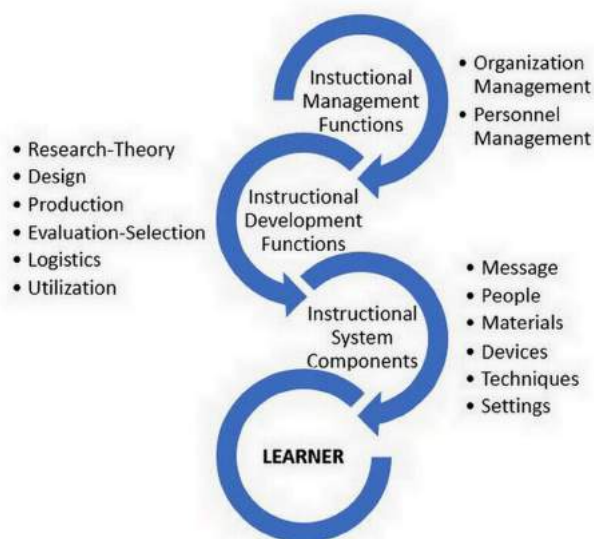
Thus, it is necessary to highlight several important issues regarding the functioning of Educational Technology in modern educational scope. First of all, it is a problem of the structure of Educational Technology. There can be identified the following key components: a conceptual one that reflects the «ideology» of design and implementation of Educational Technology; content and procedural that reflects the objectives (general and specific objectives); content of educational material, methods and forms of training, upbringing and development of students; methods and forms of teacher's educational activity; teacher's management of educational process; professional component that reflects the interrelation of successful performance, implementation of educational technology and level of educational excellence [7].

In modern psychology there are number of concepts concerning mastering of individual social experience and structure of one's intellectual work. These concepts are based on associative reflex learning theory, which takes

the conditioned reflex activity of the brain as a principle (I. Sechenov, I. Pavlov, S. Rubinstein, N. Menchinsky, D. Epiphany, A. Samarin, E. Kabanova-Meller, et al.). Thus, the students' learning, developing skills and abilities obtain the following logical sequence: a) perception of educational material; b) comprehension of its intrinsic relations and contradictions; c) memorizing and retention; d) practical application of knowledge. It is proved that the highest results in learning are achieved by the students who follow such instructions: forming positive attitude to learning; teaching instructional material in certain sequence; demonstration and exercise drilling using different methods of intellectual and practical activities; practical application of knowledge.

The fundamentals of activity-learning theory were developed by L. Vygotsky, S. Rubinstein, A. Leontiev, P. Halperin, D. Elkonin, V. David and others. Scientific preliminary studies of separate aspects of the activity-theory (content generalization – D. Elkonin, V. Davydova, stage formation of mental actions – P. Galperina, N. Talyzina, social learning – A. Bandura, E. Makkobi, cognitive learning theory – D. Brunner, S. Payperta) put emphasis on different components of the integral activity structure of the students' learning process.

Let's consider the nature of each of these theories to the maximum acceptable analytical and gist form. Davidov's [8] and Elkonin's [9] theory of content generalizations, is based on the leading role of theoretical knowledge and, in particular, content generalization in intelligence formation. Students' learning activity is seen as intellectual and is based on theoretical-deductive (as opposed to empirical-inductive) type. Under these conditions, the logic of scientific knowledge is reproduced in student's activity. This is the movement from the abstract to the concrete, in other words, learning serves an activity for content reproduction, way, method of scientific (theoretical) knowledge. This process undergoes such technological stages as: learning task introduction and orientation in it; mastering the image of material conversion that reveals the most important relations that are the basis for solving such problem; fixation of identified relations in the form of a (subjective or sign) model; identification of such properties of relations helps to deduce the conditions and ways of solving a particular problem. Organization of learning process which is built on the theory is the most effective type for children's mental development, because such learning is developing.

The theory of stage development of mental activities has been developed in psychology. The basis of this theory is the idea of fundamental unity of internal and external activity. According to this theory child's mental development is caused by interiorization that is gradual transition of «material» (external) activity into internal mental sphere, and as a consequence the external objects turn into mental, so they interiorize. However, they are generalized, verbalized, reduced and are used for further internal development that can exceed the capabilities of internal activity. The sequence of learning which is based on the theory of stage development of mental activity consists of the following stages: preliminary familiarity with action, material (materialized) action, external language, internal language, automatic action.

The theoretical component of educational technology, besides the theory, is the concept as a system of views on certain phenomena. This approach is acknowledged by many scientists around the world as well as by domestic ones. Personality-centered technologies are the most common in modern theory and practice, which are based on the theory of personality-centered teaching, its originality and self-value. The subjective experience of every child first is disclosed and then is coordinated according to the content of education.

The main factors which are incorporated in Educational Technology and determine their fundamental difference is their basis – the theory and concept. This explains their diversity, which is disclosed by domestic scholars in scientific and methodical works. In particular, these include technologies such as personality formation, cooperative learning, projective technology, information educational technologies and the art of creative work and others. The theoretical

bases of personality formation technology are revealed by V. Ogneviuk. He states that, «Socio-economic and spiritual-cultural trends in the society development lead to a new paradigm of education that aims at becoming the base for sustainable human development. Education should provide training to overcome possible crises in the society, promote the achievement of significant success in life and ensure the breakthrough of our intellectual and production potential in world market of high technologies» [1]. The concept of personality formation technology is that teaching, which is based on the latest information and communication technologies, preconditions the formation of a fundamentally new structure of educational process; preconditions the implementation of relevant tangible and pedagogical concepts; creation of necessary teaching ware; compatibility of personal computers in the LAN and WAN Internet [1].

According to V. Korpukhina and O. Homoliako, personality-centered technology is educational technology, the main purpose of which is mutual and fruitful development of teacher and students' personalities on the basis of equality in communication and partnership in joint activities. Its main task is to assist the student in determining his/her attitude to himself, other people, the world and professional activities [1].

Personality-centered technologies focus on student's personality, providing favorable environment for development, implementation of innate psychophysiological, intellectual, emotional and spiritual inclinations. Child's personality in this technology is a priority subject and the purpose of educational system but not as means to achieve any educational purpose.

CONCLUSIONS

The art of creative activity and life planning is complex and important for every student's identity. The Life Strategy is a model construction and implementation of personality of one's life taking into account the perspective, in which the key objectives of personality are embodied, conflicts between social and personal goals and objectives and real possibilities of implementation. Scientists reveal the concept of vital strategies for personality, model life strategies; consider the fullness of self-realization as a guide in life strategy, life plan of personality. The theoretical and practical significance has the family education in modern Ukrainian national school that illustrating the scale of modern opportunities of youth education in the spirit of national idea, humanism and morality.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Алексюк А. М. Перспективні освітні технології: Науково-методичний посібник / А. М. Алексюк, І. Д. Бех, Т. Ф. Демків та ін. К.: Гопак, 2000. 560 с.
- [2] Mishra S. Educational technology: A definition with commentary // British Journal of Educational Technology. 2009. 40 (1). P. 187. doi:10.1111/j.1467-8535.2008.00925_4.x
- [3] Ely D. P. The definition of educational technology: An emerging stability // Educational Considerations. 1983. 10 (2). P. 3. doi:10.4148/0146-9282.1793
- [4] Сазоненко Г. С. Перспективні освітні технології: науково – методичний посібник. К.: Гопак, 2000. 560 с.
- [5] Луговий В. І. Зміст, технологія, оцінка освіти в умовах її відродження // Вісн. АПН України. 1993. 1. С. 12–14.
- [6] Saettler P. The Evolution of American Educational Technology / Paul Saettler., 2004. 605 p.
- [7] Blahun N. Evaluation Technologies: the Effectiveness of Social and Functional Management in Education Institutions // European Journal of Humanities and Social Sciences. 2017. 2. P. 45–47. doi:10.20534/ejhs-17-2-45-47
- [8] Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: Интор, 1996. 542 с.
- [9] Эльконин Д. Б. Проблемы развивающего обучения. М.: Просвещение, 1986. 184 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Aleksjuk A. M. Perspektyvni osvbitni tekhnologhiji (Perspective Educational Technologies): Naukovo-metodychnyj posibnyk / A. M. Aleksjuk, I. D. Bekh, T. F. Demkiv ta in. K.: Ghopak, 2000. 560 s. (in Ukrainian)
- [2] Mishra S. Educational technology: A definition with commentary // British Journal of Educational Technology. 2009. 40 (1). P. 187. doi:10.1111/j.1467-8535.2008.00925_4.x (in English)
- [3] Ely D. P. The definition of educational technology: An emerging stability // Educational Considerations. 1983. 10 (2). P. 3. doi:10.4148/0146-9282.1793 (in English)
- [4] Sazonenko Gh. S. Perspektyvni osvbitni tekhnologhiji (Perspective Educational Technologies): naukovo – metodychnyj posibnyk. K.: Ghopak, 2000. 560 s. (in Ukrainian)
- [5] Lughovij V. I. Zmist, tekhnologhija, ocinka osvity v umovakh jiji vidrozhennja (Content, Technology and Education Evaluation under Conditions of its Revival) // Visn. APN Ukrajinjy. 1993. 1. S. 12–14. (in Ukrainian)
- [6] Saettler P. The Evolution of American Educational Technology / Paul Saettler., 2004. 605 p. (in English)
- [7] Blahun N. Evaluation Technologies: the Effectiveness of Social and Functional Management in Education Institutions // European Journal of Humanities and Social Sciences. 2017. 2. P. 45–47. doi:10.20534/ejhs-17-2-45-47 (in English)
- [8] Davydov V.V. Teoryja razvyvajushhego obuchenyja (The Theory of Developmental Teaching). M.: Yntor, 1996. 542 s. (in Russian)
- [9] Eljkonyn D. B. Problemy razvyvajushhego obuchenyja (Problems of Developmental Teaching). M.: Prosveshhenye, 1986. 184 s. (in Russian)

Лілія Бандура,

аспірант,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Liliia Bandura,

Postgraduate student,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
galia_1963_lilia@ukr.net

УДК 371.134

СУТНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Автор розкриває актуальність питання інноваційних технологій навчання у науковій літературі. У статті проаналізовані інноваційні педагогічні технології як новостворені або вдосконалені педагогічні системи, що забезпечують високий рівень навчально-виховного процесу. У праці зазначено, що стан сучасної освіти залежить від їх ефективності та новаторства. Для того, щоб розвинути інноваційні технології та впроваджувати їх у навчальний процес, необхідно добре проаналізувати їхнє значення. Експериментальне дослідження, проведене нами в ході спілкування з студентами 3-го курсу, дозволяє проаналізувати рівень усвідомлення ними основних понять їхньої майбутньої професійної діяльності. Детальний аналіз та порівняння тлумачень різних авторів даного поняття дозволяє краще пізнати його сутність та подати власне. Таку інформацію вважаємо корисною в розвитку освіти загалом та навчально-виховному процесі зокрема, оскільки вперше виведено цілісне значення поняття «інноваційні педагогічні технології». За концепцією «Нової української школи» прогресивний розвиток освіти можливий тільки за якісної підготовки майбутніх фахівців, що з використанням інноваційних педагогічних технологій матиме успішний результат. Метою статті є розкрити сутність поняття «інноваційні педагогічні технології», використовуючи інформацію з найновіших публікацій з даної теми. Автор використав методи навчання: аналіз та узагальнення інформації з використаних джерел, порівняння та систематизація, експеримент та спостереження.

Ключові слова: інновація, технологія, педагогічна технологія, інноваційні педагогічні технології.

THE ESSENCE OF INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN MODERN SCIENTIFIC LITERATURE

Abstract. The author reveals the issue of innovative technology of teaching in scientific literature. The article analyzes innovative pedagogical technologies as newly created or improved pedagogical systems providing a high level of educational process. In the article it is not ed that the state of modern education depends on their efficiency and innovation.

In order to develop innovative technologies and implement them in the educational process, it is necessary to analyze their significance well. An experimental research, conducted by us during communication with students of the 3rd year of study, allows us to analyze the level of awareness of the main concepts of their future professional activities. Detailed analysis and comparison of interpretations of various authors of this concept allows you to better understand its essence and submit your own. A detailed analysis and comparison of interpretations of various authors of this concept makes it possible to better understand its essence and to present our own. We consider such information useful in the development of education in general and in the educational process in particular, since for the first time the integral meaning of the concept of «innovative pedagogical technologies» is derived. According to the concept of the «New Ukrainian School», the progressive development of education is possible only with the qualitative training of future specialists, which, with the use of innovative pedagogical technologies, will have a successful result.

The purpose of the article is to reveal the essence of the concept of «innovative pedagogical technologies», using information from the latest publications on this topic.

The author used such methods of teaching: analysis and synthesis of information from used literary sources, comparison and systematization, experiment and observation.

Keywords: Innovation, technology, pedagogical technology, innovative pedagogical technologies.

ВСТУП

Постановка проблеми. Суспільна потреба в ініціативних, креативних, всебічно і гармонійно розвинених, освічених фахівцях, здатних до самовиховання та самонавчання, а також тих, хто вміє передавати свій досвід підростаючому поколінню, актуалізує соціальне замовлення на підготовку педагогів нової ери, здатних застосувати найновітніші технології педагогічної теорії та практики у процесі творчої самореалізації, роботі з

дітками. Про це наголошується в документах «Національній стратегії розвитку освіти 2012-2021рр.», концепції про «Нову українську школу» (2016).

Саме тому сьогодні заклади вищої освіти зіткнулись з питанням впровадження інноваційних технологій в освітній процес при підготовці майбутніх вчителів. У цьому контексті актуалізується розуміння поняття «інноваційні технології» для педагогічної науки і освіти. Глибокий аналіз сутності даного поняття дозволить краще зрозуміти, як і де можна застосовувати інновації, з'ясувати їх вплив на результати навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інноваційної спрямованості навчального процесу займається низка науковців: І. М. Дичківська, А. Нісімчук, О. В. Попова, О. П. Чубко та інші. Різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів у контексті інноваційних технологій висвітлювалися такими дослідниками, як О. М. Коберник, В. В. Любива, О. О. Харченко. Питання про розуміння «інноваційних педагогічних технологій» розкрито в працях О. С. Горашук, Г. М. Розлуцької, А. В. Шерудило та ін. Однак ця проблема потребує систематизації та узагальнення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – розкрити сутність поняття «інноваційні педагогічні технології» в сучасних наукових джерелах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час роботи над публікацією використовувалися такі методи дослідження: аналіз сучасних літературних та Інтернет джерел для вивчення і подальшого розуміння основних понять, аналіз та узагальнення науково-методичної та педагогічної літератури з проблеми інноватики, порівняння тлумачень різних авторів одного поняття.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш ніж розглянути значення інноваційних педагогічних технологій, дамо визначення ключових понять: «інновація» та «педагогічна технологія».

Поняття «інновація» в перекладі з грецької мови означає «новизна» і тлумачиться як: «1) нововведення; 2) комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів». Це поняття з'явилося уперше в зарубіжних дослідженнях XIX століття, коли сформувалась галузь інноватики – неологія (наука про нововведення), в рамках якої стали вивчатися закономірності технічних нововведень у сфері матеріального виробництва, це поняття знайшло своє відображення в економіці і стало характеризувати головний чинник стійкості розвитку країни [3, с. 352].

В соціолого-педагогічному словнику [7] термін «інновації» (від англ. – нововведення) тлумачиться як запровадження нових форм організації праці й управління, що охоплює не тільки окреме підприємство, а й їхню сукупність.

Як зазначає О. П. Чубко, слово інновація має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, що поліпшує хід і результати навчально-виховного процесу [10, с. 2].

Поряд із цим терміном часто вживаються і терміни «новація» та «нововведення». Така багатогранність даного феномена, його неоднозначність, на наше переконання, спричинили відсутність єдиного підходу до його визначення. Для прикладу розглянемо кілька трактувань.

Вчені розрізняють поняття новація, або новий спосіб та інновація, нововведення. Новація – це сам засіб (новий метод, методика, технологія, програма тощо), а інновація – процес його освоєння. Одні науковці (В. Сластьонін, Л. Подимова та ін.) вважають інновації комплексним процесом створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень [10, с. 2]. Інші (І. Підласий) заперечують, що інновації не можуть зводитись до створення засобів [10, с. 2].

Так, І. Підласий вважає, що інновації – це ідеї, і процеси, і засоби, і результати, взяті в якості якісного вдосконалення педагогічної системи. Розбіжності у тлумаченні поняття спричинені неодноковим баченням їх авторами сутнісного ядра, а також радикальності нововведень [10, с. 2].

О. Листопад виокремлює такі значення терміну «інновація»: форма організації інноваційної діяльності; сукупність нових професійних дій педагога; зміни в освітній практиці; процес створення, розповсюдження та використання нового практичного засобу; новизна, що змінює результати освітнього процесу; кінцевий результат інноваційної діяльності; реалізоване нововведення; комплексний процес створення; оновлення; кінцевий результат творчої діяльності» [6, с. 50].

Погоджуючись із В. Загвазінським, О. Попова вживає терміни «нововведення» й «інновація» як синонімічні та трактує ці поняття як «цілеспрямовану зміну, що вносить у середовище нові стабільні елементи (нововведення), які спричиняють перехід системи від одного стану в інший». На думку науковця, нововведення або інновація – це комплексний процес створення, використання і поширення нового практичного засобу для нової суспільної потреби, що викликає певні зміни у тій сфері, де відбувається його застосування. Л. Базиль пропонує розглядати інновацію як «кінцевий результат творчої праці, що одержав реалізацію у вигляді нової чи удосконаленої продукції, нового чи удосконаленого технологічного процесу» [1, с. 11].

Ми розглядаємо поняття «нововведення» та «інновація» як тотожні. Інновація, на нашу думку, – це якісна зміна, яка модернізує будь-який процес, роблячи його цікавішим та водночас простішим для розуміння і використання.

Далі розглянемо сутність поняття «педагогічна технологія», яке представники освітнього процесу почали все частіше вживати сьогодні. Нині їх існує понад триста. Залежно від сфери діяльності та розуміння структури цього поняття існують наступні його визначення.

Я. Круппський, В. Михалевич визначають «технологію» як: 1) мистецтво, майстерність, уміння й сукупність методів обробки; 2) сукупність прийомів, застосовуваних у будь-якій справі; 3) сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо [5, с. 71].

На думку А. В. Шерудило, педагогічні технології – це складні системи прийомів і методик, об'єднаних пріоритетними загальноосвітніми цілями, концептуально взаємопов'язаними між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожна позиція накладає відбиток на всіх інших, що і створює в результаті певну сукупність умов для розвитку вихованців [11, с. 444].

Основні визначення педагогічних технологій подаємо у таблиці 1.

Таблиця 1

Розуміння вченими сутності поняття «педагогічна технологія»

Автор	Сутість поняття
С. О. Сисоева	Педагогічна технологія - це створена адекватно до потреб і можливостей особистості і суспільства теоретично обґрунтована навчально-виховна система соціалізації, особистісного і професійного розвитку і саморозвитку людини в освітній установі, яка, внаслідок упорядкованих професійних дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників освітнього процесу, гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість оптимального відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога [8, с. 122].
Ю. Хайчіна	Педагогічна технологія – своєрідна конкретизація методики, проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці; змістова техніка реалізації навчально-виховного процесу; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково-обґрунтований проект навчально-виховного процесу і має вищий рівень ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж традиційні методики навчання й виховання [9].

Як бачимо з вищеподаної таблиці, спільними для даних визначень є те, що педагогічна технологія позитивно впливає на навчально-виховний процес, сприяє підвищенню його ефективності та саморозвитку. Проте спостерігаємо і відмінне, а саме те, що в першому визначенні (за С. О. Сисоевою) це система, яка спрямовує свою професійну дію на особистість, її соціалізацію, розвиток під керівництвом педагога; в другому визначенні (за Ю. Харченко) «педагогічна технологія» характеризується як вузьке поняття: техніка, спосіб, метод, за допомогою якого навчально-виховний процес має високий рівень продуктивності у порівнянні з традиційними методами навчання та виховання.

За визначенням ЮНЕСКО, педагогічна технологія – це, в загальному розумінні, системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти [2, с. 278].

Ми погоджуємось з даним визначенням про те, що це конкретизація певної педагогічної методики, спосіб ведення навчального процесу, який бере до уваги впливи всіх чинників на його перебіг, а також вважаємо, що це поняття настільки багатогранне, що охоплює і узагальнює суть всіх визначень різних авторів.

Отже, ми проаналізували значення понять «інновація» та «педагогічна технологія», проте термін «інноваційні технології», який поєднує в собі визначення двох понять, досі є не визначеним.

Аналізуючи вищезгадане, робимо висновки про те, що «інноваційні педагогічні технології» в широкому значенні – це сучасна педагогічна система, яка забезпечує високий рівень освітнього-виховного процесу; у вузькому значенні – це якісний спосіб організації навчального процесу, що спрощує його та робить водночас ефективнішим.

Основними критеріями «інноваційних педагогічних технологій», на нашу думку, є:

- а) новизна (виходить із значення та походження слова «інновація»);
- б) ефективність (повинні приносити позитивні результати в будь-якій діяльності загалом та в освітньому процесі зокрема);
- в) креативність (надають можливість творчого розвитку під час застосування, формують нове бачення та підходи до використання);
- г) раціональність (забезпечують найефективніші результати за найменших затрат сил, розуму та часу);
- г) пристосованість (повинні бути доступними у використанні в будь-яких умовах, з будь-якою аудиторією, за будь-яких обставин).

Як показало вищевикладене, трактування поняття «педагогічна технологія» є різноманітним. Для одних учених – це цілісна педагогічна система, що несе позитивні зміни в освіту. Інші розуміють її як конкретизацію методики, тобто спосіб, шлях покращення навчально-виховного процесу

Нами проведено опитування серед студентів 3-х курсів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника про розуміння ними поняття «інноваційних технологій навчання» як педагогічної системи чи як конкретного способу, шляху покращення навчально-виховного процесу. Дані опитування наведено в діаграмі на рис.1.

Ми дійшли висновку, що не всі студенти достатньо ознайомлені із суттю цього терміну. З 25 студентів тільки 13 відповіли, що це все-таки конкретний спосіб, шлях, метод, а 12 – що це педагогічна система. З цього робимо висновок, що справді, як зазначили С. Сисоева та Ю. Хайчіна, це поняття дуже багатогранне, і ще немає чіткої межі між відтинками значення. Тому наше дослідження має сенс, оскільки ми дали визначення поняття, що, на нашу думку, найкраще розкриває його зміст. Проте дана проблема потребує більш детального розгляду.

Оцінка розуміння студентами значення поняття "інноваційні технології навчання"

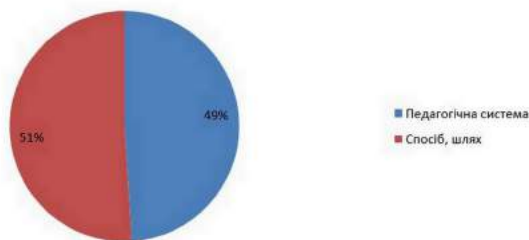

Рис. 1. Результати опитування студентів щодо розуміння ними поняття «інноваційні педагогічні технології»

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, інноваційні педагогічні технології на сучасному етапі розвитку освіти є феноменом, що швидко проникає в усі педагогічні системи, позитивно на них впливає і є незворотним процесом, що має здатність постійно розвиватися. У сучасних літературних джерелах часто зустрічаємося з цим поняттям, оскільки педагогічний процес має здатність постійно розвиватися. Тракуємо «інноваційні педагогічні технології» як ефективні нововведення, що стосуються організації освітнього процесу загалом та існують як окремі методи (у вузькому значенні) реалізації окремої його частини. Наше узагальнення може бути використане як учителями, так і викладачами вищих навчальних закладів при плануванні заняття, написанні методичних розробок для студентів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гавриляк І. С. Ідеї становлення освітніх інновацій в сучасній Україні. Молодий вчений. 2018. № 3.1 (55.1). С. 23 - 26
- [2] Гончаренко С. Український педагогічний словник К., 1997. 376 с.
- [3] Горашук О. С. Сутність поняття "інноваційні педагогічні технології" URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_49/81.pdf
- [4] Нова українська школа. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- [5] Крупський Я. В., Михалевич В.М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій. Вінниця. 2010. 72 с.
- [6] Листопад О. В. Інноваційний розвиток освіти й освітні інновації. Понятійно-термінологічний аналіз проблеми. Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні аспекти: монографія. Суми: Видавництво "МакДен", 2011. С. 43-60.
- [7] Радул В. В. Соціолого-педагогічний словник. К. : ЕксОб, 2004. 304 с.
- [8] Розлуцька Г. М. Інноваційні технології в педагогічному процесі вищої школи. Педагогіка, соціальна робота. 2011. С. 121- 123.
- [9] Хайчіна Ю. Словник педагогічних термінів від К до Я .URL: http://www.model.poltava.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=579:2012-12-18-17-32-37&catid=102:2012-11-21-09-00-45&Itemid=427
- [10] Чубко О.П. Інноваційні технології навчання в контексті педагогічної підготовки майбутнього вчителя. URL: <https://www.google.com.ua/search?biw=1366&bih=618&ei=4Lj5W-TsHluqswHkxrygCg&q>
- [11] Шерудило А. В. Сутність та класифікація інноваційних технологій у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 18. С. 442 – 448.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ghavryljak I. S. Ideji stanovlennja osvithnikh innovacij v suchasnij Ukrajinі (Ideas of formation of educational innovations in modern Ukraine). Molodyj vchenyj. 2018. № 3.1 (55.1). S. 23 – 26. (in Ukrainian)
- [2] Ghoncharenko S. Ukrajinjskij pedaghoghichnyj slovnyk (Ukrainian Pedagogical Dictionary). K., 1997. 376 s. (In Ukrainian)
- [3] Ghorashhuk O. S. Sutnistj ponjattja "innovacijni pedaghoghichni tehnologhiji" (The essence of the concept of "innovative pedagogical technologies"). URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_49/81.pdf (in Ukrainian)
- [4] Nova ukrainsjka shkola (New ukrainian school). 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (in Ukrainian)
- [5] Krupsikij Ja. V., Mykhalevych V.M. Tlumachnyj slovnyk z informacijno-pedaghoghichnykh tehnologhij (Interpretative dictionary of informational and pedagogical technologies). Vinnycja. 2010. 72 s. (in Ukrainian)
- [6] Lystopad O. V. Innovacijnyj rozvytok osvity j osvithni innovaciji. Ponjatijno-terminologhichnyj analiz problem (Innovative development of education and educational innovations. Conceptual and terminological analysis of the problem). Innovacii u profesijno-pedaghoghichnij pidghotovci majbutnjogho vchytelja: metodologhichni, zmistovi ta metodychni aspekty: monoghrafija. Sumy: Vydavnytvo "MakDen", 2011. S. 43-60. (in Ukrainian)
- [7] Radul V. V. Sociologho-pedaghoghichnyj slovnyk (Sociological and Pedagogical Dictionary). K. : EksOb, 2004. 304 s. (in Ukrainian)
- [8] Rozlucjka Gh. M. Innovacijni tehnologhiji v pedaghoghichnomu procesi vyshhoji shkoly (Innovative technologies in the pedagogical process of higher education). Pedaghoghika, socialjna robota. 2011. S. 121- 123. (in Ukrainian)
- [9] Khajchina Ju. Slovnok pedaghoghichnykh terminiv vid K do Ja (Dictionary of pedagogical terms from K to Y). URL: http://www.model.poltava.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=579:2012-12-18-17-32-37&catid=102:2012-11-21-09-00-45&Itemid=427 (in Ukrainian)
- [10] Chubko O.P. Innovacijni tehnologhiji navchannja v konteksti pedaghoghichnoji pidghotovky majbutnjogho vchytelja (Innovative learning technologies in the context of teacher training for future teachers). URL: <https://www.google.com.ua/search?biw=1366&bih=618&ei=4Lj5W-TsHluqswHkxrygCg&q> (in Ukrainian)
- [11] Sherudylo A. V. Sutnistj ta klasyfikacija innovacijnykh tehnologhij u dytjachykh zakladakh ozdorovlennja ta vidpochynku (The essence and classification of innovative technologies in children's recreation and recreation facilities). Zbirnyk naukovykh pracj. 2015. Vypusk 18. S. 442 – 448. (in Ukrainian)

Іван Силадій,

кандидат педагогічних наук,
здобувач Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)

Ivan Syladii,

PhD in Education, Applicant
at the National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine)

УДК 37.013.2(477)

РЕСУРСИ І СТИМУЛИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. У статті аналізуються ресурси і стимули педагогічного дискурсу в сучасному українському суспільстві, визначається його роль з огляду на виконання системою освіти загального призначення – залучення людини до досягнень культури, системи знань, процесу формування компетенцій. За визначенням автора, освіта – це насамперед процес поширення наукових знань серед тих, хто навчається, освоєння ними системи наукових понять і духовних цінностей, яка відтворює картину природи, суспільства та мислення. Всі вони далекі від однозначності, а тому потребують інтерпретації, дискурсу.

Головним ресурсом педагогічного дискурсу є інноваційна педагогічна діяльність як особливий вид творчої діяльності, яка спрямована на оновлення системи освіти. У межах педагогічного дискурсу водночас функціонують науковий та освітній дискурс, тому потужним ресурсом дискурсу педагогічного має стати дискурс науковий. Отже, у царині освітньої комунікації педагогічний дискурс є інтегрованим утворенням, яке поєднує в собі складові наукового та освітнього дискурсу.

Характерна риса сучасного етапу розвитку педагогічного дискурсу – пошук нового міжпредметного полікультурного діалогу. Педагогічний дискурс є там, де відбувається інтеракція між учителем і учнем і де здійснюється пізнання. Дискурс – це типова соціальна подія, що полягає у взаємодії учасників комунікації за допомогою вербальних текстів та інших знакових комплексів у певній ситуації і в певних соціокультурних умовах спілкування. Ресурсним ядром та основоположною сутнісною характеристикою педагогічного дискурсу є інтелектуальна взаємодія базової пари учасників комунікації – викладача і учня, кожен з яких здійснює свою інтелектуальну діяльність. Взаємодія – це вид безпосередніх чи опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх відносин, зв'язків. Інтелектуальна взаємодія викладача й учня в педагогічному дискурсі передбачає взаємний розумовий вплив суб'єктів освітнього процесу один на одного в їх спільній діяльності і міжособистісних відносинах, що призводить до зміни інтелектуального стану одного або обох суб'єктів.

Педагогічний дискурс у структурі інноваційних процесів у системі освіти є водночас і одиницею навчання, і комунікативною моделлю мовної діяльності учасників ситуації навчання. Ця діяльність одержує мовне втілення як система думок, цінностей, інтересів. Дискурс можна вважати довершеною формою комунікації. Отже, усі наявні в суспільстві ресурси і стимули функціонування педагогічного дискурсу мають сприяти розгортанню взаємодії його основних суб'єктів.

Ключові слова: людина, освіта, культура, дискурс, педагогічний дискурс, ресурси педагогічного дискурсу, стимули педагогічного дискурсу, ознаки педагогічного дискурсу.

PEDAGOGICAL DISCOURSE RESOURCES AND INCENTIVES IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. In the article, the resources and stimuli of the pedagogical discourse in modern Ukrainian society are analyzed; its role in view of the implementation by the education system of the general purpose to attract people to the achievements of culture, knowledge system, the process of forming competences. According to the author's definition, education is, first of all, the process of disseminating scientific knowledge among those who are studying, their mastering a system of scientific concepts and spiritual values that reproduces the picture of nature, society and thinking. All of them are far from unambiguous, and therefore require interpretation, discourse.

The main resource of the pedagogical discourse is innovative pedagogical activity as a special kind of creative activity aimed at updating the education system. In the framework of the pedagogical discourse, at the same time, a scientific and an educational discourses function, therefore a scientific discourse should become a powerful resource of the pedagogical discourse. Thus, in the field of educational communication, the pedagogical discourse is an integrated entity that combines the components of scientific and educational discourse.

A characteristic feature of the present stage of the development of the pedagogical discourse is search for a new interdisciplinary multicultural dialogue. The pedagogical discourse is where interactions between a teacher and a student occur

and where cognition is carried out. A discourse is a typical social event that involves the interaction of communication participants through verbal texts and other sign complexes in a particular situation and in certain socio-cultural conditions of communication.

The resource core and the fundamental essential characteristic of the pedagogical discourse is intellectual interaction of the basic pair of communication participants - a teacher and a student, each of whom carries out his intellectual activity. Interaction is a type of direct or indirect, external or internal relations, relationships. The intellectual interaction of the teacher and the student in the pedagogical discourse involves the mutual mental influence of the subjects of the educational process on each other in their common activity and interpersonal relations that leads to a change in the intellectual state of one or both subjects.

The pedagogical discourse in the structure of innovative processes in the education system is at the same time a unit of study, and a communicative model of verbal activity of the participants in the educational situation. This activity receives verbal performance as a system of ideas, values and interests. A discourse can be considered a perfect form of communication. Consequently, all resources and incentives for the functioning of the pedagogical discourse available in the society should contribute to the development of the interaction of its main actors.

Keywords: person, education, culture, discourse, pedagogical discourse, resources of the pedagogical discourse, stimuli of the pedagogical discourse, signs of the pedagogical discourse.

ВСТУП

Постановка проблеми. Жодна культура сама по собі не спроможна розкрити всієї багатогранності суспільства, не спроможна створити універсальної системи цінностей планетарного характеру. Універсальна за своєю природою нова парадигма освіти постійно потребує синтезу, діалогу культур як суттєвого джерела збагачення й розвитку особистості [9, с. 89].

У зв'язку з цим останнім часом спостерігається активізація наукових досліджень в галузі дискурсу і формування дискурсивної компетенції, яка позиціонується в якості однієї з ключових компетенцій, визнаних Радою Європи. Разом з тим, своєрідний «розкид» досліджень, пов'язаних із проблемою трактування понять «дискурс» і «педагогічний дискурс», призводить до неоднозначності і суперечливості у вирішенні названої проблеми. Дискурс визначається в сучасній лінгвістичній теорії як складне комунікативне явище, яке разом з лінгвістичними характеристиками, властивими тексту, має і екстралінгвістичні параметри (учасники комунікації, їх комунікативні цілі, наміри, прагматичні установки, соціальні ролі, фонові знання про умови спілкування: про співрозмовника, час, простір) [11, с. 84].

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз ресурсів і стимулів педагогічного дискурсу в сучасному українському суспільстві, визначення його ролі з огляду на виконання системою освіти загального призначення – залучення людини до досягнень культури, системи знань, процесу формування компетенцій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головним ресурсом педагогічного дискурсу є інноваційна педагогічна діяльність як особливий вид творчої діяльності, яка спрямована на оновлення системи освіти. Вона є результатом активності людини не стільки у пристосуванні до зовнішнього середовища, скільки у зміні його відповідно до особистих і суспільних потреб та інтересів. Як складний і багатоплановий феномен інноваційна діяльність, за визначенням О. С. Скубашевської, охоплює процес взаємодії індивідів, спрямована на розвиток, перетворення об'єкта, на переведення його в якісно новий стан; системну діяльність щодо створення, освоєння та застосування нових засобів; особливий вид творчої діяльності, що об'єднує різноманітні операції і дії, спрямовані на здобуття нових знань, технологій, систем [10, с. 203].

Характерна риса сучасного етапу розвитку педагогічного дискурсу – пошук нового міжпредметного полікультурного діалогу. Діалогічне мислення, яке постає метою такого інтегративного міждисциплінарного підходу, сприяє формуванню нової світоглядної позиції, базованої на визнанні різноманітності світу, багатогранної складності соціокультурних процесів. Як зазначає В. Морозов, процес сприйняття й свідомого осмислення іншого культурного простору не лінійний, а швидше багатовекторний. Діалогізація змісту особистісно-орієнтованого освітнього простору базується на принципі діалогу культур різних історичних епох та діалогу різних національних культур на одному часовому зрізі [4, с. 36].

Безумовно, першою і єдиною ресурсною умовою дискурсу є діалог. Але в системі педагогічного дискурсу до діалогу висувається низка вимог, які впливають із вкрай своєрідної позиції саме педагогічного дискурсу в системі інших інституціональних та індивідуальних дискурсів. По-перше, педагогічний дискурс характеризується автономністю як тип дискурсу в силу об'єктивної наступності соціокультурного досвіду, тобто в силу, з одного боку, дій індивідів, що передають знання, ідеї, цінності, і, з іншого боку, дій та зусиль індивідів, які ці знання отримують. У цьому сенсі педагогічний дискурс є там, де відбувається інтеракція між учителем і учнем і де здійснюється пізнання. Власне, наявність цих двох умов обумовлює і цілі дискурсу, які принципово залежать від особливостей когнітивних процесів учнів і характеру навчально-виховної взаємодії, його текстів, предметної галузі тощо.

По-друге, проблема педагогічного дискурсу, як визначає Є. Кожемякін, має два аспекти [1, с. 44]. З одного боку, вона виражається в пошуку та реалізації адекватних когнітивних і комунікативних засобів, які репрезентують ідеали освіти (професійні, культурні, екзистенційні) та конструюють ідентичності (професійні, соціокультурні, особистісні). З іншого, вона пов'язана із суперечністю між індивідуально-особистісними інтенціями, здібностями, світовідчуттям, досвідом і уніфікується характером інституційної дії освіти. Ця проблема проявляється, зокрема, як розрізнення базових предметів дискурсу («індивід» і «особистість»), як конфлікт між самосприйняттям учня і його педагогічною описовою «моделлю», як неузгодженість між екзистенційним

контекстом дискурсу і «виробництвом соціального суб'єкта». У цьому сенсі педагогічна дискурсна практика виражається в свого роду «протиборстві» між аудиторними і адміністративними регулятивними процесами.

По-третє, освіта навчає індивіда не тільки володіти певними цінностями, знаннями, навичками, а й постачає йому необхідні лінгвістичні форми у вигляді текстів і формує навички їх відтворення, чим легітимізує його право на вираження певної думки в рамках доступного і виправданого інституціоналізованого дискурсу. «Говорячи метафорично, в ході освітньо-педагогічної практики індивід наділяється «правом підпису», навчившись відтворювати інституціональні та соціокультурні відносини. На мій погляд, з цією особливістю пов'язана одна небезпека, що виражається в тому, що в дискурсі «право підпису» може ставати кінцевою метою освіти, підпорядковуючи собі завдання формування компетентності. Іншими словами, формула «я можу побудувати будинок, тому я будівельник» може заміщатися формулою «я здобув освіту будівельника, тому можу будувати будинок». Це принципово спотворює цінності освіти і свідчить про явні чи латентні дискурсні деформації, при яких створення соціального агента стає головним завданням та елімінуються когнітивні функції освіти» [1, с. 45]. Це висловлювання Є. Кожемякіна окреслює наявний стан речей в українській системі освіти, де дискурс будується навколо визначення певних соціальних ролей, підкріплених формальними ознаками (дипломом, атестатом), а не змістовними характеристиками знання. Таким чином потужний потенціал педагогічного дискурсу марнується за рахунок надмірної стандартизації та контролю з боку вищих інстанцій, які здебільшого суб'єктами цього дискурсу виступають лише формально.

У межах педагогічного дискурсу водночас функціонують науковий та освітній дискурс, тому потужним ресурсом дискурсу педагогічного має стати дискурс науковий. Науковці окреслюють сфери використання освітнього та наукового дискурсу, зокрема зазначаючи, що метою освітнього дискурсу є соціалізація майбутніх фахівців, а процес одержання нового знання відбувається в межах наукового дискурсу. При цьому наукове знання як результат пізнавальної діяльності суб'єктів науки проходить процес вербалізації в освітній практиці [12, с. 25]. Учасники педагогічного дискурсу взаємодіють як компліментарно (освітній дискурс), так і симетрично, що характерно для наукового дискурсу. Цінності виводяться із сукупності морально-етичних норм суспільства, регулюють ті чи інші відносини людей, виступаючи засобами й об'єктами їх діяльності. Цінності наукового дискурсу пов'язані з корисними відомостями і концентруються переважно в концептах «істина», «знання», «дослідження». Отже, можемо дійти висновку, що у царині освітнянської комунікації педагогічний дискурс є інтегрованим утворенням, яке поєднує в собі складові наукового та освітнього дискурсу в такому контексті, в якому їх неможливо чітко розмежувати.

Спираючись на розуміння дискурсу як сукупності мовленнєво-мисленнєвих дій суб'єктів, що вступають у комунікацію, обумовлених метою та завданнями навчально-виховного процесу і конкретною педагогічною ситуацією, комуніканти, або суб'єкти освітнього процесу, сприймають об'єктивну педагогічну дійсність, проєктують її у свою свідомість, а відтак формалізують її за допомогою мовних засобів згідно з конкретною педагогічною ситуацією. У такому розумінні дискурс – це типова соціальна подія, що полягає у взаємодії учасників комунікації за допомогою вербальних текстів та інших знакових комплексів у певній ситуації і в певних соціокультурних умовах спілкування [3]. Перед цією взаємодією та під час її учасники формують певні стратегії педагогічного дискурсу, які складаються з комунікативних інтенцій, що конкретизують його основну мету. Ціннісна складова педагогічного дискурсу проявляється в залученні нового члена суспільства до культурних цінностей соціуму, повідомленні інформації про норми і правила мовної і немовної поведінки, прийняті у суспільстві. Цінності педагогічного дискурсу відповідають цінностям соціалізації як суспільного явища.

Отже, ресурсним ядром педагогічного дискурсу є інтелектуальна взаємодія базової пари учасників комунікації – викладача і учня, кожен з яких здійснює свою інтелектуальну діяльність. Інтелектуальна діяльність викладача полягає в передачі знань, обміні інформацією з учнями, управлінні їх пізнавально-практичною діяльністю і регулюванні взаємовідносин між ними. Інтелектуальна діяльність учня – це сприйняття інформації, що транслюється викладачем (або міститься в навчальних посібниках), її переробка, засвоєння і ретрансляція [8, с. 307]. Навчальний дискурс є діалог у широкому значенні цього слова, який, за М. М. Бахтіним, може бути нескінченно продовжений і в нього можуть вступати нові учасники комунікації за необхідності проходження загальної інтенції типової взаємодії і схемі організації акту навчальної комунікації. У смислового і формального плані педагогічний дискурс відображає реальну ситуацію (референтно-наочну і комунікативну), попередні знання, а також передаванні їм знання, що припускає зверненість до подальшого досвіду [2, с. 9].

Однак основоположною сутнісною характеристикою педагогічного дискурсу все ж є категорія взаємодії. Взаємодія – це вид безпосередніх чи опосередкованих, зовнішніх або внутрішніх відносин, зв'язків. Інституційний дискурс як сфера професійного спілкування характеризується інтелектуальною взаємодією людей, яка являє собою обмін інформацією в їх спільній професійній діяльності та особистісній взаємодії – співробітництві. Інтелектуальну взаємодію слід відрізнити від буденного спілкування, оскільки її метою є спільне вироблення певного інтелектуального продукту – результату обміну інформацією в спільній розумовій професійно-орієнтованій діяльності суб'єктів взаємодії, її творчої переробки, інтерпретації та мовної об'єктивації [8, с. 305].

Інтелектуальна взаємодія викладача й учня в педагогічному дискурсі передбачає взаємний розумовий вплив суб'єктів освітнього процесу один на одного в їх спільній (навчальній, педагогічній та навчальній) діяльності і міжособистісних відносинах, що призводить до зміни інтелектуального стану одного або обох суб'єктів. Інтелектуальним продуктом такої взаємодії можуть виступати судження, умовиводи, твори, доповіді, проєкти тощо. Інтелектуальна взаємодія викладача й учня соціально орієнтована і припускає асиметричні

(статусні) відносини, оскільки суб'єкти взаємодії виконують різні соціальні ролі. Такий вид взаємодії може мати односпрямований і взаємоспрямований вектори. У педагогіці односпрямований вектор був свого часу притаманний авторитарній парадигмі взаємодії – педагогічний вплив педагога на учня як обумовленість поведінки дитини діями дорослого («суб'єкт педагог – об'єкт учень») [8, с. 306]. Сучасна українська система освіти намагається будуватися в рамках «суб'єктно-суб'єктної» педагогічної парадигми («суб'єкт педагог – суб'єкт учень»), що ґрунтується на принципі спільної ціннісної діяльності.

Треба визнати, що сучасна теорія дискурсу в педагогіці – це не тільки накопичення і систематизація фактів, що виділяються як значущі, такі, що потребують уваги і визначають перспективність дослідницьких напрямів. Педагогічний дискурс – це відображення якісно інших відносин між фактами, які не залишають досліднику можливості при висуненні ідей, гіпотез, положень тощо перебувати поза новими онтологічними і методологічними перспективами пізнання. Зіткнення безлічі смислів, сполучених з поняттям «дискурс» у педагогіці, дозволяє розкрити неоднозначність розуміння його часових і просторових локусів (обмеженість рамками уроку, лекції чи освітнього простору регіону), механізмів генерування дискурсу і позиціонування в його просторі. Конкретизація поняття «дискурс» у педагогіці на сучасному етапі розвитку пов'язана не стільки з пошуком вичерпного і усередненого визначення, скільки із закріпленням за ними певного змісту [7, с. 27]. Сучасний педагогічний дискурс оперує різними контекстами, апелюючи до нової інформаційної ситуації і перетворення знань на безпосередню продуктивну силу.

Педагогічний дискурс у структурі інноваційних процесів у системі освіти є водночас і одиницею навчання, і комунікативною моделлю мовної діяльності учасників ситуації навчання з віддзеркалення подій, фактів, реалій наочно-референтної ситуації відповідно до їх внутрішнього світу. Ця діяльність одержує мовне втілення як система думок, цінностей, інтересів, оскільки оброблене свідомістю індивіда об'єктивно виражається у мовному коді як його суб'єктивне відображення та інтерпретація. Першочерговою умовою реального життя навчального дискурсу є проходження спільності: а) наочно-референтної ситуації; б) зіставлення логічно вивіренних суджень дискурсантів; в) доказовість суджень і пропозицій; г) висока раціональність технології дискурсу [2, с. 11]. Суб'єкт, залучений до педагогічного дискурсу, мимоволі розширює не тільки сферу своєї навчальної діяльності, а й долучається до всієї повноти дискурсних та комунікаційних подій відповідної спільноти, культури, соціуму.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що аналіз основних ознак педагогічного дискурсу дає змогу виявити такі його особливості, які полягають у:

- своєрідній суспільній меті (соціалізації члена суспільства, розширенні його пізнавальних можливостей в організованому навчальному процесі);
- особливостях психологічних характеристик суб'єктів педагогічного спілкування, що виявляються в мотивації діяльності (наприклад, пов'язаної з навчанням мови чи опануванням мови для подальшого становлення особистості);
- хронотопі (єдності часу й місця, які характеризують те чи інше спеціально організоване заняття);
- цінностях, притаманних цьому виду спілкування як основі формування світогляду учня (шанобливе ставлення до слова);
- жанрах педагогічної комунікації (урок, семінар, лекція, тематичний вечір, екскурсія тощо);
- своєрідних прецедентних текстах (тексти підручників, прислів'я, приказки, загадки відповідної тематики, навчальні пам'ятки, схеми мовного аналізу тощо);
- особливостях застосування педагогічних стратегій [6]. Виходячи з цих засновків, можна вести мову про соціокультурні ефекти педагогічного дискурсу як відносно окремих індивідів і малих соціальних груп, так і у відношенні до великих соціальних спільнот і суспільства в цілому [5, с. 31].

Дискурс можна вважати довершеною формою комунікації. У наш час поняття про дискурс перетворилося на ключовий концепт методології гуманітарних наук, а загальне вчення про дискурси є джерелом плідних інтуїцій, експлікація яких призвела до появи нового трансдисциплінарного концептуального апарату дискурс-аналітичних досліджень. Л. Б. Колток у своєму дисертаційному дослідженні наводить його різноманітні визначення: надфразовий взаємозв'язок (єдність) слів; самоузгоджений текст; усно-розмовна форма тексту; взаємодія, інтеракція між особистостями; діалог; полілог; мовленнєва практика; група висловлювань, пов'язаних між собою за змістом; мовний твір, тобто письмова або усна даність думки; «мова у мові»; граматично фіксований спосіб знакового закріплення соціокультурних смислів [2, с. 7].

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз дозволяє дійти висновку про те, що педагогічний дискурс – це об'єктивно існуюча динамічна система ціннісно-сміслової комунікації суб'єктів освітнього процесу, яка функціонує в освітньому середовищі і включає учасників дискурсу, педагогічні цілі, цінності та змістовну складову, що забезпечує підготовку компетентного фахівця, здатного вільно орієнтуватися в різних сферах соціальної і професійної діяльності. Педагогічний дискурс покликаний зіграти істотну роль у функціонуванні та розвитку системної сукупності засобів, що залучаються для оптимізації освітнього процесу, результатом якого є не тільки засвоєння змісту освіти, але й розвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Кожемякин Е. Образовательно-педагогический дискурс. Современный дискурс-анализ : Электронный журнал. 2010. Вып. 2. Т.1. С. 27-47. URL: discourseanalysis.org/ada2_1.pdf
- [2] Колток Л. Б. Педагогічний дискурс як засіб інтенсифікації навчально-виховного процесу в сучасній вищій школі: Автореф. дисс... канд. пед. наук 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2009. 22 с.
- [3] Мельник Т. В. Навчально-педагогічний дискурс як типізована соціально-культурна взаємодія. Науковий вісник Донбасу : електрон. наук. фак. вид. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2013_2_30.pdf
- [4] Морозов В. Педагогічний процес як предмет педагогічного дискурсу. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія: Зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 30. С. 35-41.
- [5] Москалик Г. Ф. Комунікація в умовах модернізації освіти: педагогічний дискурс. Педагогічний процес: теорія і практика. 2014. № 1. С. 28-34.
- [6] Нікітіна А. В. Ознайомлення студентів-філологів з основними поняттями педагогічного дискурсу. Науковий вісник Донбасу : електр. наук. фак. вид. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2010_1_6.pdf
- [7] Пичугина В. К. Дискурс как педагогическое понятие: методологический и эвристический потенциалы. Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. 2012. № 10. Т. 74. С. 25-28.
- [8] Поспелова Ю. Ю. Педагогический дискурс и его характеристики. Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2009. Вып. 1. Т. 15. С. 307-310.
- [9] Романенко М. І. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу; [монограф]. Дніпропетровськ: Промінь, 1998. 132 с.
- [10] Скубашевська О. С. Педагогічний дискурс в інноваційній стратегії розвитку освіти. Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 67. С. 201-215.
- [11] Суворова С. Л. Феноменология исследования понятий «дискурс» и «педагогический дискурс». Вестник Южно-Уральского гос. ун-та. Сер. : Образование. Педагогические науки. 2012. Вып. № 4 (263). С. 84-87.
- [12] Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для вузов. 5-е изд. стереотип. М.: КомКнига, 2009. 128 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kozhemjakyn E. Obrazovateljno-pedagoghycheskij dyskurs (Educational and pedagogical discourse). Sovremennyj dyskurs-analiz : Elektronnyj zhurnal. 2010. Vyp. 2. T.1. S. 27-47. URL: discourseanalysis.org/ada2_1.pdf (in Russian)
- [2] Koltok L. B. Pedagoghichnyj dyskurs jak zasib intenyfikacii navchaljno-vykhovnogho procesu v suchasnij vyshhij shkoly (Pedagogical Discourse as a Means to Intensify the Educational Process in a Modern High School): Avtoref. dyss... kand. ped. nauk 13.00.04 / Nac. ped. un-t im. M.P. Draghomanova. K., 2009. 22 s. (in Ukrainian)
- [3] Meljnyk T. V. Navchaljno-pedagoghichnyj dyskurs jak typizovana socialjno-kuljturna vzajemodija (Educational-pedagogical discourse as a typified socio-cultural interaction). Naukovyj visnyk Donbasu : elektron. nauk. fakh. vyd. / Lughan. nac. un-t im. T. Shevchenka. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2013_2_30.pdf (in Ukrainian)
- [4] Morozov V. Pedagoghichnyj proces jak predmet pedagoghichnogho dyskursu. Visnyk Instytutu rozvytku dytyny (Pedagogical process as a subject of pedagogical discourse. Bulletin of the Institute for the Development of the Child). Ser.: Filosofija, pedagoghika, psykhologhija: Zb. nauk. pracj / Nac. ped. un-t im. M. P. Draghomanova. K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Draghomanova, 2013. Vyp. 30. S. 35-41. (in Ukrainian)
- [5] Moskalyk Gh. F. Komunikacija v umovakh modernizacii osvity: pedagoghichnyj dyskurs. Pedagoghichnyj proces: teorija i praktyka (Communication in the context of modernization of education: pedagogical discourse. Pedagogical Process: Theory and Practice). 2014. № 1. S. 28-34. (in Ukrainian)
- [6] Nikitina A. V. Oznajomlennja studentiv-filologhiv z osnovnymy ponjattjami pedagoghichnogho dyskursu (Introduction to students of philology with the basic concepts of pedagogical discourse). Naukovyj visnyk Donbasu : elektr. nauk. fakh. vyd. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2010_1_6.pdf (in Ukrainian)
- [7] Pychughyna V. K. Dyskurs kak pedagoghycheskoe ponjatye: metodologhycheskij y evrystycheskij potenyaly (Discourse as a pedagogical concept: methodological and heuristic potentials). Yzvestyja Volghogradskogho ghos. ped. un-ta. 2012. № 10. T. 74. S. 25-28. (in Russian)
- [8] Pospelova Ju. Ju. Pedagoghycheskij dyskurs y egho kharakterystyky (Pedagogical discourse and its characteristics). Vestnyk KGhU ym. N.A. Nekrasova. 2009. Vyp. 1. T. 15. S. 307-310. (in Russian)
- [9] Romanenko M. I. Osvita jak ob'jekt socialjno-filosofskogho analizu (Education as an object of socio-philosophical analysis); [monoghrf]. Dnipropetrovsjk: Prominj, 1998. 132 s. (in Ukrainian)
- [10] Skubashevskija O. S. Pedagoghichnyj dyskurs v innovacijnij strateghiji rozvytku osvity (Pedagogical Discourse in the Innovation Strategy of Education Development). Muljtyversum. Filosofskij aljmanakh: Zb. nauk. pr. K., 2008. Vyp. 67. S. 201-215. (in Ukrainian)
- [11] Suvorova S. L. Fenomenologhija yssledovanyja ponjatij «dyskurs» y «pedagoghycheskij dyskurs» (Phenomenology of the study of the concepts of «discourse» and «pedagogical discourse»). Vestnyk Juzhno-Uraljskogho ghos. un-ta. Ser. : Obrazovanye. Pedagoghycheskye nauky. 2012. Vyp. № 4 (263). S. 84-87. (in Russian)
- [12] Chernjavskaja V. E. Ynterpretacyja nauchnogho teksta: uchebnoe posobyje dlja vuzov (Interpretation of the scientific text: a textbook for universities). 5-e yzd. stereotyp. M.: KomKnygha, 2009. 128 s. (in Russian)

Неля Сірант,

асистент кафедри початкової та дошкільної освіти,
Львівський національний університет імені Івана Франка
(м. Львів, Україна)

Nelia Sirant,

assistant of the Department of Elementary
and Pre-school Education,
Ivan Franko Lviv National University
(Lviv , Ukraine)
nelya03@ukr.net
ORCID ID: 0000-0345-1457-0630

УДК 37.035.6(477)

ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблеми естетичного виховання особистості дитини в контексті викликів сьогодення. Автор зазначає, що нині проблема естетичного виховання особистості набуває особливого значення, оскільки загострюються суспільні суперечності, втрачаються загальнолюдські цінності, життєві ідеали дітей та юнацтва. З погляду психології та педагогіки естетичне виховання є актуальною, проте все ж недостатньо дослідженою проблемою. Неупереджений аналіз засвідчує, що погляди вчених на цю важливу проблему неоднозначні, тому утворюють мозаїчну картину на рівні теоретико-емпіричних міркувань.

Мета статті полягає в аналізі теорії естетичного виховання зростаючої особистості, узагальненні психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми, визначенні теоретико-методичних засад дослідження, виокремленні ефективних умов естетичного виховання дітей. Під час роботи над публікацією використано метод історико-педагогічної ретроспективи для з'ясування еволюції поглядів науковців, педагогів на проблему естетичного виховання школярів, теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення для виокремлення ефективних умов естетичного виховання зростаючого покоління.

Проаналізовано елементи естетичної культури як важливого складника всебічного розвитку особистості.

Доведено, що характер і ступінь розвитку естетичного почуття і естетичного смаку, їх виховання є важливим чинником формування естетичної культури особистості. Автором відзначено, що проблема виховання естетичної культури школярів є надзвичайно актуальною і необхідною для подальшого вивчення та наукового обґрунтування.

Ключові слова: дитина, естетичне виховання, творча діяльність, естетичний ідеал, естетичний смак, естетичні почуття.

CHILD AS A SUBJECT OF AESTHETIC EDUCATION IN THE CONTEXT OF TODAY'S CHALLENGES

Abstract. The article reflects the content of aesthetic education and the peculiarities of the education of the aesthetic culture of pupils of a general educational institution. The elements of aesthetic culture as an important component of the all-round development of the individual are analyzed. It is also proved that the nature and degree of development of aesthetic sense and aesthetic taste, their upbringing is an important factor in the formation of the aesthetic culture of the individual. The author noted that the problem of educating the aesthetic culture of schoolchildren is extremely relevant and necessary for further study and scientific justification.

Aesthetic education forms understanding of beauty, aesthetic taste and high aesthetic ideals develops the need to keep beautiful. Aesthetics reveals the nature of the aesthetic in life and art learns the basic principles of aesthetic development of the world, explores the aesthetic laws of personality. Different assessments, tastes, views form the aesthetic sense. With the aesthetic ideas and ideals, they are the subjective aspect of aesthetic development of the world and make aesthetic consciousness of personality. It is a subjective reflection of the objective world and at the same time it is a way of essence aspect of real world cognition – its beauty.

While revealing the structure and function of aesthetic consciousness, aesthetics determines the formation of aesthetic feelings, evaluations, tastes, ideals. Creation of aesthetic conditions provides pedagogical activity of subjects and objects of education process in terms of aesthetics requirements.

The most general regularity of aesthetic education is natural pedagogical process dependence on the requirements of modern information society. Aesthetic education in the information society naturally depends on a combination of objective and subjective environmental factors that promote or inhibit the development of personality. Unity and interconnection of education and personal development are the regularities of aesthetic education process. Interconnection of regularities (laws) and principles is difficult.

Understanding the nature of principles allows consciously and creatively solve problems of education, organize educational activities, reasonably implement it and confidently reach the goal of education. It is established that only aesthetically and morally rich generation will be able to develop a strong state and change the stereotypes of behavior in modern society.

Keywords: child, aesthetic education, aesthetic culture, aesthetic needs, aesthetic ideals, aesthetic tastes.

ВСТУП

Постановка проблеми. За сучасних умов модернізації української системи освіти пріоритетним завданням освітньої політики є організація цілісного науково обґрунтованого виховного процесу, орієнтованого на загальнолюдські цінності – формування творчої, діяльної, інтелектуально розвинутої й духовно багатой особистості. Нині проблема естетичного виховання особистості набуває особливого значення, оскільки загострюються суспільні суперечності, втрачаються загальнолюдські цінності, життєві ідеали дітей та юнацтва. З погляду психології та педагогіки естетичне виховання є актуальною, проте все ж недостатньо дослідженою проблемою. Неупереджений аналіз засвідчує, що погляди вчених на цю важливу проблему неоднозначні, тому утворюють мозаїчну картину на рівні теоретико-емпіричних міркувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Водночас вивчення наукової літератури уможливило виокремлення загального кола проблем, які потрапили до сфери інтересів учених (Д. Джола, І. Зязюн, Н. Калашник, Н. Киященко, О. Колесник, А. Ліндберг, Б. Лихачов, Б. Неменський, Г. Падалка, В. Сухомлинський та ін.) як найбільш важливі для дослідження проблеми естетичного виховання зростаючого покоління. Це зокрема: змістовна сутність естетичного виховання; розгляд компонентів, що входять до його структури; термінологічна відмінність естетичних понять і категорій; вплив різних видів, жанрів і напрямів мистецтва на естетичну вихованість особистості; мета, завдання і функції естетичного виховання, умови і методичні аспекти його розвитку; діагностика рівнів сформованості естетичної вихованості тощо. Хоча нами не передбачається глибокого аналізу кожного з окреслених питань, однак для визначення конкретної лінії вивчення специфіки естетичного виховання дитини необхідна певна орієнтація в цих проблемах.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає в аналізі теорії естетичного виховання зростаючої особистості, узагальненні психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми, визначенні теоретико-методичних засад дослідження, виокремленні ефективних умов естетичного виховання дітей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: під час роботи над публікацією використовувалися метод історико-педагогічної ретроспективи для з'ясування еволюції поглядів науковців, педагогів на проблему естетичного виховання школярів, теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення для виокремлення ефективних умов естетичного виховання зростаючого покоління.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим є положення про те, що естетичні властивості особистості не є вродженими, а починають розвиватися у ранньому віці та залежать від особливостей соціального ареалу. Розвиток естетичного сприйняття дитиною дійсності та мистецтва відбувається перманентно як некерований, спонтанний процес у сім'ї та школі, навчанні й повсякденних домашніх справах, спілкуванні з природою та мистецтвом, через міжособистісні контакти з батьками, вихователями, вчителями тощо. Дитина зіштовхується з естетичними явищами і певним чином естетично «трансформується», однак при цьому естетична сутність предметів нею часто не усвідомлюється, а тривалий некоординований зовнішній вплив може сприяти формуванню викривленої перцепції цінностей, ідеалів та життя загалом. Тому загальновизнано, що цілеспрямований педагогічний естетико-виховний вплив, прилучення дітей до різноманітної художньо-творчої діяльності здатні розвинути їхню сенсорну сферу, забезпечити глибоке розуміння естетичних явищ, підняти до розуміння справжнього мистецтва, краси навколишньої дійсності та прекрасного в людській особистості. Зазначене вище підкреслює провідну роль цілеспрямованої педагогічної дії на естетичне становлення дитини.

Термін «естетичне виховання» здебільшого використовують синонімічно з художньою, музичною, театральною освітою, проте естетичне виховання є ширшим поняттям, яке передбачає «виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах» [3, с. 119].

Вітчизняна психолого-педагогічна наука в широкому сенсі під естетичним вихованням розуміє, по-перше, розвиток здатності дитини сприймати, відчувати, розуміти красу в житті та мистецтві, по-друге, виховання прагнення самому брати участь у перетворенні навколишнього світу «за законами краси», по-третє, систему залучення дітей до художньої діяльності з метою формування творчих художніх здібностей (В. Бутенко [1], Л. Виготський [2], Д. Джола [4], І. Зязюн [5], В. Кудін [6], Б. Лихачов [7], О. Отич [9], В. Сухомлинський [10] та ін.). Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу виокремити ефективні умови естетичного виховання дітей:

- 1) створення позитивного емоційного клімату в сім'ї, закладі освіти, спрямованого на розвиток діалогу культур у процесі художньо-естетичної діяльності;
- 2) урахування здібностей кожної дитини, індивідуальних і вікових особливостей при доборі художніх творів (літературних, музичних, образотворчих, декоративно-ужиткових тощо) та видів художньо-естетичної діяльності;
- 3) індивідуальний підхід як підґрунтя творчої художньо-естетичної діяльності;
- 4) тісна співпраця сім'ї та закладу освіти у річці діалогу культур;
- 5) створення художнього середовища вдома та закладі освіти з максимальним використанням продуктів дитячої художньої творчості;
- 6) широке використання спонукальних методів для активізації художньо-естетичної діяльності, передовсім ігрових.

Практикою доведено, що естетичне виховання здійснюється на всіх етапах вікового розвитку особистості, проте чим раніше дитина потрапляє у сферу цілеспрямованого естетичного впливу, тим вищою буде його результативність. Змалечку (здебільшого через ігрову діяльність) дитина долучається до пізнання довкілля, через наслідування оволодіває елементами культури дій та спілкування з іншими. Гра – первинний і вельми продуктивний спосіб пробудження творчих потенцій, розвитку в дитини уяви та накопичення перших естетичних вражень. З цього приводу В. Сухомлинський переконливо зазначав: «Без емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини... Краса й жива думка так само органічно поєднані, як сонце і квіти» [10, с. 43]. Досвід спілкування та діяльності спочатку формує у дітей елементарне, а згодом більш цілісне й адекватне розуміння прекрасного у мистецтві та довіллі.

Щодо проблеми естетичного виховання, то нині центральний конфлікт виник між тими, хто вбачає його метою навчання змісту мистецтва, та тими, хто розуміє його як процес самовираження. Сучасні науковці розглядають естетичне виховання у контексті «дилеми між навчальною та харизматичною позиціями», сформульованої шведською дослідницею А. Ліндберг. Перша позиція ґрунтується на переконанні, що здатність до оцінки мистецтва залежить від знань, а ученя розглядається як «посуд», який можна ними наповнити; таким чином відбувається процес «об'єктифікації» учня. З іншого боку, полярна за своїм контекстом, «харизматична позиція» утверджує «суб'єктифікацію» учня, де здатність до оцінки та творення виходить зсередини, де вільне самовираження є способом індивідуального розвитку [13, с. 346]. Проте обидва підходи насправді не є кардинально протилежними: хоча А. Ліндберг називає один з них «об'єктивуючим» і «пасивним», його кінцевим результатом є здатність до самостійної оцінки мистецтва, результатом «суб'єктивуючого» й «активного» підходів є творча самореалізація, а об'єднуючим чинником виступає моральна стійкість індивіда.

Підґрунтям, на яке спирається система естетичного виховання, є мистецтво – музика, архітектура, скульптура, живопис, кіно, театр та інші види художньо-естетичної творчості. Ці платонівські і гегелівські ідеї дозволили сформулювати аксіому, згідно з якою мистецтво є головним змістом естетики як науки, а краса – детермінуючим естетичним явищем. Мистецтво володіє необмеженим потенціалом для розвитку особистості, яка є центральним структурним елементом системи естетичного виховання, адже його мета, завдання та специфічні методи орієнтовані на естетичний і загальний розвиток особистості, збагачення її в педагогічному процесі з урахуванням індивідуальних і психологічних особливостей організації впливу на дітей різного віку. Мистецтво було і залишається головним предметом естетики, а художнє виховання – основним засобом формування естетичного ставлення до світу [7, с. 330].

Наріжною підсистемою, важливим чинником і первинним середовищем естетичного виховання є сім'я, в якій батьки сприяють прилученню дитини до краси і творчості. Іншою ключовою підсистемою естетичного виховання є освітній процес у школі, складовими та взаємодоповнювальними елементами якого є предмети природничо-математичного, гуманітарного й естетичного циклів, а також трудове навчання і виховання, а керівну роль у забезпеченні педагогічної спрямованості та доцільності цього процесу відіграє вчитель. Наступна підсистема – позакласна і позашкільна діяльність дітей, пов'язана з навчально-виховною діяльністю в різних видах мистецтва; вона включає факультативні курси, гуртки, студії з предметів художньо-естетичного спрямування тощо. Функціонування цієї підсистеми передбачає необхідність використання творчого підходу до будь-якого виду діяльності дитини, індивідуальних форм і методів активізації її інтересу до творчості, а також здійснення педагогічного контролю за соціально-цінною діяльністю дітей у процесі позакласної та позашкільної роботи, організації дозвілля дітей різного віку. Невід'ємним складником естетичного виховання дитини є самоосвіта і самовиховання, зорієнтовані на вдосконалення якостей особистості, яка реалізується через індивідуальні захоплення та сприяє активізації конструктивних здібностей: індивідуальної експресії, інтуїтивного мислення, творчої уяви, подолання стереотипів тощо.

Важливою підсистемою естетичного виховання є художньо-естетичний вплив засобів масової інформації, таких як преса, радіо, телебачення і, зокрема, Інтернету. Щодо останнього, то нині – це найдинамічніше середовище інформаційного обміну в історії людства. Статистика свідчить, що понад 2 мільярди людей (26,1 % усього населення планети) користується ресурсами Інтернету; завдяки глобальній мережі за останні 5 років було створено і передано більше інформації, ніж за останні 50 років [15].

Комп'ютери й інформаційні системи знаходять застосування у нових галузях людської практики, впливаючи на психічні процеси і реорганізуючи не лише окремі дії, а й людську діяльність загалом. Застосування комп'ютерних мереж призводить до структурних і функціональних змін у психологічній діяльності людини, які торкаються пізнавальної, комунікативної й особистісної сфери, трансформують виконавчу здатність, процеси формування мотивації, потреб та інші важливі процеси діяльності людини. Парадоксально, але зростання кількості технологічних взаємозв'язків веде до інтенсифікації фізичної й емоційної ізоляції людини, саме тому на сучасному етапі розвитку естетичне виховання повинно бути спрямованим передовсім на формування адекватного сприйняття людиною себе, тих, хто її оточує, і реальності.

Контроль з боку батьків і закладів освіти за діяльністю всіх зазначених елементів виявляється у вивченні й аналізі впливів, ступеня сформованості в дітей естетичного ідеалу, смаку, критичної оцінки естетичної інформації, художніх інтересів і потреб школярів у галузі мистецтв, мотивів спілкування з ним. Таким чином, функціонування системи естетичного виховання школярів буде ефективним, якщо вона діятиме не ізольовано, а буде органічно вплетена у комплекс усієї навчально-виховної роботи та здійснюватиметься з допомогою цілеспрямованого педагогічного керівництва.

Основою, на якій здійснюється естетичне виховання дитини, є певний рівень художньо-естетичної культури, її здатність до естетичного освоєння дійсності. Цей рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб та ідеалів), так і формуванні вмій та навичок активної перетворювальної діяльності в мистецтві, праці, побуті, міжособистісних взаєминах. Формування в дітей певної системи художніх уявлень, поглядів, які зможуть допомогти їм виробити дієві критерії естетичних цінностей, готовність й уміння вносити елементи прекрасного у власне життя, розпочинається зі сприймання оточуючого, зокрема мистецтва.

Професор Т. Брамельд, головний ідеолог філософії освіти, відомої як реконструкціонізм, особливо наголошував на важливій ролі мистецтва й естетики в освіті та потребі вивчення проблем естетики у соціокультурному та соціополітичному контекстах. Те, що цей учений називав «соціальною самореалізацією», є всеосяжною цінністю в освіті, адже людський досвід є «одночасно соціально й індивідуально спрямований».

Мистецтво включено в цю концепцію як центральний елемент, адже воно є унікальним, органічним, синкретичним явищем, яке осмислюється індивідами та групами, включає поезію, живопис, скульптуру, танець, архітектуру і навіть ремісничі вироби щоденного вжитку» [11, с. 321].

Однак завданням естетичного виховання є не лише розширення художнього сприймання, переліку прочитаних книг, почутих музичних творів, набуття досвіду перцепції й оцінки, а й організація почуттів, духовного зростання особистості, регуляція і корекція поведінки. За словами дослідника М. Гріні, завдяки естетичному вихованню «людський досвід поповнюється новими структурами, у ньому формуються нові моделі та відкриваються нові перспективи. Люди бачать інакше та по-іншому «резонують», адже твір мистецтва, «сприйнятий правильно у своїй повноті, ставить перед споглядачами вимогу, вимогу по-новому бачити, чути та ставати тими, ким раніше вони не були» [12, с. 392]. Саме спонукання до змін, на думку М. Гріні, є центральним завданням естетичного виховання дітей.

Естетичне виховання гармонізує та розвиває духовні здібності дитини, воно тісно пов'язане з моральним вихованням, оскільки краса виступає своєрідним регулятором людських взаємин, а завдяки красі людина часто інтуїтивно тягнеться і до добра. Естетичне виховання, залучення дитини до скарбниці світової культури і мистецтва – необхідна умова для досягнення головної мети естетичного виховання – формування цілісної особистості, творчо розвиненої індивідуальності, що живе та діє «за законами краси».

Сучасне життя з його надмірними перевантаженнями, агресивним способом подання інформації та гіпертрофією інтелекту, що стала продуктом науково-технічного розвитку суспільства і характерна для багатьох сфер діяльності, зумовлює редукацію багатьох чуттєво-естетичних і сенсорних здібностей, що не лише впливає на загальну якість сприйняття, окрім того, цей процес набуває властивості замкнутого кола, адже відмирання творчих навичок збіднює інтелект, робить його діяльність механістичною, одновимірною, що неминує призводить до зниження потенціалу мислення та деградації особистості.

Англійський учений Г. Осборн стверджує, що «художні враження підвищують жвавість розуму, інтенсифікують досвід, насичуючи його глибиною особистого розуміння, адже розвивають і саму сферу почуттів. Зниження емоційного складника інтелекту позбавляє його творчої, спонтанної активності» [14, с. 318]. Істинна творчість не може бути породжена лише сухим розрахунком, автоматизмом раціональних операцій: для реалізації творчих можливостей необхідна жвавість розумових асоціацій, нестандартність логічних ходів, ініціативність уяви тощо.

У контексті соціального процесу, існують різноманітні, часто полярні за своєю сутністю концепції реалізації естетичного виховання дітей, одна з яких стверджує, що виховувати варто ті якості, в яких має потребу суспільство, адже якими б прекрасними не були ідеї про ідеальне естетичне виховання, вони мають дещо абстрактно-утопічний характер і можуть спричинити не лише різкий внутрішній конфлікт, а й неприйняття оточення. Функція виховання полягає в тому, щоб підготувати дитину до виконання тієї ролі, яку їй належить відігравати у суспільстві, тому система виховання прагне сформувати її характер таким чином, щоб він наближався до соціально затребуваного. Однак у цьому випадку дитина, все більше стає буттям не цілісним, а функціональним як у сфері суспільного виробництва, так і сфері культурного вираження, починає характеризуватися домінуванням фрагментарного, неповноцінного сприйняття світу, інфантильного ставлення до нього.

Слід ураховувати, що такий уніфікований підхід не може задовольнити потреби всіх індивідів, а його наслідки в майбутньому здатні негативно вплинути на розвиток суспільства: з погляду сучасних вимог навіть позиція «старанного виконавця» стає все більш недостатньою, тому варто розвивати дитину як творчу особистість, що характеризується неординарністю мислення, оригінальністю у прийнятті рішень та самостійністю у судженнях. Адже саме творча позиція забезпечує дитині у майбутньому стійкість її існування, даючи можливість адекватно та своєчасно реагувати на всі нові ситуації мінливого світу, бути активним творцем, а не пасивним реципієнтом реальності.

Естетична теорія, спираючись на закони художнього життя мистецтва, переконливо доводить гармонізуючий вплив прекрасного на психічні структури особистості. Тут вбачається зумовленість їх зв'язку єдністю (але не тотожністю) етичної й естетичної форм суспільної практики. Інша річ, що для несформованої психіки, особливо у дитячому віці, соціальне середовище з позаморальними орієнтаціями може заклати стійке неприйняття краси і добра. Суспільство, що дбає про своє майбутнє, зобов'язане захистити молоді покоління від розчарування у красі, яка беззахисна перед злом. Інакше воно буде формувати циніків або байдужих людей, що само по собі створює безперспективність суспільства [8, с. 722].

У процесі естетичного виховання відбувається прилучення дітей до загальнолюдських цінностей, переведення їх із зовнішньої площини у внутрішній духовний зміст. На цій основі формується і розвивається здатність дитини до естетичного сприйняття та переживання, її естетичний смак й увявлення про ідеал. Виховання красою та завдяки красі формує естетико-ціннісну орієнтацію особистості, розвиває здатність дитини до творчості, створення естетичних цінностей у сфері трудової діяльності, повсякденному житті, вчинках і поведінці і, звичайно, у мистецтві.

Творчість – вільна діяльність, до якої дитину не можна примусити; вона може творити тільки через внутрішню потребу, внутрішнє спонукання до самореалізації, яке виступає більш дієвим чинником, ніж будь-який зовнішній тиск чи примус [4]. Лише творча поведінка в сучасному мінливому світі може вважатися справді адекватною, є стимулюючим чинником у процесі еволюції: стаючи суб'єктом культури, дитина виявляється у всій повноті, багатогранності, неповторності своєї особистості, а розмаїття особистостей та багатство їх творчих здібностей забезпечує можливість перманентної адаптації до швидкозмінних реалій буття, стає запорукою розвитку суспільства як соціальної структури та духовного здоров'я людства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема естетичного виховання зростаючої особистості є надзвичайно актуальною і необхідною для подальшого вивчення та наукового обґрунтування. Тільки естетично й морально багате покоління зможе

розбудувати Україну як сильну державу та змінити стереотипи поведінки в сучасному суспільстві. Батьки, школа мають подбати про забезпечення всебічного розвитку особистості дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, виховати особистість з усталеними естетичними смаками, розвиненим почуттям прекрасного. Естетичне виховання залежить, по-перше, від соціуму й соціокультурного середовища, в якому перебуває дитина, а по-друге, зумовлене психофізіологічним та загальнокультурним розвитком її особистісних якостей, здатностей і властивостей. Тобто естетичне виховання визначається природною обдарованістю, спонтанно формується в умовах сімейного, соціокультурного й освітнього середовища, детермінується життєвим і художньо-естетичним досвідом, актуалізується через цілеспрямований педагогічний вплив батьків, вихователів, учителів тощо.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є поглиблене визначення системи, форм та методів естетичного виховання школярів, що відповідає сучасним концептуальним засадам реформування середньої школи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бутенко В. Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді. Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. пр. : в 5 т.. Київ, 2007. Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. С. 267-278.
- [2] Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 93 с.
- [3] Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
- [4] Джоза Д. Б., Щербю А. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 390 с.
- [5] Зязюн І. А. Естетичне виховання – важливіший із складників загальнодержавної культурної політики. Рідна школа. 1994. № 1. С. 2-8.
- [6] Кудін В. О. Естетичне в системі навчання і виховання. Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах : наук.-метод. зб. Харків : ХДПУ, 1996. С. 12-14.
- [7] Лихачев Д. С. Экология культуры. Избранные труды по русской и мировой культуре. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУП, 2006. С. 330-347.
- [8] Мовчан В. Естетика: Історія і теорія. Жовква : Місіонер, 2010. 736 с.
- [9] Отич О.М. Естетичний сенс індивідуальності. Мистецька освіта : зміст, технології, менеджмент : зб. наук. пр. Київ, 2008. Вип. 3. С. 40-52.
- [10] Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину? Вибрані твори: в 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. 473 с.
- [11] Brameld T. Patterns of Educational Philosophy: Divergence and Convergence in Culturological Perspective. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1971. 415 p.
- [12] Greene M. The Arts and National Standards. Educational Forum. New York : Teachers College, 1994. No. 58 (Summer). S. 391-400.
- [13] Lindberg A. Dilemma of art pedagogic – historic or modern strategy. Lund: Institutjonen för konstvetenskap, 2016. 512 p.
- [14] Osborne H. The art of appreciation. London : Oxford University Press. 1970. 498 p.
- [15] The internet influence. URL : <http://rankingtoday.com/articles/12/1/The-Internet-Influence.html>.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Butenko V. H. Pedagogika krasny yak teoretyko-metodychna osnova estetychnoi osvity i vykhovannia molodi (Pedagogy of Beauty as a Theoretical and Methodological Basis of Aesthetic Education and Upbringing of Youth). Pedagogichna i psykhologichna nauky v Ukraini : zb. nauk. pr. : v 5 t.. Kyiv, 2007. T. 1 : Teoriia ta istoriia pedahohiky. S. 267-278. (in Ukrainian)
- [2] Vyhotskyi L. S. Vobrazhenye y tvorchestvo v detskom vozraste (Imagination and Creativity in Childhood). 3-e yzd. Sankt-Peterburh : Pyter, 2001. 93 s. (in Russian)
- [3] Honcharenko S. U. Ukrainyskyi pedahohichnyi slovnyk (Ukrainian Pedagogical Dictionary). Kyiv : Lybid, 1997. 376 s. (in Ukrainian)
- [4] Dzhola D. B., Shcherbo A. B. Teoriia i metodyka estetychnoho vykhovannia shkoliariv (Theory and Method of Aesthetic Education of Schoolchildren). Kyiv : IZMN, 1998. 390 s. (in Ukrainian)
- [5] Ziaziun I. A. Estetychne vykhovannia – vazhlyvishy iz skladnykiv zahalnodержavnoi kulturnoi polityky (Aesthetic Education is One of the Most Important Components of Nation-Wide Cultural Policy). Ridna shkola. 1994. № 1. S. 2-8. (in Ukrainian)
- [6] Kudin V. O. Estetychne v systemi navchannia i vykhovannia (Aesthetic in the System of Education and Upbringing). Kharkiv : KhDPU, 1996. S. 12-14. (in Ukrainian)
- [7] Lykhachev D. S. Ekolohiya kultury (Ecology of Culture). Sankt-Peterburh : Yzd-vo SPbHUP, 2006. S. 330-347. (in Russian)
- [8] Movchan V. Estetyka: Istorii i teoriia (Aesthetics: History and Theory). Zhovkva : Misioner, 2010. 736 s. (in Ukrainian)
- [9] Otych O.M. Estetychnyi sens individualnosti (Aesthetic Sense of Individuality). Mystetska osvita : zmist, tekhnolohii, menedzhment : zb. nauk. pr. Kyiv, 2008. Vyp. 3. S. 40-52. (in Ukrainian)
- [10] Sukhomlynskyi V.O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu? (How to Raise a Real Person?) Vybrani tvory: v 5 t. Kyiv : Rad. shkola, 1976. T. 1. 473 s. (in Ukrainian)
- [11] Brameld T. Patterns of Educational Philosophy: Divergence and Convergence in Culturological Perspective. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1971. 415 p. (in English)
- [12] Greene M. The Arts and National Standards. Educational Forum. New York : Teachers College, 1994. No. 58 (Summer). S. 391-400. (in English)
- [13] Lindberg A. Dilemma of art pedagogic – historic or modern strategy. Lund: Institutjonen för konstvetenskap, 2016. 512 p. (in English)
- [14] Osborne H. The art of appreciation. London : Oxford University Press. 1970. 498 p. (in English)
- [15] The internet influence. URL : <http://rankingtoday.com/articles/12/1/The-Internet-Influence.html>. (in English)

Розділ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

doi: 10.15330/msuc.2018.19.51-53

Leszek Aftyka,Katólická univerzita v Ružomberku
(Ružomberok, Slovakia)**Leszek Aftyka,**Catholic University in Ružomberok,
Ružomberok, Slovakia
aftyleks@gmail.com

CHARITY OF THE CATHOLIC CHURCH IN MEDIEVAL POLAND

Abstract. Charity in the Christian tradition is a voluntary form of care and help, which consists in material support provided by wealthy people to the weak, poor and helpless.

The article discusses the most important form so institutional assistance provided by clergy, religious or deacons, confraternities and corporations - guilds. In the Middle Ages, the greatest social problems were poverty, begging and vagrancy. The actual guardian of the poor was the bishop, where he was obliged to collect funds "provided by the faithful members during the monthly services, from the Sunday collection and imposed penitential penalties. All lay people who performed this task by giving alms to the needy were obliged to provide basic help to their neighbours.

Very important institutions that helped the needy were monasteries, especially those that had their own agricultural economy. Their duties included providing a one-off accommodation and a modest meal for travelers. The monks regularly supported local poor people, often playing the role of seasonal employers, e.g. during the harvest season.

Various fraternities and corporations - guilds were created in medieval cities. From their members they required observance of moral principles and the provision of Christian love to their fellow men. From the collected contributions, as well as from fines for breaking corporate rules or privileges, a fund for charity was created. These organizations were created primarily by craftsmen. One of the most important goals was to care for old and sick members, as well as their decent burial. Some corporations had their own hospitals and shelters.

Keywords: charity, Middle Ages, church.

БЛАГОДІЙНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ПОЛЬЩІ

Анотація. Милосердя в християнській традиції є добровільною формою догляду і допомоги, яка полягає в матеріальній підтримці заможних людей слабким, бідним і безпорадним.

У статті обговорюється найважливіша форма інституційної допомоги, яку надають духовенство, релігійні організації, братства і корпорації - гільдії. У середні віки найбільшими соціальними проблемами були бідність, жебрацтво і бродяжництво. Фактичним опікуном бідних був єпископ, він був зобов'язаний збирати кошти, надані вірянами під час щомісячних служб, з недільного збору і накладених покарань. Усі миряни, які виконували це завдання, даючи милостиню нужденним, були зобов'язані надавати допомогу своїм сусідам.

Дуже важливими установами, які допомагали нужденним, були монастирі, особливо ті, що мали власну сільськогосподарську економіку. До їх обов'язків входило забезпечення одноразового проживання та скромного харчування для мандрівників. Ченці регулярно підтримували місцевих бідних людей, часто граючи роль сезонних роботодавців, наприклад, під час збору врожаю.

У середньовічних містах створювалися різні братства і корпорації - цехи. Вони з'явилися в другій половині тринадцятого століття, і їх найбільший розвиток відбувся в п'ятнадцятому столітті. Від своїх членів вони вимагали дотримання моральних принципів і забезпечення християнської любові до своїх ближніх. Із зібраних внесків, а також від штрафів за порушення корпоративних правил або пільг було створено фонд благодійності. Ці організації створювалися перш за все ремісниками. Однією з найважливіших цілей був догляд за старими та хворими членами, а також їхнє гідне поховання. Деякі корпорації мали свої власні лікарні та притулки.

Ключові слова: благодійність, середньовіччя, церква.

INTRODUCTION

In the Middle Ages, the greatest social problems were poverty, begging and vagrancy. The actual guardian of the poor was the bishop, where he was obliged to collect funds "provided by the faithful members during the monthly services, from the Sunday collection and imposed penitential penalties. He is assisted by male and female deacons, distributing collected donations to widows, orphans, the poor, the sick, prisoners and foreign wanderers. Their number forced them to reflect on the form of the provision of mercy and that is how the first hospital plants were born, operating under the spiritual or real leadership of the bishop"¹.

RESEARCH RESULTS

These hospital facilities were derived from the old tradition of the shelter, where the traveler could get rest, sleep and eat. Over time, hospitalepauperum, or hospitals of the poor, were named. Their significant number appeared in the twelfth and thirteenth

centuries. The vast majority of these hospitals (asylums) in their activities focused on something like specialization, confining themselves to strictly defined categories of needy: orphans, invalids, lepers etc. Only a few of them offered comprehensive care. The organizer of this type of institution was primarily the catholic Church².

The founder of the hospital could be anyone who had adequate financial resources. Therefore, among the founders there are both lay people and clergy. One of the most prominent founders was the Italian bishop of Milan Datheus. His foundation was intended to help abandoned children³.

In 1108, on the Sobótka hill in Poland, Piotr Włast founded a hospital. Later on, Regular Canons of St. Augustine looked after it. It is the oldest hospital in Poland, about which we know from the preserved archives. Probably earlier there were others, but there is no obvious evidence for that. In 1152, the Archbishop of Gniezno Janisław founded a hospital in Jędrzejów, managed by the Cistercians. Under their care there were also hospitals in Kołbacz (1185), Lubiąż (1203), Wieluń, Oliwa, Bukow, Wolin and Szczecin. In 1170 at the church of St. Michael in Poznań Mieszko III the Old founded a hospital, which was looked after by the Saint Joanists. In 1203, the Bishop Pełka of Kraków, founded a hospital for miners in Sławków, under the protection of the monks from the religious congregation of the Holy Spirit de Saxia, called the ghosts. In Poland, there were relatively few hospitals until the end of the Middle Ages. Their development took place only after the Council of Trent⁴.

Very important institutions that helped the needy were monasteries, especially those that had their own agricultural economy. Their duties included providing a one-off accommodation and a modest meal for travelers. The monks regularly supported local poor people, often playing the role of seasonal employers, e.g. during the harvest season⁵.

In Poland, the main centers of the charitable service were initially bishops and monasteries. From the twelfth century, they became hospitals (e.g. the first - Cistercian in Jędrzejów, the second - bishop in Zagórze). They were conducted or supported by religious orders, including Benedictines, the hospital brothers of the Blessed Virgin Mary, the saints of God, the Knights of Saint John, the Knights Templar. Religious communities fed the poor, took care of orphans and crippled, as well as lonely women (especially Piarist and Poor Clares)⁶.

Order of Holy Spirit de Saxia, known as the ghosts, put his work in the hospital for his superior purpose. The ghosts, in addition to the three vows - chastity, obedience and poverty, filed an additional one in which they dedicated themselves to look after and care for the sick. Their special mission was to care for abandoned children who gathered around the city streets, and then raised them either in their religious houses, where they were given the right qualifications for the profession at the appropriate age, or passed on to fostering in foster families or, in the case of young women, they were prepared to get married. In the nomenclature proper to this era, all the poor and abandoned were called their masters⁷.

Katarzyna Antosiewicz presents their principles in this way: „Chapter 37 of the rules instructs ghosts - monks one day a week to look for sick, poor, orphans and children abandoned by their parents in the villages and streets of cities. [...] They raised in the hospital not only those that they found, but also those who were born in Holy Spirit Hospital, and mothers did not want to, or could not bring them up, and children brought to the hospital by others. In front of the hospital gate there was a place where foundlings were left, but it was forbidden to find out about the name of the person leaving the child, and even to follow this person with his eyes. Chapter 50 of the rule strongly emphasizes: abandoned orphans, poor pregnant women at any time of the day are to be welcomed and according to the wealth of the home gifted⁸.”

Parishes were also required for the basic form of help. This task was carried out primarily through the provision of alms⁹. As part of the parish activities, so-called hospital foundations that were supported by various church brotherhoods, especially the brotherhood of the poor (the first in Poland was founded in 1327 in Gryfino), and Third Orders¹⁰.

Various fraternities and corporations - guilds were created in medieval cities. These organizations were created primarily by craftsmen, but beggars and vagrants also founded them. One of the most important goals was to care for old and sick members, as well as their decent burial. An interesting example of a charitable activity is given by Jean Louis Goglin: "One of the Paris brotherhoods during the annual feast puts plates for dead members of the fraternities on the tables and distributes their portions to the local living poor"¹¹.

The brotherhood of Corpus Christi in Toruń (1394) and the "exulumseupiscatorum" fraternity in Tolkmicko and Reszel dealt with the burying of travelers and the homeless. The charity fraternities included the confraternities of the poor, which were organized in cities from the beginning of the 14th century. Their aim was to maintain and support, from the contributions of their members, hospitals (shelters) for the elderly, homeless, travelers and the poor. These were communities available to all city residents, including the poorest¹².

The oldest brotherhoods of the poor are known from the areas of Western Pomerania: in Gryfino (1327), Banie, Goleniów (1512) and Stargard (fifteenth century). In the 15th century, the bishops Zbigniew Oleśnicki and Jan Rzeszowski propagated them in the diocese of Kraków. Created, among others in Borzecino, Porąbka Uszewska, Szczepanów, Wojnicz, Szczurowa, Mogiła and Jadowniki (15th century) and in Dąbrowa Tarnowska, Chodel and Lublin (16th century). In the archdiocese of Gniezno, the fraternity of the poor was founded, among others in Łekno, Łowicz (1557), Pajęczno (1607) and Lutomiersk (1530). In the diocese of Poznań there were such brotherhoods in Śrem, Krzywino, Grodzick, Poznań (1499), Chodzież (1474), Dolsk (1456), Gostyń (1460) and Krobica (1440). The diocese of Włocławek had the following centers: in Nowa Cerkiew, Kowale, Śmitowice, Raciąż, Brdów, Służew and Izbica. In the diocese of Chełmno, the brotherhoods were in Toruń, Grudziądz, Kościerzyna, Koronów and Tczew. The Przemyśl Diocese had a brotherhood in Przemyśl. In Warmia, they operated in Elbląg and Reszel, and in Silesia, among others in Sroda and Raciborz (14th century), Żmigród (1481), Jawor (1484) and Bralin (1523)¹³.

In the development of social care in medieval Poland, corporations - guilds played an important role. They appeared in the second half of the thirteenth century, and their greatest development took place in the fifteenth century. These were the associations (corporations) of craftsmen. They watched over the observance of Christian moral principles in their professional work. They fought counterfeiting and negligent service provision. From their members they required observance of moral principles and the provision of Christian love to their fellow men. From the collected contributions, as well as from fines for breaking corporate rules or privileges, a fund for charity was created. The money was spent on funeral services, care for the sick, widows and orphans, old and

impoverished people, help in the event of various disasters and loans for corporate members. Some corporations had their own hospitals (e.g. characteristics of weavers in Głogów, Lubin, Lwówek and Świebodzin, a corporation of fishermen in Gdańsk) and shelters (e.g. shoemakers' guild in Środa Śląska maintained a shelter for widows of deceased members)¹⁴.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The medieval scheme of the seven deeds regarding the soul and the body became an expression of the universalisation of the duty of charity. The aim of the spiritual works of mercy is to relieve spiritual suffering and they are as follow: to instruct the ignorant, to counsel the doubtful, to admonish the sinners, to bear patiently those who wrong us, to forgive offenses, to comfort the afflicted, to pray for the living and the dead.

Corporal works of mercy are those that tend to the bodily needs of other creatures and they are: to feed the hungry, to give water to the thirsty, to clothe the naked, to shelter the homeless, to visit the sick, to visit the imprisoned, or ransom the captive, to bury the dead¹⁵.

¹ J. L. Goglin, *Poverty in medieval Europe*, Warsaw 1998, p. 133-134.

² Cf. T. Kamiński, *Social and charity work*, Warsaw 2004, p. 13-14. See. T. Tokarek, *History of charity in the Polish lands until the end of the 19th century*, in: *Wound healing – Spiritual healing – Helping*, ed. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, Wrocław 2007, p. 425-428.

³ Cz. Kępski, *The idea of mercy and charity and care*, Lublin 2003, p. 24.

⁴ Cz. Kępski, *The idea of mercy and charity and care*, Lublin 2003, p. 25, 32; J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 38-51. See. M. Surdacki, *Education and social care in Urzędów: XV-XVIII centuries.*, Lublin 2004; M. Słoń, *Hospitals of medieval Wrocław*, Warsaw 2000.

⁵ Cf. T. Kamiński, *Social and charity work*, Warsaw 2004, p. 14.

⁶ R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Charity pastoral work*, in: *Catholic Encyclopedia*, vol. 3, ed. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, column. 1387; J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański, *Social history of helping people: from Greek philanthropy to social work*, Warsaw 1996, p. 215-217.

⁷ J. Flaga, *Charitable activity of the Church in Poland in the Saxon era*, *Scientific Bulletin KUL* 43:1999, nr 3-4 (167-168), p. 65.

⁸ K. Antosiewicz, *The Order of the Holy Spirit de Saxia in Medieval Poland*, „Our Past” 1966 nr 23, p. 195.

⁹ See. J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 36-38.

¹⁰ R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Charity pastoral work*, in: *Catholic Encyclopedia*, vol. 3, ed. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, column. 1387.

¹¹ J. L. Goglin, *Poverty in medieval Europe*, Warsaw 1998, p. 161.

¹² J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 51-52.

¹³ J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 52-53.

¹⁴ J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 53.

¹⁵ R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Charity pastoral work*, in: *Catholic Encyclopedia*, vol. 3, ed. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, column. 1387.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] J. L. Goglin, *Poverty in medieval Europe*, Warsaw 1998, p. 133-134.
- [2] Cf. T. Kamiński, *Social and charity work*, Warsaw 2004, p. 13-14.
- [3] *Helping*, ed. B. Płonka-Syroka, A. Syroka, Wrocław 2007, p. 425-428.
- [4] Cz. Kępski, *The idea of mercy and charity and care*, Lublin 2003, p. 24.
- [5] Cz. Kępski, *The idea of mercy and charity and care*, Lublin 2003, p. 25, 32; J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 38-51.
- [6] Cf. T. Kamiński, *Social and charity work*, Warsaw 2004, p. 14.
- [7] R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Charity pastoral work*, in: *Catholic Encyclopedia*, vol. 3, ed. R.
- [8] Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, column. 1387; J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański, *Social history of helping people: from Greek philanthropy to social work*, Warsaw 1996, p. 215-217.
- [9] J. Flaga, *Charitable activity of the Church in Poland in the Saxon era*, *Scientific Bulletin KUL* 43:1999, nr 3-4 (167-168), p. 65.
- [10] K. Antosiewicz, *The Order of the Holy Spirit de Saxia in Medieval Poland*, „Our Past” 1966 nr 23, p. 195.
- [11] See. J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 36-38.
- [12] R. Łukaszyk, F. Woronowski, *Charity pastoral work*, in: *Catholic Encyclopedia*, vol. 3, ed. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, column. 1387.
- [13] J. L. Goglin, *Poverty in medieval Europe*, Warsaw 1998, p. 161.
- [14] J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 51-52.
- [15] J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 52-53.
- [16] J. L. Goglin, *Poverty in medieval Europe*, Warsaw 1998, p. 161.
- [17] J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 51-52.
- [18] J. Pils, *From the history of church charity activity in pre-partition Poland*, in: *Works of Christian mercy in Poland and in the Archdiocese of Lublin*, ed. A. Mieczkowski, Lublin 1997, p. 52-53.

Любов Прокопів,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Liubov Prokopiv,

PhD in Education, Associate Professor, Department of Pedagogy, Vasyl Stefanyk Prekarpatation National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
prk1@i.ua
ORCID ID 0000-0001-8661-510X

УДК 371.13

FEATURES OF USING METHODS AND FORMS OF THE TEACHING ORGANIZATION IN A SMALL SCHOOL (2ND HALF OF 20TH CENTURY) AND THEIR IMPROVEMENT IN MODERN CONDITIONS

Abstract. This article is about methods and forms of organization of training in a small school. The problem is actualized in the context of the adopted strategy for modernizing general secondary education, namely the Concept of the New Ukrainian School, in accordance with which the restructuring of the educational sector is being carried out in the rural areas as well. The purpose of the article is to identify features of using methods and forms of teaching organization in a small school (2nd half of the 20th century) and effective methods and forms of teaching organization at the present stage. The article has the following tasks: to describe the methods of teaching organization in a small school in accordance with the selected stages; to specify the basic forms of teaching organization in small schools of the studied period; to identify the effective aspects of implementing the partnership pedagogy in the Carpathian educational space.

In order to solve the research tasks, the following theoretical methods were used: analysis and systematization of psychological, pedagogical and methodical literature; analysis of archival, sources sociological surveys, questionnaires and interviews

The author conducted questionnaires, surveys and interviews confirmed the effectiveness of the innovative teaching methods selected for implementation in the operation of a small school.

Keywords: small school, small rural schools, under-subscribed school forms and methods of teaching, historical stages.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ І ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.) ТА ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті автор розкриває актуальні питання пошуку не лише нових типів навчання, аї форм, методів навчальної діяльності. Проблема використання різноманітних методів і форм організації навчання актуалізується у контексті Концепції Нової української школи. Метою статті є виявити особливості використання методів і форм організації навчання у малокомплектній школі (друга половина ХХ ст) та результативні методи та форми організації навчання на сучасному етапі.

Автор ставить перед собою завдання охарактеризувати відповідно до виділених етапів методи організації навчання у малокомплектній школі; уточнити основні форми організації навчання у малокомплектних школах досліджуваного періоду; виявити результативні аспекти впровадження методів і форм навчання у малокомплектній школі.

Для розв'язання завдань дослідження використано теоретичні методи: аналіз і систематизація психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури, аналіз архівних джерел, метод педагогічної реконструкції, який надає можливості відтворити педагогічні реалії впровадження методів і форм організації навчання у малокомплектних школах; соціологічні дослідження, анкетування та інтерв'ю та ін.

У статті у відповідно до виділених історичних етапів визначено основні основних методів навчання у малокомплектних школах. На першому визначеному нами етапі (1945 – 1958 рр.) – це традиційні методи організації навчання (бесіди, пояснення, самостійна робота тощо). На етапі кількісного збільшення малокомплектних(малочисельних) шкіл (1958–1985 рр.) – урізноманітнювались методи організації навчання. Поширеними були «лабораторні завдання, домашні роботи учнів, літні завдання, позакласне читання, робота в живому куточку, методи самостійної роботи з учнями. У період з 1985 – 1991 р. – поширеними були диференційовані методи навчання, хоча і традиційне навчання мало свої переваги. На етапі 1991–2000 рр. – малочисельна школа у незалежній Україні, неабиякого розголосу набували інтерактивні методи навчання, пошук інноваційного навчання.

Щодо форм організації навчання, то на всі виділені нами етапах автор традиційним визначає урок. На початку 90-х рр. ХХ ст особлива увага надавалась індивідуальному та кооперативному навчанню.

Проведені автором анкетування, опитування та інтерв'ю підтвердили результативність обраних інноваційних методів навчання у практику роботи малочисельної школи. Кількість респондентів, що вбачали позитивні результати від впровадження інноваційних методів навчання збільшилося. Реалізація вище визначених тезисів дала можливість прийти до висновку про потребу заміни традиційної урочної форми організації навчання на групові та індивідуальні, потребу впровадження у практику роботи такого типу шкіл інноваційних методів навчання (алгоритмізацію самостійної роботи учнів, ситуативне моделювання, колективне групове навчання); структурувати предметні курси на укрупнені дидактичні одиниці.

Ключові слова: мала школа, малочисельна школа, малокомплектна школа, форми і методи навчання, історичні етапи.

INTRODUCTION

At the present stage of societal development, there is a problem of finding not only new teaching types, but also forms and methods of educational activity. However, the question arises whether the small schools are entitled to be preserved under conditions that require modernization, consolidation, etc. The Ukrainian legislation [5] promotes the search for innovative types of schools, among which there is space for small schools, including the private ones.

The problem is actualized in the context of the adopted strategy for modernizing general secondary education, namely the Concept of the New Ukrainian School, in accordance with which the restructuring of the educational sector is being carried out in the rural areas as well.

These issues are relevant in the context of searching for innovative teaching forms in conditions of individual and distance learning.

Our country is at the same stage as foreign education: the issue of preserving the best traditions of the existence of a modern school. The experience of European countries in this field is positive [13].

In this context, there is a need to study existing experience. This research continues the author's publication cycle [8].

AIM AND TASKS RESEARCH. The purpose of the article is to identify features of using methods and forms of teaching organization in a small school (2nd half of the 20th century) and effective methods and forms of teaching organization at the present stage.

The article has the following tasks:

- 1) to describe the methods of teaching organization in a small school in accordance with the selected stages;
- 2) to specify the basic forms of teaching organization in small schools of the studied period;
- 3) to identify the effective aspects of implementing the partnership pedagogy in the Carpathian educational space.

RESEARCH METHODS: In order to solve the research tasks, the following theoretical methods were used: analysis and systematization of psychological, pedagogical and methodical literature; analysis of archival sources which helped determine the state and theoretical substantiation of the use of methods and forms teaching organization in a small school; method of pedagogical reconstruction which provides the opportunity to recreate pedagogical realities of introducing methods and forms of teaching organization in small schools; sociological surveys, questionnaires and interviews with the participation of employees of small schools in Ivano-Frankivsk Oblast; presentation of the research results.

RESEARCH RESULTS

The features of using methods and forms of teaching organization in a small school will be analyzed according to the determined stages. Analysis of methods and forms of teaching organization in this order allows asserting their diversity.

At the first stage (in 1945-1958), we find the restoration of operation of small schools, ideological pressure on the educational process. We would like to emphasize that at this stage, under the conditions of the functioning of a 4-year elementary school, the main task of a small school was to teach reading, writing and basic mathematics; however, the final tasks of a small school were not provided [6, p. 63].

The main form of teaching organization in a small school in this period was a lesson. It consisted of two clear components: working with students and independent work.

As our research showed, teachers used mostly frontal forms of work with children during lessons in a small school. Laboratory tasks and homework were common too.

At this time, particular attention was paid to the study of natural sciences. In small schools, «laboratory tasks, student's homework, summer assignments, work in a educational and research plot at school grounds, compilation of herbaria, collections, extra-curricular reading, work in a green corner» [3, p.109].

Among the teaching methods, traditional verbal methods (explanation, discussion, etc.) were used.

At the stage of quantitative increase of small (small-numbered) schools (1958-1985), methods and forms of teaching organization became more diversified.

Still, the main form of teaching organization was a lesson.

With the transition (in 1969) to 3-year elementary school, the teaching programs emphasized on the increase of the theoretical level of educational material; developmental and creative teaching methods were introduced in small schools [11].

As the source analysis shows, the methods and forms of teaching organization were directly linked to the Party's documents at that time («Provision on strengthening the connection of the school to everyday life and the further development of public education in the Ukrainian SSR» [2; 1, arch. 23]. On the one hand, they demanded a radical change in the state of the educational process; on the other hand, it was only a formal aspect.

The choice of methods and forms of teaching organization was influenced by the tasks of Perestroika, which consisted in the practical orientation of the forms of teaching organization.

According to requirements, teaching must be accompanied by visual aids. In addition to the lesson, there were also independent experiments, laboratory works, group practicals, educational excursions; training was also combined with work in school workshops, basic agricultural households, factories, plants and educational and research plot at school grounds [3, p.110].

At that time, teaching programs for general education schools were changed in Ukraine almost annually. It also affected the features of the forms of teaching organization in small schools.

The main emphasis in the programs of general educational disciplines was placed on the improvement of methods of students' independent work. For example, the Natural Science lessons implied «independent observation of the development of plants. The most common methods were working with didactic handout material, textbooks, compiling herbariums and various collections, etc.» [7].

As evidenced by the archive materials of the Central State Archives of Higher Authorities, the archives of Odessa, Kharkiv Oblast, etc., as well as confirmed by former students of the small schools of Ivano-Frankivsk Oblast, the methodology of teaching the subjects in small schools was subordinated to certain educational methodical manuals and was mandatory for use [12, arch. 106; 1, arch. 23].

The analysis of archives and results of educational activities of students (school journals, student notes, etc.) of small schools of Ivano-Frankivsk (Hryniv school) and Kharkiv (Stepankivka primary school, Sorokivka eight-year school) Oblasts proves, on the one hand, the use of traditional (verbal, visual, practical) teaching methods.

We must emphasize that there were clearly distinguished methods of independent work with students in small schools at this time.

Even at the time of totalitarianism, the practical operation of small schools involved the methods of teaching organization aimed at developing observation, independence and initiative of students, and instilling skills of independent work [10, p. 37].

Each of the methods was clearly defined and analyzed, presented in a certain order. A comparative analysis of the methods of independent work at the lessons of the Natural and Humanitarian Cycle is given in Table 1.

Table 1.

The comparative analysis of the methods of independent work in small school for primary school students

Lessons from Natural Cycle	Lessons from Humanitarian Cycle
observing plants	independent work with the book
conducting educational experiments for the study of plant life	independent retelling of educational material
research work on the cultivation of agricultural plants	working on essays
working with books and handouts	independent reading

Source [9].

In a small school, the methods of independent work were divided according to the constituents of a lesson:

1) independent work during explanation of new material: «The student performs independent work which prepares him for a deeper perception and learning of new material taught by teacher: conducts preliminary observations, simple experiments, reads a certain text. Students can perform independent work during the presentation of material by teacher: compile a table or a diagram according to the teacher's presentation, take notes» [3, p.7].

2) independent work after the presentation of material: students have independently studied the text from the textbook, answered the questions after the text, conducted observations, solved the tasks, etc. The characteristic of such independent tasks was specification, justification of the Statements said.

3) independent work without preliminary presentation of material by teacher, independent work using literary sources. Such an independent work implied the acquisition of knowledge from observations or experiments, the search for new statements, the development of ability to work independently, draw conclusions, etc.

Such a division, in our opinion, contributed to the precise planning of both independent work and lessons.

These forms of teaching organization were widespread at the stage of formation and development of a small school within the framework of «Perestroika» (1985-1991).

The method of independent work had its own features in this period in a small school, namely observance of the goal of learning, preference of individual forms.

At that time, there were a three-year and four-year elementary school; there were some changes, a group work was introduced in the practical operation of a small school, differentiated education became fashionable.

At the stage of 1991-2000, a small school operated in independent Ukraine, individual work with students, distance learning forms have been widely disseminated.

In a small school, this work was almost at the foreground. O. Pinskyi notes that when working on the task individually, the student is not bound to the class or to members of a temporary or permanent group and advances in the process

of performing independent work at his own pace. Execution of such tasks requires from him his own effort, showing his independence, requires perseverance, diligence, ability to concentrate on performing the tasks [3, p.114].

The survey conducted in the 1990s by O. Pinskyi among Biology teachers in rural small schools in Kharkiv and Velykuroburlutsk districts of Kharkiv Oblast showed a higher percentage and better efficiency in the organization of individual independent work than group and frontal work. Such an advantage of individual forms of work is explained by a definite and clear selection.

We conducted a survey of teachers from small schools in Ivano-Frankivsk and Chernihiv Oblasts (about 15 schools) who indicate that today the individual and independent work of students is also more effective than the frontal one.

In the opinion of teachers, its success was determined by the correct selection of tasks, the systematic control of its execution by teacher, the provision of timely advisory assistance in case of need from students. We believe that at the present stage of development of the school, taking into account the distance learning form or internet learning, independent work becomes more relevant.

Today, the benefits of individual work are obvious. Firstly, the student can work at his own pace, and secondly, he can be a member of both a permanent and a temporary group and work at his individual pace; thirdly, students develop the ability of self-perfection in the conditions of independent work.

Among the disadvantages, we define the lack of communication between students in a class.

At the current stage of development of small schools, special attention is needed by counselor teachers and their ability to cooperate with their students.

In 1991-2000, frontal independent work was widespread (both in Natural Science and Humanitarian profiles).

The advantage of such teaching methods lies in encouraging students from small schools to collaborate.

In this context, we will analyze the common and distinct characteristics between frontal independent work and frontal discussion (Table 2).

Table 2

Features of the organization of frontal work in a small school

Features of the organization of frontal independent work	Features of the organization of frontal discussion
Goal: solving the learning problem with the joint efforts of teacher and students.	
Getting instruction in the form of a table	Getting instruction in the form of questions and answers
Each student performs tasks independently, individually, with his own efforts	Everyone does the tasks, but answer only individual questions
A combination of collective and individual work is achieved	Collective work
The whole class is involved	Each student answers one or more questions, part of the class remains overlooked
Types of independent work: independent full or partial reproduction of the material; tasks on the ability to highlight the main point; tasks for illustrating theoretical assumptions, rules using practical examples; independent works – written answers to questions on the studied material; independent works on establishing the connection of the studied material with the previous one.	Types of frontal discussions: answers to questions on topics that imply full reproduction of the material; discussion of life challenges; frontal stimulating discussions with searching for answers; discussions about evaluation of speech phenomenon; discussions at the stage of actualization of background knowledge.

As can be seen from the table, it is the independent work that contributed to the development of speech skills. The analysis of class journals has confirmed the attention to independent works. They develop attention, analytical, thoughtfulness, observation of students. All this supported not only the systematization of knowledge of students in a small school, but also improved methods of conducting classes by teachers, contributed to the organization of school research, which corresponded with the current social order, the needs of that time.

At the beginning of the 21st century, in contrast to the frontal teaching methods, cooperative education was disseminated in small schools as a «teaching organization of students gathered in small groups united by the general educational purpose» [4, p.14].

The following possibilities of cooperative teaching in small schools were defined:

- the involvement of all students at any stage of the lesson;
- opportunity to speak, express oneself, develop the speech skills;
- opportunity of mutual teaching;
- ability to perform various social roles;
- a real opportunity to acquire skills of self-organization, fast adaptation to the collective;
- development of mutual assistance, mutual support [4, p.14].

The basis of cooperative teaching in small schools includes pairs, groups.

O. Pometune notes, that «work in pairs is used both as a separate independent teaching technology and a preparatory stage for group work that helps develop communicative skills and abilities in students» [4, p.14].

Among the main methods of cooperative teaching that were used in small schools today, the following ones were common: work in small groups, pairs, threes, «rotational threes», «aquarium», «carousel», «jigsaw», etc.

The example of using cooperative teaching in small groups can be the method of «Synthesis of Thoughts», which involves finding consistent thoughts, conducting a dialogue, it excludes opposition. At the first stage, students are divided into groups. After division into groups, students do not describe the work on the board, but pass their thoughts to the following groups that continue their ideas, emphasize what they disagree with. The works are subjected to the analysis by experts who make a general report. It is discussed by the class.

Another method of cooperative education that is common in small schools is «Joint Project». Each group receives its tasks, which create a joint project when performed.

On the basis of the work done with the workers of small schools, we introduced both traditional and innovative methods of teaching into the practice of the school's operation in 5 schools of 5 districts of Ukraine in the Ivano-Frankivsk region (Verkhovyna district, Velyki Khodak village, Dolynsky district, Myslivka village, Kosiv district, Richka village, Rogatyn district, Nyzhnia Lypytzia village, Yaremche city, Voronenko village). In total, 3745 people live in the listed settlements (as of 01.04.2017). Number of employees of small schools stands at 112; students - 363; classes – 30. The results of the most used methods and forms of teaching organization are shown in the figure 1.

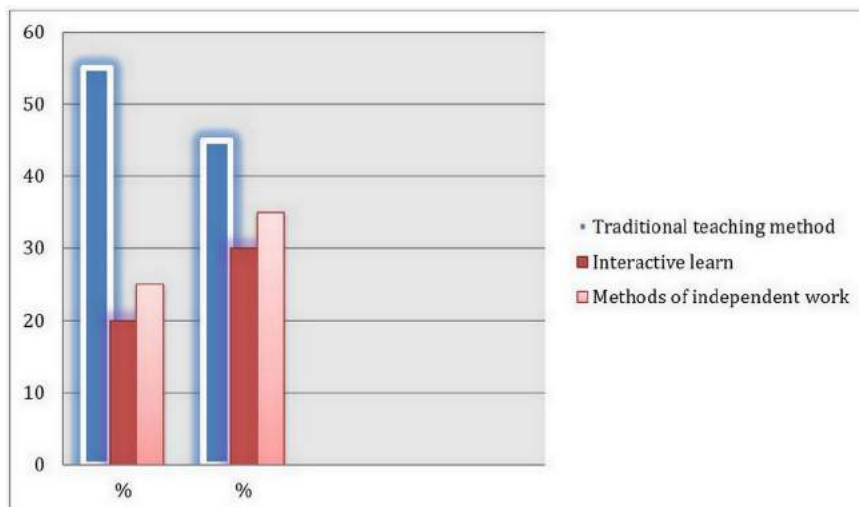

Fig. 1. Indicators of the use of teaching methods in small schools of the Carpathian educational space.

As can be seen from the diagram, innovative methods are currently relevant (distance learning, methods of information learning, etc.), although a significant place still belongs to independent work.

The generalization of these indicators shows that as a result of the study, not only the understanding of the problem increases, but also the need of improvement of the work of teachers in the field of teaching methods.

Consequently, a conducted study on the implementation of modern methods and forms of teaching organization in small schools has allowed to identify positive dynamics. The obtained data coincide with the data of researchers of small schools, schools of the Carpathian region. At the same time, on the other hand, contemporary science and pedagogical practice just started the introduction of the concept of a new Ukrainian school, including the use of innovative teaching technologies. Therefore, we expect further development of this topic.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The small school in its historical aspect has the right to exist and preserve traditions along with the emergence of new teaching methods and forms.

According to the historical stages we have identified, the following basic methods of learning were defined: during the first stage we identified, in 1945-1958, traditional methods of organizing learning (discussions, explanations, independent work, etc.) the most common. At the stage of quantitative increase of small (small-numbered) schools (1958-1985), teaching methods and organization were diversified. In small schools, laboratory tasks, student's homework, summer assignments, work in an educational and research plot at school grounds, compilation of herbaria, collections, extra-curricular reading, work in a green corner were commonplace. Methods of independent work with students have diversified at this time. Between 1985 and 1991, differentiated teaching methods were used, although traditional teaching had its own advantages. At the stage of 1991-2000, interactive teaching methods, searching for innovative learning received a fair amount of publicity in a small school in independent Ukraine.

Regarding the forms of teaching organization, a lesson was traditional for all the stages that were defined by us; in the early 1990s, special attention was given to individual and cooperative learning.

Our questionnaires, surveys and interviews confirmed the effectiveness of the innovative teaching methods selected for implementation in the operation of a small school. The number of respondents who saw positive results from the introduction of innovative teaching methods increased, which made it possible to reach a conclusion on the prospects of this direction of work. The implementation of the above-stated theses has made it possible to come to the conclusion that there is a need to replace the traditional lesson form of teaching organization with group and individual ones, the need to introduce innovative teaching methods into operation of this kind of schools (algorithmization of students' independent work, situational modeling, collective group training), and to structure subject courses into consolidated didactic units.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] ДАХО. Фонд Р. 3858. оп.12. справа 1099 (Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР (1970)), арк. 23.
- [2] Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917-1973 гг. М.: Педагогика, 1974. 559 с.
- [3] Пінський О. О. Самостійна робота учнів у процесі вивчення дисциплін природничого циклу в малокомплектних школах Слобожанщини (60-90 рр. XX ст.): : дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2007. 248 с.
- [4] Пометун О. Кооперативне навчання у малокомплектній школі. Сільська школа України. 2015, № 1 (109). С. 14-15.
- [5] Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. №2145- VII. URL.: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- [6] Програми початкової школи / ред. Н. О. Говядовська. Київ: Рад. школа, 1951. 70 с.
- [7] Программы восьмилетней школы. Начальные классы 1-3. Москва: Просвещение, 1980. 208 с.
- [8] Прокопів Л. Динаміка розвитку сільських малочисельних шкіл гірського регіону Івано-Франківщини (2000-2016 р.). Гірська школа Українських Карпат. 2017. № 16. С. 160 - 165.
- [9] Самостоятельная работа учащихся в малокомплектной школе / Под ред. М.А. Мельникова, А.М.Пышкало. Москва: Педагогика, 1974. 200 с.
- [10] Самостоятельные работы учащихся по биологии: Пособие для учителя / Е.П.Бруновт, А.Е. Богоявленская, Е.Т. Бровкина и др. Москва: Просвещение, 1984. 160 с.
- [11] Сборник программ для средней общеобразовательной школы : пособие для руководителей органов нар. образования и шк. Ч. 1 / [ред. Ю. Ю. Иванов]. Москва: Просвещение, 1968. 432 с
- [12] ЦДАВОВУ оп. 15, справа № 6422 (Навчальні плани шкіл республіки на 1967 – 1968 н.р., затверджений Міністерством освіти УРСР, арк. 106.
- [13] Samel A. Relacja z zajęć o podatkach w Szkole Podstawowej w Łęgu Probostwie [Report on tax classes at the Primary School in Łęg Probostwa]. (n.d). – URL: <http://opolityce.ceo.org.pl/aktualnosci/relacja-z-zajec-o-podatkach-w-szkole-podstawowej-w-legu-probostwie> [in Polish].

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] DAXO. Fond R.-3858. op.12. справа 1099. Pro zaxody` dal'shogo polipshennya roboty` seredn'oyi zagal'noosvitn'oyi shkoly` v URSR (1970). (On measures to further improve the work of secondary schools in the Ukrainian SSR) , ark. 23. (in Ukrainian)
- [2] Narodnoe obrazovany'e v SSSR(Folk education in the USSR). Obsheobrazovatel'naya shkola. Sborny'k dokumentov 1917-1973 gg. M.: Pedagogy'ka, 1974. 559 s. (in Russian)
- [3] Pins'kyj O. O. Samostijna robota uchniv u procesi vy'vchennya dy'scyplin pry'rodny'chogo cy'klu v malokomplektny'x shkolax Slobozhanshhy'ny` (60-90 rr. XX st.) ( Dependent work of students in the process of studying the disciplines of the natural cycle in the small-scale schools of Slobozha:nshchyna (60-90 years of the XX century): dy's... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Xark. nacz. ped. un-t im. G. S. Skovorody`. Xarkiv, 2007. 248 s. (in Ukrainian)
- [4] Pometun O. Kooperatyvne navchannya u malokomplektnij shkoli (Co-op training in a small school) . Sil's'ka shkola Ukrayiny`. 2015, № 1 (109). S14-15 (in Ukrainian)
- [5] Pro osvitu (About education): Zakon Ukrayiny` vid 05.09.2017 r. #2145- VII. URL.: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. (in Ukrainian)
- [6] Programy` pochatkovoyi shkoly (Elementary School Programs)` / red. N. O. Govyadov's'ka. Ky'yiv: Rad. shkola, 1951. 70 s. (in Ukrainian)
- [7] Программы vos'my'letnej shkoly (Programs of the eight-year school). Nachal'nye klassy 1-3. Moskva: Prosveshheny'e, 1980. 208 s. (in Russian)
- [8] Prokopiv L. Dy'namika rozvy'tku sil's'ky'x malochy'sel'ny'x shkil girs'kogo regionu Ivano-Frankivshhy'ny` (2000-2016 r.)(The dynamics of development of rural small schools of the mountain region of Ivano-Frankivsk region (2000-2016).). Girs'ka shkola Ukrayins'ky'x Karpat. 2017. № 16. S.160 165. (in Ukrainian)
- [9] Samostoyatel'naya robota uchashhy'xsya v malokomplektnoj shkole(Independent work of pupils in a small school) / Pod red. M.A.Mel'ny'kova, A.M.Pyshkalo. Moskva: Pedagogy'ka, 1974. 200 s. (in Russian)
- [10] Samostoyatel'nye raboty uchashhy'xsya po by'ology'y (Students' independent work on biology): Posoby'e dlya uchy'telya /E.P.Brunovt, A.E.Bogoyavlenskaya, E.T.Brovky'na y` dr. Moskva: Prosveshheny'e, 1984. 160 s. (in Russian)
- [11] Sborny'k programm dlya srednej obsheobrazovatel'noj shkoly (Collection of programs for secondary school): posoby'e dlya rukovody'telej organov nar. obrazovany'ya y` shk. Ch. 1 / [red. Yu. Yu. Y'vanov]. Moskva: Prosveshheny'e, 1968. 432 s. (in Russian)
- [12] CzDAVOVU op. 15, справа № 6422 . Navchal'ni plany` shkil respubliky` na 1967 – 1968 n.r., zatverdzheny`j Ministerstvom osvity` URSR. (Educational plans of schools of the republic for 1967 - 1968, approved by the Ministry of Education of the USSR. the arch) ark. 106/. (in Ukrainian)
- [13] Samel A. Relacja z zajęc o podatkach w Szkole Podstawowej w Łęgu Probostwie(Report on tax classes at the Primary School in Łęg Probostwa). (n.d). URL: <http://opolityce.ceo.org.pl/aktualnosci/relacja-z-zajec-o-podatkach-w-szkole-podstawowej-w-legu-probostwie>. (in Polish)

Микола Чумак,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання фізики та астрономії, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Mykola Chymak,

PhD in Education, Associate professor Department of Theories and Methods of Teaching Physics and Astronomy, of National Pedagogical Dragomanov University (Kiev, Ukraine)
chumak.m.e@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9956-9429

УДК 373.5[37:01]

SOCIO-CULTURAL MEASURES OF EDUCATION DEVELOPMENT IN THE TERRITORY OF GALICIA AND NADDNIPRYANSHCHYNA (XVIII - XIX CENTURIES)

Abstract. The article deals with the fundamental activity of progressive representatives of Ukrainian educators of a certain epoch on the way to achieving socio-cultural optimum.

The rethinking of the acute need for Ukraine to enter the European educational space has actualized the author's task - a deep retrospective reconsideration of the historical and pedagogical events of previous centuries, with a view to interpret more thoroughly the experience of the Enlighteners of the past generations and define their general significance for the further development of our state.

The purpose of the article is to reveal the socio-cultural dimensions of the development of education in the territory of Galicia and Naddnipryanshchyna in the context of the XVIII - XIX centuries. The author investigates the multidimensionality of the main directions and forms of work of education and science representatives during the studied historical period.

The research tools for the study were chronological and content, incremental, historical, pedagogical and comparative methods.

The use of a whole range of methodological research tools allowed to determine that the activities of the progressive scientific and educational elite of the time, which continued to widely disseminate high-education ideas on the pro-Ukrainian territory, became the basis for more advanced development of vocational education.

Keywords: socio-cultural development, education, territory, Galicia, Naddnipryanshchyna.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ ТА НАДДНІПРЯНЩИНИ (XVIII – XIX СТ.)

Анотація. У статті розглянуто фундаментальну діяльність прогресивних представників українських освітан визначеної епохи на шляху до досягнення соціокультурного оптимуму.

Переосмислення гострої необхідності входження України до Європейського освітнього простору актуалізувало авторське завдання – здійснити глибокий ретроспективний аналіз історико-педагогічних подій попередніх століть з метою більш ґрунтовного переосмислення досвіду світоців минулих поколінь із визначенням їх загальної значущості для подальшого розвитку нашої держави.

Метою статті є розкриття соціокультурних вимірів розвитку освіти на території Галичини та Наддніпрянщини у розрізі XVIII – XIX ст. Автор досліджує багатоаспектність основних напрямів і форм роботи представників освіти та науки досліджуваного історичного періоду.

Інструментарієм дослідження виступив історико-педагогічний, поетапно-проблемний, хронологічно-змістовний та порівняльний методи.

Використання низки методологічного інструментарію дозволило визначити, що діяльність прогресивної науково-педагогічної еліти того часу, яка продовжувала поширювати на проукраїнській території просвітницькі ідеї, стала базовою основою для більш поглибленого розвитку професійної освіти.

Систематичні дослідження з кінця XVIII ст. До середини XIX ст. Вітчизняні педагогі цього періоду почали активно вивчати територію України. Плідні результати наукової роботи імперського уряду співвідносяться з політичною ідеєю активних пошуків регіональної та української відокремленості. Водночас розвиток освіти на території Галичини і Наддніпрянщини був досить неоднорідним. Такий хід подій випливав із специфіки соціокультурного розвитку регіонів, рівня розвитку науки і освіти. В регіональних умовах представники вітчизняної інтелігенції працювали над розвитком освіти, що згодом дало поштовх до відновлення незалежності України. Зростання кількості тематичної літератури вплинуло на процес демократизації уявлень про зміст історії та сприйняття вчених, які вивчали їхній регіон. Таким чином, поширення освітніх і природничо-наукових ідей відбувалося не лише в кількох регіонах, а й на всій території України.

Ключові слова: соціокультурний розвиток, освіта, територія, Галичина, Наддніпрянщина.

INTRODUCTION

Formulation of the problem. Productive development of science and education actualizes the issue of historical and pedagogical realities interpretation, which reproduce the key educational tasks of various historical epochs. In this aspect, the object of research is education and the educational process, which possesses cultural content, and its subject are certain personal transformations, which provide an indication of the smooth transition of consciousness from sensual to a real rethinking of dialogue with the world and culture as a whole.

The selected problem still requires a more comprehensive scientific rethinking, as evidenced by the fragment nature of a number of historical and pedagogical content studies.

An outline of the particular aspects of the stated problem is found in the works of V. Andrushchenko, V. Syrotyuk, A. Sukhomlynska, T. Zavgorodnya, T. Dudka, and others. However, the study of socio-cultural dimensions of regional development of education in the light of certain historical epochs requires a deeper analysis.

THE PURPOSE of the article is to reveal the socio-cultural dimensions of the development of education in the territory of Galicia and Naddniprovyanshchyna in the context of the XVIII - XIX centuries.

According to the purpose, the main objectives of the study are defined as the following: to analyze the state of the investigated problem; to investigate the influence of the subject of research on the socio-cultural development of the regions; to popularize the existing educational experience in the current conditions of Ukraine's development.

RESEARCH METHODS: chronological and content, incremental, historical, pedagogical and comparative.

RESEARCH RESULTS

The population of western regions of Ukraine during the studied period was under the control of the Polish nobles (XVIII century), possessing certain regional knowledge, although it was not taught in educational institutions. According to I. Franko, everyone «should have known about the vast expanses of his country ...», regardless of the fact that at that time ethnography «was not studied from books», but functioned thanks to the system of oral retelling [10, p. 118]. Russian researcher S. Krashennikov noted that the main task of science in the XVIII century was to study own region «in all its borders, the wealth of each territorial unit, the craft of citizens and subordinate people, customs and ceremonies, etc.» [11, p. 6].

Systematic researches from the end of XVIII century to the middle of XIX century were closely associated with the Baroque, which went into the Romantic Era. The Baroque style was rather tempting for the Ukrainian society that was between the Latinized West and the Orthodox East. Domestic educators of this period began to explore actively the territory of Ukraine. The fruitful results of the scientific work of the imperial government correlate with the political idea of active searches for regional and Ukrainian separateness. Their achievements were not only recognized, moreover - they were seen as valuable material that could be used in the educational process. At the beginning of the XVIII centuries, new disciplines, filled with natural sciences content, were incorporated in the program of the Kyiv-Mohyla Academy. Geography, as an independent subject, was separated from other courses of natural philosophy, and later the geographic-historical class was formed. The educational process of the newly-formed class involved many natural science materials, which the scientific developments of teachers contained. Theodosius Sofonovych, in his work, «The Chronicle» noted that every pupil «... needs to know about his fatherland and to others, asking, to tell, because people without this knowledge are taken as dishonorable ones» [12, p. 35].

In the second half of the XVIII century, Epiphany Slavynetskyi and Arseniy Satanovskyi translated the work of German geographer A.-F. Büşing «Magazin für neue Historie und Geographie» (1765-1793). This work contained a lot of descriptions of the Kyiv region and other regions of Ukraine [13, p. 94].

Sylvester Kraisky, professor of the Academy, translated from Italian the book «Cosmographic epitome, or an easy entry to astronomy, geography and hydrography, collected for a comfortable understanding of globes, plan spheres, astrolabes and geographic maps». The above mentioned work contained detailed instructions on how to explore a particular area with visual means. The systematized works of German diplomat Sigismund Gerberstein «Notes on Muscovy», as well as Sebastian Munster's «Cosmography» were used in the educational process of the Kyiv-Mohyla Academy. The works provided short descriptions of the flora and fauna features of the regions of Ukraine.

Since 1799, at the academy, an extraordinary class of rural and domestic economics was opened. Studying in this class, the youth studied in detail the basic methods of farming on the territory of the region. Students' acquaintance with practical aspects of activity included such components as the basics of arable farming, fishing, horticulture, livestock farming, beekeeping, etc.

The German scholar H. Hegelmayer, analyzing the educational process that functioned at the Kyiv-Mohyla Academy, said: «... in the Cossack souls, the aspiration for higher and better deeds and wise knowledge of own land is growing» [11, p. 97]. The words of the researcher reveal the whole depth of the Cossacks' ideal, which,

interwoven with the regional knowledge, formed the general view of the high level of education of that time students. The educational process in the Academy was based not only on the knowledge that the students received by studying various disciplines. At that time, progressive educators understood education as «... means of forming a national consciousness, patriotic feelings, a civil responsibility to the land and the homeland ...» [13, p. 122]. A well-established educational system in the Kyiv-Mohyla Academy was also reflected in the activities of graduates. After ten years of study at the academy, graduate student Andriy Samborskyi published a scientific work entitled «Description of Practical Agriculture» (1781) and a manual «Regulations of the Practical School of Arable Farming and Agriculture» (1798). In 1804, Samborskyi organized the opening of a school in which the pupils studied the rules of agriculture in the territory of their native land.

Another graduate of the Academy, Petro Prokopovych, first invented a frame beehive, which enabled to obtain pure honey without destroying bees. In 1828, Prokopovych organized the first in Europe school of beekeeping near Baturyn. The training in it consisted of two components - theoretical and practical ones, which combined the study of honey-yielding plants of the region, the beekeeping and new means of bees' treatment. Over half a century of its existence, the school has trained more than 600 professionals. Considering the personality of P. Prokopovych in the historical aspect, modern teachers point out that «... the history of beekeeping after Aristotle has not known such a person» [13, p. 99].

Jesuit colleges and schools operated in the Right-bank Ukraine, which showed a tendentious policy regarding the achievements of the Ukrainian people, their customs, culture, traditions and natural sciences achievements as a whole.

In 1788, teachers of the fourth grade were instructed to commence the formation of a commission, together with the directors of educational institutions, «... for a proper description of the general condition of the province ... with the indication of the number of seminaries ... to describe the characteristics of the people according to their customs and traditions ...» [1, p. 55] as noted in the «Archive of Southwestern Russia».

G. Skovoroda equated the study of the features of his area with a living book and called: «Read it always and learn, as if from the high harbor look at the devastating ocean, and have fun» [8, p. 41]. In this way the teacher depicted an inexhaustible ocean of native history, which is to be studied systematically, throughout all life.

The development of education in the territory of the Left Bank of Ukraine was due to the fundamental activity of the traveling teachers, who were the clerks. In the study, they used sources of folk art and local lore materials, which, from the very early childhood, cultivate in children love for their native land.

The writer Fedir Tumansky was the author of questionnaire programs for collecting geographical, historical, economic, ethnographic, and anthropological information on the territory of the Left-Bank Ukraine. Not only adults but also children were involved in the research. The artist organized excursions to study different regions of Ukraine. As a result, natural and geographical descriptions of localities and scientific works devoted to the history of their foundation were published. In addition, F. Tumansky was the first to organize the publication of Russian chronicles [3, p. 67].

In 1791, the Moscow Magazine provided information on the level of interest in the local material, «... the population is interested in everything: the peculiarities of one or another region, finding the slightest differences in the way of life of their inhabitants; monuments that awaken in their memory various memorable dates; traces of people who have not been in the world for a long time ...» [6, p. 295]. The above quotation serves as a vivid example of practical implementation of ethnography in the socio-cultural space.

During the XIX century, a wide range of profile literature was presented to the services of those who wished to study and perfectly know their native spaces. The genres of the travel impressions descriptions, guides, records about ancient monuments, statistical descriptions, etc have become especially popular. The growth of the amount of thematic literature influenced the process of democratization of ideas about the content of history and the perception of the scientists who studied their region.

At the beginning of the XIX century, educational institutions have advanced the issue of expanding the direction of educational work with students by involving them in local material collecting. In one of the statutes of the Gymnasium (1804) it was noted that the pupils «... are obliged to collect herbs in their area, various stones and to find out their properties and certain features» [5, p. 322].

Famous Ukrainian teacher, director of the Kyiv Gymnasium – Maxim Berlinskyi collected a lot of data on his native land, which he presented in the following works – «The History of Kyiv City» (1798-1799) and «A Brief Description of Kiev, containing the historical catalogue of this city» (1820).

The work «Topographic description of Poltava Gymnasium by Fyodor Karunovsky» (1809) is considered to be one of the earliest thematic studios. The following information can be found about this author we: «The climate, soil, flora, fauna are issues of his interest. In search of answers he often travelled to the counties as a researcher of the region» [9, p.17].

The best and most accurate guide to studying Ukraine in the first half of the XIX century was the four-volume work of Dmitry Bantysh-Kamenskyi «History of Little Rus», published in 1822.

The guardian of the Nizhyn Gymnasium of the highest science A. Kuleshov-Bezborodko was the first in Chernihiv region who proposed to organize a scientific society at the gymnasium, which would be engaged in conducting regional studies. However, the teachers did not support this proposal, explaining their decision by the fact that the institution was small and they were engaged in rational adjustment of the educational process. In the minutes of the conference of the Gymnasium of the highest science dated February 10, 1822, it was noted that the «sources» of studying the land were chronicles, folk tales, songs, letters, and other materials from which credible data could be taken [7, p. 192].

In 1827, the first regional newspaper «Odessa Gazette» was published in the southern region of Ukraine. During the period from 1828 to 1860, 250 articles of natural science content were published, sponsored by teachers, officials, clergy and landlords living in Kherson, Tavria and Katerynoslav provinces.

It is not difficult to see that the spread of educational and natural science ideas took place not only within the several regions, but also throughout the territory of Ukraine.

In the second half of the XVIII century - the first quarter of the XIX century, Mukachevo bishops Ivan Bardach and Andriy Bachynskyi led a new cultural center in the Transcarpathia. This site was engaged in the collection of thematic materials, and ensured that the collected data was included in the educational process. That is why the bishops prepared for printing and published educational materials - primers and textbooks, the content of which was based on the eternal values of the native land beauty and love for it.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

In view of the foregoing, it can be concluded that the development of education in the territory of Galicia and Naddnipyrianshchyna was quite heterogeneous. Such course of events resulted from the specifics of socio-cultural development of the regions, the level of development of science and education. Under regional conditions, representatives of the domestic intelligentsia worked on the development of education, which eventually gave impetus to the restoration of Ukraine's independence later on. Prospects of the further researches are seen in the study of pedagogical personnel's of the given epoch on the basis of regional aspect.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Артоболевский Б. В. К истории краеведческих замыслов М.В. Ломоносова. Краеведение. 1926. Т. III. С.55.
- [2] Бабишин С. Д. Краеведение как средство связи с жизнью и подготовки учащихся к труду: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец.13.00.04. «Теория и методика профессионального образования». М., 1963. 21 с.
- [3] Белозерская Н. Исторический журнал XVIII века. Журнал Министерства народного просвещения. 1898. № 1. С. 64 – 84.
- [4] Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: [монографія]. Київ-Херсон : ФОП Гринь Д.С., 2017. 460 с.
- [5] Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. К.: Т-во «Знання», 2003. 766 с.
- [6] Карамзин Н. М. Письма русского путешественника. М., 1982. 318 с.
- [7] Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине. Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. Нежин, 1879. Т. 3. С. 192.
- [8] Май К. В. Первая экскурсия учеников Ченстоховской мужской гимназии в Киев, Одессу и Крым (10 – 26 июня 1904 года). К., 1906. 59 с.
- [9] Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX століття. К., 1997. 118 с.
- [10] Франко І. Галицьке краєзнавство. Зібрання творів: У 50-ти томах. К., 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 118.
- [11] Хегельмайер Х. Повідомлення про стан учености у Києві в російській Україні. Київська старовина. 1994. № 2. С. 95–99.
- [12] Хижняк З. І. З історії Києво-Могилянської академії XVII –XVIII ст. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 64 с.
- [13] Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 203 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Artobolevskiy B. V. K ystoriyy kraevedcheskykh zamuslov M.V. Lomonosova (To the history of local lore concepts of M.V. Lomonosov). Kraevedeniye. 1926. T. III. S.55. (in Russian)
- [2] Babyshyn S. D. Kraevedeniye kak sredstvo svyazy s zhyznyu y podgotovky uchashyhysya k trudu (Local studies as means of communication with the life and students preparation for work). Avtoref. dys. na soyskanyenauch. stepeny kand. ped. nauk: spec.13.00.04. «Teoryya y metodyka profesyonalnogo obrazovaniya». M., 1963. 21 s. (in Russian)
- [3] Belozerskaya N. Ystorycheskiy zhurnal XVIII veka (Historical journal of the XVIII century). Zhurnal Mynysterstva narodnogo prosveshheniya. 1898. №1. S. 64 – 84. (in Russian)
- [4] Dudka T. Yu. Prosvitnyczkiy turizm yak ystoryko-pedagogichny pfenomen (Educational tourism as a historical and pedagogical phenomenon). Kyiv-Herson : FOP Gryn D.S., 2017. 460 s. (in Ukrainian)
- [5] Ystoriya ukrayynskoyi shkoly i pedagogiky: Hrestomatiya (History of the Ukrainian school and pedagogy). Uporyad. O. O. Lyubar; za red. V. G. Kremeniya. K.: T-vo «Znannya», 2003. 766 s. (in Ukrainian)
- [6] Karamzyn N. M. Pysma ruskogo puteshestvennyka (Letters of the Russian traveler). M., 1982. 318 s. (in Russian)
- [7] Lavrovskiy N. A. Gymnazyja vusshyh nauk kn. Bezborodko v Nezhyne (Gymnasium of the highest sciences of duchess Bezborodko in Nizhyn). Yzvestiya Ystoryko-fylogycheskogo ynstytuta kn. Bezborodko v Nezhyne. Nezhyne. 1879. T. 3. S. 192. (in Russian)
- [8] Maj K. V. Pervaya ekskursiya uchenykov Chenstohovskoj muzhskoj gymnaziy v Kyiv, Odessu y` Krum (10 – 26 yjunya 1904 goda) (The first tour of the Chenstokhow male gymnasium students to Kyiv, Odesa and Crimea (June 10 - 26, 1904)). K., 1906. 59 s. (in Russian)
- [9] Opysy Livoberezhnoyi Ukrayiny kincy XVIII – pochatku XIX stolittya (Descriptions of the left-bank Ukraine of the end of XVIII – the beginning of the XIX century). K., 1997. 118 s. (in Ukrainian)
- [10] Franko I. Galyczke krayeznavstvo (Galician regional studies). Zibrannyatvoriv: U 50-ty tomax. K., 1986. T. 46. Kn. 2. S. 118. (in Ukrainian)
- [11] Hegelmajyer H. Povidomlennya pro stanuchenosti u Kyjeve v rosijskij Ukrainy (Report on the state of scholarship in Kiev in Russian Ukraine). Kyjivska starovyna. 1994. № 2. S. 95–99. (in Russian)
- [12] Hyzhnyak Z. I. Z ystoriyi Kyjevo-Mogylyanskoj akademij XVII –XVIII st.(From the history of the Kyiv-Mohyla Academy of XVII-XVIII centuries). K.: Vyd. dim «Kyjevo-Mogylyanska akademija», 2005. 64 s. (in Ukrainian)
- [13] Hyzhnyak Z. I. Ystoriya Kyjevo-Mogylyanskoyi (History of the Kyiv-Mohyla Academy).K.: Vyd dim «Kyjevo-Mogylyanska akademiya», 2008. 203 s. (in Ukrainian)

Розділ III. ГІРСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

doi: 10.15330/msuc.2018.19.70-73

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та клінічної психології,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Olena Khrushch,

PhD in Psychology, Associate Professor,
Department of General and Clinical Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
oh73@i.ua

УДК 159.9

КАРПАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ГУЦУЛІВ

Анотація. У статті обґрунтовується ідея впливу природного середовища, у даному випадку гірського, на формування особистості жителів гір, їх ментальності. Саме від навколишнього природного і соціального середовища, способу господарювання, традицій і звичаїв, вірувань, культури життєдіяльності і спілкування залежить формування психології горянина, його менталітет.

Досліджуючи проблему впливу гірського середовища на розвиток та формування ментальності горян, ми звертаємо увагу на те, що життя спільноти в горах сьогодні вирізняється високою духовністю, а не розвинутими технологіями, а також багатими своєрідними традиціями, які необхідно поєднати з інноваційними видами і методами діяльності. Дослідники намагаються вникнути в реальний процес збалансування технологічної раціональності і ще не втраченої духовності, сьогоdnішнього прагматизму і романтизму гірських спільнот, наступальної підприємливості і природолюбності мешканців гір.

Для гуцульського менталітету характерне особливе осмислення природи та ставлення до неї. Між ментальністю і ставленням людей до природи існують тісні і непрості взаємини. Люди залежать від природи, природа – від людей. На це звертали увагу ще давньогрецькі мислителі.

На думку автора дослідження, на формування ментальності такої специфічної етноспільноти, як гуцули, не можуть не вплинути сили природи. З давніх-давен по високогір'ю розселились люди сміливі, сильні і незалежні. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традицій і народних звичаїв, – усе це формувало почуття незалежності і власної гідності.

Ключові слова: горяни, гірське середовище, психіка, менталітет, вплив, власна гідність, культура, історичні традиції.

THE CARPATHIANS AND THEIR INFLUENCE ON FORMATION OF MENTALITY OF HUTSULS

Abstract. The article explains the idea of influence of natural (mountainous) environment on formation of personality of montane residents and their mentality. Natural and social environment, means of housekeeping, traditions and customs, beliefs, culture of daily living activities and communication are the aspects that define the formation of a psychology of a mountaineer.

The purpose and tasks of the study are to present the author's understanding of the dependence of the psyche of people, their character, the formation of the mentality of ethnic groups, in particular Hutsuls, on specific natural and climatic conditions. Examining the problem of influence of mountainous environment on formation and development of personality of mountaineers we consider that the life of a montane community is characterized by potent spirituality and rich original traditions which have to be combined with innovative types and methods of activity.

Researchers attempt to see into the real process of balancing of technological rationality and spirituality, modern pragmatism and romanticism of montane communities, progressing entrepreneurship and love of nature of mountaineers.

Mentality of hutsuls is characterized by peculiar understanding of nature and attitude towards it. There is a complex interrelation between mentality and attitude of people towards nature. People are dependent upon nature and vice versa. Ancient Greek researchers paid attention to this interdependence.

Our research is based on the idea that natural forces have a constant impact on formation of mentality of such idiosyncratic ethnicity as hutsuls.

Keywords: mountains, mountaineers' psychology, psychological idea, cultural and historical traditions, geographical environment, the nature influence, education, development under the condition of mountains, ecology.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема впливу довкілля на розвиток та формування особистості не є новою в психологічній науці. Дослідники найчастіше приділяли увагу вивченню впливів соціального середовища, сім'ї, школи, засобів інформації тощо на становлення і розвиток особистості. Формувальний вплив сил природи, ландшафтно-географічні умови, від яких, як правило, залежать спосіб господарювання людей, особливості їх життєдіяльності, звички, традиції тощо, залишались поза увагою вчених. Перед сучасними дослідниками відкривається можливість вивчати широку гаму різноманітних за спрямуванням і силою впливів на становлення людини, формування ментальності етнічних груп, серед яких далеко не останнє місце займають природні впливи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська етнопсихолог М. Пірен пише: «Не викликає сумнівів і те, що кожен етнотип зазнає неабиякого впливу ландшафтно-кліматичного простору. За визначенням М. Гоголя, географія зливається і становить одне ціле з історією народу. Звідси унікальний досвід самоорганізації буття різних народів, їх неповторного бачення і витлумачення світу. Незворотної втрати зазнає ментальність нації, її духовність у результаті будь-яких проявів спотворення і руйнації природного середовища як осереддя національного життя» [1, с. 74].

Про природозалежність говорили й такі видатні філософи і вчені, як Г. С. Сковорода, К. Д. Ушинський, О. Кульчицький, І. Рибчин, Д. Чижевський, В. О. Сухомлинський.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – викласти наше розуміння залежності психіки людей, їх характеру, формування ментальності етнічних груп, зокрема гуцулів, від конкретних природно-кліматичних умов.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ментальність горян, зокрема такої потужної етнічної групи, як гуцули, що проживають у верхів'ях Карпат Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей, у значній мірі формувалась під впливом географічного розташування та природних умов.

Для гуцульського менталітету характерне особливе осмислення природи та ставлення до неї. Між ментальністю і відношенням людей до природи існують тісні і непрості взаємини. Люди залежать від природи, природа – від людей. На це звертали увагу ще давньогрецькі мислителі. Гіппократ, наприклад, фізичну і психічну своєрідність народів пояснював специфікою їх географічного положення та кліматичних умов. Форми поведінки людей та їх звичай відображають природу країни, зауважував він. Припущення про те, що південний і північний клімат неоднаково впливає на організм, а значить, і на психіку людини, висловлював Демокрит.

Географи й історики, починаючи з Геродота і до нашого часу, підкреслювали особливості характеру українського народу, в тому числі жителів Карпат, підкреслюючи в останніх такі особливості, як вільнолюбність, працьовитість, емоційність, хоробрість, шляхетність, незалежність [2, с. 247].

З розвитком міжнаціональних взаємин, утворенням світового ринку з'являється низка прогресивних ідей про те, що народи відрізняються один від одного певними духовними рисами, своєрідними відтінками в звичках, в образному сприйнятті навколишньої дійсності, побуті, традиціях тощо. Коріння цих особливостей намагалися знайти в матеріальних факторах. «Широке розповсюдження в соціології того часу отримав географічний напрям, суть якого полягала у визнанні кліматичних та інших природних умов як головного фактора розвитку людського суспільства, тобто в неправомірному перебільшенні ролі географічного середовища в житті народів. Цю теорію як відправну ідею використовували багато філософів та соціологів у своїх спробах пояснити, чому неможливо знайти в світі два народи, абсолютно однакові за своїми етнічними, психологічними ознаками, побутом і культурою» [7, с. 13].

Відомий представник географічної школи в соціології французький просвітитель XVIII ст. Ш.Монтеск'є вважав, що «спільний дух» нації, тобто духовний склад і спосіб мислення (за теперішнім розумінням – ментальність), цілком визначається умовами географічного середовища.

Сучасні дослідники етносу і географічного довкілля як цілісного явища Толстоухов А. В. і Стоян С. П. стверджують, що у зв'язку з уже наявними знаннями у царині досліджень менталітету неможливо абсолютизувати роль кліматичних та природних умов у процесі його формування, проте й не варто цей аспект недооцінювати [6, с. 147].

Вплив природи на ментальність людини в логічній послідовності самого процесу ще на початку XX ст. показав видатний український природознавець П. О. Тутківський. Він писав: «Через рельєф, ґрунти, гідрографію і клімат поверхні відклади впливають на флору, а через неї – і через фауну, а через усі ці елементи ландшафту і на побут, культуру, сільське господарство, екологічну і духовну діяльність людини» [5, с. 287].

У нашому дослідженні ми дотримуємось думки, що на формування ментальності в такій специфічній етноспільноті, як гуцули, не можуть не вплинути сили природи.

Надмірний соціологізаторський тиск, політичне насильство однієї «керівної і спрямовуючої» сили не дали змоги розвинути тим дослідженням, де природа і людина являли нерозривну єдність. Під натиском антиукраїнської державно-бюрократичної системи навіть у фундаментальному історико-етнографічному дослідженні «Гуцульщина» не знайшлося місця для розділу, який би висвітлював своєрідність психології гуцулів, багатство духовного світу, незрівняні з іншими етносами вірування, почуття, переживання. Більше того, в одній із статей цієї праці стверджується, що «Буржуазні автори в непоодиноких випадках намагалися трактувати гуцулів як якесь специфічне плем'я, що начебто усвідомлювало себе окремим від інших частин українського

народу» [1]. А далі зневажливо оцінюється діяльність творчих осередків української діаспори, які досліджували проблеми української ментальності, в тому числі й гуцулів.

Сьогодні не треба доводити, що саме організовані раніше гуцульські товариства, такі, як «Товариство приятелів Гуцульщини», що було засноване ще у 30-х роках у Варшаві, і багато інших намагались розкрити своєрідність цього гордого і працьовитого, вольового і доброго, сміливого і чуйного народу [1, с.230, 258].

З давніх-давен по високогір'ю розселялись люди сміливі, сильні і незалежні. Боротьба із силами природи, специфічна система виховання, що ґрунтувалась на засадах етнопедагогіки, трудових традицій і народних звичаїв, – усе це формувало почуття незалежності і власної гідності.

На формування почуття власної гідності значно впливали і специфічні для гуцулів сімейно-побутові умови. У гуцулів традиційно після одруження діти отримували певну економічну незалежність – рано починали самостійно вести господарство. Почуття господаря породжувало самоповагу і власну гідність.

З дитячого віку як хлопчики, так і дівчатка відчували свою потрібність. Вони мали свої чіткі обов'язки. Добровільне їх виконання схвалювалося дорослими. Це формувало відповідальність, почуття господаря, а разом з цим і почуття власної гідності, що і сьогодні в ментальності гуцулів високо цінується.

Легенди про опришків, а це були дуже хоробрі легіні, стверджують, що вони не знали, що таке страх, не боялися ні холоду, ні ворогів. Їх душі не сприймали чужих порядків. Вони дотримувалися віками усталених законів гір. Місцеві люди завжди шукали в них порятунку і захисту.

Етнопсихологічні експедиції, проведені нами у гірських селах Косівського і Верховинського районів, дозволили встановити низку цікавих закономірностей щодо підвищеної самоповаги, «гоніру» гуцулів, як кажуть у с. Яворові Косівського району. Однією з них є те, що почуття власної гідності більше розвинуте у жителів, які мешкають далі від центру села, на присілках, у рідконаселених місцевостях. Не так часто відвідуючи центр села, люди, йдучи туди, одягають кращий одяг і взуття, переживають позитивне емоційне піднесення, свого роду ейфорію. Як показують спостереження, вони більш стримано, з явною самоповагою поведуться у громадських місцях, без метушні і поспіху, що властиве міським жителям, з підкресленою гідністю підтримують розмови на господарські, морально-етичні та суспільно-політичні теми.

Саме з почуттям власної гідності пов'язані обґрунтування гуцулами своїх невід'ємних прав на окультурені ними колись ліси, полонини і сіножаті, які були у свій час захоплені у них під час поміщицьких та інших експансій. За будь-якої влади гуцул завжди намагався бути незалежним господарем. До чужої влади – панської, польської, австрійської, московської – ставився з недовірою.

У с. Кривопілля Верховинського району від старих людей ми записали оповідь, що колись, давним-давно гуцули жили орлиним життям. Високо. Вільно. Тому їх душа прагне свободи.

Михайло Ломацький у своєму малюнку «Верховино, світку ти наш» пише, що за часів Довбуша не було в горах бідних. Сам Довбуш вважав бідність ознакою лінивства. Гуцули, з їх високорозвинутим почуттям власної гідності, вважають, що здорова, працездатна людина бідною не повинна бути. Це доля калік, немічних, самотніх перестарілих.

Для етнопсихології цікавим джерелом є духовний світ гуцулів, їх уявлення про дух і душу. Цікаві роздуми з цього питання етнографа Христини Стебельської, висловлені нею у статті «Йой, а де я буду?».

Говорячи про те, що душа для гуцулів – це дух і що зі смертю людини душа не зникає, а довго затримується над ліжком померлого, перевтілюється в квітку чи дерево, дослідниця це вірування пояснює тим, що «життя гуцула проходить серед природи, а в природі все кудись і в щось переселяється» [4].

Можна не погодитися з автором вищенаведеної цитати, що «гуцули – люди настрою та емоцій, що переважають розум», але справедливим є її твердження про те, що в натурі гуцула більше індивідуального, ніж соборного, він полюбляє розмовляти з власною душею. Це тому, що нема з ким «ляси точити». На думку Х. Стебельської, у гуцулів «є потяг до відокремленого сімейного та господарського життя, і це визначає коло друзів і душевні симпатії. Споріднені гуцульські душі у великому гурті розчиняються» [4, с. 49].

Життя і діяльність у пересіченій гірськими хребтами і стрімкими ріками місцевості, перебування в складних, що різко змінюються, кліматичних умовах при дефіциті кисню на верхів'ях гір, короткого літа тощо справді формують витривалих людей, загартованих гірськими умовами і способом господарювання.

Разом з тим, ми спостерігаємо далекі від ідеалізації психологічні особливості горян: «гострий» характер, нетерпимість до іншої думки, невизнання влади, невинуватості і затьяжна гнівливість; злопам'ятність, що межує із помстою; не завжди обґрунтована наполегливість, що переходить у непереборну пертність; потаємна заздрість; хворобливе переживання можливих зазіхань на клептик власної землі; підвищена вразливість, що викликає різку зміну психічних станів; нехтування моральними сімейними устоями, насторожено-підозріле ставлення до незнайомих тощо.

Як позитивні риси характеру горян, так і негативні особливості їх психології пояснюються не стільки успадкованістю, генними механізмами впливу на психіку, скільки умовами проживання, способом господарювання, культурно-історичними традиціями.

Психологія жителя гір формується з раннього дитинства як під впливом гірського довкілля, так і соціальних інституцій – сім'ї, школи, місцевих громад, залучення дітей до посильних видів традиційного господарювання, звичаїв, традицій етносу тощо.

Чимало з названих чинників, особливо соціальних, не є сталими. Хоч і поволі, але умови життя в горах змінюються. Науково-технічні, інформаційно-комунікативні технології все більше й настирливіше позначаються на способі господарювання, взаєминах, світобаченні і світорозумінні жителів гір. Усе це не може не вплинути на їх психологію, характер поведінки, спосіб життя і мислення.

Сьогодні на допомогу людині гір приходять техніка. Ручні пили, які в народі називають «Дружба – два», замінили бензинові та електричні пили, ручну меблярку замінили фугувальні та рейсмусні станки, замість тартака – стрічкові пилорами тощо. У ставленні людини до природи з'явилися технічні посередники, що полегшують працю і підвищують її ефективність. Замість кінної тяги – трельовочні трактори, автомобілі-самонавантажувачі. На будовах електронно-імпульсні прилади, електропідіймачі тощо. У побуті горян все більше використовуються електричні та електронні прилади, засоби, що полегшують працю і життя людей.

Дефіцит спілкування та інформації, що традиційно викликався значними відстанями сусідства, певною мірою замінюється телевізійною, а в багатьох випадках і новітньою інформаційно-комунікаційною технікою, системою Інтернет.

Активна підприємницька діяльність налагоджує необхідну для життя інфраструктуру. У кожному населеному пункті відкривається по кілька приватних крамниць, постійно завозяться продукти харчування, організуються різного роду майстерні, невеликі виробництва тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Нові умови породжують нові соціальні відносини, нові погляди на життя і працю, на ставлення до природи, що не може не вплинути на формування нової психології горян. Тому характеризувати сьогоденного горянина баченням його великими дослідниками Я. Головацьким, М. Коцюбинським, Ю. Федьковичем, О. Кольбертом буде так само неправильно, як не визнавати цивілізаційних впливів на спосіб життя і діяльності в горах.

Консервативне поезійно-романтичне уявлення дослідників XVII – XIX століть про горян, переоцінка впливу традицій на їх психологію, намагання реанімувати звичаї старовини якщо і не наносять відчутної шкоди, проте не сприяють і успішному розвитку молодого покоління, формуванню його психології.

Відроджувати потрібно дух, духовність, усвідомлення своєї ідентичності з етносом, розуміння власної ролі, значення і місця у збереженні і примноженні культурно-історичної цінності минувшини, а топірці, дрімби, одяг, що все більше набувають сценічного, ніж ужиткового характеру, необхідно шанувати як культурне надбання предків.

Молодь тягнеться до сучасної культури. У неї інша психологія. Перефразуюмо прекрасний вислів поета: нове життя нового прагне не тільки слова, але й нового бачення, розуміння світу і себе в ньому.

Змінюються соціальні умови, але незмінними залишаються гори, ландшафтно-кліматичні умови та залежні від них люди і їх життєдіяльність, що в сукупності своїй обумовлює психологічні особливості горян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 1987. 472 с.
- [2] Пірен М. Етнопсихологія. К. 1996. С.74.
- [3] Сичинський Володимир. Чужинці про Україну. Прага, 1942. Перевидано. Київ: Довіра. 2012. С.247.
- [4] Стебельська Х. Йой, а де я буду. Україна. 1993. № 11. С.14-16.
- [5] Тутківський П. Загальне землезнавство. К.: Держвидав України. 1927. С. 286-287.
- [6] Філософія природи. Монографія. К.: Парапан, 2006. С. 147.
- [7] Хрущ В. Історія розвитку етнопсихологічної думки та поглядів на національно-психологічні явища. Етнічна психологія. За ред. Л. Е. Орбан, В. Д. Хруща. Івано-Франківськ. Прикарпатський університет імені В.Стефаніка. 1994. С.13.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Hutsulshchyna. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia (Hutsulshchyna. Historical-ethnographic research). Kyiv: Naukova dumka. 1987. 472 s. (in Ukrainian)
- [2] Piren M. Etnopsykholohiia (Ethnopsychology). Kyiv. 1996. S.74. (in Ukrainian)
- [3] Sichynskiy V. Chyzyntsi pro Ukrainu (Stangers about Ukraine). Prague, 1942. Reissued. Kyiv: Dovira. 2012. S. 247. (in Ukrainian)
- [4] Stebletska Kh. Yoy, a de ya budu (Oh, where will I be). Ukraine. 1993. №11. S. 14-16. (in Ukrainian)
- [5] Tutkivskiy P. Zahalne zemleznnavstvo (General geosciences). Kyiv: Derzhvydav Ukrainy. 1927. S. 286-287. (in Ukrainian)
- [6] Filosofiia pryrody. Monohrafiia. (Philosophy of Nature. Monography). Kyiv: Parapan. 2006. S. 147. (in Ukrainian)
- [7] Khrushch V. Istoriiia rozvytku etnopsykholohichnoi dumky ta pohliadiv na natsionalno-psykholohichni yavlyshcha (History of development of ethnopsychological conception and insights in national-psychological phenomena). Etnichna psykholohiia. Ivano-Frankivsk. Vasyk Stefanyk National Precarpathian University. 1994. S. 13. (in Ukrainian)

Олена Семак,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної та клінічної психології
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Olena Semak,

PhD in Education, Associate Professor,
Department of General and Clinical Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
olena.semak@pu.if.ua

УДК 159.972:616.4

ПСИХОСОМАТИЧНІ РОЗЛАДИ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ У ДІТЕЙ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ

Анотація. Стаття має за мету визначити поширеність психосоматичних розладів ендокринної системи у дітей, що проживають в гірській місцевості та проаналізувати їх зв'язок з культурними традиціями і умовами життя. У горян спостерігаються специфічні психофізіологічні стани і недуги. Їх причиною виступає унікальне сполучення кліматичних і соціальних умов, яке напружує адаптаційні механізми, зумовлює порушення функціонування органів і систем. Тому вивчення проблем охорони здоров'я дітей гірської місцевості важливе як в загальнонауковому, так і в практичному аспекті. Особливий інтерес викликають захворювання ендокринної системи, що у тісному зв'язку з нервовою системою забезпечує нейрогуморальну регуляцію всіх життєвих функцій і підтримку гомеостазу організму. Автор виходить з визнання вагомості ролі психологічного фактору у виникненні тілесних захворювань. В роботі здійснено теоретичний аналіз проблеми: узагальнені дані щодо основних відомих причин виникнення психосоматичних розладів у дітей, наведені існуючі клінічні дані про розповсюдженість ендокринних хвороб в гірських районах, надане їх тлумачення з точки зору психогенних причин. Виділені специфічні механізми захворювань, спричинені впливом складних умов життя та формування особистості в Українських Карпатах. Обґрунтований висновок про необхідність відповідної психопрофілактичної роботи та її можливі напрями.

Ключові слова: психосоматика, розвиток психіки дитини, розлади ендокринної системи, вплив середовища існування, психологія горян.

PSYCHOSOMATIC DISORDERS OF THE ENDOCRINE SYSTEM IN CHILDREN OF THE MOUNTAINOUS AREAS

Abstract. The paper aims at determining the prevalence of psychosomatic disorders of the endocrine system in children living in mountainous areas, as well as at analyzing their connection with cultural traditions and living conditions. The author declares an important role of the psychological factor in the occurrence of bodily diseases. The theoretical analysis of the problem was carried out in the work: the main psychological mechanisms of the formation of diseases are described; the data on known causes of psychosomatic disorders of children are generalized; the meaning of emotional influences at an early age is explained. Existing results of clinical studies on the prevalence of endocrine diseases in mountainous areas (insular diabetes, hypothyroidism, hyperthyroidism, impaired puberty and metabolic disorders) are provided, and their interpretation is given in terms of psychogenic causes. The complex environmental and social conditions of life in the Ukrainian Carpathians, which lead to the formation of peculiar individual traits and behavioral patterns of mountaineers, are analyzed in detail. On this basis, specific mechanisms of occurrence of psychogenic diseases of children living in mountainous areas are named: limited social contacts, low level of general competence, lack of maternal attention and lack of educational influence of parents, dependence on the environment, excessive early demands on the independence of children, their engagement in adult activity, apathy, loss of purpose-in-life orientations, etc. The conclusion about possible directions of the corresponding psychoprophylaxis is substantiated.

Keywords: psychosomatics, development of child's psyche, disorders of endocrine system, influence of habitat, psychology of mountaineers.

ВСТУП

Постановка проблеми. Хоча гірські райони більшості країн є рекреаційно-оздоровчою зоною, у людей, що постійно проживають в цій місцині, спостерігаються специфічні психофізіологічні стани і недуги. Їх причиною виступає унікальне сполучення кліматичних і соціальних умов, яке напружує адаптаційні механізми, зумовлює порушення функціонування органів і систем. Тому вивчення проблем охорони здоров'я дітей гірської місцевості важливе як в загальнонауковому, так і в практичному аспекті. Особливий інтерес викликають захворювання ендокринної системи, що у тісному зв'язку з нервовою системою забезпечує нейрогуморальну регуляцію всіх життєвих функцій і підтримку гомеостазу організму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психосоматичні захворювання – це розлади, у формуванні яких провідну роль відіграють психологічні механізми і поведінкові реакції. Вони висвічують наявність глибоких психоемоційних проблем особистості, що впливають на фізіологічні функції. Більшість пояснень цього явища надане в працях психоаналітиків (З. Фрейд, А. Адлер, А. Фрейд, М. Кляйн, Дж. Боулбі та інші). Психодинамічне трактування залучає механізм витіснення із свідомості неприйнятних думок та конверсії, завдяки чому підсвідоме «проривається назовні» у трансформованому вигляді – за допомогою розладів функцій і зміни структури органів тіла. Отже, хворобливі прояви є символічними відповідями на неприйнятну життєву ситуацію. Важливими аспектами проблеми є вибір органу, що відображає внутрішній конфлікт.

Ф. Александер в 1950 р. запропонував більш матеріалістичну теорію, згідно з якою вегетативні симптоми є фізіологічним супроводом емоційних станів. Адаптивні, як позитивні, так і негативні, розмовляють мовою тіла, і навіть якщо людина їх приховує, її міміка, голос, погляд, постава, хода, блідість чи почервоніння шкіри красномовно розкажуть про переживання. В організмі немає тканини, органу і системи, яка залишалася б «незачепленою» емоціями [1]. Більшість сучасних дослідників визнають, що саме емоційна реакція (і відповідні нейро-вегетативні та ендокринні зміни) є сполучною ланкою між психічною та тілесною сферами. І. Г. Малкіна-Пих відзначає, що в процесі еволюції людини поступово порушувався універсальний механізм адаптації до навколишнього середовища. Сьогодні пристосування залежить від психічних можливостей людини набагато більше, ніж від сили її м'язів, міцності кісток і швидкості бігу. Емоції, покликани мобілізувати організм, найчастіше придушуються, вбудовуються в соціальний контекст, а з часом стають причиною руйнівних процесів в організмі [7]. Роботи в області стресу та специфічної індивідуальної відповіді на нього (Г. Сельє, Х. Вольф, Р. Лазарус та інші) суттєво збагатили розуміння психосоматичної патології. Широкого поширення набула концепція «профілю особистості», що відшукує кореляції хвороб з конкретними конституційними властивостями і рисами характеру. Серед вітчизняних вчених зв'язок психіки з тілесними проявами вивчали І. М. Сеченов, І. П. Павлов, О. Р. Лурія, О. Ш. Тхостов та багато інших.

Питання про психологічне джерело хвороби гостро постає тоді, коли за допомогою медичного обстеження неможливо виявити фізичну причину, що призводить до порушення функціонування організму. Психосоматичний підхід пропонує пояснення таких випадків, виходячи з уявлення про цілісність організму, нерозривну єдність психічного світу людини та її фізичного стану. Сьогодні він вважається одним із найбільш продуктивних способів пояснення і відповідного лікування тілесних захворювань, способом «повернути обличчям» до хворого занадто технологізовану медицину.

За даними ВООЗ, від 38 до 42 % хворих, які знаходяться на обліку у лікарів, мають порушення здоров'я психосоматичної природи [7, с. 15]. Сучасна наука має переконливі докази психогенезу багатьох ендокринних хвороб: захворювань щитовидної залози, цукрового діабету та порушень обміну, розладів харчової поведінки, дисфункції яєчників. Але якщо стосовно дорослих механізми їх виникнення достатньо чітко визначені, то дані щодо дітей досить обривчасті, несистемні та суперечливі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Виходячи з визнання вагомості ролі психологічного фактору у виникненні багатьох тілесних захворювань, ми ставимо за мету визначити особливості розладів ендокринної системи у дітей, що проживають в гірській місцевості, та проаналізувати їх зв'язок з культурними традиціями і умовами життя.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні десятиріччя поширення ендокринних захворювань серед дітей суттєво зростає. Порушення функцій залоз внутрішньої секреції, розлади харчування й обміну речовин займають провідні місця в походженні дитячої інвалідності. Крім того, відмічається чітка тенденція зростання з віком кількості ендокринних розладів, що мають психосоматичну природу [2]. Причини цього пов'язані, найперше, із зростанням агресивності зовнішнього середовища і стресових навантажень. Д. М. Ісаєв відзначає, що в походженні значної частини ендокринної патології у дітей беруть участь захист організму або реакція особистості на психотравмуючі обставини (які діють на найбільш слабе місце). В той же час при плануванні лікування це повною мірою не враховується [4, с. 145].

Для дітей характерні як короткочасні і миттєві соматизовані психічні реакції, так і психогенно спровоковані маніфестації соматичних захворювань, що призводять до органічних патологічних змін у тканинах і органах. Нервово-психічні реакції на поточні події (переляк, примус щось робити, бажання привернути увагу батьків) викликають симптоми, що імітують різні захворювання. Скарги при цьому різноманітні: найчастіше зустрічаються дисфункції шлунково-кишкового тракту (блювота і нудота, проноси і запори, метеоризм), енурез, болі різного характеру, респіраторні напади, розлади терморегуляції і регуляції сну [2, с. 4]. Розуміючи психологічну причину нездужання, батьки часто ігнорують такі симптоми. Але висновок, що у дитини психосоматичний розлад, можна зробити лише після ретельного обстеження у лікаря. Важливо розуміти, що психосоматика – не спосіб симуляції, а захворювання, що вимагає лікування. Констатація наявності психосоматичних порушень не призводить до заперечення основного діагнозу, а лише вказує на зв'язок «схильність - особистість - ситуація» [7].

У літературі поширена теза про те, що у дітей психосоматичні розлади зустрічаються набагато частіше, ніж у дорослих (від 25 до 50 % звертань до лікарів). При цьому дитячі психогенії мають більш виражений соматичний характер, до того ж відмічені додаткові ризики виникнення захворювань [14]. Це має логічне пояснення в контексті концепції алекситимії (обмеженої здатності індивіда до сприйняття власних почуттів, їх адекватної вербалізації і експресивної передачі). Нездатність регулювати негативні емоції на психічному рівні призводить до посилення фізіологічних реакцій з боку внутрішніх органів, особливо в стресових ситуаціях. Якщо розглядати дитячий вік, то наявність алекситимії може бути цілком природною, пов'язана з варіантами недостатнього дозрівання компонентів психічного реагування. Емоції – це первинна форма психічного відображення, що формується в онтогенезі набагато раніше за мову. Людина «говорить мовою органів», так як в цей момент не має інших способів переробки своїх переживань. Очевидно, що чим молодша дитина, тим більш притаманна для неї інстинктивна, сомато-вегетативна форма реагування. У підлітковому віці через гормональну перебудову та брак життєвого досвіду часто виникають

труднощі в ідентифікації «себе» і власних відчуттів, емоційна нестабільність, ригідність мотивацій. Ці особливості психіки можуть також виступати передиспозицією для виникнення алекситимічних проявів.

У формуванні емоцій велику роль грає наслідування. Дитина тонко сприймає емоції оточуючих, швидко починає копіювати реакції дорослих (особливо матері) та старших дітей. Крім того, в постнатальний період розвитку існує біологічно доцільна здатність до одноразового навчання з утворенням особливо міцного зв'язку (імпринтинг), що забезпечує стійкий зв'язок дитинчат з батьками та факторами зовнішнього середовища. Тому навіть відносно м'які стресові впливи в цей період позначаються на формуванні поведінки. Можливі різні варіанти реалізації емоційного стресу – як розвиток стійкості, так і соматовегетативних розладів або неврозів [2].

Загалом багатофакторна обумовленість психосоматичних захворювань залучає велику кількість змінних, підтверджених клінічною практикою: спадкова конституція, родові травми; захворювання, випадкові травми в дитячому віці, характер догляду за дитиною, емоційний клімат в родині, особистісні риси батьків і сиблінгів, фізичний та емоційний досвід в інтимних і виробничих відносинах. Лише врахування всіх цих категорій в їх взаємодії здатне забезпечити адекватний етіологічний підхід [1]. Поряд з цим підкреслюється роль в походженні психосоматичних порушень тривоги, пригнічених імпульсів, фрустрації, почуття неповноцінності і провини.

Серед основних тлумачень, накопичених в науковій літературі щодо психосоматики дітей [2, 4, 7, 10, 14], виділимо наступні чинники:

- відсутність захищеності в ранньому дитинстві, порушення безпеки через розлуку з батьками або нездорові сімейні відносини;
- внутрішній конфлікт, протиріччя свідомого і несвідомого;
- фізіологічне та психологічне перенавантаження, накопичення стресів, що призводить до виснаження захисних адаптаційних резервів організму;
- академічні перевантаження;
- характерна картина особистості, типові психологічні і поведінкові проблеми, що впливають на виникнення, перебіг і лікування хвороби;
- реакція на фрустрації, несприятливі психогенні впливи, переробка міжособистісних конфліктів, при яких індивід не бачить виходу з ситуації, «втеча у хворобу» як неправильний вихід із соціальних негараздів;
- конституційні властивості нервово-психічної діяльності та порушення ЦНС (слабкий тип реагування, емоційна нестабільність, вразливість);
- негативні емоції та депресивні стани, що впливають на імунну систему, гормональний стан та периферичну фізіологічну активацію;
- надмірне фокусування на фізичному самопочутті; надцінна переконаність пацієнта у правильності власної внутрішньої картини хвороби;
- ефект навіювання іншою особою (вербальні посилення батьків) або самонавіювання, «органічна мова», коли хвороба виступає фізичним втіленням фрази (наприклад, «у мене серце за нього болить» і т. ін.);
- симптоматика має певну приховану мету, вигоду, неусвідомлена бажаність захворювання (наприклад, напад позбавляє від значущих проблем, привертає увагу та турботу близьких людей);
- самопокарання (наприклад, дитина здійснює вчинок, неприпустимий з точки зору її вихователів. Тоді у дитини з'являється почуття провини, а вина шукає покарання, зокрема – у вигляді травм і соматичних порушень);
- фон несприятливих сімейних та інших соціальних факторів, що впливає на набуті схильності, поведінкові звички: неправильний режим дня, хибні виховні прийоми, відсутність єдиного підходу до дитини, незадовільні умови для розвитку самостійної діяльності і т. ін.;
- хворобливий, травматичний досвід минулого, при цьому має значення психічний та фізичний стан людини під час дії психотравмуючих подій.

Перераховані фактори беруть участь у формуванні розладів через різні механізми: вони роблять дитину вразливою до стресів; ускладнюють психологічний і біологічний захист; закріплюють фізіологічні реакції. При цьому кожний віковий період в житті дитини має специфічні особливості, наслідки яких можуть стати фоном для розвитку психосоматичних розладів.

Серед описаних механізмів важливу роль відіграють фактичний стан навколишнього середовища, умови існування людини, а також їх суб'єктивна переробка у психіці. Тому коротко зупинимось на особливостях гірської місцевості та їх ролі у виникненні психосоматичних захворювань.

Несприятливі природно-господарські особливості (нестабільний суворий клімат, мале забезпечення орними землями, транспортна недоступність, складні ландшафтні умови, короткий період вегетації рослин тощо) неминуче породжує специфічні проблеми, яких не знають низинні, особливо міські жителі. В Україні гірські території є депресивними за економічним станом і темпом суспільного розвитку. Проблема зайнятості жителі часто вирішують за рахунок трудової міграції. В цих умовах діти з раннього віку залучаються до посильної трудової діяльності, допомоги у домашньому господарстві (догляд за тваринами, будівництво, збір грибів і ягід). Крім того, життя мешканців супроводжується катастрофічними екологічними явищами – загрозливі повені, снігові замети, ерозія ґрунтів, забруднення поверхневих і підземних вод, вітровали, зустрічі з хижакими. Описані численні проблеми функціонування шкіл в гірській місцевості: віддаленості від осель, незадовільний санітарно-гігієнічний стан, кадрова та методологічна незабезпеченість (В. Д. Хрущ, І. Б. Червінська та ін.) [9].

Несприятливі умови існування негативно відображаються на стані здоров'я, вимагають посилення оздоровлюючого впливу на дітей. З іншого боку, це унікальне еколого-етнічне середовище з багатими духовними традиціями та філософією життєустрою. Рідкозаселеність є джерелом тісного спілкування людини з первісною природою. Відмічені територіальна спільність, однакостайність турбот та інтересів, тісні взаємовідносини, приятельські форми спілкування людей різного віку, професій, поколінь.

Довкілля має потужний формуючий вплив на становлення особистості дитини, її світосприймання та світорозуміння. Особливості життя, своєрідна «боротьба за виживання» формують особливі стереотипи поведінки і характерні риси. Відмічені психологічні аспекти розвитку під впливом гірського середовища: просторова мобільність; особливості ігор і відпочинку; консервація локальної культури; міжпоколінні інформаційні традиції та типові звички; перебування дітей поза дитячими колективами, серед дорослих тощо [9]. О. Хрущ пише, що умови життєдіяльності, які примушують покладатися на себе, формують витривалих загартованих людей. Разом з тим відмічені негативні психологічні риси горян: нетерпимість до іншої думки, гнівливість; злопам'ятність; необґрунтована наполегливість та впертість; заздрісність; різка зміна психічних станів; насторожено-підозріле ставлення до незнайомих та ін. [13].

Поширеність заробітчанства у замкненому соціально-природному просторі загрожує демографічними проблемами. Звертає на себе увагу специфічне спотворення сімейних стосунків – багато дітей залишаються без опіки батька й матері. Якщо в повоєнні роки заробітчанами були переважно чоловіки, то для сучасної трудової міграції характерна протилежна ситуація. Жінки, що мають більшу затребуваність у сфері обслуговування, масово від'їжджають за кордон, залишаючи дітей на виховання батьків та бабусь. У свою чергу, сезонні роботи позбавляють багатьох батьків можливості особисто і систематично виховувати своїх дітей.

На специфічний аспект проблеми зайнятості у гірському середовищі звертає увагу Ю.М. Москаленко. Відсутність перспектив працевлаштування створює соціальне напруження та втрату смислотворчих орієнтирів, що передається від батьків дітям і спостерігається вже у старшокласників. Діти змалечку переймають відповідні соціальні стандарти, серед яких домінує цінність матеріального благополуччя. В контексті психосоматики привертає увагу «невроз безробітного», провідним симптомом якого є апатія. Особистість, позбавлена участі у продуктивній праці, переживає спустошеність, стає байдужою до всього, а згодом стає ворожою [8].

Зрозуміло, що в осіб, які народилися і постійно мешкають у гірських районах, виробилися спадково обумовлені механізми адаптації до суворих умов. Але в умовах фізичного або розумового перевантаження, на фоні зниження імунітету відбувається зрив компенсаторних реакцій, що спричиняє дезадаптацію та виникнення хвороб. До відомих і описаних вище психосоматичних механізмів можна додати інші, специфічні саме для сільської місцевості високогірних районів:

- обмеженість кола соціальних контактів, сила думки громади, авторитет старших може бути причиною надмірної навіюваності в дітей, пасивно-захисних реакцій; нездатності гнучко реагувати, пристосовуватися до змін і вирішувати проблемні ситуації міжособистісного характеру;
- нестача уваги та виховання батьків через постійну зайнятість роботою;
- низький рівень загальної та соціальної компетентності через погіршення освітніх можливостей, відсутність центрів культури;
- активна участь дітей в процесі життєзабезпечення та діяльності родини; розвиток ранньої самостійності у вирішенні життєвих проблем;
- втрата провідних цінностей та смислу життя, невизначеність життєвих перспектив;
- розуміння власної залежності від природних сил, сезонних ритмів.

Описані вище особливості середовища, очевидно, спричиняють особливу картину стану здоров'я населення. Наведемо деякі клінічні дані.

Н. І. Ковтюк (2003) порівнювала репродуктивне становлення дівчат з міста Чернівці та гірських селищ. Обстеження показало, що дівчата, які проживають в гірських селищах, відстають у загальних фізичних показниках (маса тіла, ріст, загальна гармонійність розвитку, статеве дозрівання). У них домінує інвертований статевий розвиток, що сам по собі є ранньою ознакою маніфестації ендокринних порушень репродуктивної функції. У 50 % виявлена патологія щитоподібної залози, у 44 % – гінекологічні захворювання з порушенням менструального циклу. Авторка розцінює отримані клінічні дані як генетично обумовлений фактор та вплив умов високогір'я [5].

Українські педіатри звертають увагу на метаболічний синдром, який поєднує абдомінальне ожиріння, зниження толерантності до вуглеводів, дисліпідемію, артеріальну гіпертензію та інші ускладнення, які призводять до соціальної дезадаптації й інвалідності. За даними досліджень, на Прикарпатті (2016) вияви метаболічного синдрому в гірських районах зустрічаються у 1,5-2 рази частіше порівняно з рівнинною місцевістю. При цьому діти мають вищі значення артеріального тиску, прояви гіпертензії у нічний час [11]. Дослідження О.С. Бобрикович (2012) демонструють виразне ожиріння серед дітей гірських районів. Паралельно із наростанням ступеня ожиріння збільшуються порушення ліпідного і вуглеводного обміну, що є важливим пре диктором розвитку атеросклерозу і цукрового діабету [3].

Для подібної клінічної картини існують об'єктивні екологічні умови: йоддефіцит, незбалансоване харчування, низький вміст кисню в повітрі. Водночас описані хвороби можуть бути пояснені за допомогою механізмів психогенного характеру та впливів специфічного соціального середовища.

Цукровий діабет – хвороба, пов'язана з дефектом секреції інсуліну, що вимагає обов'язкової інсуліно-замісної терапії для компенсації вуглеводного обміну. На дитячий вік припадає до 8% загального числа хворих. Пік захворюваності припадає на 3-4 роки і 6-8 років, а також підлітків 11-14 років [4; 12]. Традиційно вважається, що діабет II типу (при збереженій функції секреції інсуліну) має психогенне походження, але для дітей він не характерний. Психічні фактори суттєво впливають на течію хвороби. Особливе значення надається властивому хворим почуттю незахищеності, емоційної занедбаності, сильне бажання турботи про себе і активний пошук залежності від інших. Описані відмінності між дорослим (тип II) і ювенільним цукровим діабетом (тип I). Для хворих юнацьким діабетом характерні шизоїдні риси (закритість, мінімальний прояв емоцій, невміння встановлювати щирі контакти з іншими), при навантаженнях вони демонструють заперечення і селективне сприйняття проблем [7].

Порушення функцій щитовидної залози проявляється у двох формах: гіпертиреоз та гіпотиреоз. Спектр біологічних ефектів тиреоїдних гормонів дуже широкий, оскільки рецептори до них наявні практично на всіх клітках. Збільшення залози незалежно від причини позначається терміном «зоб».

Ендемічний зуб розвивається в результаті хронічного дефіциту йодидів у навколишньому середовищі (а отже, і в продуктах харчування), він типовий для віддалених від моря гірських районів. Оскільки Західні регіони України історично є місцевістю з поширеністю ендемічного зуба, зупинимось на цій проблемі більш детально. Лікарів турбує вплив йодної недостатності на розумовий розвиток (особливо в перші роки життя). Діти з ендемічним зубом гірше навчаються в школі, частіше хворіють, анемічні. Проявом важкого ступеня хвороби є кретинізм, зумовлений порушенням функцій ЦНС. На подолання йодної недостатності спрямовані регулярні зусилля державних інституцій в сфері охорони здоров'я (починаючи з середини ХХ ст., коли в окремих селах Закарпаття захворюваність населення сягала до 80%). За епідеміологічними даними у 2007р., показане суттєве поліпшення ситуації, хоча йодне забезпечення в гірських селах залишається недостатнім. Поширеність ендемічного зуба залежить від наявності у торгівлі продуктів, що містять йод, їх вартості, достатку сім'ї, санітарних і побутових умов [6].

Розвиток спорадичного зоба не пов'язаний з місцевістю, його причиною є збільшена потреба організму в йоді, наприклад, у пубертатному періоді. Однак у більшості випадків джерело хвороби установити не вдається, що відкриває простір для психосоматичних тлумачень. В цьому ж контексті привертає увагу аутоімунний тиреоїдит, що розвивається в підлітковому віці (у дівчат в 10 разів частіше); пошкодження обумовлене реакцією власного організму проти тканини щитовидної залози [12].

З точки зору психосоматики, захворювання щитовидної залози пов'язані із здатністю активізувати життєві процеси і прискорено зростати (гіпертиреоз); або ж сповільнюватись і уникати переважань (гіпотиреоз).

У процесі набуття схильності до гіпертиреозу важливі ранні сімейні впливи, умови існування в дитинстві – відсутність захищеності, незадоволене бажання прихильності. Таких дітей змалечку примушують до такого рівня самостійності, з яким вони не в змозі впоратися і до якого не готові (це явище характерне для життя в гірській місцевості). Наслідком збільшеної секреції тиреоїдних гормонів є руховий і душевний неспокій, легка збудливість, дратівливість. Незвичайна чутливість створює підвищений рівень діяльності індивіда. Вони справляють враження зрілих, адаптованих особистостей, але насправді за відповідальністю та працьовитістю приховується страх [4; 7].

Провідний симптом гіпотиреозу – уповільнення психічних реакцій. У хворих спостерігається стомлюваність, порушення пам'яті, сонливість, мерзлякуватість тощо. Провідними ознаками у дітей є сповільнення росту, фізична та розумова млявість. Для відповідної картини особистості характерні незацікавленість, безініціативність у повсякденній діяльності та соціальному житті (описані вище як наслідок економічної депресивності регіону). Часто гіпотиреоз розвивається після того, як людина відмовляється від досягнення бажаної мети, залишає надію і підпорядковує своє життя неприємному розпорядку, це своєрідний «сидячий емоційний страйк» [1, с. 7].

Ожиріння – хронічне захворювання, що проявляється надмірним накопиченням жирової тканини внаслідок дисбалансу споживання і витрати енергії. В основі хвороби лежить психовегетативне стимулювання структур гіпоталамусу, що відповідають за відчуття голоду і насичення. Часто серед психологічних причин переїдання називають нестачу позитивних емоцій. Воно служить захистом від почуття втрати, особливо при депресивних переживаннях. Їжа стає заміником, що задовольняє і заспокоює людину.

У клінічному дослідженні дітей від 2 до 17 років з різноманітними ендокринними захворюваннями (Ю. Ф. Антропов, Ю. С. Шевченко, 2002), показано, що динаміка патології у дітей характеризується поступовою, через часті загострення, трансформацією функціональних порушень в органічні. Відносно часто, порівняно з виникненням розладів в інших системах, відзначається гостре виникнення розладів, нерідко внаслідок психотравми. Щодо психологічних особливостей, що супроводжують ендокринні хвороби, близько 50 % продемонстрували порушення ранніх стосунків з матір'ю, несприятливі стилі виховання. В 67 % випадків виявлені патологічні відхилення особистості батьків (тривожно-недовірливі, афективно збудливі риси матерів). Для самих дітей характерна резидуально-органічна недостатність ЦНС, акцентуації рис характеру з проявами лабільності. У всіх без винятку хворих виявлені різноманітні депресивні стани: астеничні, тривожні, тужливі. Звідси рекомендація застосовувати в терапії ендокринних хвороб антидепресивні засоби. Проведення індивідуальної психотерапії (а у дітей до 10 років – сімейної терапії) сприяє одужанню навіть хворих, до цього стійких відносно традиційного симптоматичного лікування [2].

Взагалі психологічна реабілітація соматичної патології ґрунтується на постулаті первинності психологічних факторів та можливості відновлення здоров'я через вплив на особистість дитини. При цьому сугестивні методики некорисні, оскільки більшість хворих знаходяться у субдепресивному стані схильні до навіювань і залежні. Натомість застосування засобів, які передбачають активну участь пацієнта, дозволяє позбавити його від психічної залежності і соматичного страждання. Обов'язковою умовою успішної реабілітації є формування установки на відновлення власного здоров'я, впевненості в ефективності реабілітації [7; 10]. В лікуванні успішно використовуються раціональна і когнітивна психотерапія, трансактний аналіз, психосинтез, символдрама, арт-терапія, гештальт-терапія, позитивна терапія. Адекватне використання психотерапії має профілактичну спрямованість, запобігає формуванню психогенних розладів в наступному.

Завершальний етап такої комплексної медико-психологічної терапії передбачає індивідуальні рекомендації, що стосуються подолання психічних і фізичних навантажень, формування здорового способу життя, оптимальних життєвих цілей. У випадку дітей ця робота спрямована на батьків (при цьому ми пам'ятаємо, що часто саме поведінка дорослих та неадекватне виховання є причиною хвороби). Оскільки в корекції особистісних розладів мають високу ефективність психологічні та педагогічні методики, постає питання відповідної профілактичної роботи в школі, формування повноцінної особистості з відповідальним ставленням до власного здоров'я. Велику роль відіграє в цьому поінформованість щодо взаємозв'язків внутрішніх психічних станів, хвороб та способу життя, вміння регулювати свої емоційні прояви, адаптивно долати стреси, навантаження та життєві проблеми.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведений аналіз показав, що психологічне здоров'я жителів гірської місцевості, їх духовні сили є необхідною умовою життєзабезпечення в складних кліматичних і соціальних умовах. Хвороби спричиняє сукупність фізіологічних

і психічних впливів, що доповнюють один одного. Стан тіла людини є втіленою історією її родини, пережитих емоцій, психологічних травм, накопиченого життєвого досвіду, поглядів, сформованих на фоні певних природних і соціальних факторів. Психогенні розлади у дітей характерні також у силу їх вікових особливостей: недосконала центральна нервова регуляція вегетативних функцій, перевага емоційних способів реагування. Тому пошук ефективних шляхів лікування полягає у зміні деструктивних для організму способів емоційного реагування і поведінки. Людина, що знаходиться в гармонійних відносинах зі своїм середовищем, може перенести значні навантаження, уникнувши хвороби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение. М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. 352 с.
- [2] Антропов Ю. Ф., Шевченко Ю. С. Психосоматические расстройства и патологические привычные действия у детей и подростков. М. : Изд-во Ин-та Психотерапии, НГМА, 2000. 320 с.
- [3] Бобрикович О.С. Характеристика ліпідного і вуглеводного обміну у дітей з проявами метаболічного синдрому. Галицький лікарський вісник. 2012. Т. 19. № 2. С. 8-11.
- [4] Исаев Д. Н. Эмоциональный стресс, психосоматические и соматопсихические расстройства у детей. СПб. : Речь, 2005. 400 с.
- [5] Ковтюк Н. І. Комплексна оцінка розвитку дівчат шкільного віку Чернівецького регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 14.01.10. Львів, 2003. 20 с.
- [6] Кравченко В. І. Проблема йододefіциту в Україні / В. І. Кравченко; Інститут ендокринології та обміну речовин ім. В.П. Комісаренка АМН України. URL: <http://medstrana.com/articles/300/>
- [7] Малкина-Пых И. Г. Психосоматика: Справочник практического психолога. М. : Эксмо, 2005. 992 с.
- [8] Москаленко Ю. М. Віктор Франкл і його теорія екзистенційного вакууму в контексті розвитку особистості в гірських умовах. Гірська школа Українських Карпат. 2007. № 2-3. С. 89-92.
- [9] Науково-дослідний проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку» / Прикарпатський національний ун-т імені Василя Стефаника ; керівник проекту В. Д. Хрущ. URL: <http://mountainschool.pu.if.ua/node/69>
- [10] Хайтович М. В., Майданик В.Г., Ковальова О.А. Психотерапія в педіатрії. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2003. 216 с.
- [11] Характеристика артеріальної гіпертензії в дітей з виявами метаболічного синдрому на Прикарпатті / О.Л. Цимбаліста, О.С. Бобрикович та ін. Український журнал дитячої ендокринології. 2016. № 2. С. 75-78.
- [12] Хвороби ендокринної системи у дітей / Г.С. Сенаторова, Т.В. Чайченко, Л.Г. Тельнова та ін. Харків, ХНМУ, 2011. 38 с.
- [13] Хрущ О. Гори і психологія горян. Гірська школа Українських Карпат. 2007. № 2-3. С. 127-131.
- [14] Somatoform disorders / O. Fiertag, S. Taylor, A. Tareen & E. Garralda. IACAPAP e-text book of Child and Adolescent Mental Health Editor / ed. J.Rey; Department of Medicine of Imperial College London, 2012 URL: <http://iacapap.org/iacapap-textbook-of-child-and-adolescent-mental-health>).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Aleksander F. Psihosomatische medicina. Principy i prakticheskoe primeneniye (Psychosomatic medicine. Principles and practical application). M. : JeKSMO-Press, 2002. 352 s.
- [2] Antropov Ju. F., Shevchenko Ju. S. Psihosomatische rasstrojstva i patologicheskie privychnye dejstva u detej i podrostkov (Psychosomatic disorders and pathological habitual actions in children and adolescents). M. : Izd-vo In-ta Psihoterapii, NGMA, 2000. 320 s.
- [3] Bobrykovych O.S. Kharakterystyka lipidnoho i vuhlevodnoho obminu u ditey z proyavamy metabolichnoho syndrome (Characteristics of lipid and carbohydrate metabolism in children with manifestations of metabolic syndrome). Halyts'kyk likars'kyk visnyk. 2012. T. 19, № 2. S. 8-11.
- [4] Isaev D. N. Jemocional'nyj stress, psihosomatische i somatopsihicheskie rasstrojstva u detej (Emotional stress, psychosomatic and somatopsychiatric disorders in children). SPb. : Rech', 2005. 400 s.
- [5] Kovtyuk N. I. Kompleksna otsinka rozvytku divchat shkil'noho viku Chernivets'koho rehionu (Comprehensive assessment of the development of girls of school age in the Chernivetsi region): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. Stupenya kand. med. nauk : spets. 14.01.10. L'viv, 2003. 20 s.
- [6] Kravchenko V. I. Problema yododeficytu v Ukrayini (The problem of iodine deficiency in Ukraine) / V. I. Kravchenko; Instytut endokrynolohiyi ta obminu rehovyn im. V.P. Komisarenka AMN Ukrayiny. URL: <http://medstrana.com/articles/300/>
- [7] Malkyna-Pykh Y. H. Psihosomatyka: Spravochnyk praktycheskoho psykholoha (Psychosomatics: A Handbook of Practical Psychology). M. : Eksmo, 2005. 992 s.
- [8] Moskalenko Yu. M. Viktor Frankl i yoho teoriya ekzystentsiynoho vakuumu v konteksti rozvytku osobystosti v hirs'kykh umovakh (Victor Frankl and his theory of existential vacuum in the context of personality development in mountainous conditions). Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat. 2007. № 2-3. S. 89-92.
- [9] Naukovo-doslidnyy proekt «Hirs'ka shkola. Stan. Problemy. Perspektyvy rozvytku» (Research project "Mountain School. State. Problems Development prospects") / Prykarpats'kyky natsional'nyy un-t imeni Vasylya Stefanyka ; kerivnyk proektu V. D. Khrushch. URL: <http://mountainschool.pu.if.ua/node/69>
- [10] Khaytovych M. V., Maydannik V. H., Koval'ova O. A. Psykhoterapiya v pediatriyi (Psychotherapy in pediatrics). Nizhyn : Aspekt-Polihrf, 2003. 216 s.
- [11] Kharakterystyka arterial'noyi hipertenziyi v ditey z vzyavamy metabolichnoho syndromu na Prykarpatti (Characteristics of arterial hypertension in children with manifestations of metabolic syndrome in the Carpathian region) / O. L. Tsymbalista, O. S. Bobrykovychtain. Ukrayins'kyy zhurnal dytyachoyi endokrynolohiyi. 2016. № 2. S. 75-78.
- [12] Khvoroby endokrynnoyi systemy u ditey (Diseases of the endocrine system in children) / H.S. Senatorova, T.V. Chaychenko, L.H. Tel'novatain. Kharkiv, KhNMU, 2011. 38 s.
- [13] Khrushch O. Hory i psykholohiya horyan (Mountains and psychology of highlanders). Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat. 2007. № 2-3. S. 127-131.
- [14] Somatoform disorders / O. Fiertag, S. Taylor, A. Tareen & E. Garralda. IACAPAP e-text book of Child and Adolescent Mental Health Editor / ed. J.Rey; Department of Medicine of Imperial College London, 2012 URL: <http://iacapap.org/iacapap-textbook-of-child-and-adolescent-mental-health>).

Розділ IV. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

doi: 10.15330/msuc.2018.19.88-92

Ольга Дудка,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики та інформатики і методики навчання, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Olga Dudka,

PhD in Education, Associate Professor, Department of Mathematics and Informatics and teaching methods, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
olga_dudka@comp-sc.if.ua

Оксана Джоголик,

магістрант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Oksana Dzhoholyk,

Graduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
dzhoholyk_oksana@comp-sc.if.ua

УДК 37.018.4-371.38-004.9

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Анотація. У статті досліджено проблему соціальної та педагогічної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в сучасне інформаційне суспільство, зокрема завдяки впровадженню інклюзивного навчання. Обґрунтовано важливість набуття особами з особливими потребами вмінь та навичок роботи з електронною інформацією та цифровими засобами обробки інформації. Визначено, що дітям з особливими потребами для здобуття якісної освіти необхідні навички роботи із засобами цифрових технологій.

Включення дітей особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору є одним з напрямів гуманізації всієї системи освіти. Завдяки впровадженню інклюзивного навчання в освітніх закладах України виконується забезпечення основного права дітей на освіту. Сучасні цифрові технології, які трансформуються під потреби користувача, є невід'ємною частиною життя осіб з функціональними обмеженнями. Компенсаторна властивість нових технологій дозволяє дітям з особливими потребами брати активну участь в навчальному процесі попри функціональні обмеження.

Процес навчання дітей з особливими освітніми потребами стає предметом методичних та програмних розробок, спрямованих на входження таких дітей в сучасне інформаційне суспільство. Зважаючи на суспільну важливість проблеми, перед суспільством постає завдання виявлення та усунення бар'єрів, які перешкоджають повноцінній життєдіяльності даної категорії осіб. Завдяки впровадженню цифрових технологій у процес навчання та у процес інклюзивного навчання зокрема діти з особливими потребами можуть отримати різноманітні навчальні матеріали в доступному форматі, ефективніше засвоювати нові знання та демонструвати свої навчальні досягнення. Таким чином, цифрові технології дозволяють учням з особливими потребами повноцінно включитися як в освітній процес, так і в сучасне інформаційне суспільство.

Ключові слова: соціально-педагогічна інтеграція, діти з особливими освітніми потребами, інформаційне суспільство, цифрові технології, інклюзивне навчання.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INTEGRATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Abstract. In the article, the main features of social and pedagogical integration of students with special educational needs into the modern information society are considered based on the implementation of inclusive learning. The importance of developing digital skills of children with special educational needs substantiated.

Including students with special education needs into the general education space is one of important ways of humanization of the national education system. Due to the implementing inclusive learning in educational institutions of Ukraine the basic right of a child to education is satisfied. The main task of inclusive learning is to provide a welcoming experience for all students to get the quality education. Inclusive learning takes into account individual characteristics of students with special education needs and so, facilitates their adaptation in a school. One of the key tasks of the modern education is creating inclusive learning environment in which teachers and students are open to the collaboration and communication.

The important social problem is to remove barriers that impede the full life of persons with special needs. Modern digital technologies adopted for different needs of users became an integral part of life of persons with special needs. Compensatory property of new technologies allows students with special needs actively to participate in the educational process. The process of teaching children with special educational needs requires development of so many new methodological materials which help such students integrate into the modern information society. Through the implementation of digital technologies in the learning process and in the inclusive learning, in particular, children with special educational needs can receive a variety of educational materials in an accessible format, more effectively master new knowledge and demonstrate their educational achievement.

Therefore, using modern digital technologies in the inclusive learning provides effective way for integration of children with special needs into the educational process and the information society.

Keywords: social and pedagogical integration, students with special educational needs, information society, digital technology, inclusive education.

ВСТУП

Постановка проблеми. Розвинуті країни світу на шляху до цивілізованого суспільства, керуються загальнонаціональною метою – забезпечення повноцінної активної участі осіб з особливими потребами в житті суспільства та вирішення питань, пов'язаних із їх залученням до всестороннього суспільного життя. Реалізація державної політики щодо інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в інформаційне суспільство потребує забезпечення зручних умов їх життя і побуту, а також, зокрема, можливості користуватися засобами зв'язку та мати доступ до інформації. Живучи в епоху інформаційного суспільства неможливо бути його повноцінним членом без навичок пошуку, збирання, зберігання та передавання інформації. Особливо це стосується осіб з функціональними обмеженнями, для яких інформаційні технології стають основним засобом комунікації. Враховуючи важливість здобуття освіти у процесі інтеграції в інформаційне суспільство дітей з функціональними обмеженнями, необхідно приділити увагу розв'язанню проблем пов'язаних з формуванням шляхів соціально-педагогічної інтеграції цих дітей, зокрема завдяки впровадженню у процес їх навчання цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес інтеграції осіб з особливими потребами в сучасне інформаційне суспільство досліджували О. Мовчан, Н. Мирошніченко, О. Омельченко, Є. Прохоренко, Г. Слозанська, П. Таланчук, Є. Тарасенко, Н. Шаповал, М. Шурма та інші. Питаннями впливу інформаційних технологій на інтеграцію осіб з особливими освітніми потребами займалися О. Василенко, Ю. Вінтюк, Л. Дітковська, М. Захарчук, І. Хомишин, А. Шевцов. Науковці підкреслюють, що впровадження цифрових технологій у процес навчання дітей з особливими потребами вплине на якість освітнього процесу, дозволить їм краще засвоїти навчальну програму та адаптуватися до життя в умовах інформатизації суспільства. Однак стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вимагає постійного перегляду навчальних програм, їх адаптації до сучасних умов життя, що часто є тривалим процесом. І тому проблема використання сучасних цифрових технологій з метою вдосконалення процесу інтеграції дітей з особливими освітніми в інформаційне суспільство досі залишається актуальною і потребує пошуку подальших шляхів її вирішення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою статті є аналіз особливостей процесу інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в сучасне середовище в умовах інформатизації суспільства; обґрунтування важливості набуття дітьми з особливими потребами навичок роботи з цифровими технологіями.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На даному етапі розвитку суспільства неможливо уявити світ без використання цифрових технологій. Вони стали використовуватися в усіх сферах життєдіяльності людини, активізувавши перехід до інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство – це якісно новий етап розвитку людства, в якому будь-яка людина за допомогою цифрових технологій може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію, а держава забезпечує високий рівень інформатизації всіх галузей. Головними складовими інформаційного суспільства є людина, інформація, інформаційні ресурси та цифрові технології. Основні ознаки інформаційного суспільства – це вільний доступ до будь-якої інформації, високий рівень розвитку інформаційно-комунікативних технологій та наявність розвинутої інформаційної інфраструктури суспільства [4].

Як зазначено в одному з документів ЮНЕСКО, сучасний рівень розвитку ІКТ значно розширює можливості для вчителів та учнів, спрощуючи доступ до освітньої та професійної інформації; покращує функціональні можливості

та ефективність управління засобами навчання; сприяє інтеграції національних інформаційних освітніх систем у світову мережу; сприяє доступу до міжнародних інформаційних ресурсів в галузі освіти, науки і культури [5].

Активними користувачами цифрових технологій є діти, які з легкістю сприймають новинки та інтуїтивно, без жодних інструкцій, можуть ефективно досліджувати функції своїх гаджетів. Особливо важливими цифрові технології є для дітей з функціональними обмеженнями, адже ці новітні технології дозволяють їм щодня долати різного роду бар'єри, зокрема і в навчанні.

Також одним із найважливіших кроків для входження дітей з особливими потребами в сучасне інформаційне суспільство є підписання президентом України Петром Порошенком закону «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» [2]. Цією зміною до закону закріплюється право на здобуття освіти особам з особливими освітніми потребами та їх навчання в усіх загальноосвітніх навчальних закладах, зокрема із можливістю інклюзивного навчання.

В рамках інклюзивного навчання діти з особливими освітніми потребами отримують рівний доступ до якісної освіти завдяки організації їх комплексного навчання з урахуванням їх індивідуальних особливостей у класах загальноосвітніх навчальних закладів. Тобто учні, які мають особливі освітні потреби, повноцінно беруть участь у процесі навчання, житті класної родини та школи в цілому. Метою інклюзивного навчання є створення навчально-виховного середовища, в якому вчитель і учні відкриті до взаємодії та спілкування, поважають здібності своїх однолітків з особливими потребами. Це означає, що учні з особливими освітніми потребами, як і їх однолітки, можуть навчатися в загальноосвітніх школах за місцем проживання та отримувати підтримку як для організації навчального процесу, так і в переплануванні класу та програми діяльності для спільного навчання та проведення часу з однолітками.

Включення дітей особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору є одним з напрямів гуманізації всієї системи освіти. Завдяки впровадженню інклюзивного навчання в освітніх закладах України виконується забезпечення основного права дітей на освіту. Саме отримання належного рівня навчання дозволить дітям з особливими освітніми потребами інтегруватися у сучасне середовище та стати його повноцінними членами. Сьогодні цей процес стає більш доступним завдяки впровадженню цифрових технологій у процес навчання, зокрема і для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Компенсаторна властивість нових технологій дозволяє дітям з особливими потребами брати активну участь в навчальному процесі попри функціональні обмеження. Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій, ці діти здатні подолати бар'єри на шляху до навчання, оскільки отримують доступ до різноманітних дидактичних матеріалів у доступному прийнятному форматі, а також демонструвати свої навчальні досягнення [1].

Сучасні цифрові технології, які трансформуються під потреби користувача, є невід'ємною частиною життя осіб з функціональними обмеженнями. Зокрема, є низка мобільних додатків на смартфонах, які поширюються для подолання різного роду обмежень у інформаційному просторі. Варто відзначити безкоштовну програму NVDA, яка завдяки мовному оповіщенню надає інформацію користувачу про об'єкти на робочому столі і вікнах, дії і процеси. Також популярними серед учнів є: пакет синтезаторів мовлення RHVoice, синтезатор українського мовлення Анатоль, EIPicsPrint, ABBYY FineReader, JAWS, DuxburyBrailleTranslator та інші. А завдяки глобальній мережі Інтернет діти та молоді люди з особливими освітніми потребами мають можливість ефективніше навчатися та налагоджувати спілкування. Саме можливість виходу в Інтернет забезпечує негайний доступ до будь-яких інформаційних ресурсів та послуг, даючи змогу отримувати, сприймати та опрацьовувати інформацію в он-лайнрежимі.

Впровадження цифрових технологій у сферу освіти є вимогою часу і необхідністю при інклюзивному навчанні, адже дітям з особливими освітніми потребами необхідні допоміжні засоби під час навчання. Часто діти, які мають фізичні обмеження, проводять весь свій вільний час за комп'ютером в мережі Інтернет. Для того, щоб зробити таке провадження часу цікавим та повчальним, можна скористатися наступними українськими веб-ресурсами: «Левко», «Нашим діткам», «Пустунчик», «Світ дитини», «Весела абетка» та інші. На даних сайтах містяться безліч лічилок, казок, загадок, аудіо та відео матеріалів для дітей. Окрім цього, в інформаційному просторі є чимало сайтів із розробками дистанційних занять для підтримки вивчення шкільних предметів із навчальними відео, розробленими завданнями, поясненнями та коментарями до них. Наприклад, дітям, яким цікаві інформаційні технології, можна пройти один із багатьох курсів на сайті «Інформатика – Дистанційна освіта» за адресою: [/dystosvita.gnomio.com/](http://dystosvita.gnomio.com/). Також в Україні є популярними платформи для дистанційної освіти Prometheus, Educational Era, Edu Get тощо.

Проте, шкільних уроків інформатики часто недостатньо, оскільки шкільна програма не може вчасно відреагувати на появу все нових і нових програмних засобів, що дають можливість покращити процес навчання осіб з особливими освітніми потребами. Тому для здобуття більш ширших навиків у використанні цифрових технологій варто сформувати у дітей з особливими потребами нові уміння роботи з комп'ютером, які дозволять їм краще орієнтуватися у потоці сучасних інформаційних технологій та зробити провадження часу за комп'ютером більш ефективним.

Однією з таких навичок є вміння користуватися електронною поштою. Людині, яка живе в час інформатизації суспільства, повинна вміти правильно організовувати та використовувати електронне листування. Тому навички роботи з поштовими службами зможуть стати основою для організації власної діяльності учнів, зокрема і для організації навчального процесу. Також електронна пошта є важливим засобом спілкування.

Іншим не менш важливим засобом спілкування є навчальні інтернет-спільноти, які створюються у соціальних мережах. Як нова форма класних та позаурочних робіт, такі спільноти швидкими темпами входять в життя

педагогів та їх вихованців. Майже всі учні звикли до сучасних засобів комунікацій, мають облікові записи в соціальних мережах і проводять там чимало часу. Тому доцільно надати школярам можливість користуватися соціальними мережами для навчання. У соціальних спільнотах учні часто стають активними учасниками навчально-виховного процесу, оскільки їм притаманне використання цифрових технологій. Перебуваючи у соціальній мережі, вчителі та їхні учні отримують ряд переваг: швидкий пошук повідомлень, миттєве спілкування, можливість самовираження, спільне обговорення завдань та новин, організація спільної діяльності, розміщення й отримання необхідної інформації до вправ, розкладу навчальних занять тощо.

Навчання в соціальній мережі відбувається в процесі обговорення, роздумів, спільної роботи в команді. Учні отримують підвищену відповідальність за своє навчання поза межами класної кімнати, в той час як вчителі – ширші можливості для організації навчання. В учнів є час подумати і поміркувати про матеріали і коментарі своїх однокласників до початку розміщення своїх власних відповідей в Інтернеті. Вони можуть редагувати свої зауваження до публікації, на відміну від усної відповіді в класі. Ідеальна навчальна спільнота є безпечним місцем для прийняття ризику, вразливості і обміну різноманітних ідей. Всі учасники розділяють відповідальність за створення і підтримання цього середовища навчання [1].

З поширенням глобальної мережі Інтернет вчителі отримали можливість безкоштовного розміщення власних розробок уроків чи курсів, а також змогу вести власні сайти та блоги. Ведучи власні авторські блоги, педагоги мають можливість ефективно організувати навчальний процес завдяки ряду переваг: відкритість інформаційного наповнення для всіх учасників, оперативність розміщення інформації і доступу до неї, незалежність від індивідуального графіку навчання, інтерактивність. Сайти та блоги надають вчителям внести нові суттєві зміни у процес комунікації. Використовуючи веб-технології у своїй діяльності, вчитель має змогу публічно розміщувати інформаційні матеріали на власних сторінках, даючи доступ учням до завдань. А також за їх допомогою формується спільна робота учнів та централізоване зберігання пов'язаних між собою документів на одному сайті.

В мережі Інтернет є ще багато корисних і цікавих сервісів таких як, наприклад: Hangouts, ICQ і Skype, які надають можливість безкоштовного спілкування за допомогою голосового чату та текстових повідомлень, а також можна проводити відеоконференції та прямі трансляції; Фотознімки надають можливість переглядати, змінювати і відсортовувати фотографії, маючи зв'язок з віртуальним диском, YouTube та соціальними мережами; Google Academia дозволяє розміщувати власні праці, статі, відслідковувати їх цитування та здійснювати пошук якісних наукових джерел та інші.

На основі аналізу переваг використання цифрових технологій у процесі навчання та адаптації дітей з особливими освітніми потребами, стає зрозуміло, що необхідно допомогти цим дітям освоїти сучасні засобами опрацювання інформації. Освоїти сучасні цифрові технології діти з особливими потребами можуть як в школі під час навчального процесу, так і дома. Тому, перш за все, необхідно надати батькам таких дітей інформацію про те, яким чином їх діти можуть здобути освіту, що таке інклюзивна освіта та як влаштувати дитину в загальноосвітню школу. Задля надання такої допомоги авторами розроблено сайт «Освіта для всіх», який містить необхідну інформацію для батьків та педагогів (див. рис.1). А також рекомендації та власні розробки для навчання дітей з особливими освітніми потребами основам цифрових технологій (див. рис.2).

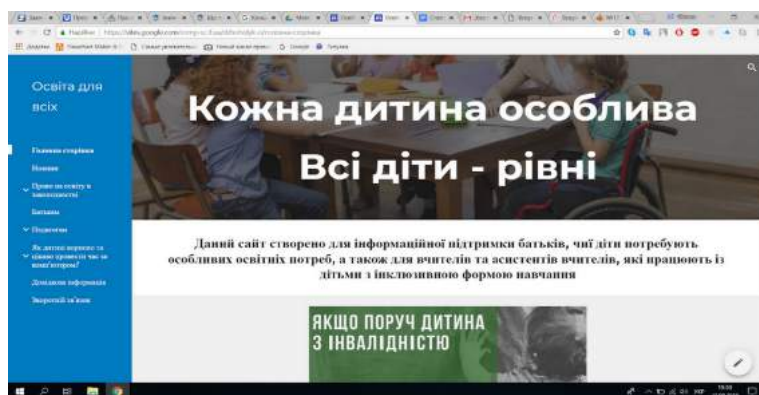

Рис.1. Скріншот сайту «Освіта для всіх», головна сторінка

Сайт створено за допомогою оновленої версії Google-сайтів. На даний час процес розробки сайту продовжується, зокрема розробляються сторінки з пам'ятками для батьків про права дітей з особливими потребами на освіту, рекомендаціями педагогам щодо організації інклюзивного навчання та програмами тренінгів для адаптації цих дітей в класне середовище. Також продовжується робота над власною розробкою та збором цікавих завдань для навчання дітей основам інформаційно-комунікаційних технологій та підтримки вивчення шкільних предметів.

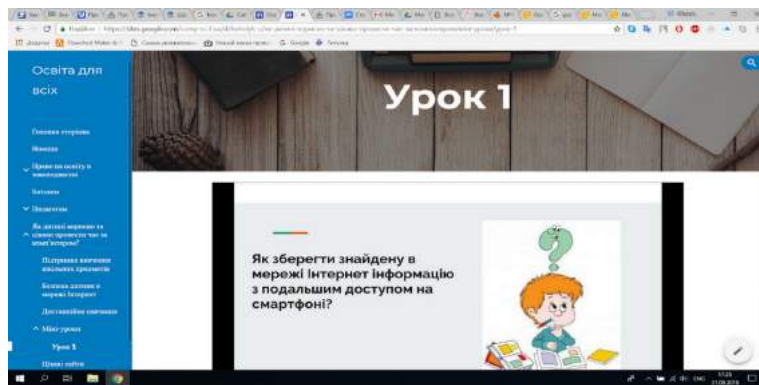

Рис. 2 Скріншот сайту «Освіта для всіх», Урок 1

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отож, на сьогодні проблема надання якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами та сприяння їх подальшій інтеграції у сучасне інформаційне середовище стає одним із найважливіших моментів у процесі їх адаптації. Процес навчання дітей з особливими освітніми потребами стає предметом методичних та програмних розробок, спрямованих на входження таких дітей в сучасне інформаційне суспільство. Зважаючи на суспільну важливість проблеми, перед суспільством постає завдання виявлення та усунення бар'єрів, які перешкоджають повноцінній життєдіяльності даної категорії осіб. В процесі інтеграції дітей з особливими освітніми потребами ефективним засобом у розв'язанні проблем інформаційної адаптації стають процеси інформатизації суспільства, які покликані забезпечити доступ до інформації будь-якій людині. Завдяки впровадженню цифрових технологій у процес навчання та у процес інклюзивного навчання, зокрема, діти з особливими потребами можуть отримати доступ до різноманітних навчальних матеріалів у доступному форматі, ефективніше засвоювати нові знання та демонструвати свої навчальні досягнення. Таким чином, цифрові технології дозволять учням з особливими потребами повноцінно включитися як в освітній процес, так і в сучасне інформаційне суспільство.

У перспективі є продовження наповнення сайту новою інформацією для батьків, діти яких потребують особливих освітніх потреб, а також новими та цікавими розробками для дітей та апробація ефективності його використання в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Власій О., Дрінь Б., Дудка О. Особливості організації елементів дистанційного навчання в сучасній школі. Гірська школа Українських Карпат. 2017. № 16-17. С. 85-90.
- [2] Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>
- [3] Запороженко Ю. Г. Перспективи використання засобів ІКТ в інклюзивній освіті. 2013. № 15. С. 138 – 145.
- [4] Петрухно Ю. Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. Вісник ОНУ. Сер. : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. Вип. 1. 2014.
- [5] Information and Communication Technologies in Secondary Education : Position Paper [Електронний ресурс] / UNESCO. – Moscow : Unesco Institute for Information Technologies in Education, 2004. URL: <http://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214616.pdf>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Vlasij O., Drinj B., Dudka O. Osoblyvosti orghanizaciji elementiv dystancijnogho navchannja v suchasnij shkoli (Features of organization of elements of distance learning in modern school). Ghirsjka shkola Ukrajinsjkykh Karpas. 2017. № 16-17. S. 85-90. (in Ukrainian)
- [2] Zakon Ukrajiny «Pro osvitu» (Law of Ukraine "On Education"). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19> (in Ukrainian)
- [3] Zaporozhchenko Ju. Gh. Perspektyvy vykorystannja zasobiv IKT v inkluzyvnij osviti (Prospects for the use of ICT tools in inclusive education). 2013. № 15. S. 138 – 145. (in Ukrainian)
- [4] Petrukho Ju. Je. Informacijne suspiljstvo: ponjattja, osnovni skladovi, kharakterystyka (Information society: concept, main components, characteristics). Visnyk ONU. Ser. : Bibliotekoзнавство, bibliografoзнавство, knygoзнавство. Vyp. 1. 2014. (in Ukrainian)
- [5] Information and Communication Technologies in Secondary Education : Position Paper [Elektronnyj resurs] / UNESCO. – Moscow : Unesco Institute for Information Technologies in Education, 2004. URL: <http://iite.unesco.org/pics/publications/en/files/3214616.pdf> (in English)

Володимир Шевченко,

докторант Інституту спеціальної педагогіки
НАПН України,
(м. Київ, Україна)

Volodymyr Shevchenko,

doctoral student of the Institute of Special Pedagogics
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine)

shevchenko_volodumur@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-0119-3206

УДК [37:376]-043.86(4:477)-042.2

ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Анотація. У статті автор розглядає важливе питання для сучасної освіти в Україні, яка перебуває в стадії реформування, - включення дітей з особливими потребами в соціально-освітнє середовище. Він ставить за мету визначити можливості для включення дітей з особливими потребами до соціально-освітнього середовища і розкрити проблеми адаптації за допомогою методів аналізу, синтезу, систематизації та узагальнення. Автор визначає поняття «соціалізація», «соціальне середовище» і «соціально-освітнє середовище». Він наголошує на особливостях взаємодії дітей з особливими потребами із соціальним середовищем. Автор зазначає, що інтеграція та соціалізація дітей з особливими потребами – це складний і тривалий процес. Він вимагає суттєвих змін у ставленні до дітей з інвалідністю, які потребують не лише педагогічної та психологічної підтримки і заходів реабілітації, а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей та потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні. Включення дітей з особливими потребами в соціальне середовище полягає у створенні психологічно-педагогічних умов для навчання та спілкування, взаємодії такої дитини в освітньому закладі. Автор статті також зазначає, що повноцінне виховання дітей з особливими потребами не може відбуватися окремо від сім'ї. Тому сім'я є досить важливим і значущим компонентом для соціалізації дітей з особливими потребами. Саме їй належить найголовніша та найвідповідальніша роль у цьому процесі, фахівці ж мають допомагати та підтримувати такі родини. Автором встановлено, що на сьогодні вплив батьків дітей з особливими потребами на систему надання освітньо-реабілітаційних послуг та на прийняття державних рішень у цій сфері є досить значимим. Необхідно розкрити потенціал їхніх можливостей для максимальної інтеграції дітей у соціально-освітнє середовище.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими потребам, соціалізація, соціальне середовище, соціально-освітнє середовище, сім'я, компетентність.

INCLUSION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN THE SOCIAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. In the article the author considers an important issue for modern education in Ukraine, which is in the process of reforming. Inclusion of children with special needs aims to identify opportunities for them in the social and educational environment. Also, to discover problems of adaptation, that means: analysis, synthesis, systematization and generalization methods. The author defines the concept of "socialization", "social environment" and "social and educational environment". He emphasizes the peculiarities of interaction of children with special needs and the social environment. The author notes that the integration and socialization of children with special needs is a complex and lengthy process. It requires significant changes in the attitude towards children with disabilities. They require not only pedagogical and psychological support and rehabilitation measures. They need proper conditions for actualization of their abilities, development of personal qualities and needs in social, moral and spiritual self-improvement. Inclusion of children with special needs in the social environment is to create psychological and pedagogical conditions for learning and communication, the interaction of such a child in an educational institution. The author of the article also notes that full-fledged education of children with special needs can not take place separately from the family. Therefore, the family is a very important and significant component for the socialization of children with special needs. It has the most important and most responsible role in this process. Specialists should help and support such families. The author finds that today the influence of parents of children with special needs on the system of providing educational and rehabilitation services and on making state decisions in this sphere is quite significant. The potential of their capabilities for maximizing integration of children into the social and educational environment needs to be revealed. Provision of specialized care and family support plays a vital role in strengthening social integration and promotes conditions that allow children to adapt to the social environment with the help of inclusive education.

Keywords: inclusive education, children with special needs, socialization, social environment, social and educational environment, family, competence.

ВСТУП

Постановка проблеми. Нагальною потребою сучасного етапу розвитку демократичної освіти в Україні є створення умов для залучення кожної дитини, людини до навчально-виховного процесу із урахуванням їхніх загальних та спеціальних потреб, особливостей соціального досвіду, рівня розвитку культури, своєрідності ціннісних орієнтацій. Актуальною проблемою освіти XXI століття є залучення дітей з особливими потребами до основного потоку дітей, колективу, спільноти навчального закладу, тобто до інклюзивної освіти. З 2012 року і в Україні почала формуватися державна система підтримки таких дітей.

Закордонні та вітчизняні наукові дослідження засвідчують необхідність і важливість організації взаємодії дітей з різноманітних культурних середовищ, з відмінними здібностями, своєчасними і особливими потребами, різними ціннісними орієнтаціями в умовах соціального середовища. Організація навчально-виховного процесу учнів різних категорій шляхом удосконалення сприятливих психолого-педагогічних умов, використання корекційно-компенсаторної складової забезпечує можливості набуття ними соціального досвіду, досвіду міжособистісної взаємодії, саморегулювання моральної поведінки, розвитку власної особистості задля подальшої успішної інтеграції в соціальне середовище [9, с. 172].

Актуальність і необхідність освітньої, соціальної та культурної інтеграції дітей з особливими потребами підкреслюються в роботах вітчизняних науковців А. Колупаєвої, М. Малофєєва, Н. Назарової, Н. Шматко, М. Чайковського та інших, а також закордонних учених: Ч. Веббер, Т. Лорман, Т. Мітлер, Д. МакГі Річмонд, К. Стаффорд, Д. Рубейн, С. Хайнес, Д. Харві та інші.

У дослідженнях І. Бгажної, В. Бондаря, Л. Волкової, І. Гілевич, В. Засенка, О. Мастюкова, Г. Махортової, А. Московкіна, Т. Сак, В. Синьова, Л. Тигранової, Л. Шипіціної особлива увага приділяється питанням надання практичної допомоги особам з особливими потребами в процесі їх інтеграції в суспільство, вивчення спеціальних умов успішної інклюзії, визначення основних напрямів зі включення дітей з особливими потребами до загальноосвітнього процесу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – визначити можливості для включення дітей з особливими потребами до соціально-освітнього середовища та розкрити проблеми адаптації.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методами дослідження виступають аналіз, синтез, систематизація та узагальнення, за допомогою яких таке явище, як включення дітей з особливими потребами в соціально-освітнє середовище, розкладається на складові частини, поєднується на компоненти, упорядковується інформація і робиться висновок щодо можливостей їх включення до соціально-освітнього середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сучасної системи освіти школи та інші освітні установи набувають все більшої свободи у виборі напрямів, методів і засобів їх розвитку: з'являються нові типи шкіл, упроваджуються інноваційні технології, розробляються і реалізуються авторські програми. Провідні тенденції освіти у світі пов'язані з ідеєю створення умов для всебічного розвитку особистості [2, с. 304].

Важливим аспектом процесу соціалізації особистості є її власна активність. Процес набуття соціального досвіду або якостей не є процесом механічного перетворення людини в суспільну особистість. Усі зовнішні впливи діють через внутрішні особливості людини (потреби, інтереси, мотиви тощо) та її набутий досвід взаємодії із середовищем. Тому її ставлення до соціальних цінностей, а також до самих зовнішніх впливів і конкретної ситуації зумовлює відповідну поведінку та вчинки.

Для розуміння розкриємо необхідну термінологію: «соціалізація», «соціальне середовище», «соціально-освітнє середовище». Вони між собою взаємопов'язані.

У наукових дослідженнях є багато визначень терміна «соціалізація». Ми за основу беремо наступне: соціалізація – це набуття людиною соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві та взаємодії із соціальним середовищем (К. Альбуханова-Славська, В. Пазенко).

Соціальне середовище – це сукупність соціальних умов життєдіяльності і розвитку людини (духовних, міжособистісних, виробничих та ін. відносин), що впливають на її свідомість та поведінку. Структура соціального середовища багаторівнева (мікрорівень – безпосереднє соціальне оточення – сім'я, формальна чи неформальна група; мезорівень – регіональні, територіальні, поселенські та інші спільноти, які є носіями і виразниками специфічної культури і способу життя; макрорівень – економічна, соціальна, політична і духовна система відносин). Наявність соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості.

Також для нашого дослідження є важливим поняття «соціально-освітнє середовище». У психолого-педагогічній науці існує декілька підходів до його визначення як одного із найважливіших чинників розвитку особистості. На думку Н. Гевчук, і ми її поділяємо, соціально-освітнє середовище – це система взаємодії різних соціальних інститутів, які сприяють накопиченню соціального досвіду індивіда, розвитку особистості як структурної одиниці суспільства [2, с. 305-306].

Інтеграція та соціалізація дітей з особливими потребами – це складний процес. Він вимагає суттєвих змін у ставленні до дітей з інвалідністю, які потребують не лише матеріальної, фінансової, гуманітарної підтримки і заходів реабілітації (медичної, професійно-освітньої, соціально-побутової), а й належних умов для отримання знань, актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб.

Важливою в цьому процесі є соціально-педагогічна реабілітація, яка полягає у створенні таких умов для саморозвитку дитини, в результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості. Проте значна частина дітей з особливими потребами, незважаючи на зусилля, що докладаються суспільством з метою їх навчання та виховання, ставши дорослими, виявляються невідповідними до інтеграції у доросле соціальне середовище. Разом з тим, практика свідчать, що будь-яка людина, яка має порушення розвитку, може за відповідних умов стати повноцінною особистістю, розвиватися духовно, забезпечувати себе в матеріальному плані та бути корисною суспільству [7, с. 236–237].

Діти з особливими потребами мають своєрідні особливості розвитку, які не дають їм можливості самостійно, без сторонньої допомоги, входити до соціально-освітнього середовища. Вони виявляються наступним чином:

- неспроможності бути залученим до різноманітних, бажаних видів, форм діяльності, що гальмує задоволення всіх особистісних потреб дитини (потреби в самоствердженні, усвідомленні своєї значущості, розвитку), а тому зумовлює усвідомлення відсутності деяких здібностей;
- недостатньому рівні участі у різних видах діяльності, особливо привабливих, що обмежує можливості міжособистісної взаємодії з іншими учнями, розвиток потреби у спілкуванні з ними.

Ці потреби також здатні сприяти розвитку і вдосконаленню інших здібностей таких дітей; неспроможність задовольнити деякі потреби в конкретній діяльності дає можливість компенсувати їх розвиток шляхом досягнення успіхів в інших сферах життя. Тому на соціалізацію дітей з особливими потребами впливають багато чинників та мікрочинників, від яких залежить подальший розвиток дитини [9, с. 173–174].

Значна роль у входженні дитини до соціально-освітнього середовища належить педагогу, його внутрішній позиції, методам та цілям. Саме він обумовлює, яким бути новому поколінню, оскільки «тиражує» не лише зміст свого предмету, а й свій тип мислення, спілкування, поведінки, оцінки подій. Освітні й педагогічні інновації як пошук нового «всередині», як «включення» в дію невикористаного раніше потенціалу учня мають складати духовну складову суб'єкта навчання [4, с. 4–5].

Саме тому головною організаційною формою соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища є інклюзивна освіта, яка включає осіб з особливими освітніми потребами до соціального середовища [1, с. 32]. Звичайно, протягом десятиліть такі діти були відірвані від суспільства, тому за такий короткий проміжок часу воно ще не готове сприймати їх серед свого оточення. Проте останнім часом за рахунок широкого інформування і розроблення законодавчої та методичної бази в Україні прослідковується тенденція до позитивних змін у ставленні суспільства, загальноосвітніх навчальних закладів, фахівців до дітей з особливими потребами та їх батьків [11, с. 344]. Так, польські дослідження свідчать, що відносно того, як ідея інтеграції поширюється, збільшується прийняття людей з інвалідністю, включаючи позитивне ставлення до інклюзивної освіти [5, с. 93].

Разом з тим, неправильно вважати, що інклюзивній освіті підлягають всі діти з особливими потребами. Є категорії дітей, які з різних причин не можуть перебувати серед нормотипових дітей, але це не означає, що не відбувається їх соціалізація. Включення їх в соціально-освітнє середовище відбувається в інших типах навчальних закладів: закладах дошкільної освіти компенсуючого типу, спеціальних загальноосвітніх школах, навчально-реабілітаційних центрах, навчально-виховних комплексах та ін. Переваги таких закладів полягають у наявності кваліфікованих фахівців, сприятливих умов для навчання, виховання і корекційно-педагогічної допомоги та великому досвіді роботи з такою категорією дітей. Це якнайкраще сприяє та відкриває широкі можливості для їх соціалізації і входження до соціально-освітнього середовища [1, с. 32].

Від діяльності закладів нового типу значну користь можуть отримувати заклади інклюзивної освіти. Налагоджування зв'язків та тісна співпраця між ними буде сприяти підвищенню фахового рівня педагогічних працівників (на це також спрямована діяльність й Інклюзивно-ресурсних центрів), участі педагогів спеціальних закладів у засіданнях педагогічних рад та методичних об'єднань, отриманню консультацій, залученню вузькопрофільних фахівців до роботи в інклюзивних навчальних закладах тощо.

Проте, важливо розуміти, що соціалізація осіб з особливими освітніми потребами та їх інтеграція до суспільства – це не чіткий розклад, план або схема, ніякий навчальний заклад не зможе цього зробити, якщо у цьому процесі не будуть активно задіяні батьки. Тому це кропітка робота батьків і фахівців, їх спільні дії, які сприятимуть розвитку здібностей дитини та її соціально-освітній адаптації й інтеграції [10, с. 166].

Саме сім'я є найкращим середовищем для розвитку особистості дитини, головним інститутом виховання, який відіграє значну роль у розвитку суспільства, особливо якщо ця дитина обмежена у своїх можливостях [10, с. 164]. Разом з тим, сім'я, у якій з'являється дитина з особливими потребами, потрапляє в повністю нову емоційну і суспільну ситуацію, яка порушує її дотеперішнє функціонування. Внаслідок цього у багатьох сім'ях виникають подружні конфлікти, розпадаються сімейні узи, значно обмежуються контакти із зовнішнім оточенням тощо. Така дезорганізація сімейного життя призводить до зміни в емоційних стосунках батьків щодо дитини та застосування невідповідних методів виховання [3, с. 80]. Так не має бути, адже батькам та іншим членам родини належить вирішальна роль у тому, щоб дитина розвивалася, ставала особистістю, яка може приймати самостійні рішення та займати активні життєві позиції. Для цього батьки повинні підвищувати свою компетентність, отримувати спеціальні знання, у відповідь має бути постійний психологічний супровід та підтримка сім'ї, допомога їй в організації освітньої діяльності, відпочинку дитини і т.д. [10, с. 166].

Особливу роль в соціалізації відіграє стиль сімейного виховання, загальний психологічний клімат сім'ї, ставлення батьків до дитини. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя і практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності. Саме батьки повинні вчити дитину будувати розумні взаємини з однолітками під час прогулянок та спільної діяльності [9, с. 174–175]. Також такі сім'ї вимагають адекватної підтримки з боку спільноти. Адже оточення таких сімей відіграє важливу роль у становленні та розвитку дітей з особливими потребами. Якщо суспільство не готове прийняти цих дітей, то це значно вплине на подальший їх розвиток і соціалізацію [11, с. 335-336].

Проте практика свідчить, що у нас є поширеною низка типових проблем сімей, у яких виховуються діти з особливими освітніми потребами. Так, батьки не завжди або невчасно звертаються до Інклюзивно-ресурсних центрів, які є важливим елементом майбутньої соціалізації дитини, відповідно втрачається дорогоцінний час; інколи батьки пропускають найважливішу ланку для соціалізації та соціально-освітньої інтеграції своїх дітей – заклад дошкільної освіти – або ж переводять дітей з молодшої в старшу групу, що шкодить не лише соціалізації, але й розвитку дитини; батьки таких дітей здебільшого самі виконують завдання замість своїх дітей або жорстко нав'язують їм дії й ретельно їх контролюють, що не дозволяє дітям діяти самостійно в різних життєвих ситуаціях і впливає на подальшу соціалізацію, також батьки зазвичай саботують всю «роботу з сім'єю»; ухиляються від «ретельного вивчення проблем сім'ї»; не відвідують заходи, які зазначені в плані роботи закладу; не беруть участь у складанні та корегуванні індивідуального плану розвитку дитини [8, с. 44]. Така ситуація спостерігається тому, що батьки не мають мотивації брати участь у діях, які, на їх думку, ніяк не впливають на те, що насправді їх хвилює. Зміна такого становища можлива лише внаслідок повної зміни акцентів у цьому питанні: фахівці та адміністрація закладу мають вважати батьків «роботодавцями» та «замовниками послуг» усієї системи інклюзивної освіти, а батьки, розуміючи, яка на них лежить значна відповідальність, підвищувати свою компетентність [11, с. 344]. Сучасна практика спеціальної педагогіки та психології свідчить про необхідність активного вивчення всього спектра проблем сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами. Відповідно акцент соціально-педагогічного впливу переноситься на сім'ю особливої дитини, де посилена увага приділяється позитивному впливу близьких на дитину, створенню сприятливих умов для її навчання, розвитку та соціалізації [6, с. 39].

Обговорення. Як бачимо, діти з особливими потребами можуть і мають право навчатися в інклюзивних закладах та бути інтегрованими до соціально-освітнього середовища. Проте і в цьому процесі є певні застереження.

Вже сьогодні ми спостерігаємо картину, коли батьки дітей з особливими освітніми потребами з високим та найвищим рівнем батьківської компетентності хочуть брати участь у прийнятті рішень стосовно роботи навчальних та реабілітаційних закладів, стратегій їх розвитку та реалізації цих стратегій. Відповідно до чинного законодавства вони мають на це право. Разом з тим, батьки мають розуміти, що окрім прав на них лежать обов'язки та велика відповідальність за подальший розвиток своїх дітей.

Науковці та фахівці часто стверджують, ставлячи у приклад батьків з високою та найвищою батьківською компетентністю, як було б добре, якби усі батьки були такими. Але насправді співпраця з такими батьками не є легкою справою, вона вимагає від самих фахівців постійного професійного зростання, оскільки, щоб взаємодіяти з батьками з найвищою психолого-педагогічною компетентністю, фахівець сам повинен мати найвищу професійну компетентність [11, с. 343-344].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище полягає у створенні психологічно-педагогічних умов для навчання та спілкування, взаємодії такої дитини в інклюзивному закладі. Найголовніша роль у цьому процесі належить сім'ї. Надання спеціалізованої допомоги та підтримки такій сім'ї відіграє життєво важливу роль у зміцненні соціально-освітньої інтеграції та сприяє умовам, які дозволяють дітям адаптуватися до соціального середовища.

У майбутніх дослідженнях важливо розглянути проблеми залучення дітей з особливими потребами до спільноти дошкільного навчального закладу, створення в ньому відповідного середовища, орієнтованого на їхній розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гордієнко Н. М. Дослідження соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Серія 19. Вип. 25. С. 32.
- [2] Гуцуляк Л. І. Соціально-освітнє середовище в педагогічному процесі школи. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 304-306.
- [3] Котормус О. А. Інтеграційна освіта у перцепції батьків. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 9, у 2 т./ за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. Т.2. С. 80.
- [4] Кремень В. Г. Інноваційна людина і сучасна освіта. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2013. Вип. 110. С. 4–5.
- [5] Kulesza E. M. Plusy i minusy edukacji włączającej w opinii kazachskich rodziców uczniów klas pierwszych. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць: вип. 9, у 2 т./ за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. Т.2. С. 93.

- [6] Оксенюк О. Соціальний супровід сім'ї дитини з особливими потребами. *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 1., pp. 39, doi:10.25128/2520-6230.18.1.4
- [7] Палилюк О. М. Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Кам'янець-Подільський, 24-25 квітня 2017 р. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2017. Вип. 2. С. 236–237.
- [8] Сілявіна Ю. Концепт педагогічної реабілітації вихованців з особливими освітніми потребами в сучасному професійно-педагогічному дискурсі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 2 (17). С. 44, doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1599>
- [9] Соболевська І. Особливості соціалізації розвитку учнів із спеціальними потребами. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2004. Вип. 18. С. 172–175.
- [10] Сяба М. О. Роль сім'ї у вихованні дітей з особливими потребами. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля / гол. ред. Г.П. Шевченко. Лу-ганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля*. 2013. Вип. 3 (56). С. 164, 166.
- [11] Хворова Г. М. Зміст та рівні батьківської компетентності у корекційно-педагогічному аспекті. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006. 2015. Вип. 5. Том 2. С. 335–336, 341–345.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Gordienko N. M. (2014). Doslidzhennja socializaciji osib z osoblyvymy potrebamy v umovakh navchaljno-reabilitacijnogho centru (Research of socialization of persons with special needs in the conditions of a training and rehabilitation center). *Naukovy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia*, 19/25. S. 32. (in Ukrainian)
- [2] Ghuculjak L. I. (2017). Socialjno-osvitnje seredovyshhe v pedagoghichnomu procesi shkoly (Socio-educational environment in the pedagogical process of school). *Molodyj vchenyj*. № 5 (45). S. 304-306. (in Ukrainian)
- [3] Kremen V. G. (2013). Innovacijna ljudyňa i suchasna osvita (Innovative person and modern education). *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky*, 110, 4–5. (in Ukrainian)
- [4] Kotormus O. A. (2017). Integhracijna osvita u percepciji batjkiv (Integration education in parental perception). *Aktualni pytannja korekciijnoi osvity (pedagoghichni nauky): zbirnyk naukovykh pracj: vyp. 9, u 2 t./ za red. V.M. Synjova, O.V. Ghavrylova. – Kam'janecj-Podiljskij*. T.2. C. 80. (in Ukrainian)
- [5] Kulesza E. M. (2017). Plusy i minusy edukacii wlczajacej w opinii kazachskich rodzicow uczniow klas pierwszych (Pros and cons of education including in the opinion of Kazakh parents of first graders). *Aktualni pytannja korekciijnoi osvity (pedagoghichni nauky): zbirnyk naukovykh pracj: vyp. 9, u 2 t./ za red. V.M. Synjova, O.V. Ghavrylova. Kam'janecj-Podiljskij*. T.2. S. 93. (in Polish)
- [6] Оксенюк О. (2018). Соціальний супровід сім'ї дитини з особливими потребами (Social support for the family of a child with special needs). *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 1., pp. 39. (in Ukrainian)
- [7] Палилюк О. М. (2017). Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами (Ways to Improve the Rehabilitation of Children with Special Needs). *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zachystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi rehabilitatsii sotsiumu: materialy Mizhn. nauk.-prakt. konf., 2*, 236–237. (in Ukrainian)
- [8] Сілявіна Ю. (2016). Концепт педагогічної реабілітації вихованців з особливими освітніми потребами в сучасному професійно-педагогічному дискурсі (Concept of pedagogical rehabilitation of pupils with special educational needs in modern vocational and pedagogical discourse). *Naukovy visnyk Melitopol's'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, 2 (17). S. 44. doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1599> (in Ukrainian)
- [9] Соболевська І. (2004). Особливості соціалізації розвитку учнів із спеціальними потребами (Features of socialization of pupils with special needs development). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, 18, 172–175. (in Ukrainian)
- [10] Сяба М. О. (2013). Роль сім'ї у вихованні дітей з особливими потребами (The role of the family in the education of children with special needs). *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 3 (56). S. 164, 166. (in Ukrainian)
- [11] Хворова Г. М. (2015). Зміст та рівні батьківської компетентності у корекційно-педагогічному аспекті (The content and level of parental competence in the correctional-pedagogical aspect). *Aktualni pytannja korektsiijnoi osvity (pedahohichni nauky): zb. nauk. prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*, 5/2, 335–336, 341–345. (in Ukrainian)

Розділ V. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

doi: 10.15330/msuc.2018.19.103-108

Леся Ковальська,

кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Lesia Kovalska,

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Tourism Studies and Local History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Gnatuk_L@ukr.net

Тетяна Ткаченко,

кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму, Київський національний університет культури і мистецтв (м. Київ, Україна)

Tetyana Tkachenko,

Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of International Tourism Kiev National University of Culture and Arts (Kiev, Ukraine)
todria@ukr.net

Анжела Ковальська,

лаборант кафедри туризмознавства і краєзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Anzhela Kovalska,

laboratory assistant, Department of Tourism Studies and Local History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
kovalska_angelika_romanivna@ukr.net

УДК 379.85

METHODOLOGICAL BASES OF MECHANISM OF CREATION OF IMAGE OF NATIONAL TOURISM PRODUCT IN GLOBALIZATION CONDITIONS

Abstract. The article outlines the preconditions for the formation of a positive image of a tourist product, which influences the increase of the authority of the state on the international level, increase of tourist flows, promotion of investment inflow, development of tourist and recreational infrastructure, increase of the general level of economic development and welfare of the population. It is revealed that in order to determine the "tourist magnet" for visitors it is necessary to take into account

the completeness of the tourist product filling, which reflects the state, content and structure of the tourist and recreational potential of the country. It is also noted that the image affects the formation and attractiveness of the tourist destination for recreation, namely: health improvement, treatment, travel, etc. To cover the main provisions of the article, complex and historical approaches are used with the use of general scientific research methods: empirical (observation, experiment, description, comparison), empirical-theoretical (analysis and synthesis, induction and deduction, approach), theoretical (formalization, definition, description, etc).

It was established that the perception of the tourist image is influenced by rational requirements, interests, stereotypes, socio-cultural features of mass consciousness. In addition, by its nature, tourism has a figurative character - it's memories, associations, representations that are caused by mentioning a certain country as a tourist object. The image exists autonomously from state or other structures that are interested in its positive formation. The main difference between the image of the vision is that the image is constructed purposefully and consciously, while the vision is formed independently, naturally. It is proved that the formed positive image of the national tourist product, is associated with a high level of attractiveness, aesthetics, comfort, safety, the possibility of implementing a variety of tourist practices. To objectively assess the level of attractiveness of the image, it is necessary to establish the estimated indicators, of which the main groups are: psychophysical, social, reputation, cultural-aesthetic, and economic.

Taking into account the particularities of the tourism industry, namely: the priority of the wishes of the consumers, the primacy and uniqueness of the tourist service, the extremely important role of marketing in the industry, as well as the integrated structure of the national tourist product on the basis of the WTO classification and the concept of the territorial tourism product.

Such a structure should include the following components: tourist and recreational resources and services, including goods; related products and services; organizational, legal and socio-political environment of tourism; personnel potential of the country; infrastructure; marketing.

Keywords: tourist image, tourist image of the country, tourism, tourist product, market, tourism industry, brand.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ІМІДЖУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті визначені передумови формування позитивного іміджу туристичного продукту, який впливає на підвищення авторитету держави на міжнародному рівні, збільшення туристичних потоків, сприяння надходженню інвестицій, розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури, підвищення загального рівня розвитку економіки та добробуту населення, залучення молоді до роботи в туристичній галузі. З'ясовано, що з метою визначення «туристичного магніту» для відвідувачів слід враховувати повноту наповнення туристичного продукту, який відображає стан, зміст та структуру туристично-рекреаційного потенціалу країни. Зазначено також, що імідж впливає на формування та привабливість туристичної дестинації для відпочинку, а саме: оздоровлення, лікування, подорожей тощо. Для висвітлення основних положень статті застосовані комплексний та історичний підходи з використанням загальнонаукових методів дослідження: емпіричний (спостереження, експеримент, опис, порівняння), емпірико-теоретичний (аналіз і синтез, індукція і дедукція), теоретичні (формалізація, визначення, опис тощо).

Встановлено, що на сприйняття туристичного іміджу впливають раціональні вимоги, інтереси, стереотипи, соціокультурні особливості масової свідомості. Крім того, за своєю природою туризм має образний характер – це спогади, асоціації, уявлення, які викликаються згадкою про певну країну як туристичний об'єкт. Образ існує автономно від державних чи інших структур, які зацікавлені в його позитивному формуванні. Головною відмінністю іміджу від образу є те, що імідж конструюється цілеспрямовано і свідомо, тоді як образ утворюється самостійно, природним шляхом.

Доведено, що сформований позитивний імідж національного туристичного продукту асоціюється з високим рівнем атрактивності, естетичності, комфорту, безпеки, можливістю реалізації різноманітних туристичних практик. Для об'єктивної оцінки рівня привабливості іміджу слід встановити оцінні показники, з яких основними групами є: психофізичні, соціальні, репутаційні, культурно-естетичні, економічні.

Беручи до уваги особливості туристичної галузі, а саме: пріоритетність побажань споживачів, непервинність та унікальність туристичної послуги, надзвичайно важлива роль маркетингу в галузі, а також на основі класифікації WTO та концепції територіального туристичного продукту розроблено комплексну структуру національного туристичного продукту. Ця структура повинна вміщувати такі складники: туристично-рекреаційні ресурси та послуги, в тому числі й товари; супутні товари та послуги; організаційно-правове та соціально-політичне середовища туризму; кадровий потенціал країни; інфраструктура; маркетинг.

Ключові слова: туристичний імідж, туристичний образ країни, туризм, туристичний продукт, ринок, діяльність у туристичній галузі, бренд.

INTRODUCTION

Formulation of the problem. The creation of an attractive image and promotion of a national tourist product that has embraced the diversity and uniqueness of the country's tourist potential is of great importance throughout the world. In the tourist sphere of Ukraine, the question of creating a new image of a national tourist product is new and relevant. However, it should be noted that the analysis of the information component of the national tourist product is not substantially and completely reflected in scientific works, but only in part. Therefore, attempts to conduct tourist and recreational research in order to address these problems of the regions of the country and the state as a whole are relevant. The positive image of the country and its individual regions is one of the factors of sustainable development of the territory, a means of increasing the competitiveness of products manufactured (provided) by the state. Positive image stimulates business activity of the population and promotes attraction of investments. The positive image of the tourism product of Ukraine, individual territories or tourist facilities contributes to the formation of a positive image of the

country as a whole, increasing the authority of the state on the interstate level. Increasing tourist flows leads to increased profits, the development of tourist and recreational infrastructure, raising the overall level of economic development and welfare of the population. In order that the country was a "tourist magnet" for visitors, it is necessary to create a positive image, always taking into account that it is the fullness of tourism product content reflects the state, content and structure of the tourism potential of the country and its image directly affects on the formation of a new image of Ukraine as an attractive destination for recreation, health improvement, treatment, travel. The characteristic, genesis and significance of the image, image and brand of the national tourist product is the formation of an integrated approach to the creation, promotion and implementation of the image of the national tourist product of Ukraine, and the latter, in its turn, determines its attractiveness, and as a result influences the formation of tourism flows.

The approved Tourism and Resorts Development Strategy until 2026 defines the approach of the state tourism policy in the areas of tourist safety, regulatory support, development of tourism infrastructure and human resources, marketing policy for tourism development and resorts. The strategy envisages that by 2026 in Ukraine: the number of foreign tourists will increase by 2.5 times, the number of domestic tourists will increase by 5 times, the number of workplaces in the tourism sector will increase by 5 times, the filling of budgets of all levels from tourism activity will increase by 10 times, the number of subjects of tourist activity will increase 5 times, tourists spend on travels in Ukraine to 80 billion UAH, will create a positive image of Ukraine as an attractive country for tourism. The development of national tourism stimulates growth in tangible spheres of the economy, which is especially important for the regional development of Ukraine. In addition, Ukraine has enormous opportunities for attracting national tourism, thanks to its unique natural opportunities, rich historical and cultural heritage [1].

Analysis of recent researches and publications. The work of I. Kalutsky L. Kovalska is devoted to the role of events of economic, military-political character and their role in the formation of the tourism industry in Ukraine, and hence the formation of a tourist image. Primak T.O., Primak D.S. studied the issues of organization of marketing support for tourist image of Ukraine. The authors drew attention to the role of tourist information centers, which should lobby tourist potential of the country, as well as paid attention to missing tourist offices of Ukraine abroad, an official information portal, which in aggregate leads to the fact that our country is little known in the world. On the influence of modern conditions on the formation of a tourist image on the international market is dedicated to the work of Tunyk O.M. Recent publications make it possible to conclude that there is a need to create an image of a national tourist product in a globalized world.

Identification of unsettled parts of the general problem. Uncovering the value of the tourist image of the territory to enhance the tourist flow both domestic and international. Taking into account the complex and little predicted military-political situation in the state, in connection with the annexation of the Crimean peninsula and the Russian-Ukrainian war in the east of Ukraine, the consolidation of the tourist image of Ukraine, in particular as a safe country for travel with a unique natural and historical and cultural heritage, may need a lot of time. The formation of the tourist image of the state will be influenced by the socio-economic situation of the population, which would like a better standard of living. Therefore, the formation of the tourist attractiveness of the country, is an important need of today.

The purpose and objectives of the article. The purpose of the work is to form and develop a highly effective and competitive positive image of the national tourist product as an important indicator of the state's development, providing a wide range of opportunities for meeting the needs of domestic and international tourists for a variety of tourist and recreational services; as well as forming the image of Ukraine as an attractive tourist country in the world.

Among the objectives of the study are the following: a) studying the theoretical positions of tourism studies, which forms the basis of the study of the formation and development of a highly effective and competitive positive image of the national tourist product as an important indicator of the development of the state; b) analysis of the factors of formation of the theoretical component "national tourist product", "image", "image", "brand", "cultural level", its structural units; c) revealing the main problems of the existing image of Ukraine, development and substantiation of perspective directions of tourism development. The object is the image of the positive component of the national tourist product, the basis of which is the territorial-spatial system of Ukraine. The subject of the study is the design of interconnections and interactions within the territorial-spatial system of the natural-territorial complex of Ukraine, constituent components of the new image of the national tourism product of Ukraine, through the complex formation and correction of the logic and ideology of the strategy image for the disclosure of the recreational and tourist potential of the tourist product and its further progress at the national and international levels.

RESEARCH METHODS: For solving the tasks, the general scientific methods of research were used: empirical (observation, experiment, description, comparison), empirical-theoretical (analysis and synthesis, induction and deduction, historical approach), theoretical (formalization, definition, description, etc.).

RESEARCH RESULTS

The scientific novelty of the obtained results consists in the following provisions: the concept of analysis of the structure of the new image of the national tourist product as a scientific basis for solving problems of further promotion of tourist products on the national and international levels was substantiated, the information component of the "image → image → brand" of the national tourism product in the context has been improved. formation of a new highly effective and competitive positive image of the national tourism product of Ukraine.

Main part. The presented scientific research is one of the types of cognitive activity in the course of which new scientific knowledge is being carried out in relation to the research object in the form of a complex of logical constructions, experimental operations for establishing the properties of the object and certain regularities of its existence. In the simplest form, the methods of scientific knowledge are divided into three groups: general scientific methods of cognition (analysis, synthesis, comparison, abstraction, generalization, induction, deduction, analogy and modeling), methods of empirical research (observation, description, measurement, experiment) and methods of theoretical research (imaginary experiment, idealization, formalization, etc). The presented work is a derivative of the combined methodology.

In modern science there are different approaches to the interpretation of the concept of "image". This concept has been known since ancient times and has had a variety of interpretations in philosophy and art. In ancient Rome, "imago" called statues of God-like creatures, endowed with the ideal and exceptionally good features that had a significant impact on the life of a people or an individual. The etymology of the word comes from Latin "imago", from English "image" is translated as image, image, reflection, idol. In modern English, "image" means image, image, image, statue, idol, icon, metaphor, personification, likeness, reflection, association, image distortion, mirror effect, etc. In the eighteenth century. Latin played a prominent role in the formation of scientific, political, philosophical terminology and business speech. In particular, the Latin "imago" was used by scholars in scientific and poetic writings in the sense of both the way of perception and the image-representation. Today, "imago" almost unchanged has become part of contemporary European languages, retaining a large number of initial values.

In modern terms, the term is universal. An economists' image is defined as the image of a product, a service or a company, as a combination of associations and impressions about them, which are formed in the minds of consumers and forms their specific relation to this product, service or company. The system approach considers the image using the method of structural and functional analysis of R. Merton as a positive – functional, and negative – dysfunctional phenomenon. Depending on what emotions are the image of the bearer, the image is classified as positive and negative.

The overall image of the country is extremely influential on the tourist image, but there is also a feedback. Since tourism has a clear territorial-spatial reference, for the understanding of the tourist image, the concept of "image of the territory" is used as the basis. UNWTO defines the image of the territory as a collection of emotional and rational representations that arise from a comparison of all characteristics of the country, experience and rumors that affect the creation of a particular image.

The geographical component of the image of the region is a set of ideas associated with its natural features and localization, which leads to the allocation of certain territories with varying degrees of attraction, which determine its specialization. Preferably, the attractiveness is determined by a set of factors (natural, cultural, technological, etc.). Regions in which complex factors are represented are particularly attractive to consumers. Cultural component of the image of the state or region characterizes the sum of visions about the state (region) associated with the totality of material and spiritual values created by man.

Ethnic component of the image represents the notion of the population of the state as representatives of a certain community. The perception of the ethnic group has a characteristic feature to go to the domestic level. The image of the people is transferred to the image of the state as a whole, there is a division of regions into those that have positive features and those that are more negative in nature. The historical component of the country's image includes associative representations related to the history and development process of the country. Each region is an arena for deploying a variety of historical events. Rational requirements, interests, stereotypes, socio-cultural features (place of residence, peculiarities of everyday life, character, historical experience, national values, etc.) of mass consciousness influence the perception of the image [2].

The image and image of any object, including the tourist product of the country, to a large extent depends on the value of the "contact audience" installations. It is formed under the influence of views, which is the result of a comparison of all the characteristics inherent in this state, their own experience, rumors. Created imagination depends on historically formed stereotypes of thought, inertia of certain socio-cultural considerations. A certain image of the country allows it to be identified immediately at the first mention of the name. This feature is extremely important for the tourism industry [2].

In addition, by its nature tourism has a figurative nature, it is from this position that the image components of the tourist product's realization become of special significance. A special place among them is tourism, namely: a national tourist product, as a product to meet the needs of travelers. Along with the acquisition of the tour, the tourist buys not only a trip, but also a certain territorial resource with the corresponding emotional load, perceived individually. The idea of a national tourist product, its image, directly affects the degree of demand from potential customers. An image is a collective representation of an individual or a group of individuals, a complete, but incomplete representation of a particular object or group of objects. The peculiarity of the image is determined by the fact that it is subjective, ideal; he can not independently exist in relation to his material basis – the object of reflection [3].

Thus, the image of the territory as an object is a complex of various interconnected representations representing certain aspects, connections, features or functions of an object, where each of these representations is reproduced depending on the situation or direction of the tourist's opinion. The image of a national tourist product is those memories, associations, representations that are caused by the mention of a particular country as a tourist object. A characteristic feature of the image of a national tourist product is also that it exists autonomously from state or other structures that are interested in its positive formation. The image is not controlled by such organizations, but is created spontaneously, chaotic [3].

The main difference between the image of the image is that the image is constructed purposefully and consciously, while the image is formed independently, naturally. The image is specially formed as the limit of the transition of the image into the image. Professionally formed image of the national tourism product of the country is based on real, and not fictional features of the country, embodies its historical, cultural, ethnogeographical, natural and other features. The image of a national tourist product allows you to identify the terrain in the coordinates of world tourism and reflects the material and semiotic resources of the country. The formed positive image of the national tourist product, is associated with a high level of attractiveness, aesthetics, comfort, security, the possibility of implementing a variety of tourist practices, etc. At a certain stage, this image acquires a kind of "symbolic value". This "symbolic value" gives the image of a national tourist product a very realistic value and visual representation, becoming a brand. It should be noted that for the successful formation of the image of national tourism products, it is necessary to carry out regular marketing research, which will reveal certain regularities and causal relationships, as well as assess the attractiveness of the existing tourism product of the state for consumers [4].

In order to objectively assess the level of attractiveness of the image, it is important to establish valuation indicators, of which the main groups are: psychophysical - characterize the physical and emotional comfort of stay in the country, environmental safety of rest; social - reflect the social stability in the region, hospitality, the attitude of the local population towards tourists; reputational (image) - reveal the degree of prestige of rest in the country, cultural and aesthetic - characterize the level of historical and cultural potential of the region, the degree of cognitive excursion routes, informational saturation, economic - express the level of tourist expenses, the correspondence of prices and quality of services, the cost of basic and additional services.

Based on the classification of the WTO and the concept of a territorial tourism product, a comprehensive structure of the national tourism product with the following components has been developed: tourist and recreational resources that cover both natural (climate, landscape, relief, balneological resources, etc.), as well as cultural and anthropogenic (historically-architectural, archeological, cultural, etc.); tourist services that are provided and can be provided on the territory of the state (services of tour operators and travel agencies, accommodation, meals, leisure); tourist goods that are created and sold in the country (souvenirs, handicrafts, holiday products, drinks, food, etc.); related products and services accompanying tourism products consumption (financial, banking, information services, insurance services, security, etc.); the organizational and legal environment of tourism and the human potential of the country (legal and economic background of the activities of enterprises and organizations involved in the creation and promotion of a national tourism product, the conditions for coordinating their activities and cooperation, the regulatory framework for tourism regulation, the availability of highly skilled personnel, availability and level of system of training, retraining and improvement of their qualifications); socio-political environment of tourism activity (general political the state of tourism in the state, the place of tourism in the system of state priorities, the availability of public funding, the presence of programs to attract investment in the tourism sector, participation in the formation and promotion of national tourist products of citizens, etc.); infrastructure (vehicles, communications and communications, specific tourist and recreational infrastructure); direct activity on the creation, promotion and promotion of the national tourist product (targeted formation of the image of the national tourist product, development and implementation of the branding strategy of the national tourism product and other targeted programs in the field of tourism, representation of public and private structures at tourist exhibitions in order to popularize the tourist product of the state) [5].

The tourist industry has a number of features that need to be taken into account when developing a national tourist product. The main ones are: the priority of the wishes of end users in planning activities, not the primacy of tourism services, the extremely important role of marketing in the industry, the uniqueness of service. Thus, the development of tourism in each country should use as a basis mainly those types and forms of tourism, which allow the maximum and comprehensive use of existing recreational and tourist potential.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Adapted the complex ideology of the image image of the image → image → brand to the national tourism product, for the disclosure of recreational and tourist potential of the tourist event and its further promotion at the national and international levels. The image is not backed up by the real state of things. It is not able to create a competitive, high-quality national tourism product, therefore, it is necessary to modernize the existing infrastructure and build a new one, to improve the regulatory and legal framework and to give priority and privileges to entrepreneurship in tourism, to provide state financial support for the promotion of tourist products, to introduce advanced innovative management projects of the industry, to create a favorable investment environment for the development of the tourism industry, to establish cooperation with foreign countries, to open tourist information offices abroad, to involve the state structures of all levels, business structures, citizens in the formation and support of the tourist product image.

For the first time, the structure of the national (Ukrainian) tourist product was proposed on the basis of the component of the territorial product. The national tourist product consists of the following structural units, such as: tourist and recreational resources, tourist services, tourist goods, related products and services, organizational and legal, socio-political environment, infrastructure, state support activities for the national tourist product. The level of consumption of the national tourist product is one of the important indicators of the quality of life of the country. The formation of a new national tourist image becomes the number one strategic goal for the development of the tourist sector of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Калущий І. Ф. Розвиток туризму в умовах фінансово-економічної нестабільності та воєнно-політичного конфлікту в Україні. Київ, 2016. 278 с.
- [2] Примак Т.О., Примак Д.С. Маркетингова підтримка туристичного іміджу України. Хмельницький, 2009. 286 с.
- [3] Ткаченко Т. І. Національний туроперейтинг як різнопланово-секторальна система України. Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 126 с.
- [4] Ткаченко Т. І. Сучасна модель створення національного туристичного продукту «Буки: розвиток через туризм»: практичний аспект. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2017. 448 с.
- [5] Ткаченко Т. І. Сучасний стан формування нового іміджу туристичного продукту України: реалії сьогодення. Київ, 2015. 230 с.
- [6] Ткаченко Т., Блідар Ю. Особливості формування національного туристичного ринку в умовах глобальної конкуренції. Черкаси, 2015. 392 с.
- [7] Ткаченко Т., Кляпко Т. Національний туристський продукт: образ, імідж, бренд (рекреаційно-туристський аспект). Київ, 2014. 319 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Kalutsky I. F., Kovalska L. V. The development of tourism in conditions of financial and economic instability in the regions of military and political conflict in Ukraine. Geography and tourism: sciences. Kyiv, 2015. 278 p. (in Ukrainian)
- [2] Primak T.O., Primak D.S. Marketing support of the tourist image of Ukraine. Bulletin of the Khmelnytsky National University. Economic Sciences. Khmelnytsky, 2009. 286 p. (in Ukrainian)
- [3] Tkachenko T.I. National Tour Operations as a Versatile-Sectoral System of Ukraine. Actual scientific researches in the modern world: materials of the XXII Internationale. scientific Conf. Pereyaslav-Khmelnytsky, 2017. 126 p. (in Ukrainian)
- [4] Tkachenko T.I. Modern model of creation of the national tourism product "Beaks: development through tourism": practical aspect. Prospects of development of tourism in Ukraine and the world: management, technologies, models: a collection. monograph / for sciences. Ed. prof. Matviychuk L. Yu. 3rd form. Lutsk: IWS of Lutsk National Technical University, 2017. 448 p. (in Ukrainian)
- [5] Tkachenko T. I. The current state of formation of a new image of the tourist product of Ukraine: the realities of the present. Tourism in the conditions of globalization: the challenges of time: materials IV International. science-practice Conf. Kyiv, 2015. 230 p.
- [6] Tkachenko T., Blidar Y. Features of the formation of the national tourism market in the conditions of global competition. Tourist and hotel-restaurant business in Ukraine: problems of development and regulation: materials VI International. jubilee to the 55th anniversary of the CheTDU Sciences. Conf. Cherkasy, 2015. 448 p. (in Ukrainian)
- [7] Tkachenko T., Klyapko T. National tourist product: image, brand (recreational-tourist aspect). Geography and tourism: sciences. Kyiv, 2014. 319 p. (in Ukrainian)

Володимир Федів,

доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)

Volodymyr Fediv,

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Biological Physics and Medical Informatics, Bukovinian State Medical University (Chernivtsi, Ukraine)
vfediv@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5033-1356

Орися Микитюк,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)

Orysia Mykytiuk,

Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of Biological Physics and Medical Informatics, Bukovinian State Medical University (Chernivtsi, Ukraine)
orusia2@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-8514-7092

Олена Олар,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)

Olena Olar,

Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of Biological Physics and Medical Informatics department, Bukovinian State Medical University (Chernivtsi, Ukraine)
elena.olar@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2467-6932

Тетяна Бірюкова,

кандидат технічних наук, доцент кафедри
біологічної фізики та медичної інформатики
ВДНЗ України «Буковинський
державний медичний університет»
(м. Чернівці, Україна)

Tetiana Biriukova,

Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor,
Department of Biological Physics and Medical Informatics,
Bukovinian State Medical University
(Chernivtsi, Ukraine)
tanokbir@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4112-7246

УДК 378:005.6:61+373.5.016:[51+53]

ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ І МАТЕМАТИКИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ОПАНУВАННЯ ПРОФЕСІЇ ЛІКАРЯ

Анотація. Автори статті звертають увагу вчителів середньої школи на важливу роль шкільних курсів фізики і математики у формуванні якісної освіти майбутніх лікарів.

Завданням публікації є відображення значення базових знань з таких дисциплін, як фізика і математика для аналітичного мислення, вивчення науково-природничих дисциплін, а саме: медичної і біологічної фізики, біологічної фізики і фізичних методів аналізу, вищої математики і статистики, у медичних університетах та аналізу отриманих результатів для діагностичного дослідження живої системи.

Застосовані такі методи дослідження: теоретичні аналіз наукових публікацій з даного питання; практичні аналіз тестів вхідного контролю знань студентів першого курсу з фізики і математики.

Проведене дослідження виявило наявність у значної кількості студентів низького базового рівня знань з фізики і математики, що ускладнює розуміння і засвоєння ними відповідних курсів у медичному університеті. Вказано на значення знань з фізики і математики для потреб практичної медицини. Підкреслюється, що здобутки медицини нерозривно пов'язані з науковими здобутками фізики і розвитком техніки. Це формує мотивацію для успішного опанування фізики і математики школярами, які вибирають професію лікаря, стоматолога чи фармацевта.

З нашої точки зору, важливим фактором, який має вплинути на ставлення школярів до вивчення фізики і математики, є змінамотивуючих методик викладання з акцентом на практичне використання відповідних знань у повсякденному житті та для майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: фізика, математика, середня школа, медичний університет, освіта лікаря.

PHYSICS AND MATHEMATICS STUDYING IN MIDDLE SCHOOL AS A BACKGROUND FOR MEDICAL EDUCATION

Abstract. The article pays attention of middle school teachers to the role of school physics and mathematics courses in qualitative education of future physicians.

The purpose of this article is illustration of basic knowledge importance of the mathematics and physics disciplines for the natural sciences studying, in special, of medical and biological physics by students of medicine and dentistry faculties, biological physics and physical methods of analysis, higher mathematics and statistics by students in pharmacy, industrial pharmacy in pharmacy faculty and to specify the scope of these disciplines knowledge practical application.

For studying of physics and mathematics importance for obtaining a medical education are used the following methods: theoretical – analysis of scientific publications on this issue; studying the order of the Ministry of Education and Science regarding to the conditions for admission to study at higher education establishment of Ukraine in 2019; practical - analysis of background knowledge control results of first-year students in physics and mathematics.

The conducted research revealed the presence of a big number of students with a low basic level of knowledge in physics and mathematics that complicates the understanding and assimilation of their courses at the medical university. The importance of knowledge in physics and mathematics for the practical medicine is shown. It is emphasized that the medicine achievements are linked to the scientific achievements of physics and techniques development. Thus, the motivation for successful mastering of physics and mathematics is formed for the students who choose medical education.

Keywords: physics, mathematics, high school, medical university, medical education.

ВСТУП

Постановка проблеми. За кілька останніх десятиліть відбулося різке падіння рівня шкільних знань з фізики і математики. Це простежуємо за результатами вступних випробувань абітурієнтів, які вступали на спеціальності «Медицина», «Педіатрія», «Стоматологія» та «Фармація» медичних університетів.

Актуальність проблеми. Низький базовий рівень знань з фізики і математики значно ускладнює якісне засвоєння студентами навчальних дисциплін, які вимагають аналітичного мислення та аналізу отриманих результатів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою даної статті є висвітлення ролі фізики і математики для успішного опанування професії лікаря, стоматолога чи фармацевта. Завдання полягає у підвищенні мотивації до вивчення цих дисциплін через демонстрацію впливу досягнень фізичної науки і техніки на розвиток медицини і висвітленні значення математики для теоретичної медицини.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Для висвітлення ролі фізики і математики у формуванні освіти лікарів і фармацевтів застосовані теоретичні та практичні методи дослідження, які полягають в аналізі наукових публікацій з порушеного питання; аналізі результатів тестів вхідного контролю знань студентів першого курсу з фізики і математики.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У своїй практичній діяльності останніми роками ми стикаємося з тим, що майже половина студентів першого курсу дуже погано володіють уміннями проводити елементарні обчислення, зокрема виконувати дії з дробами і з показниками ступеня, не знають визначень фізичних величин, одиниць їх вимірювання та основних законів фізики. Такі студенти мають низький рівень навичок та умінь праці в навчальному процесі. Їм складно виявити головне в прочитаному навчальному тексті чи знайти відповіді на питання для самоконтролю. Вихід із ситуації знаходять у заучуванні напам'ять навчального тексту без заглиблення в суть явищ, що вивчаються [2, с. 26].

Чому так трапилося?

На нашу думку, така ситуація виникла внаслідок того, що школярі старших класів останніми роками поглиблено вивчали предмети, які вимагали для вступу конкурсні комісії медичних університетів [3, с. 141]. Тому більшість школярів орієнтувалася на вивчення біології та хімії, а вивчення фізики і математики, на їхню думку, не було потрібне для опанування вибраної професії.

Для підвищення мотивації учнів у вивченні фундаментальних дисциплін, а саме фізики і математики як невід'ємної частини медичної освіти, вчителям у навчальному процесі необхідно акцентувати увагу школярів на фактах, викладених нижче.

Основні здобутки медицини як в історичному аспекті, так і в сьогоденні, нерозривно пов'язані з розвитком фізичних знань, як наприклад, фізичні методи дослідження та візуалізації явищ, які відбуваються в живому організмі і вивчаються на всіх рівнях – від молекул і клітин до біосфери в цілому [1, с. 220], в сучасній медицині займають чільне місце. Розуміння процесів у живих організмах з точки зору фізичних законів, фізичні методи діагностики і лікування, методи математичної обробки результатів медико-біологічних досліджень, фізико-технічні методи моніторингу і корекції стану пацієнта в режимі реального часу стали невід'ємною складовою сучасної медицини.

Важливою складовою у підготовці лікарів є аналіз біологічних сигналів з допомогою комп'ютерної техніки як невід'ємна складова процесу діагностики та лікування, тобто обґрунтовується важливість вмінь та навичок роботи з обчислювальною технікою для практичної медицини [4, с. 263].

Пізнання живої системи перейшло на якісно вищий рівень зі створенням електронного мікроскопа, застосуванням люмінесцентних методів якісного і кількісного аналізу, відкриттям явищ електронного парамагнітного резонансу та ядерного магнітного резонансу, який є основою магніто-резонансної томографії.

Сучасну медичну клініку не можна уявити без ультразвукових технологій, діагностичних термографічних методів. Практично в усіх галузях медицини використовується лазерна техніка, методи рентгенівської комп'ютерної томографії та ін. Нанотехнології наближають вирішення багатьох актуальних медичних проблем. Розроблені нанороботи, які є заміниками формених елементів крові, проводяться дослідження для донесення за допомогою нанороботів лікарських речовин у потрібний орган та ін. [5]. Практикуючий лікар у своїй діяльності постійно аналізує різноманітні кількісні показники живого організму, тому важливим є розуміння того, як вони отримані та яка їхня точність. Математичною базою цих питань є теорія ймовірностей і математична статистика.

Одним із важливих інструментів теоретичної медицини є математичне моделювання, яке умовно поділяється на такі етапи: запис досліджуваного явища чи процесу математичною мовою у формі диференціального рівняння чи системи диференціальних рівнянь. Наступний етап – це розв'язування цих рівнянь, і заключний етап – аналіз отриманих результатів. Спрощена відносно реальної системи математична модель дозволяє отримати часові залежності, за якими можна прогнозувати поведінку досліджуваної системи і тим самим передбачати шляхи розвитку досліджуваних процесів.

Вивчення студентами фармакокінетичних моделей наближає їх до розуміння процесів, які відбуваються в організмі людини при різних способах введення лікарських речовин. Наприклад, вони починають усвідомлено

розуміти, чому різні ліки необхідно вживати через певні проміжки часу, коли в організмі буде досягнуто максимальної концентрації лікарської речовини та ін.

Чи можна проводити математичне моделювання, знаходити розв'язки диференціальних рівнянь без знання основ диференціального та інтегрального числення, які вивчають учні середньої школи за навчальною програмою? Відповідь однозначна – ні, не можна. Вважаємо, що вчителі фізики і математики повинні знати, з чим зіткнуться під час навчання в медичному ВНЗ ті їхні вихованці, які вирішили здобувати професію лікаря.

Формування лікаря-професіонала починається в школі з досконалого опанування природничих дисциплін [6], тому, на наш погляд, необхідно якісно удосконалити їх викладання з мотивуючим акцентом на медицині.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна доказова медицина – точна природничо-наукова дисципліна, це підкреслює важливість отримання учнями якісних знань з дисциплін природничого профілю (фізика, хімія, біологія, математика). Окрім того, фізика та математика розвивають логічне мислення, вміння аналізувати отримані результати та знаходити причиново-наслідкові зв'язки процесів та явищ у медицині. Мотиваційні зміни викладання фізики та математики у школі стануть вагомим фактором успішного опанування знань студентами в медичному університеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бертель И. М., Клинецвич С. И., Хильманович В. Н. Особенности создания электронных учебно-методических комплексов в медицинском вузе по медицинской и биологической физике. Материалы X Международной научно-методической конференции «Перспективы развития высшей школы». Гродно: ГГАУ, 2017. С. 219-221.
- [2] Пудова С. С. Мотивація студентів-медиків до вивчення медичної та біологічної фізики. Збірник доповідей учасників шістнадцятої всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал української науки – XXI сторіччя» (09–14 квіт. 2012р.). Запоріжжя, 2012. С. 26-30.
- [3] Федів В. І., Микитюк О. Ю., Олар О. І. Проблеми формування компетентностей студента медуніверситету в умовах низького базового рівня знань з фізики і математики. Сучасні концепції викладання природничих дисциплін в медичних освітніх закладах (біологія, фізика, хімія, педагогіка, психологія): Матеріали X Міжрегіональної науково-методичної інтернет-конференції, 5–6 грудня 2017 р. Харків : МіФ, 2017. С. 141-143.
- [4] Федів В. І. Медична і біологічна фізика у процесі формування професійної компетентності лікаря. Актуальні проблеми сучасної медицини. Т.18, вип.1 (61). 2018. С. 263-266.
- [5] URL: <https://tutorhub.com/question/why-physics-is-important-in-medicine>
- [6] URL: <https://www.quora.com/Do-medical-schools-prefer-A-level-physics-or-mathematics>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Bertelj Y. M., Klyncevych S. Y., Khylymanovych V. N. Osobennosti sozdaniya elektronnykh uchebno-metodycheskykh kompleksov v medycynskom vuze po medycynskoj y byologhycheskoj fizyke (Features of the creation of electronic teaching materials in a medical school on medical and biological physics). Materyaly X Mezhdunarodnoj nauchno-metodycheskoj konferencyy «Perspektyvy razvytyja vysshej shkoly». Ghrodno: GhGhAU, 2017. S. 219-221. (in Russian)
- [2] Pudova C. S. Motyvacija studentiv-medykiv do vyvchennja medychnoji ta biologhichnoji fizyky (Motivation of medical students to study medical and biological physics). Zbirnyk dopovidej uchasnykiv shistnadcjatoji vseukrajinskoji naukovo-praktychnoji konferenciji «Innovacijnyj potencial ukrajinskoji nauky – KhKhl storichchja» (09–14 kvit. 2012r.). Zaporizhzhja, 2012. S. 26-30. (in Ukrainian)
- [3] Fediv V. I., Mykityuk O. Ju., Olar O. I. Problemy formuvannja kompetentnostej studenta meduniversitytetu v umovakh nyzkogogo bazovogho rivnja znanj z fizyky i matematyky (Problems of formation of students' competences in medical university in conditions of low basic knowledge of physics and mathematics). Suchasni koncepciji vykladannja pryrodnychych dyscyplin v medychnykh osvithnikh zakladakh (biologhija, fizyka, khimija, pedaghoghika, psykhologhija): Materialy X Mizhregionalnoji naukovo-metodychnoji internet-konferenciji, 5–6 ghrudnja 2017 r. Kharkiv : MiF, 2017. S. 141-143. (in Ukrainian)
- [4] Fediv V. I. Medychna i biologhichna fizyka u procesi formuvannja profesijnoji kompetentnosti likarja (Medical and biological physics in the process of forming the professional competence of the physician). Aktualjni problemy suchasnoji medycyny. T.18, vyp.1 (61). 2018. S. 263-266. (in Ukrainian)
- [5] URL: <https://tutorhub.com/question/why-physics-is-important-in-medicine>
- [6] URL: <https://www.quora.com/Do-medical-schools-prefer-A-level-physics-or-mathematics>

Розділ VI. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

doi: 10.15330/msuc.2018.19.116-120

Вікторія Балакірева,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач
кафедри педагогічних технологій початкової освіти,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
(м. Одеса, Україна)

Victoria Balakireva,

PhD in Education, Associate Professor, Department
of Primary education pedagogical technologies
"South- Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky"
(Odesa, Ukraine)
torri.kosenko@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5361-5568

УДК: 378.1+37.01+371

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Мета і завдання статті – вивчення проблеми та аналіз стану використання технологічного підходу у підготовці майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів. Для розв'язання завдань дослідження використано теоретичні методи: аналіз, систематизація та узагальнення психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми використання технологічного підходу у підготовці майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів.

Автором обґрунтовано поняття «підхід», «технологія», «педагогічна технологія», «технологічний підхід». Схарактеризовано сучасні підходи до трактування поняття «педагогічна технологія». Встановлено, що сучасна педагогічна технологія охоплює коло теоретичних та практичних питань керування, організації навчального процесу, методів та засобів навчання. Розвиток педагогічної технології у світовому освітньому просторі можна умовно розділити на три етапи, кожен із яких характеризується перевагою тієї чи тієї тенденції. Оптимізація процесу реформування сучасної освіти пов'язана передусім з оновленням програмно-технологічного забезпечення, яке орієнтується на нові інформаційні, соціальні й освітні технології як пошук нових можливостей освітніх закладів у підготовці молодих людей до самостійного життя і діяльності, їхньому професійному та особистісному розвитку, що пов'язано із феноменом освітнього середовища.

Ключові слова: технологічний підхід, організація трудового навчання, майбутні учителі початкової школи, молодші школярі.

TECHNOLOGICAL APPROACH TO PREPARING FUTURE TEACHERS TO THE ORGANIZATION OF LABOR STUDY OF YOUNG SCHOOLS

Abstract. The article deals with the technological approach as a means of preparing future teachers for the organization of labor education for junior pupils. The concept of "approach", "technology", "pedagogical technology", "technological approach" is substantiated. The possibility of using a technological approach in preparing future teachers for organizing labor training for younger students in a modern institution of higher education has been explored.

Technological approach combines the use of various technologies: modeling of educational information in the form of differentiated tasks of varying degrees of complexity; assimilation of educational material in the form of dialogues, which ensures subjective-semantic communication, reflection, self-actualization of personality; simulation of problem and game situations, the search for the exit of which ensures the implementation of personal functions in conditions of internal conflict, competition.

The development of pedagogical technology in the world educational space can be divided into three stages, each of which is characterized by the advantage of one or the same trend. The main trend in the first phase was to improve the quality of teaching, which was seen as the only way that led to effective learning. Efforts were made to increase the effectiveness of teaching by raising the level of information education through the use of mass media. The second stage was characterized by a shift in emphasis on the learning process, which was due to the development of the concept of programmable learning, which required strict consideration of age and individual differences of students. Attention to the learning process has led to an awareness of the fact that it determines the teaching methodology and is a criterion for success in general. The third stage, modern, is characterized by the expansion of the sphere of pedagogical technology. If earlier its functions were

reduced to the actual maintenance of the learning process, now pedagogical technology claims to play a leading role in planning, organizing the learning process, developing methods and training tools.

Technological approach is complex, open systems of certain techniques and techniques conceptually united by priority educational goals, which are interconnected tasks and content, forms and methods of organization of the educational process, where each element of this system imposes an imprint on all other elements. Technological approach combines the use of various technologies: multimedia; mobile; web quest technology; simulation game; design Simulation of educational information in the form of differentiated tasks of varying degrees of complexity.

Keywords: technological approach, organization of labor training, future teachers of elementary school, younger schoolchildren.

ВСТУП

Постановка проблеми. Поняття технологічного підходу в галузі освіти з'явилося в середині ХХ століття на ґрунті програмованого навчання, характерними ознаками якого було чітке формулювання навчальних завдань і послідовне їх досягнення. Нині технологічний підхід у сфері педагогічної теорії і практики (С. Гончаренко, О. Пехота, О. Пометун, Г. Селевко, В. Стрельников та ін.) визначається як орієнтація навчально-виховного процесу на гарантований освітній продукт заданого зразка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у потрактування цього феномену внесли В. Беспалько, О. Бугрій, В. Гузєєв, І. Дичківська, В. Іова, М. Кларін, О. Пехота, О. Пометун, Г. Селевко, А. Факторович, В. Юдін та ін.

Педагогічними технологіями вищої школи займалися: (А. Алексюк, І. Зязюн, Н. Нічкало, С. Сисоєва). Активна увага дослідників приділена проблемам використання і вдосконалення педагогічних технологій підготовки майбутніх учителів початкової школи, що розглядалися в роботах Л. Бекірової, І. Богданової, Д. Герцюка, І. Дичківської, В. Ільмана, Л. Коваль, О. Набоки, А. Нісінчука, І. Осадченко, О. Пометун, Г. Селевко, О. Сисоєвої, О. Снігур. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування загальнонавчальних технологій була предметом дослідження таких науковців, як Н. Баліцька, О. Біда, Л. Коваль, А. Малихін, Є. Мальцева та ін. Дослідники використовували педагогічні технології для формування індивідуального стилю професійної діяльності у майбутнього вчителя, професійної відповідальності в контексті формування його педагогічної майстерності.

Низка дослідників (В. Беспалько, І. Дичківська, Л. Кондрашова, О. Полат, М. Чошанов та ін.) під «технологічним підходом» в освіті розуміють єдність педагогічного впливу та активної пізнавальної діяльності студентів, спрямовану на саморозвиток особистості майбутнього вчителя.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вивчення проблеми та аналіз стану використання технологічного підходу у підготовці майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів. Задачі статті: визначити поняття «підхід», «технологія», «педагогічна технологія», «технологічний підхід»; вивчити можливості використання технологічного підходу у підготовці майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів у сучасному закладі вищої освіти.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для розв'язання завдань дослідження використано теоретичні методи: аналіз, систематизація та узагальнення психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми використання технологічного підходу у підготовці майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слово «підхід» у тлумачних словниках подано в такому значенні: 1) (до людей) ключ, ставлення, уміння поводитися з ким; 2) (до чого) погляд на що; 3) (класовий) критерій, (індивідуальний) мірка. Термін «технологія» походить від грецького *techno* – мистецтво і *logos* – наука, вчення. Тобто «технологія» – це наука про майстерність, мистецтво здійснювати виробничий процес. Технологічний підхід завжди передбачає певну послідовність операцій із використанням необхідних засобів та умов. Поступово зміст поняття «технологія» розширився і почав використовуватися в інших сферах життя.

Технологічний підхід об'єднує в собі використання різноманітних технологій: моделювання навчальної інформації у вигляді диференційованих завдань різного ступеня складності; засвоєння навчального матеріалу у вигляді діалогів, що забезпечує суб'єктно-сміслову спілкування, рефлексію, самореалізацію особистості; імітацію проблемних та ігрових ситуацій, пошук виходу з яких забезпечує реалізацію особистісних функцій в умовах внутрішньої конфліктності, змагальності.

Наприкінці ХХ ст. увагу представників зарубіжної та вітчизняної педагогічної науки привернуло питання технологізації освітнього процесу. У цей період приходить визнання важливості проблеми використання технологій в освіті. Звернемося до сучасного визначення поняття «педагогічна технологія».

Є декілька підходів до потрактування поняття «педагогічна технологія»:

- науково доцільне потрактування: педагогічна технологія як частина педагогічної науки, яка вивчає й розробляє цілі, зміст і методи навчання (О. Пехота, Г. Селевко, Н. Щуркова та ін.);
- організаційна концепція: педагогічна технологія як спосіб організації, модель навчального процесу, що гарантує отримання запланованого результату (В. Гузєєв, М. Чошанов та ін.);
- інструментальний підхід: педагогічна технологія як інструментарій освітнього процесу, як система вказівок, які повинні забезпечувати ефективність і результативність навчання (В. Беспалько, Б. Ліхачов та ін.).

Сучасна педагогічна технологія охоплює коло теоретичних та практичних питань керування, організації навчального процесу, методів та засобів навчання. Вона виникла в процесі реалізації педагогічно-технічних

ідей, які висловлювали на рубежі ХХ ст. засновники прагматичної психології та педагогіки (І. Джеймс, Д. Дьюї, С. Холл, Р. Торндайк), представники «індустріальної педагогіки» (Б. Тейлор, Ф. Гільберт). Науково-технічна революція, яка торкнулася всіх галузей науки, техніки, суспільного життя, освіти, наповнює педагогіку новим змістом. Треба наголосити, що Д. Фінн, А. Ламсдейн, П. Мітчелл, Р. Томас пропонують розглядати кілька значень педагогічної технології одночасно.

Розвиток педагогічної технології у світовому освітньому просторі можна умовно розділити на три етапи, кожен із яких характеризується перевагою тієї чи тієї тенденції.

Основною тенденцією першого етапу (1920-1960-ті роки) було підвищення якості викладання, яке розглядалося як єдиний шлях, що приводив до ефективного навчання. Здійснювалися спроби підвищення ефективності викладання шляхом підвищення інформаційного рівня навчання при використанні засобів масової комунікації.

Другий етап (1960-1970-ті роки) характеризувався перенесенням акценту на процес навчання, що пов'язано з розвитком концепції програмованого навчання, яке вимагало суворого врахування вікових та індивідуальних відмінностей учнів. Увага до процесу навчання призвела до усвідомлення факту, що саме він визначає методику навчання та є критерієм успіху в цілому.

Результатом застосування машинного та програмованого навчання в США стала індивідуалізація та персоналізація освітнього процесу. Якщо до 1960 року навчальні посібники були призначені для навчання групи учнів, то з 1960 року індивідуалізація навчання стала центральним пунктом планування і виробництва засобів навчання. Як засіб індивідуалізації навчання освітня програма у цих проектах була поділена на порції, до яких було розроблено інструкції, дібрано дидактичний матеріал, аудіовізуальні та інші засоби навчання. Ці порції дістали назви «модулів», «одиниць навчання», «навчальних пакетів».

Третій етап, сучасний, характеризується розширенням сфери педагогічної технології. Якщо раніше її функції зводилися фактично до обслуговування процесу навчання, то нині педагогічна технологія претендує на провідну роль у плануванні, організації процесу навчання, у розробці методів і навчальних засобів. До засобів навчання належать: документи, матеріальні об'єкти, люди, взаємодія з якими веде до здобуття знань. Засоби навчання поділяються на навчальні, які фахово створені дня навчання, та об'єкти довкілля. Початок дослідження можливостей засобів навчання зазвичай збігається з винаходом чергової технологічної новинки. Винятком є програмоване навчання, ідеї якого висловлено ще в 30-х роках ХХ ст., а їх реалізація стала можливою лише на початку 50-х років ХХ ст. Розвиток технологічного підходу у вітчизняній освіті має дещо інші часові межі.

Представники «педагогіки творчості» (Ф. Гансберг, Е. Лінде) засуджували спроби впливати на неповторну особистість дитини за допомогою технології, вони переконували, що до кожної особистості слід добирати індивідуальні засоби виховання. Учені не визнавали ідеї і можливості створення педагогічної технології, яка могла б стати ключем до душі дитини. Р. Штайнер (1861-1925 рр.) започаткував індивідуальний підхід до виховання дітей. Завдання вбачав у використанні технологій, що розвивають в особистості здатність до зорієнтованих на різноманітність світу суджень (умовисновків).

Одним із видів організації навчання є використання педагогічних технологій. Слово «технологія» в перекладі з грецької означає «знання про майстерність». Сам термін «освітня технологія» вперше був використаний педагогами США в 30-х роках ХХ століття. У працях педагогів (В. Безпалько, І. Волков, В. Монахов, М. Кларін, В. Шепель, М. Чошанов) розуміння терміну «освітня технологія» зводився до таких тлумачень:

- сукупність методів та прийомів, спрямованих на організацію процесу навчання;
- уміння використання навчального та лабораторного обладнання, засобів навчання.

Ключем поняття технологічного підходу є феномен «технологія» (грец. *techne* – мистецтво, майстерність і *logos* – слово, вчення), яке у значенні науки про майстерність виникло у зв'язку з технічним прогресом. Провідником у будь-якій технології вважається детальне визначення кінцевого результату і точне досягнення його. Застосування поняття «технологія» у виробничій чи соціальній сфері передбачає запрограмованість, окресленість кінцевих властивостей продукту, засобів його створення, цілеспрямоване моделювання умов їх здійснення, а також реальне функціонування цих процесів.

Історія розвитку педагогічних технологій відображає трансформацію наукового терміна «технологія в освіті» у категорію «педагогічна технологія» і далі у «технології навчання», «технології розвитку» тощо. У науковій термінології вважають рівноположеними (варіаціями) понятійні блоки «освітня технологія», «технологія освіти», «педагогічна технологія», «технологія навчання», хоча вчені пропонують уточнені характеристики кожного з них.

У дидактиці виділяють три основні групи технологій: пояснювально-ілюстративні; особистісно зорієнтовані; розвивальні. Останні дві групи технологій у педагогіці називають новими освітніми, або інноваційними. Нові освітні технології навчання сприяють задоволенню потреб особистості учня, всебічному врахуванню його інтересів, здібностей, нахилів.

Поняття «технології» відображає спрямованість досліджень (у тому числі й педагогічних) на радикальне вдосконалення діяльності людини, підвищення її результативності, інструментальності, технічності. У педагогічній літературі поняття технологія використовують у таких значеннях: 1) як синонім понять «методика» чи «форма організації навчання» (технологія спілкування, технологія взаємодії, технологія організації індивідуальної діяльності); 2) як сукупність усіх використаних у конкретній педагогічній системі методів, засобів і форм (традиційна технологія навчання, технологія Л. Занкова тощо); 3) як сукупність і послідовність методів і процесів, які дозволяють одержати запланований результат (М. Кларін).

Розуміння сутності технологічного процесу і наявність різних підходів до його визначення вимагає знайти узагальнену інваріантну ознаку технології навчання. Науковці Ю. Сурмін та Н. Туленков розглядають освітні технології як особливий різновид соціальних технологій – як складні відкриті системи певних прийомів та методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, а також пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент цієї системи накладає відбиток на всі інші елементи. На сучасному етапі суспільного розвитку підґрунтям освітніх технологій постає гуманістична концепція освіти.

Технологія навчання – це розділ педагогічної технології, що вивчає, досліджує, узагальнює принципи, закономірності, форми, методи та прийоми навчального процесу, їх вплив на засвоєння студентом знань, формування умінь і навичок, розвиток його потенційних здібностей, світогляду, громадянської позиції тощо. Технологія навчання відображає шлях засвоєння конкретного навчального матеріалу в межах конкретної науки, галузі, навчальної дисципліни, теми, питання та у межах обраної технології освіти (за Т. Назаровою). Термін «педагогічна технологія» в буквальному перекладі означає вчення про педагогічне мистецтво, майстерність. Найбільш значущим воно є у виробничій діяльності, де технологія трактується як сукупність знань про способи і засоби оброблення матеріалів, мистецтво володіння процесом. Провідним у будь-якій технології вважається детальне визначення кінцевого результату і точне його досягнення. Науково-технічний прогрес зумовив технологізацію не лише матеріального виробництва, а й проник у сферу культури, гуманітарного знання.

У 70-ті роки ХХ ст. активно публікувались наукові праці з проблем педагогічної технології. Це роботи Т. Ільїної, А. Космодем'янської, М. Кларіна, І. Лернера. У цей час у вітчизняну педагогічну науку й освіту міцно ввійшло поняття «педагогічна технологія» («освітня технологія»). У його розумінні і вживанні існують великі розбіжності серед учених і практиків: педагогічна технологія – це змістова техніка реалізації навчального процесу (В. Безпалько); педагогічна технологія означає системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, використовуваних для досягнення педагогічної мети (М. Кларин); педагогічна технологія є змістовним узагальненням, що вбирає в себе зміст усіх визначень різних авторів (джерел); педагогічна технологія – системний метод створення, застосування й визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних та людських ресурсів і їх взаємодії, що своїм завданням вважає оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО).

На думку дослідників (В. Безпалько, І. Дмитров, М. Кларин, О. Коваленко, В. Монахов, П. Підкасистий, В. Якунін та інші), освітні технології відображають загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору; включають прогнозування, проектування, планування розвитку освіти; передбачення результатів. На відміну від цього, педагогічні технології втілюють тактику реалізації освітніх цілей в освітньо-виховному процесі шляхом упровадження моделей останнього. Науковці виділяють також освітню технологію, яка розкриває шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмета, теми, питання (ігрові технології, технології проблемного і модульного навчання, нові інформаційні технології, сучасні технології освіти, технологія використання опорних схем тощо). Аналогічно визначені виховні технології, технології управління. С. Сисоева вважає за доцільне розрізняти такі технології: методологічні освітні технології (теорія поетапного формування розумових дій; проблемне навчання, програмоване навчання; розвивальне навчання, особистісно орієнтоване і особистісно-діяльнісне навчання; проєктивне навчання; дистанційне навчання); тактичні освітні технології (на рівні методики, методу, прийому) [4]. Такий підхід може бути врахований як на етапі підготовки студентів, так і стосовно освітньо-виховного процесу в початковій школі.

Сучасні освітні технології підрозділяються на чотири види:

1) традиційні методики (основний навчальний період – традиційна лекція; використовувані методи навчання – пояснювально-ілюстративні і евристичні; переважаючі організаційні форми навчання – бесіда і розповідь; основні засоби діагностики – поточні усні опитування без фіксації й обробки результатів і письмові контрольні роботи після закінчення вивчення теми);

2) модульно-блочні технології (основний навчальний період – модуль, або цикл лекцій; використовувані методи навчання – пояснювально-ілюстративні, евристичні і програмовані; переважаючі організаційні форми навчання – бесіда і практикум; основні засоби діагностики – поточні письмові програмовані опитування (тести) без фіксації та обробки результатів, письмові програмовані контрольні роботи або заліки після закінчення вивчення теми);

3) цільноблочні технології (основний навчальний період – блок занять; використовувані методи навчання – пояснювально-ілюстративні, евристичні, програмовані, проблемні; переважаючі організаційні форми навчання – лекція, бесіда і практикум; основні засоби діагностики – поточні усні опитування або письмові контрольні роботи без фіксації та обробки результатів і усні або письмові заліки після закінчення вивчення теми);

4) інтегральні технології (основний навчальний період – блок занять, що складається з двох субперіодів – постійної і змінної частин блоку; використовувані методи навчання – пояснювально-ілюстративні, евристичні, програмовані, проблемні; переважаючі організаційні форми навчання – семінар, практикум, самостійна робота, семінар-практикум; основні засоби діагностики – поточні усні опитування або письмові контрольні роботи з фіксацією і обробкою результатів та усні або письмові заліки (тести) після закінчення вивчення теми).

Оволодіння сучасними технологіями – не тільки данина моді, а потреба знайти способи підвищення результативності та ефективності професійної діяльності, зниження трудомісткості ресурсів і витрат. Усі відомі, так звані традиційні форми організації освітнього процесу розрізняються за співвідношенням навчання-

учіння, видами і формами взаємодії суб'єктів між собою. Оптимізація процесу реформування сучасної освіти пов'язана передусім з оновленням програмно-технологічного забезпечення, яке орієнтується на нові інформаційні, соціальні й освітні технології як пошук нових можливостей освітніх закладів у підготовці молодих людей до самостійного життя і діяльності, їхньому професійному та особистісному розвитку, що пов'язано із феноменом освітнього середовища. Таким чином, активне застосування сучасних інформаційних, соціальних, комунікативних та інших видів технологій в освітній практиці дає можливість досягти таких результатів: підвищити якість освітнього процесу, зробити навчання і спілкування комфортним. Ефективність навчального процесу підвищується за рахунок подання та засвоєння більшої кількості інформації за одиницю часу, самоорганізації освітньої діяльності, змінюється позиція всіх суб'єктів – підвищується міра відповідальності за освітні результати і процес їх досягнення. Покращується доступність навчальних матеріалів та іншої інформації, забезпечується свобода вибору способів і умов, виконання освітніх програм; оптимізуються витрати на забезпечення освітнього процесу. Більш ефективний освітній процес знижує навантаження на викладача і студента, дозволяє оптимізувати освітні ресурси, скорочує час на репродуктивні види роботи, зменшує відносні витрати на видання друкованих навчальних матеріалів; підвищується рівень загальної культури молодого покоління в роботі з інформацією, технікою і людьми, над собою, роблячи його успішним і толерантним у житті і професії. Володіння загальними компетенціями (навчальними, соціальними, комунікативними, особистісними) підвищує готовність учитися впродовж усього життя і освоювати нові професії, вміти співвідносити власні інтереси й інтереси різних соціальних груп, співпрацювати, грамотно організовувати не тільки свою власну діяльність, керувати самим собою, своїм життям, але й бути успішним у спільній діяльності.

У цілому позитивно оцінюючи інноваційні зміни в системі освіти й можливості технологічного підходу, В. Бондар застерігає від підміни наукової педагогіки і психології вузькодидактичними чи психологічними проблемами й теоріями західних зразків [2, с. 174]. Науковець розділяє думку Ю. Бабанського щодо нових зарубіжних дидактичних напрямів, що розвиваються в руслі так званої педагогічної технології, в якій чітко виділяються дві галузі: перша – «технологія навчання», що досліджує структуру процесу навчання, вивчає механізми пізнавальної діяльності, процедури вибору оптимальних стратегій навчання, і друга – «технологія у навчанні», предметом діяльності якої є розроблення наукових обґрунтувань і методів включення в навчальний процес сучасних технічних засобів навчання, зокрема комп'ютерної техніки, з метою індивідуалізації та інтенсифікації процесу навчання. Виходячи з цього, В. Бондар доходить висновку, що технології навчання мають розроблятися на загальнодидактичному й психологічному ґрунті, а технології у навчанні окремих предметів – на базі технології навчання з урахуванням досягнень методичної науки та передового досвіду [2, с. 175].

Серед значної кількості педагогічних технологій у контексті нашого дослідження приділено належну увагу таким із них, як: технологія освіти для сталого розвитку (емпауермент) (М. Мелманн, О. Пометун); мультимедійні (Р. Гуревич, М. Жалдак); мобільні технології (В. Куклев, Н. Пейн); веб-квест технології (В. Dodge, Т. March); імітаційно-ігрові (В. Гузєєв, Л. Савченко); проектні (В. Кондратюк, О. Стадник); колективне творче навчання (О. Когут) та ін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед значної кількості педагогічних технологій у контексті нашого дослідження приділено належну увагу таким технологіям, як: освіти для сталого розвитку (емпауермент) (М. Мелманн, О. Пометун); мультимедійні (Р. Гуревич, М. Жалдак); мобільні технології (В. Куклев, Н. Пейн); веб-квест технології (В. Dodge, Т. March); імітаційно-ігрові (В. Гузєєв, Л. Савченко); проектні (В. Кондратюк, О. Стадник); колективне творче навчання (О. Когут) та ін.

Таким чином, технологічний підхід це складні, відкриті системи певних прийомів і методик, концептуально об'єднаних пріоритетними освітніми цілями, які пов'язаних між собою завданнями і змістом, формами і методами організації навчально-виховного процесу, де кожен елемент цієї системи накладає відбиток на всі інші елементи. Технологічний підхід об'єднує в собі використання різноманітних технологій: мультимедійні; мобільні; веб-квест технології; імітаційно-ігрові; проектні; моделювання навчальної інформації у вигляді диференційованих завдань різного ступеня складності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: філософія та методологія. [2-е вид.]. Київ: МП Леся, 2012. 784 с. (Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 кн. ; кн. 1).
- [2] Бондар В.І. Дидактика: підручник. Київ. : Либідь, 2005. 264.
- [3] Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. Москва : 2006. Т.1. 816 с.
- [4] Сисоева С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально- методичний посібник. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Andrushchenko, V. P. (2012). Rozdumy pro osvitu: filosofiia ta metodolohiia. (Reflections on education: philosophy and methodology). [2-e vyd.]. Kyiv: MP Lesia. (Filosofiia osvity: poshuk prioritytetiv : u 7 kn. ; kn. 1). (in Ukrainian).
- [2] Bondar, V.I. (2005). Dydaktyka (Didactics): pidruchnyk. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
- [3] Selevko, H.K. (2006). Entsiklopedyia obrazovatelnykh tekhnolohiyi (Encyclopedia of educational technology). Moskva. T.1. (in Russian).
- [4] Sysoieva, S.O. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh (Interactive adult learning technologies): navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : VD «EKMO». (in Ukrainian).

Оксана Галан,

аспірант,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка
(м.Кременець, Україна)

Oksana Halan,

Postgraduate student,
Taras Shevchenko Regional Humanitarian
and Pedagogical Academy
(Kremenets, Ukraine)
ga_csa@ukr.net

УДК 37.013.78

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується низкою негативних тенденцій, пов'язаних із загостренням соціально-економічних, соціально-педагогічних проблем та, як наслідок, у його житті спостерігається соціальна і психологічна дезадаптація. У таких умовах виникає необхідність підготовки соціальних працівників, здатних сприяти розвитку освітнього простору, інтеграції соціальних інститутів та гармонізації взаємовідносин людей. Відтак, потреба в утворенні нової генерації фахівців із соціальної роботи є пріоритетним напрямком в освітньому процесі вищих закладів освіти та знаходить відображення у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року та Законі України «Про освіту».

Успішність діяльності майбутнього соціального працівника пов'язана зі сформованістю в нього позитивної мотивації до особистісного розвитку та ціннісного ставлення до соціальної роботи. З цією метою у статті проаналізовано зміст та структуру готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до професійної діяльності; охарактеризовано мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, організаційно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний компоненти; проведено анкетування та дискусії зі студентами щодо означеної проблематики. Доведено, що мотиваційно-ціннісний компонент готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності є смислоутворювальною складовою, оскільки передбачає формування стійкого прагнення студента до оволодіння знаннями, вміннями та навичками, усвідомлення практичної значущості соціальної роботи.

Ключові слова: майбутній соціальний працівник, готовність до професійної діяльності, психологічна готовність, практична готовність, мотиваційно-ціннісний компонент, інформаційно-когнітивний компонент, організаційно-діяльнісний компонент, особистісно-рефлексивний компонент.

THEORETICAL ASPECTS OF FUTURE SOCIAL WORKERS' READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Current state of society development has been characterized by a number of negative trends associated with the aggravation of socio-economic, socio-pedagogical problems and, as a result, social and psychological disadaptation has been observed in its life. In such conditions, it is necessary to qualify social workers who can contribute to the development of the educational space, the integration of social institutions and the harmonization of people's relationships. Consequently, the need for a new generation of social work specialists has been a priority in the educational process of higher educational institutions and has been reflected in the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021 and in the Law of Ukraine "On Education".

The success of the future social worker has been observed due to the formation of his positive motivation for personal development and value attitude to social work. Therefore, the author has analyzed the content and structure of readiness of the future specialists in social sphere for their professional activity; characterized motivational-value, informational-cognitive, organizational-activity, personal-reflexive components; conducted Questionnaires and discussions with students on the identified issues. It has been proven that the motivational-value component of the readiness of future social workers for professional activity is a sensory component, since it involves the formation of a steady aspiration of the student to master the knowledge, skills and abilities and to acquire awareness of practical significance of social work.

Keywords: future social worker, readiness for professional activity, psychological readiness, practical readiness, motivational-value component, informational-cognitive component, organizational-activity component, personal-reflexive component.

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах сьогодення спостерігається підвищена увага наукової спільноти до належної підготовки майбутнього соціального працівника, оскільки вона є важливою передумовою цілеспрямованості і сприяє успіхам у його діяльності. Високий рівень її сформованості допомагає майбутнім фахівцям кваліфіковано

виконувати свої професійні обов'язки, обґрунтовано застосовувати знання, використовувати досвід, перебудовувати професійні дії у відповідності з життєвими ситуаціями. Її можна трактувати і як результат, і як мету професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографіях, дисертаційних дослідженнях, наукових працях значною мірою висвітлено: основний зміст і розроблено основні напрями соціальної роботи в Україні (В. Бех, А. Капська, І. Лернер, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Песоцька, В. Поліщук, Т. Семигіна), обґрунтовано природу дослідницьких процесів, необхідних для оптимального вибору методик навчання соціальних працівників (В. Семиченко, С. Харченко), виявлено окремі компоненти соціально-педагогічної діяльності у соціальній сфері (Л. Міщик, Н. Кузьміна, О. Пономаренко), виокремлено готовність до розв'язання соціальних завдань у процесі навчання (Н. Абашкіна, Г. Бурлака, І. Грига, С. Косянчук), розроблено і впроваджено у практику методики роботи з різними категоріями населення і в різних соціумах (О. Вакуленко, О. Карпунін, А. Капська, І. Трубавіна), окреслено деякі аспекти професійної підготовки соціального працівника (Л. Долинська, Д. Годлевська, В. Нор, В. Орленко, О. Шевчук, К. Якубенко).

Водночас, поглиблений аналіз наукових досліджень та емпіричних матеріалів дозволяє стверджувати необхідність розробки сучасного теоретико-методичного забезпечення готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності відповідно до вимог особистісно зорієнтованої освітньої парадигми в умовах вищих закладів освіти.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті – здійснити теоретичний аналіз змісту і структури готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності та висвітлити результати дослідження, спрямованого на формування мотиваційно-ціннісного компонента.

Завдання дослідження: розкрити вплив смислоутворювальної складової мотиваційно-ціннісного компонента на формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності; визначити рівень сформованості означеного компонента, використовуючи анкетування та дискусії зі студентами першого курсу спеціальності «Соціальна робота» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

- теоретичний аналіз наукової літератури з метою з'ясування ґрунтовних розробок досліджуваної проблеми;
- анкетування «Самооцінка готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності» з метою визначення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності;
- дискусії на тему «Значущість соціальної роботи у власному професійному становленні» з метою формування мотиваційно-ціннісного компонента та покращення попередніх показників; кількісне та якісне опрацювання даних анкетування (%).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, обґрунтування її наукових засад передбачає вивчення і аналіз стану в сучасній теорії та практиці, а також з'ясування сутнісного змісту й компонентного складу.

Варто зазначити, що необхідність поглибленого вивчення сутності поняття «готовність» викликана потребою пізнання науковцями рівня можливостей майбутнього фахівця у ефективному здійсненні професійної діяльності.

Відтак, вчена Т. Ковалькова, опираючись на дослідження науковців, стверджує, що у педагогічному аспекті готовність розглядається як багатокомпонентна система (О. Мороз, В. Сластьонін), а також як комплекс властивостей і якостей особистості (В. Крутецький) [8, с. 20].

Цей термін дослідники трактують неоднозначно, розглядаючи його з різних наукових позицій та підходів. Зокрема, вчені М. Дяченко та Л. Кандилович розуміють готовність як цілеспрямований прояв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, уміння, навички, настанову до певної поведінки [1, с. 335 – 337].

В основу означеного поняття науковці включають психологічну складову. Вона являє собою особливий психічний стан, що активізує мотиваційні, пізнавальні, емоційні і вольові якості особистості до виконання певної діяльності.

На сучасному етапі розвитку освіти дослідники вважають, що готовність є результатом і показником якості підготовки і реалізується та перевіряється у процесі виконання професійних обов'язків. Учені визначають її як наявність здібностей особистості та пояснюють готовність як основну умову успішного виконання будь-якої діяльності. Тобто науковці стверджують, що вона містить практичну складову, що включає здатність особистості до здійснення діяльності на основі фахових знань та умінь.

Вчена О. Затворнюк підкреслює, що ядро поняття «готовність» включає в себе як психологічну готовність, яка є базою та стійкою платформою діяльності, так і практичну (професійну) готовність для застосування усіх знань і умінь [6, с. 38].

Опираючись на наукові дослідження проблеми, слід зауважити, що пріоритетне місце у формуванні готовності до професійної діяльності займає психологічна готовність. Вона виражається в єдності професійно важливих рис та спрямованості студента на майбутню соціальну роботу. Науковець О. Файчук стверджує, що саме психологічна готовність допомагає майбутньому соціальному працівнику успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, зберігати самоконтроль і перебудовуватися залежно від появи непередбачуваних ситуацій, сприяє швидкій та успішній адаптації до умов праці й постійного професійного вдосконалення [11, с. 28].

Вчена Г. Богатирьова доводить, що найбільш значущим є соціально-психологічний аспект готовності, зокрема, його комунікативно-психологічна складова. В її основу входить сформованість комунікативних умінь та навичок як елементів емоційної інтелігентності майбутнього фахівця [2, с. 69].

Науковець І. Гриценко, беручи до уваги дослідження І. Прокопенко, вважає, що психологічна готовність – це особистісне утворення, яке характеризується усвідомленням індивіда можливості реалізації власних здібностей в умовах професійної діяльності, наміром здійснення професійної кар'єри в єдності компонентів: мотиваційно-ціннісного (ціннісне ставлення до професії, інтерес до неї, потреба в кар'єрних досягненнях, ціннісні орієнтації), оцінювально-орієнтаційного (адекватна самооцінка, впевненість у собі), емоційно-вольового (емоційна стійкість, самоконтроль, цілеспрямованість) [3, с. 83].

Такий підхід вважаємо актуальним, оскільки для соціальних працівників надзвичайно важливо мати позитивну психологічну налаштованість, емоційну стабільність, сформовані емоційно-ціннісні детермінанти поведінки у професійних ситуаціях.

Більшість дослідників впевнені, що практична (професійна) готовність – це активний діяльнісний стан особистості, що включає систему інтегрованих властивостей: особистісно-мотиваційного ствердження, налаштованості на працю, уміння перемагати труднощі, бажання досягти успіху і уміння долати перешкоди.

Так, вчена К. Дурай-Новакова пропонує розглядати професійну готовність до педагогічної діяльності «як цілісне вираження всіх підструктур особистості, зорієнтованих на повне й успішне виконання різноманітних функцій учителя. Професійна готовність до педагогічної діяльності – складне структурне утворення, центральним ядром якого є позитивні установки, мотиви й освоєні цінності вчительської професії. У цю готовність входять також професійно важливі риси характеру, педагогічні здібності, сукупність професійно-педагогічних знань, навичок, умінь, певний досвід їхнього застосування на практиці. Професійна готовність знаходиться в єдності зі спрямованістю на професійну діяльність і стійкими установками на працю» [10, с. 218].

Варто зазначити, що під час формування готовності майбутнього соціального працівника до фахової діяльності вкрай важливо акцентувати увагу на особливих якостях та рисах особистості, які становлять основу успішного виконання професійних обов'язків. Зокрема, значної уваги вчені надають певним особливостям феномена готовності, які окреслились у розумінні його як цілісного стану підготовленості, що забезпечує професійну спрямованість та обґрунтовує необхідність виконання професійних завдань. З точки зору дослідниці О. Карпенко, готовність соціальних працівників до професійної діяльності полягає у системі компонентів, якостей особистості майбутнього спеціаліста-професіонала, які забезпечують виконання ним функцій, адекватних потребам певної виробничої діяльності. Домінантою готовності є професійна компетентність фахівця [7, с. 21].

Вивчаючи та узагальнюючи теоретичний доробок науковців щодо готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, слід підкреслити, що його основу становить інтеграційне особистісне утворення, яке характеризується мотиваційно-ціннісною орієнтацією на здійснення системи соціальних заходів, а також професійно-орієнтованими знаннями, вміннями і навичками та особистісними якостями, спрямованими на ефективне виконання професійної діяльності.

На нашу думку, готовність майбутнього соціального працівника до професійної діяльності полягає у чіткій спрямованості студента на здійснення соціальної роботи та сформованості професійно важливих рис у поєднанні із фаховими знаннями, вміннями, навичками та розвиненим емоційним ставленням до роботи, яку йому належить виконувати.

Розуміння готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності як комплексного поєднання цілого ряду особистісних рис, якостей, знань, умінь, здібностей ставить питання виявлення її структури. Сучасні науковці мають різні погляди на виділення складових компонентів означеного поняття.

Науковець О. Карпенко у дослідженні професійної підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти виділяє три блоки компонентів готовності: мотиваційно-ціннісний, особистісно-професійний, соціально-професійний [7, с. 34-35].

Вчена Н. Павлишина виділяє чотири компоненти готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у закладах соціального обслуговування людей похилого віку: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний [9, с. 142-148].

Проаналізувавши різні структури готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, ми дійшли висновку, що спільними є такі компоненти:

- мотиваційний (ставлення до діяльності, мотиви);
- змістовий (знання про предмет і способи діяльності);
- операційний (уміння та навички продуктивної діяльності).

Однак, враховуючи специфіку дослідних завдань, вчені вводять додаткові компоненти у структуру готовності, що зумовлено особливостями фахової підготовки соціальних працівників. Водночас, дослідники акцентують увагу на повноцінному розвитку всіх структурних компонентів, оскільки вони є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними.

Беручи за основу проведений теоретичний аналіз наукової літератури, ми виділили наступні компоненти готовності, які, на нашу думку, є основними і значущими для нашого дослідження:

- мотиваційно-ціннісний (позитивне ставлення до професійної діяльності);
- інформаційно-когнітивний (система необхідних знань та пізнавальний інтерес до соціальної роботи);
- організаційно-діяльнісний (уміння та навички необхідні для професійної діяльності);
- особистісно-рефлексивний (сформованість якостей, здібностей та здатностей до фахової роботи).

Далі розкриємо зміст структурних компонентів формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

Мотиваційно-ціннісний компонент виокремлюється практично усіма дослідниками. Припускаємо, що він є смислоутворювальною складовою, оскільки передбачає формування стійкого прагнення майбутнього соціального працівника до особистісного розвитку, усвідомлення цінності та значущості соціальної роботи.

Важливою складовою цього компонента, як стверджують науковці О. Заїка та М. Чайковський, є також психологічні якості особистості майбутнього фахівця соціальної сфери, які допоможуть йому здійснювати професійну діяльність. До них належать дві групи якостей: загальнолюдські (людяність, доброта, терпимість, гуманність, порядність, відповідальність, справедливість, емоційна щирість, позитивна «я-концепція») та професійні (загальна ерудиція, широкий культурний кругозір, наукова захопленість, любов до своєї роботи, потреба в самореалізації шляхом професійної діяльності, реалістичний і цілеспрямований підхід до життя, прагнення до самоосвіти та самовдосконалення, самостійність, активність) [4, с 96].

У нашому розумінні цей компонент відображає стійке позитивне ставлення до професійної діяльності, оскільки майбутні фахівці мають чітко усвідомлювати, чому, для чого і що саме їм доведеться вивчити та засвоїти.

У процесі формування мотиваційно-ціннісного компонента передбачено ознайомлення з педагогічно ефективними світоглядними установками, які містять позитивно й емоційно забарвлені відомості, необхідні студентам для усвідомлення значущості соціальної роботи у власному професійному становленні.

У контексті дослідження припускаємо, що у процесі вивчення фахових дисциплін важливе є формування таких видів мотивації, які сприятимуть формуванню готовності майбутніх соціальних працівників допрофесійної діяльності, зокрема:

1) діяльнісно-мотиваційної, що виникає на основі потреби у здійсненні соціальної роботи;

2) пізнавальної, яка заснована на прагненні студентів до пізнання соціальних явищ, удосконалення професійної компетентності.

Критерієм сформованості мотиваційно-ціннісного компонента визначено усвідомленість студентами вибору професії соціального працівника та значущості в ній соціальної роботи, а показниками є:

1) стійка мотивація до професійної діяльності;

2) потреба ефективно використовувати набутий теоретико-практичний досвід соціальної роботи;

3) особистісний сенс отримання фахових знань для успішної взаємодії із соціальними категоріями.

Наступним компонентом, який ми виділяємо в структурі готовності майбутнього соціального працівника є інформаційно-когнітивний, який передбачає наявність системи теоретичних знань, необхідних для ефективної професійної діяльності, формує у свідомості майбутніх фахівців базові когнітивні структури, що забезпечують сприйняття і розуміння особливостей соціальної роботи. Формування міцних глибоких знань і здатності застосовувати їх на практиці – одна із найважливіших складових освітнього процесу підготовки майбутніх соціальних працівників. Вона дозволяє бачити, виділяти й ефективно вирішувати професійні проблеми і завдання, які можуть з'явитися під час виконання професійної діяльності. До змісту інформаційно-когнітивного компонента також належить професійне мислення, спрямування уваги, сприймання, пам'ять, дії та операції, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності соціального працівника.

Далі у структурі ми виокремлюємо організаційно-діяльнісний компонент, який включає в себе перелік професійно важливих вмінь, що, в свою чергу, характеризує готовність до виконання професійних завдань. Він об'єднує в собі способи та прийоми соціально-педагогічної діяльності, здатність до виконання виробничих функцій. Показниками організаційно-діяльнісного компонента визначено професійні вміння, пов'язані з виконанням завдань саме у сфері освіти та виховання, які надалі він зможе удосконалювати у фаховій діяльності.

Особистісно-рефлексивний компонент готовності дозволяє майбутнім соціальним працівникам усвідомлено підійти до професійної діяльності, зрозуміти і вибрати для себе найпродуктивніші напрями роботи, а також передбачає наявність у студентів здатності оцінювати адекватність власних дій та форм поведінки в значущих для них ситуаціях, що здійснюється за допомогою оцінки власної готовності до професійної діяльності.

Академік І. Зязюн зазначав, що здатність особистості до продуктивного самовираження істотно визначається її рефлексуванням, особливо в реалізації функції проблематизації, самооб'єктивації, виявлення особистих смислів, побудови образу «Я-концепції» і наголошував при цьому на необхідності ставити і вирішувати завдання управління рефлексією, а отже – виробляти методику такого управління [5, с.38-40].

За допомогою рефлексії як процесу самопізнання суб'єктом внутрішніх властивостей і станів, здійснюється розвиток самосвідомості. На відміну від свідомості, це не лише пізнання себе, орієнтування у власній особистості, але й певне ставлення до себе, здатне проявлятися у самооцінці.

З метою визначення впливу мотиваційно-ціннісного компонента на формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності ми провели констатувальне дослідження (анкетування «Самооцінка готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності» студентів першого курсу спеціальності «Соціальна робота» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка).

Анкета містила наступні питання:

1. Чи впевнені Ви у суспільній значущості професійної діяльності соціального працівника?

20,2% опитаних відповіли, що усвідомлюють важливість соціальної роботи, 60,3% – не надають великого значення професійній діяльності соціального працівника, 19,5% респондентів не розуміють значимості фахової роботи. Переважна більшість опитаних студентів не впевнені у значенні професійної діяльності соціального працівника.

2. Чи маєте Ви бажання займатись соціальною роботою?

38,1% респондентів підтвердили зацікавленість роботою соціального працівника, 42,5% опитаних не мають стійкого інтересу займатись професійною діяльністю, 19,4% не виявили бажання працювати у соціальній сфері.

3. Чи є для Вас актуальною активна моральна позиція у вирішенні соціальних проблем?

Відповіді студентів свідчать про те, що 20,5% опитаних розуміють необхідність опори на моральні цінності у професійній діяльності; 59,2% – розуміють частково; 20,3% – не розуміють.

4. Чи готові Ви до нестандартного, творчого вирішення професійних проблем?

14,9% студентів вважають актуальним такий підхід, 68,3% студентів вважають недоцільним використання нестандартних підходів у розв'язанні соціальних труднощів, 16,8% респондентів відповіли, що не впевнені у необхідності нестандартного підходу у вирішенні соціальної проблеми.

5. Чи вважаєте Ви, що спрямованість на позитивний результат є обов'язковим при здійсненні професійної діяльності?

32,0% респондентів надали ствердну відповідь, 43% респондентів надали негативну відповідь, 25% не знають, чи це обов'язково.

6. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що майбутньому соціальному працівнику необхідно постійно розвиватись та самовдосконалюватись?

«Так» відповіли 28,2% респондентів, «Ні» — 42,3% респондентів, «Не знаю» — 29,5%.

Аналіз отриманих на цьому етапі результатів дав можливість розподілити студентів за рівнем вираженості у них мотиваційно-ціннісного компонента досліджуваної готовності. У цілому високий рівень зафіксовано у 25,65% досліджуваних, середній — у 52,60%, низький — у 21,75%.

Метою формування роботи ми вбачали розвиток у майбутніх соціальних працівників потреби і здатності до професійної діяльності. Відповідно проведені дискусії на різну тематику, зокрема — «Значущість соціальної роботи у власному професійному становленні». Під час складання сценарію дискусій ми допускали, що їх педагогічна ефективність підтвердиться, якщо вони будуть містити світоглядні установки, необхідні студентам для усвідомлення значущості соціальної роботи у власному професійному становленні.

У процесі дослідження завдань підвищення рівня мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності зумовлювалось результатами анкетування.

З метою формування стійкого прагнення майбутнього соціального працівника до особистісного розвитку, усвідомлення ним цінності та практичного значення професійної діяльності, для проведення дискусії ми підготували педагогічні ситуації.

У ході дискусій важливою була думка викладача, яка висловлена наприкінці, коли студенти якомога більш розгорнуто обґрунтували свої погляди. У процесі дискусії педагог не приймав жодної сторони, намагаючись активізувати участь у ній максимальної кількості студентів.

Для визначення ефективності здійсненого дослідження провели повторне анкетування, результати якого показали збільшення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента, а саме: високий рівень зафіксовано у 30,65% досліджуваних, середній — у 62,60%, низький — у 6,75%.

Порівняльні результати рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента представлено на рис. 1.

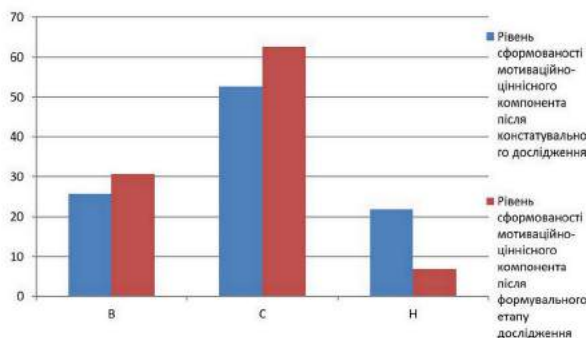

Рис. 1. Зміна рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента в групі студентів I курсу спеціальності «Соціальна робота». Умовні позначення: В — високий рівень; С — середній рівень; Н — низький рівень.

Під час формування мотиваційно-ціннісного компонента ми прагнули забезпечити усвідомлення студентами смислоутворювальної складової готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності. На цій основі розкривалася діяльнісно-мотиваційна та пізнавальна мотивація, яка виникає у процесі вивчення фахових дисциплін. У нашому дослідженні її формування забезпечувалось організацією дискусій, метою яких було висловлення різних точок зору та спільний аналіз ситуацій вищезазначеної проблеми. Зіткнення різноспрямованих позицій студентів викликав у них жвавий інтерес, активізував рефлексивні механізми мислення, необхідні для обґрунтування своєї позиції, пошуку аргументів, зіставлення різних смислових позицій у вирішенні проблеми.

Водночас ствердження науковців О. Заїки та М. Чайковського щодо розвитку психологічних якостей особистості майбутнього соціального працівника як важливої складової мотиваційно-ціннісного компонента

готовності до професійної діяльності не викликає сумніву, так як загальнолюдські та професійні якості сприятимуть ефективній соціальній роботі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, у результаті дослідження встановлено, що стійка мотивація майбутнього соціального працівника до професійної діяльності, потреба ефективно використовувати набутий теоретико-практичний досвід соціальної роботи та особистісний сенс отримання фахових знань – запорука високого рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск, 1976. 175 с.
- [2] Богатирьова Г. Комунікативно-психологічна складова готовності фахівців з туризму до екскурсійної діяльності. Науковий вісник інституту професійно-технічної освіти НАПН України. 2018. №15. С. 67-73.
- [3] Гриценко І. Формування психологічної готовності учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до вибору й реалізації професійної кар'єри. Науковий вісник інституту професійно-технічної освіти НАПН України. 2018. №15. С. 81-87.
- [4] Заїка О. П., Чайковський М. Є. Основні проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до діяльності в полікультурному середовищі. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. №1(7). С. 93-96.
- [5] Зязюн І. А. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. Наук.-метод. збірник. Київ: ІСДО, 1994. С. 38-40.
- [6] Затворнюк О. М. Формування готовності у майбутніх психологів до професійного самовдосконалення: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016.
- [7] Карпенко О. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: Київ, 2008. 46с.
- [8] Ковалькова Т. О. Формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності в авіаційній галузі у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. авіаційний ун-т. Київ, 2016.
- [9] Павлишина Н. Б. Структура готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у закладах соціального обслуговування людей похилого віку. Освітлогічний дискурс. 2014. №2(6). С. 142-148.
- [10] Татауров В. П. Особливості формування готовності майбутніх педагогів до використання інформаційно-комунікаційних технологій. Збірник наукових праць: Розділ III. Методика викладання природничих дисциплін. 2012. Випуск 10. С. 215-220.
- [11] Файчук О. Л. Готовність майбутніх соціальних працівників до роботи з бездомними громадянами. Наукові праці: Педагогіка. 2016. Випуск 257. Том 269. С. 28-32.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Djachenko M. Y. Psychological issues of readiness for activity. Minsk, 1976. 175 s. (in Russian)
- [2] Boghatyrjova G. Communicative-psychological component of the readiness of tourism professionals to excursion activities. Naukovyj visnyk instytutu profesijnno-tekhnichnoji osvity NAPN Ukrajinj. 2018. № 15. S. 67-73. (in Ukrainian)
- [3] Ghrycenok I. Formuvannja psykhologichnoji ghotovnosti uchniv zakladiv profesijnnoji (profesijnno-tekhnichnoji) osvity do vyboru j realizaciji profesijnnoji kar'jery (Formation of psychological readiness of students of vocational (vocational) education institutions for the selection and implementation of professional careers). Naukovyj visnyk instytutu profesijnno-tekhnichnoji osvity NAPN Ukrajinj. 2018. № 15. S. 81-87. (in Ukrainian)
- [4] Zajika O. P., Chajkovskij M. Je. Osnovni problemy profesijnnoji pidghotovky majbutnikh socialnykh pracivnykiv do dijalnosti v polikulturnomu seredovyshhi (The main problems of the training of future social workers to work in the multicultural environment). Zbirnyk naukovykh pracj Khmel'nyckogho instytutu socialnykh tekhnologij Universytetu «Ukrajinaj». 2013. № 1(7). S. 93-96. (in Ukrainian)
- [5] Zjazjun I. A. Psykhologho-pedagoghichni problemy profesijnnoji osvity (Psychological-pedagogical problems of vocational education). Nauk.-metod. zbirnyk. Kyjiv: ISDO, 1994. S. 38-40. (in Ukrainian)
- [6] Zatvornjuk O. M. Formuvannja ghotovnosti u majbutnikh psykhologhiv do profesijnogho samovdoskonalennja (Formation of preparedness for future psychologists to professional self-improvement): dys. ... kand. pед. nauk: 13.00.04 / Nac. pед. un-t im. M. P. Dragomanova. Kyjiv, 2016. (in Ukrainian)
- [7] Karpenko O. Gh. Profesijna pidghotovka majbutnikh socialnykh pracivnykiv v umovakh universytetskoji osvity (Professional training of future social workers in university education): avtoref. dys. ... d-ra pед. nauk: Kyjiv, 2008. 46 s. (in Ukrainian)
- [8] Kovaljkova T. O. Formuvannja ghotovnosti majbutnikh psykhologhiv do profesijnnoji dijalnosti v aviacijnij ghaluzi u procesi fakhovoji pidghotovky (Formation of readiness of future psychologists for professional activity in the aviation industry in the process of professional training): dys. ... kand. pед. nauk: 13.00.04 / Nac. aviacijnij un-t. Kyjiv, 2016. (in Ukrainian)
- [9] Pavlyshyna N. B. Struktura ghotovnosti majbutnikh socialnykh pracivnykiv do profesijnnoji dijalnosti u zakladakh socialnogho obslughovuvannja ljudej pokhylogho viku (The structure of the readiness of future social workers for professional activities in social service facilities for the elderly). Osvitologhichnyj dyskurs. 2014. № 2 (6). S. 142-148. (in Ukrainian)
- [10] Tataurov V. P. Osoblyvosti formuvannja ghotovnosti majbutnikh pedagoghiv do vykorystannja informacijno-komunikacijnykh tekhnologij (Features of forming the readiness of future teachers to use information and communication technologies). Zbirnyk naukovykh pracj: Rozdil III. Metodyka vykladannja pryrodnychykh dyscyplin. 2012. Vypusk 10. S. 215-220. (in Ukrainian)
- [11] Fajchuk O. L. Ghotovnistj majbutnikh socialnykh pracivnykiv do roboty z bezdomnymy ghromadjanamy (Readiness of future social workers to work with homeless people). Naukovi pracj: Pedagoghika. 2016. Vypusk 257. Tom 269. S. 28-32. (in Ukrainian)

Наталія Ігнатенко,

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти, декан педагогічного факультету, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Nataliya Ignatenko,

Ph. D (Pedagogy), Professor, Department of pedagogy, theory and methods of primary education, Dean of the pedagogical faculty SHEI «Grogorii Skovoroda Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University», (Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ukraine)
phdpu_ped_fak@ukr.net
 ORCID ID 0000-0003-1616-8708

Людмила Мельниченко,

аспірант, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Lyudmyla Melnychenko,

post-graduate student, SHEI «Grogorii Skovoroda Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University» (Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ukraine)
lyu.mel19@gmail.com
 ORCID ID 0000-0003-2420-6946

УДК 378.147:001.89]:373.3

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ STEM-ПРОЕКТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті методологічно обґрунтовано та визначено дидактичний потенціал методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи, що актуально у контексті Нової української школи та підготовки студентів до проведення досліджень із використанням інноваційних інструментів. Із цією метою застосовано методи контент-аналізу та узагальнення зарубіжного педагогічного досвіду.

Охарактеризовано сутність дослідницьких умінь як одного зі складників професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи та процесу їх формування. Розкрито дидактичне значення методу STEM-проектів (STEM Project Based Learning, STEM PBL) та його характерну ознаку – чітко виражений інтегрований підхід до виконання проекту. Встановлено, що у процесі формування дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта» метод STEM-проектів виконує такі функції: практико-орієнтовану, пізнавальну, комунікативну, цифрову, розвивально-виховну.

Визначено, що застосування методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи має відповідати критеріям цілеспрямованості, складності, професійної спрямованості та вимогам, серед яких: актуальність і дослідницький характер теми проекту; чітко визначені в навчальній програмі місце та час його виконання; відповідність проблеми дослідження напряму підготовки студентів; закладені у меті та завданнях можливості вивчення об'єкта, процесу чи явища на основі інтегрованого підходу; забезпечення взаємозв'язку теоретичних знань із практикою. Розроблено системний варіант інтеграції STEM-галузей за темою проекту «Критичне мислення як одне з ключових умінь у XXI столітті».

З'ясовано, що застосування STEM-проектного навчання сприяє підготовці майбутнього компетентного вчителя-дослідника, тому актуальним напрямом є вивчення дидактичного потенціалу STEM у процесі формування дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта».

Ключові слова: дослідницькі вміння майбутніх учителів початкової школи, метод проектів, метод STEM-проектів, уміння, формування, STEM, STEAM.

APPLICATION OF STEM-PROJECT METHOD IN THE PROCESS OF FORMATION OF RESEARCH SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF THE PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article is devoted to the methodological substantiation and the didactic potential of the method of STEM-projects in the process of formation of research skills of future teachers of elementary school, which is relevant in the context of the New Ukrainian school and preparation of students for carrying researches using modern tools. To this end, methods of content analysis and generalization of foreign experience have been applied.

The research skills of future teachers of primary school are identified as one of the components of their professional competence. Formation of research skills of future teachers of primary school is considered as a holistic process, defined by the purpose, tasks, expected results, organized in accordance with the requirements of the State standard of elementary education and other normative documents. An integral part of the successful organization of this process is innovative approach and application of innovative educational practices, one of which – STEM (sciences, technology, engineering, mathematics).

The essence and didactic value of the method of STEM-projects and the algorithm of its application are revealed. A characteristic feature of this method is a well-defined integrated approach to project implementation. It has been established that in the process of formation of research skills of students of the specialty «Primary Education» the STEM-project method fulfills the following functions: practical oriented, cognitive, communicative, digital, developmental and educational.

It is determined that application of method of STEM-project in the process of formation of research skills of future teachers of primary school should meet the criteria of purposefulness, complexity, professional orientation and requirements, among them: the relevance and research character of the topic of the project; the place and time of its execution are clearly defined in the curriculum; conformity of the research problem with the direction of student training; the goals and objectives of the study of an object, process or phenomenon are based on the integrated approach; ensuring the interconnection of theoretical knowledge with practice.

The system variant of the integration of disciplines on the topic of project «Critical thinking as one of the key skills in the XXI century» is proposed. The necessity of further study of the teaching potential of STEM for its effective application in the process of formation of research skills of future teachers of primary school is emphasized.

Keywords: formation, method of projects, method of STEM-Projects, research skills of future teachers of primary school, skills, STEM, STEAM.

ВСТУП

Постановка проблеми. У Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концептуальних засадах реформування загальної середньої освіти зацентровано увагу на необхідності дослідницької підготовки майбутніх учителів із застосуванням інноваційних практик.

Реалізація освітнього проекту «Я – дослідник» (Наказ МОН України №366 від 13.04.2018 р.) й оновлення навчального контенту початкової школи (введення інтегрованого курсу «Я досліджую світ») підвищують вимоги до рівня організації фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти, зокрема процесу формування дослідницьких умінь.

Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи ґрунтовно вивчено у дисертаційних дослідженнях Балашової С. та Степанюк К. Балашова С. [1] з'ясувала дидактичне значення у цьому процесі самостійної роботи та навчально-рольової гри, Степанюк К. [9] – проектної діяльності.

Різні аспекти STEM-навчання як інноваційної освітньої практики досліджували Василяшко І., Білик Т., Капраро Р. (Capraro R.), Капраро М. (Capraro M.), Слоу В. (Slough W.), Чен Кс. (Chen X.), Веко Т. (Weko T.) та інші науковці. Василяшко І. та Білик Т. [2] охарактеризували зарубіжний досвід розвитку STEM-освіти й визначили напрями впровадження в Україні. Капраро Р. та Слоу В. [11] розкрили зміст методу STEM-проектів. Чен Кс. та Веко Т. [12] дослідили статистику студентів, які навчаються за STEM-програмами у США.

Значний дидактичний потенціал має поєднання проектної діяльності та STEM, що покладено в основу методу STEM-проектів, проте вивчення його можливостей у процесі формування дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта» ще не стало предметом наукових розвідок.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – методологічно обґрунтувати та визначити дидактичний потенціал методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати наукові підходи до розкриття змісту дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи та процесу їх формування; визначити функції і критерії методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта» та проаналізувати алгоритм і вимоги до його застосування; розробити системний варіант інтеграції STEM-галузей, необхідних для виконання проекту за темою «Критичне мислення як одне з ключових умінь у XXI столітті».

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: контент-аналіз поняття «дослідницькі вміння майбутніх учителів початкової школи», узагальнення зарубіжного педагогічного досвіду застосування методу STEM-проектів у процесі навчання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якість організації освітнього процесу у вищій школі визначається рівнем сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців. Ігнатенко Н. В. у контексті підготовки майбутніх учителів початкової школи визначає професійну компетентність як «сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних якостей учителя, які забезпечують результативність педагогічної дії» [5, с. 18]. У її структурі важливе місце займають дослідницькі вміння.

Поняття «дослідницькі вміння майбутніх учителів початкової школи» науковці інтерпретують по-різному. С. Балашова характеризує їх як «властивість», що визначає «здатність», в першу чергу, «до пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі» [1, с. 34]. На думку К. Степанюк, це «один із видів професійних умінь», синтез «розумових і практичних дій», необхідних, як зазначає дослідниця, для «розв'язання нестандартних професійних завдань в умовах модернізації системи загальної початкової освіти» [9, с. 6]. Обидві вчені вказують на значущість дослідницьких умінь у професійній діяльності майбутніх учителів початкової школи, проте описані ними характеристики цього поняття мають відмінності, що зумовлює необхідність у більш детальному вивченні досліджуваного феномену.

Основою поняття «дослідницькі вміння» виступає термін «уміння». У Національній рамці кваліфікацій сутність його дефініції розкривається через поняття «здатність», що передбачають практичне застосування знань: «здатність застосовувати знання для виконання завдань та розв'язання задач і проблем» [7, с. 2].

Савченко О. Я. розглядає вміння як «засвоений суб'єктом спосіб виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду» [8, с. 498].

Аналіз семантико-термінологічного поля поняття «дослідницькі» (дослід, дослідник, дослідний, дослідницький, досліджений, досліджуваний, досліджувати, дослідити, дослідництво) вказує на ключову роль лексеми «дослідження», яка у науково-довідковій літературі тлумачиться як дія та наукова праця: «1. Дія за знач. досліджувати, дослідити. [...]. 2. Наукова праця, в якій досліджується яке-небудь питання» [3, с. 321]. У свою чергу, слова «досліджувати, дослідити» означають «1. Піддавати що-небудь ретельному науково розгляду з метою пізнання, вияснення чогось. 2. Ретельно обстежувати кого-, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чогось» [3, с. 321].

Таким чином, дослідницькі вміння майбутніх учителів початкових класів є складником їхньої професійної компетентності. Їх сформованість забезпечує готовність педагога до проведення досліджень у площині освітнього процесу початкової школи з метою отримання інноваційного досвіду, показника конкурентноздатності.

Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи – цілісний процес, обумовлений метою, завданнями та очікуваними результатами, що здійснюється відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти та інших нормативних документів. Невід'ємною складовою успішної організації цього процесу є інноваційний підхід та інноваційні освітні практики, серед яких – STEM-навчання.

В аналізованих джерелах [2; 11; 12] STEM розглядається як поєднання природничих наук, технологій, техніки та математики. Інтеграція цих галузей створює підґрунтя для оволодіння новітніми технологіями і практикою їх застосування, сприяє формуванню наукового світогляду, математичних умінь, навичок роботи з сучасними технічними пристроями та приладами, розвитку критичного мислення, креативності, пізнавальних здібностей особистості. Василяшко І. та Білик Т. етапи STEM-навчання (постановка завдання, обговорення, дизайн, побудова, тестування, вдосконалення) називають «основою систематичного проектного підходу» [2, с. 32].

Зміст понять «метод проектів», «проекткування», «проектна діяльність» розкрито у дослідженні Степанюк К.; їх взаємозв'язок схематично можна представити так:

метод проектів → проектна діяльність → проектування → проект.

Дослідниця з'ясувала, що проект є результатом процесу проектування, для забезпечення якого необхідна спеціально організована діяльність – проектна, що складається із комплексу дій і пов'язана із застосуванням методу проектів. Степанюк К. визначає метод проектів як «спосіб викладання й учіння, в основу якого покладено проектну діяльність» [9, с. 7].

У педагогічній науці відомі класифікації цього методу за такими ознаками: спрямованістю (практично-орієнтований, дослідницький, інформаційний, творчий, рольовий); комплексністю й характером контактів (моно-, міжпредметний проект); тривалістю (міні-, короткотерміновий, тижневий, річний) [4, с. 488].

Розглянуту класифікацію за інноваційною ознакою доповнює метод STEM-проектів, що в англійському науковому середовищі позначається терміном «STEM Project Based Learning» (STEM PBL). Капраро Р. та Слоу С. характеризують його як «невизначені завдання в межах чітко окреслених результатів, що мають контекстно широку мету, яка вимагає від студентів вирішення декількох проблем; розглянувши їх у повному обсязі, студенти демонструють оволодіння концепціями різних предметів STEM» [11, с. 2].

Самсудін М. і його співавтори зазначають, що «у STEM-проектному навчанні студенти застосовують наукові та математичні концепції у контексті інженерії з використанням технологічних інструментів» [14, с. 22].

Серед переваг STEM-проектного навчання Капраро М. і Джонс М. називають такі: «попередження фрагментарності навчального плану, гнучка навчальна програма, врахування потреб студентів і рівнів їхнього розвитку» [10, с. 56].

В основі методу STEM-проектів Сахін А. розглядає міждисциплінарне дослідження, результатом якого є не лише нові знання, а створення продукту (artifact), який, як стверджує науковець, «показує те, чого вони (студенти) навчилися» [13, с. 60].

У формуванні дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта» метод STEM-проектів виконує такі функції:

- практико-орієнтовану (оволодіння вміннями планувати та проводити дослідження як певна сукупність і послідовність операцій з метою створення чогось нового);
- пізнавальну (засвоєння нових знань шляхом застосування наукових методів пізнання);
- комунікативну (комунікативна взаємодія учасників проекту, презентація результатів в усній і письмовій формах);
- цифрову (оволодіння вміннями й навичками застосовувати сучасне технічне обладнання й новітні технології у дослідженнях);
- розвивально-виховну (розвиток математичного мислення, наукової творчості, постгуманістичного світогляду, виховання відповідальності, самостійності тощо).

Застосування методу STEM-проектів з метою формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкових класів має відповідати таким критеріям:

- цілеспрямованість (спрямування методу на засвоєння студентами знань і формування у них умінь, необхідних для проведення досліджень),
- складність (вирішення не одного, а кількох завдань),
- професійна орієнтованість (предметом дослідження STEM-проектів визначаються різні етапи освітнього процесу в початковій школі).

STEM-проектне навчання будується на принципах, серед яких Сахін А. називає визначення проблеми, дослідження, формування ідей, їх аналіз, тестування, вдосконалення, метазнання та комунікацію [13, с. 61]. Відповідно застосування методу STEM-навчання передбачає організацію навчальної діяльності за таким алгоритмом:

- 1) актуалізація знань із навчальної дисципліни та виявлення проблемних зон, що потребують дослідження, вибір найбільш перспективної;
- 2) мотивація студентів, усвідомлення ними потреби у вивченні певної проблеми, окреслення можливостей STEM у її вирішенні;
- 3) визначення мети, завдань, критеріїв для оцінки результатів роботи та складання плану покрокового виконання STEM-проекту;
- 4) пошук необхідної інформації та проведення дослідження шляхом застосування STEM (наукових методів пізнання, технічних засобів, технологій, математичних формул тощо);
- 5) створення STEM-проекту, практична реалізація ідей;
- 6) оформлення результатів у вигляді презентації, їх захист;
- 7) аналіз виконаної роботи, її обсягу та ефективності; обговорення результатів роботи та пропозицій щодо її вдосконалення.

Останній етап пов'язаний із професійною рефлексією, в основі якої Марусинець М. М. розглядає самоаналіз, у процесі якого, за словами науковця, «відбуваються, осмислюються і переосмислюються професійні проблеми, висуваються ідеї щодо їх розв'язання через вибір відповідних способів і стратегій, адекватних природі педагогічної діяльності внаслідок внутрішньої активності її суб'єкта» [6, с. 108].

Характерною ознакою методу STEM-проектів є чітко виражений інтегрований підхід до виконання проектів. При цьому необхідно враховувати, що STEM, як стверджують Чен Кс. і Веко Т., «може охоплювати широке коло дисциплін» [12, с. 2]. Відома практика поєднання у STEM-предметному колі робототехніки, мистецтва [2, с. 27], соціально-поведінкових дисциплін: психології, економіки, соціології та політичних наук [12, с. 2] тощо. Ефективним, на нашу думку, є один із можливих варіантів інтеграції STEM-галузей, необхідної для виконання проекту за темою «Критичне мислення як одне з ключових умінь у XXI столітті».

Розширити запропонований варіант інтеграції можна відомостями із науково-фантастичної літератури, наприклад, творами С. Лема, Г. Гаррісона, оформленням результатів у вигляді лепбуку (lap book) або карти знань (mind map), що рекомендовані методиками компетентнісного навчання Нової української школи. Творчо-мистецька складова (Art) трансформує STEM в один із його різновидів – STEAM.

Важливою умовою STEM-проектного навчання Капраро Р. та Слоу С. називають «взаємозв'язок мети, оцінки та навчання студентів» [11, с. 2]. Це означає, що мета має відповідати очікуванням студентів, а рівень її досягнення у процесі навчання обов'язково оцінюється.

Застосування методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів має відповідати таким основним вимогам:

- актуальність і дослідницький характер теми проекту;
- чітко визначені в навчальній програмі місце та час його виконання;
- відповідність проблеми дослідження напряму підготовки студентів;
- закладені у меті та результатах навчання можливості вивчення об'єкта, процесу чи явища на основі STEM-проекту;
- забезпечення взаємозв'язку теоретичних знань із практикою.

Таблиця 1

**Макет інтеграції дисциплін у STEM-проекті на тему
«Критичне мислення як одне з ключових умінь у XXI столітті»**

STEM-галузь	Її змістові елементи	Предмет вивчення / призначення STEM
	Загальна педагогіка	зміст понять «уміння», «критичне мислення»; розумове виховання, методики формування та розвитку критичного мислення в учнів
	Педагогіка конективізму	знання людини як штучна нейронна мережа
	Загальна психологія	зміст понять «уміння», «мислення»; ознаки, форми, типи, індивідуальні особливості мислення
	Біологія	будова кори головного мозку; зони, що відповідають за мислення людини
	Когнітивна нейробиологія	вивчення нейронної основи мислительних процесів
	Хімія	хімічна структура нейронів
	Валеологія	вплив режиму дня, чергування праці та відпочинку на активність мислення
	Відеотехнології	відео про будову кори головного мозку; відеофрагмент «Структура уроку критичного мислення» (автор І. Большакова) он-лайн курсу для вчителів початкової школи
	Microsoft Power Point	створення презентації проекту
	Geo Gebra	зображення графіка активності мислительних процесів у різний віковий період людини
	Робототехніка	зіставлення властивостей людського мислення та штучного інтелекту (ШІ)
	Lego Mindstorms EV3	конструювання моделі ШІ – робота
Математика	Комп'ютерна дискретна математика	математичні розрахунки для програмування робота

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Застосування методу STEM-проектів у процесі формування дослідницьких умінь студентів спеціальності «Початкова освіта» має інноваційний характер та створює можливості для організації й проведення досліджень із використанням сучасних дидактичних технологій, інноваційних інструментів та наукових методів, а відтак – професійної підготовки компетентного майбутнього вчителя-дослідника цифрового покоління, що важливо в контексті Нової української школи.

Перспективи подальших розвідок полягають у вивченні дидактичного потенціалу STEM у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Балашова С. П. Формування дослідницьких умінь у студентів педагогічного коледжу в процесі вивчення природознавчих дисциплін : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 274 с.
- [2] Василяшко І., Білик Т. Упровадження STEM-навчання: відповідь на виклик часу. Управління освітою. 2017. № 2. С. 26 – 32.
- [3] Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.
- [4] Енциклопедія освіти. За ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- [5] Ігнатенко Н. В. Компетентнісний підхід у підготовці вчителя школи першого ступеня. Школа першого ступеня : збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Тернопіль : Видавництво Астон, 2006. Вип. 17 – 18. С. 17 – 25.
- [6] Марусинець М. М. Система формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Івано-Франківськ, 2012. 454 с.
- [7] Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1143. URL: <http://www.mim.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/HPK.pdf>
- [8] Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
- [9] Степанюк К. І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі проектної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Бердянськ, 2013. 20 с.
- [10] Capraro M. M., & Jones M. Interdisciplinary STEM Project-Based Learning. In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.). STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach. Rotterdam: Sense Publishers, 2013. P. 51 – 58. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changin+views+on+assessment+for+STEM+project-based+learning&btnG=. Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_12

- [11] Capraro R. M., & Slough W. S. Why PBL? Why STEM? Why Now? An Introduction to STEM Project-Based Learning: An Integrated Science, Technology, Engineering, and Mathematics Approach. In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.). *STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Rotterdam : Sense Publishers, 2013. P. 1 – 7. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changing+views+on+assessment+for+STEM+project-based+learning&btnG=. Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_12
- [12] Chen X., Weko. T. Stats in brief. Students who study science, technology, engineering, and mathematics (STEM) in postsecondary education. National center education statistics. 2009. 25 p. URL: <https://nces.ed.gov/pubs2009/2009161.pdf>.
- [13] Sahin A. *STEM Project-Based Learning: Specialized Form of Inquiry-Based Learning* In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.), *STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Rotterdam : Sense Publishers, 2013. P. 59 – 64. Rotterdam : Sense Publishers. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changing+views+on+assessment+for+STEM+projectbased+learning &btn G=. Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_12
- [14] Samsudin M. A., Zain A. N. M., Jamali S. M., and Ebrahim N. A. Physics achievement in STEM project based learning (PjBl): A gender study. *Asia Pacific Journal of Educators and Education*. 2017. Vol. 32, p. 21–28. URL: [http://apjee.usm.my/APJEE_32_2017/APJEE%2032_Art%20\(21-28\).pdf](http://apjee.usm.my/APJEE_32_2017/APJEE%2032_Art%20(21-28).pdf). Doi: <https://doi.org/10.21315/apjee2017.32.2>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Balashova, S. P. (2000). *Formuvannia doslidnytsykh umin u studentiv pedahohichnoho koledzhu v protsesi vvychnennia pryrodoznavchykh dystyplin (Formation of research skills among students of the pedagogical college in the process of learning disciplines of natural sciences) : Candidate's thesis: 13.00.04*. Kyiv, Ukraine (in Ukrainian).
- [2] Vasylyashko, I., Bilyk, T. (2017). *Uprovadzhennia STEM-navchannia: vidpovid na vyklyk chasu (Introduction of STEM-education: the answer to a call of time)*. Education management, 2, 26 – 32. (in Ukrainian).
- [3] Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language)*. Kyiv, Irpin, Ukraine : VTF «Perun» (in Ukrainian).
- [4] Kremen, V. G. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity (Encyclopedia of education)*. Kyiv, Ukraine : Yurinkom Inter (in Ukrainian).
- [5] Ihnatenko, N. V. (2006). *Kompetentnisnyi pidkhid u pidgotovtsi vchytelya shkoly pershoho stupenia (Competency approach in preparation of the teacher of the school of the first degree): a collection of scientific works of Gregorii Skovoroda Pereyaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University*. Ternopil, Ukraine : Vydavnytstvo Aston, 17 – 18, 17 – 25 (in Ukrainian).
- [6] Marusynets, M. M. (2012). *Systema formuvannia profesiinoi refleksii maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv (System of formation of professional reflection of future teachers of primary school) : Doctor's thesis: 13.00.04*. Ivano-Frankivsk, Ukraine (in Ukrainian).
- [7] *Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii (On Approval of the National Qualifications Framework): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 lystopada 2011 r. № 1143*. Retrieved from <http://www.mim.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/HPK.pdf> (in Ukrainian).
- [8] Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity (Didactics of primary education) : pidruchnyk*. Kyiv, Ukraine : Hramota (in Ukrainian).
- [9] Stepaniuk, K. I. (2013). *Formuvannia doslidnytsykh umin maibutnykh uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi proektnoi diialnosti (Formation of research skills of future teachers of primary school in the process of project activity) : Extended abstract of candidate's thesis : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoї osvity»*. Berdiansk, Ukraine (in Ukrainian).
- [10] Capraro, M. M., & Jones, M. (2013). *Interdisciplinary STEM Project-Based Learning*. In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.). *STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Rotterdam, the Netherlands: Sense Publishers (pp. 51 – 58). Retrieved from https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changing+views+on+assessment+for +STEM+project-based+learning&btnG= Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_6 (in English).
- [11] Capraro, R. M., & Slough W. S. (2013). *Why PBL? Why STEM? Why Now? An Introduction to STEM Project-Based Learning: An Integrated Science, Technology, Engineering, and Mathematics Approach*. In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.). *STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Rotterdam, the Netherlands: Sense Publishers (pp. 1 – 5). Retrieved from https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changing +views+on+assessment+for+STEM+project-based+learning&btnG= Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_1 (in English).
- [12] Chen, X., & Weko, T. (2009). *Stats in brief. Students who study science, technology, engineering, and mathematics (STEM) in postsecondary education*. National center education statistics, USA. Retrieved from <https://nces.ed.gov/pubs2009/2009161.pdf>. (in English).
- [13] Sahin, A. (2013). *STEM Project-Based Learning: Specialized Form of Inquiry-Based Learning* In R. M. Capraro, M. M. Capraro, & J. R. Morgan (Eds.). *STEM Project-Based Learning : an integrated science, technology, engineering, and mathematics (STEM) approach*. Rotterdam, the Netherlands: Sense Publishers (pp. 59 – 64). Retrieved from https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Changing+views+on+assessment+for+STEM+project-based+learning &btnG= Doi: 10.1007/978-94-6209-143-6_7 (in English).
- [14] Samsudin, M. A., Zain A., N. M., Jamali, S. M., & Ebrahim, N. A. (2017). *Physics achievement in STEM project based learning (PjBl): A gender study*. *Asia Pacific Journal of Educators and Education*, 32, 21–28. Retrieved from [http://apjee.usm.my/APJEE_32_2017/APJEE%2032_Art%20\(21-28\).pdf](http://apjee.usm.my/APJEE_32_2017/APJEE%2032_Art%20(21-28).pdf). Doi: <https://doi.org/10.21315/apjee2017.32.2> (in English).

Юлія Ненько,

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов,
Черкаський інститут пожежної
безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ
(м.Черкаси, Україна)

Yuliia Nenko,

Doctor of Pedagogi, Associate Professor, Head
of the Department of Foreign Languages, Cherkasy
Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
of the National University of Civil Defense of Ukraine
(Cherkasy, Ukraine)
julia18016@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-7868-0155

УДК 378.015.31.041:37.011.3-052

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Метою дослідження є представлення результатів теоретичного аналізу ефективних шляхів професійного саморозвитку та самовдосконалення вчителів англійської мови відповідно до нових освітніх стандартів. Ключовими методами дослідження є теоретичні методи аналізу, синтезу та узагальнення педагогічної та психологічної літератури.

У статті порушено проблему професійного розвитку учителя англійської мови. Розкрито трактування поняття «безперервний професійний розвиток», його характеристики. Автор доходить висновку, що процес професійного становлення та розвитку вчителів має набути ознак безперервності, наступності на різних його етапах, створювати передумови для задоволення як освітніх потреб особистості вчителя, так і соціального замовлення на якісну підготовку компетентного фахівця та сприяти побудові індивідуальної траєкторії професійного та особистісного самовдосконалення педагога. Проаналізовано теоретичні основи наявних провідних сучасних підходів до організації професійного саморозвитку педагогічних працівників, у тому числі вчителів англійської мови. Це розробка інноваційних моделей і програм підвищення кваліфікації, що відповідають цілісним вимогам до системи підвищення кваліфікації всіх рівнів педагогічних працівників, використання ціннісного потенціалу сучасних освітніх технологій, що обґрунтовує вибір нових підходів і методів іншомовної освіти, проведення науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, вебінарів), залучення вчителів і молодих дослідників до публікації результатів власної дослідницької роботи тощо.

Ключові слова: учитель, педагогічний працівник, саморозвиток, розвиток.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHER: SOME PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The aim of the study is to present the results of the theoretical analysis of effective ways of professional self-development and self-improvement of English language teachers in accordance with new educational standards.

The key methods of research are theoretical methods of analysis, synthesis and generalization of pedagogical and psychological literature. The article addresses the problem of professional development of the English teacher. The interpretation of the concept of «continuous professional development», its characteristics are revealed.

The theoretical bases of existing leading modern approaches to the organization of professional self-development of pedagogical workers, including English language teachers, have been analyzed. One of the priority directions of the reform of the national education system is the renewal of the teacher's corps, constant professional development of teachers, expansion of professional competencies and improvement of their qualification through formal, informal and informal additional education for professional and personal self-development of pedagogical workers.

The author's consideration of the concept of «continuous professional development of the teacher» leads to the conclusion that the process of professional formation and development of teachers should acquire signs of continuity, continuity at its various stages, create the preconditions for satisfying both the educational needs of the teacher's personality and social order for the qualitative training of the competent specialist and contribute to the construction of an individual trajectory of professional and personal self-improvement of the teacher.

Keywords: teacher, pedagogical worker, self-development, development.

ВСТУП

Постановка проблеми. Проблема сучасного шкільного навчання полягає в тому, що вчителі через постійне та механічне повторення повсякденної педагогічної діяльності відходять від сучасних завдань навчання іноземної мови. Більше того, зміни та реформи, що відбуваються в системі освіти, в тому числі й нові стандарти освіти, спонукають вчителів до прийняття та осмислення освітніх програм, написання доповідей, надання аналітичних даних посадовим особам тощо замість необхідності професійного саморозвитку.

Крім того, слід вказати на фінансові труднощі, оскільки додаткове навчання, професійна перепідготовка або спеціальні курси підвищення кваліфікації здійснюються за рахунок учителів. Окрім формальних проблем системи професійної освіти, існує ціла низка обмежень у сфері професійної соціалізації та професійного саморозвитку, пов'язаних з відсутністю необхідної інформації та офіційної підтримки, самоорганізації та навичок управління часом, поганий фізичний стан і навіть проблеми зі здоров'ям.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є представлення результатів теоретичного аналізу ефективних шляхів професійного саморозвитку та самовдосконалення вчителів англійської мови відповідно до нових освітніх стандартів за умов інтеграції національної системи освіти у світовий освітній простір.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключовим методом дослідження є аналіз національних освітніх стандартів, професійних освітніх програм та наукових ресурсів. Теоретичні методи аналізу, синтезу та узагальнення педагогічної та психологічної літератури використано з метою з'ясування ступеня розвитку досліджуваного наукового питання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі власного досвіду можна стверджувати, що сучасний учитель англійської мови має безмежні можливості зробити свій професійний освітній шлях розвитку та саморозвитку ефективним, а освітнє середовище протягом усього життя корисним.

Проблема професійного самовдосконалення та саморозвитку досить ґрунтовно представлена в наукових розвідках учених, зокрема В. Андрущенко, Б. Гершунського, І. Зязюна, В. Кременя та ін. (філософський аспект); К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, А. Бодалева, Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе та ін. (психологічний аспект).

Водночас попри значну кількість наукових праць, присвячених особистісному та професійному розвитку та саморозвитку вчителя та неперервному професійному розвитку педагогічних працівників, окремі аспекти проблеми залишаються все ще недостатньо дослідженими.

Безперервний професійний розвиток, на думку сучасних дослідників, є комплексом системних освітніх заходів, результатом яких є вдосконалення професійних компетенцій та оволодіння загальними компетенціями, необхідними на певному етапі професійного розвитку.

Зарубіжне трактування цього поняття виходить з концепції Life Long Learning (з англ. «навчання протягом усього життя»). Безперервний професійний розвиток – означає йти в ногу з сучасними трендами і кращими освітніми практиками. Це основа для продовження професійного вдосконалення особистості педагога і невід'ємна складова розвитку професії в цілому [9].

Значущим, на нашу думку, є твердження О. Новікова щодо заміни формули «освіта на все життя» на формулу «освіта через усе життя» [2].

За визначенням Міжнародної комісії з питань освіти для XXI століття при ЮНЕСКО, безперервна освіта має перетворитися в процес безперервного розвитку людської особистості, знань, навичок. Опора на девіз ЮНЕСКО «Освіта для всіх і через все життя» визначила напрямком низки теоретико-методологічних досліджень у вітчизняній та зарубіжній теорії і практиці й отримала подальший розвиток в рамках глобального проекту «Освіта через усе життя: безперервна освіта в інтересах сталого розвитку». При цьому сталий розвиток дефініювано як «керований збалансований розвиток суспільства, що не руйнує своєї природної основи і забезпечує безперервний прогрес людської цивілізації, це соціально бажаний, економічно життєздатний і екологічно сталий розвиток суспільства» [3]. У межах зазначеного масштабного міжнародного проекту розглянуто завдання професійного розвитку педагога, в тому числі і вчителя іноземної мови [4].

Деякі вчені припускають, що поняття безперервного професійного розвитку вчителів (англ. continuous professional development) використовується замість поняття «in-service training» та «on the job training», оскільки суб'єктом професійного розвитку є сама особа, що розвивається. Зазначене дозволило змінити концепцію системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників, основним завданням якої стає створення умов для саморозвитку.

За твердженням О. Михайлова, саморозвиток є особистісним ресурсом успішності вчителя, вихователя, керівника, освітньої організації [5]. А отже, однією з можливостей, яка повинна бути створена з метою безперервного професійного розвитку вчителя, є надання широкого спектру освітніх ресурсів, що дозволяють сформувати індивідуальну програму професійного зростання, освіти, незалежно від досвіду професійної діяльності.

Одним із пріоритетних напрямків реформування національної системи освіти є поновлення вчительського корпусу, постійний професійний розвиток учителів, розширення професійних компетентностей і підвищення їхньої кваліфікації через формальну, неформальну та інформальну додаткову освіту для професійного та особистісного саморозвитку педагогічних працівників.

І. Чечель розуміє професійний розвиток як сукупність формальної та неформальної освіти протягом усієї трудової діяльності; при цьому формальна освіта є ієрархічно та хронологічно структурованою освітньою системою, що реалізовує освітній процес в офіційних освітніх організаціях, а неформальна освіта, як і інформальна, – це будь-яке організоване поза межами закладів освіти навчання, в процесі якого здобуваються знання, набуваються нові цінності, формуються навички в результаті взаємодії людини з колегами і суспільством в цілому, а також засобами масової інформації [8].

Таким чином, розгляд поняття «неперервний професійний розвиток педагога» призводить до висновку про те, що процес професійного становлення та розвитку вчителів має набути ознак безперервності, наступності на різних його етапах, створювати передумови для задоволення як освітніх потреб особистості вчителя, так і соціального замовлення на якісну підготовку компетентного фахівця та сприяти побудові індивідуальної траєкторії професійного та особистісного самовдосконалення педагога.

Професійний розвиток учителя/викладача англійської мови ґрунтується на аксіології іншомовної освіти, зміст якої об'єднує всі види діяльності: навчальну, методичну, науково-дослідну, організаційну та міжнародну і становить низку основоположних тенденцій професійного вдосконалення вчителя іноземної мови.

Цивільно-правова позиція педагога в процесі формування міжкультурної компетенції учнів сприяє духовно-моральному вихованню учнів. Вона заснована на сприйнятті іноземної мови та культури як природної частини життя сучасної людини і є важливим компонентом його професійної діяльності. При цьому іншомовна освіта в новому соціокультурному і політичному контексті постає одним із ключових чинників, що формують почуття громадянина і патріота своєї Батьківщини.

Учитель іноземної мови повинен відбирати або розробляти такий навчально-методичний матеріал, який розвиває здатність і готовність учнів рівноправно взаємодіяти з представниками інших лінгвоетнокультур, примножуючи свій національний потенціал в умовах інтернаціоналізації та глобалізації.

Ідея Я. А. Коменського про те, що «все, що знаходиться у взаємному зв'язку, повинно викладатися в такому ж зв'язку», реалізується в процесі розробки інноваційних моделей і програм підвищення кваліфікації, які об'єднують, перш за все, наукову, методичну та навчальну діяльність вчителя.

Розробка інноваційних моделей і програм підвищення кваліфікації, що відповідають цілісним вимогам до системи підвищення кваліфікації всіх рівнів педагогічних працівників, у тому числі вчителів англійської мови, представлена такими заходами:

- реалізація вимог чинного законодавства в сфері освіти під час навчання іноземних мов у різних типах освітніх закладів;
- інтерактивні освітні технології у викладанні іноземних мов;
- підготовка вчителя іноземної мови до роботи з електронними освітніми ресурсами;
- навчання іноземним мовам дітей дошкільного віку як одна з умов успішного розвитку сучасного дошкільника тощо.

Ціннісний потенціал сучасних освітніх технологій, що обґрунтовує вибір нових підходів і методів іншомовної освіти, включає наступні аспекти:

- реалізація освітніх програм із застосуванням електронного навчання, з використанням відео-лекцій та інших ресурсів;
- використання очно-заочної форми навчання із застосуванням бально-рейтингової і накопичувальної систем проходження курсів підвищення кваліфікації, а також дистанційних освітніх технологій;
- упровадження технології змішаного навчання (blended learning) в систему іншомовної освіти і в систему підвищення кваліфікації в тому числі;
- використання мережевої форми реалізації освітніх програм.

Проведення науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, вебінарів), у тому числі й міжнародних, сприяє апробації, популяризації та обміну дидактико-методичними розробками вчителів-учасників заходів, що розкривають аксіологічні аспекти змісту іншомовної освіти. Залучення вчителів і молодих дослідників до публікації результатів власної дослідницької роботи стає певним фактором їхнього професійного самовдосконалення, ціннісного самовизначення вчителя іноземної мови, створення умов для мотивації до самоосвіти, ефективної професійної діяльності, формування, розвитку і забезпечення діяльності професійних співтовариств учителів / викладачів іноземних мов із метою інформування та здійснення науково-методичної підтримки фахівців іншомовної освіти.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовані підходи та, відповідно, концепції організації професійного розвитку учителів англійської мови, на нашу думку, є спробою відповісти на виклики сучасності в потребі педагога-професіонала як головної рушійної сили в суспільстві. Також убачаємо позитив в оптимальному поєднанні всіх зазначених підходів, які значною мірою доповнюють один одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Вознюк О. В. Інтегративний підхід до професійного розвитку особистості педагога в умовах цивілізаційних змін. Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. 2010. Вип. 12 (22). С. 17–20. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/8418/1/>.

- [2] Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2009. № 2. Серія «Педагогічні науки». URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Vnads/2009_2/09goipro.pdf.
- [3] Данилова Г. С. Педагогічний професіоналізм у контексті акмеології. Педагогічна освіта : теорія і практика: зб. наук. праць. К.: КМПУ ім. Б. Грінченка, 2006. №5. С. 74–80.
- [4] Корнеева Л. Н. Психологический аспект влияния профессиональной деятельности на личности. М.: Просвещение, 1991. 218 с.
- [5] Лабудько С. П. Компетентнісний підхід до вибору педагогічних технологій у системі професійної освіти. Професійна освіта: методологія, практика, інновації : матеріали регіон. наук.-практ. конф. Суми : РВВ СОІППО, 2007. С. 90–94.
- [6] Михайлов А. В. Школа как самообучающаяся организация. Непрерывное образование: XXI век. Выпуск 1, 2013, DOI: 10.15393/j5.art.2013.1947
- [7] Ніколенко Л. Модернізація післядипломної педагогічної освіти в контексті особистісно орієнтованого підходу. Післядипломна освіта в Україні. 2007. №2. С. 38–41.
- [8] Огієнко О.І. Акмеологічний підхід у контексті освіти дорослих. Філософські, психологічні, аксіологічні контексти педагогічної майстерності. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/6043/1.pdf>.
- [9] Протасова Н. Андрагогічна ідея і післядипломна освіта: постановка проблеми. Шлях освіти. 1998. №3. С. 13–15.
- [10] Cox J. 15 Professional Development Skills for Modern Teachers. URL: <http://www.teachhub.com/15-professional-development-skills-modern-teachers>
- [11] Creating Effective Teaching and Learning Environments: First Results from TALIS. URL: <http://www.oecd.org/edu/talis/firstresults>
- [12] Professional development. The Glossary of Education Reform. URL: <https://www.edglossary.org/professional-development>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Voznyuk O. V. Intehratyvnyy pidkhd do profesijnoho rozvytku osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiynyh zmin (Integrative approach to the professional development of the personality of the teacher in the conditions of civilizational changes.). Naukovy chasopys NPU imeni M. Drahomanova. 2010. Vol. 12 (22). pp. 17–20. (in Ukrainian)
- [2] Hulay O. I. Kompetentnisnyy pidkhd yak osnova novoyi paradyhmy osvity (Competency approach as the basis of a new education paradigm.). Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. 2009. № 2. Seriya «Pedahohichni nauky». URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e/ (in Ukrainian)
- [3] Danylova H. S. Pedahohichnyy profesionalizm u konteksti akmeolohiyi (Pedagogical professionalism in the context of acmeology). Pedahohichna osvita : teoriya i praktyka: zb. nauk. prats. K.: KMPU im. B. Hrinchenka, 2006. № 5. pp. 74–80. (in Ukrainian)
- [4] Korneyeva L. N. Psikhologicheskyy aspekt vliyaniya professional'noy deyatel'nosti na lichnosti (The psychological aspect of the influence of professional activity on the individual). M.: Prosveshcheniye, 1991. 218 p. (in Ukrainian)
- [5] Labudko S. P. Kompetentnisnyy pidkhd do vyboru pedahohichnykh tekhnolohiy u systemi profesijnoyi osvity (Competency approach to the choice of pedagogical technologies in the system of vocational education). Profesiyna osvita: metodolohiya, praktyka, innovatsiyi : materialy rehion. nauk.-prakt. konf. Sumy : RVV SOIPPO, 2007. pp. 90–94. (in Ukrainian)
- [6] Mikhaylov A. V. Shkola kak samoobuchayushchayasya organizatsiya (School as a self-learning organization). Nepreryvnoye obrazovaniye: XXI vek. Vol. 1, 2013, DOI: 10.15393/j5.art.2013.1947 (in Russian)
- [7] Nikolenko L. Modernizatsiya pisyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity v konteksti osobystisno oriyentovanoho pidkhdou (Modernization of postgraduate pedagogical education in the context of a personally oriented approach). Pisyadyplomna osvita v Ukrayini. 2007. №2. pp. 38–41. (in Ukrainian)
- [8] Ohiyenko O. I. Akmeolohichnyy pidkhd u konteksti osvity doroslykh (Acmeological approach in the context of adult education). Filosofski, psykhologichni, aksiolohichni konteksty pedahohichnoyi maysternosti. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/6043/1.pdf>. (in Ukrainian)
- [9] Protasova N. Andrahohichna ideya i pisyadyplomna osvita: postanovka problem (Andragogic idea and postgraduate education: problem statement). Shlyakh osvity. 1998. №3. pp. 13–15. (in Ukrainian)
- [10] Cox J. 15 Professional Development Skills for Modern Teachers. URL: <http://www.teachhub.com/15-professional-development-skills-modern-teachers> (in English)
- [11] Creating Effective Teaching and Learning Environments: First Results from TALIS. URL: <http://www.oecd.org/edu/talis/firstresults> (in English)
- [12] Professional development. The Glossary of Education Reform. URL: <https://www.edglossary.org/professional-development> (in English)

Марина Нестеренко,

старший викладач кафедри початкової освіти
Бердянського державного педагогічного університету
(м. Бердянськ, Україна)

Marina Nesterenko,

Senior Lecturer,
Elementary Education Department,
Berdiansk State Pedagogical University
(Berdiansk, Ukraine)
nesterenko_marina1988@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-3005-5910

УДК 378.09.011.3-051:373.3.091.32-047.58

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МОДЕЛЮВАННЯ УРОКУ В КОНТЕКСТІ ВАРІАТИВНОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено та теоретично обґрунтовані педагогічні умови, які забезпечують ефективність професійної підготовки майбутніх учителів до моделювання уроків в умовах варіативності початкової освіти. Такими в дослідженні виокремлені: організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, орієнтація викладача на впровадження технології контекстного навчання, активізація рефлексивної позиції майбутніх учителів початкової школи.

Розкрито сутність організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу в ЗВО, що забезпечує перетворення студентів з пасивних споживачів знань на активних їх здобувачів, дослідників, співучасників. Це є особливо цінним для їх підготовки до реалізації Концепції Нової української школи, де пріоритетною визначено педагогіку партнерства.

У роботі проаналізовано ефективність орієнтації викладача на впровадження технології контекстного навчання в формуванні досвіду професійних дій моделювання уроку майбутніх учителів початкової школи, використання активних методів навчання, заснованих на принципах проблемності, а саме лекцій контекстного типу (лекція-діалог контекстного типу, лекція-прес-конференція контекстного типу тощо), інтерактивних методів навчання.

Також розглянуто умову активізації рефлексивної позиції студентів, що забезпечує оволодіння ними навичками конструктивного аналізу якості реалізації власних педагогічних задумів і спрямовує на постійне самовдосконалення.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи, педагогічні умови, мотивація, контекстне навчання, рефлексія.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR MODELING THE LESSON IN THE CONTEXT OF VARIATIVITY OF THE PRIMARY EDUCATION

Abstract. The pedagogical conditions that ensure the effectiveness of the professional training of future teachers for modeling lessons in the context of variability of the primary education are identified and theoretically substantiated in the article.

The relevance of the designated topic is determined by the need for new pedagogical personnel capable of operating effectively in the context of reforming the primary education system based on the Concept of the New Ukrainian School, using the resource of its variability when modeling lessons.

Thus, by the method of analysis and generalization of the data of psychological and pedagogical scientific literature on the problem, in our study, the following conditions for preparing future teachers for modeling a lesson in the context of the variability of primary education are highlighted: the organization of the subject-subjective interaction of participants in the educational process, the orientation of the teacher to the introduction of contextual learning technology, enhancing the reflexive position of future teachers of primary school.

The essence of the organization of the subject-subjective interaction of the participants of the educational process in the higher educational establishments is revealed, which ensures the transformation of students from passive knowledge consumers into their active seekers, researchers, accomplices. This is especially valuable for their preparation for the implementation of the New Ukrainian School Concept, where partnership pedagogy is defined as a priority.

The paper analyzes the effectiveness of the orientation of the teacher on the introduction of contextual learning technology in the formation of the experience of professional activities of modeling the lesson of future primary school teachers.

Also the condition for the activation of the students' reflexive position is considered, which ensures that they master the skills of a constructive analysis of the quality of the implementation of the own pedagogical plans and directs them to continuous self-improvement.

The combination of the named conditions for the organization of the educational process in a higher educational establishment allows overcoming the inertia of thinking of future primary school teachers, contributes to their ability to simulate lessons (classes) in the context of the variability of primary education, motivates them to productive pedagogical activities, promotes the development of skills for continuous self-development.

Keywords: vocational training of future primary school teachers, pedagogical conditions, motivation, contextual learning, reflection.

ВСТУП

Постановка проблеми. Модернізація освіти спрямована на підготовку особистості молодшого школяра до успішної самореалізації в суспільстві. Особлива увага надається розвитку ключових і предметних компетентностей, необхідних життєвих і соціальних навичок. Щоб відповідати викликам часу, початкова школа має швидко реагувати на інноваційні зміни, де пріоритетним є впровадження ідей педагогіки партнерства, суть якої полягає подоланні інертності мислення педагога, його вміннях організувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Концепція Нової української школи відображає нові вимоги до вчителя, здатного плекати українську ідентичність; готувати авторські навчальні програми; створювати навчально-предметне середовище, засноване на цінностях дитинства; налагоджувати постійний діалог з батьківською спільнотою, громадськістю тощо. Традиційна система підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти недостатньо спрямована на забезпечення таких змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів до моделювання уроків в умовах варіативності початкової освіти у вітчизняній науковій літературі подається різноаспектно: характеристика загальнодидактичного складника змісту освітнього процесу (В. Бондар, О. Савченко, П. Гусак, О. Бігич, Н. Воскресенська, О. Коханко, Н. Максименко І. Колеснікова, І. Шапошнікова та ін.); висвітлення методичних і технологічних засад моделювання уроку (Н. Бібік, О. Біда, М. Богданович, М. Вашуленко, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Комар, Л. Кочина, О. Онопрієнко, Л. Петухова, О. Савченко, С. Скворцова та ін.).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – розкрити педагогічні умови організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, які спрямовуються на реалізацію Концепції Нової української школи, а саме підготовку майбутнього вчителя до моделювання сучасного уроку в початковій школі.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної наукової літератури з проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виокремимо педагогічні умови організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, які спрямовуються на реалізацію Концепцію Нової української школи, зокрема підготовку майбутнього вчителя до моделювання сучасного уроку в початковій школі, тобто формування їх моделювальної компетентності:

- 1) Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу.
- 2) Орієнтація викладача на впровадження технології контекстного навчання.
- 3) Активізація рефлексивної позиції майбутніх учителів початкової школи.

Схарактеризуємо суть кожної з означених педагогічних умов.

Проблема суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі набула актуальності на хвилі розвитку гуманістичної концепції та знайшла своє відображення в наукових працях І. Андрощук, Л. Велитченка, І. Глазкової, В. Гриньової, В. Кручек, О. Легун, О. Ліннік, О. Пінської, О. Савченко та ін.

Сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії, на думку О. Ліннік, полягає в рівноправному взаємобміні між суб'єктами освітнього процесу, що відбувається в спільній навчальній діяльності та опосередковується особистісними стосунками. Це найвищий рівень педагогічної взаємодії, який характеризується співробітництвом та співпрацею в закладах вищої освіти. Сучасне студентоцентроване середовище якраз потребує суб'єкт-суб'єктного типу взаємодії, яка ґрунтується на принципах діалогічного спілкування. Ядром навчального діалогу є рівноправність позицій: повага викладача до думок і вчинків студента, вміння бачити в ньому активного учасника освітнього процесу та реалізовувати цю роль. За таких умов можлива продуктивна пізнавальна діяльність: пошук, постановка та розв'язання творчих завдань, спільне дослідження, результатом чого є особистісно цінні знання та способи дій [5, с 203].

Серед чинників, які впливають на забезпечення суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, І. Андрощук виокремлює: організаційно-педагогічні (загальна спрямованість освітнього процесу на творчу співпрацю); особистісні (культура, організаторські здібності та якості викладачів); професійні (цінності педагогів, рівень їхньої педагогічної майстерності та компетентності); соціально-економічні (заробітна плата, умови діяльності) тощо [1, с 47].

Важливим психологічним чинником суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії в закладі вищої освіти, як зазначає О. Пінська, є загальні відносини між учасниками освітнього процесу, які ніколи не бувають нейтральними: вони або сприяють її організації, або заважають, залежно від того, є вони відносинами співпраці та співтворчості чи домінування й авторитаризму. Тому організація студентоцентрованого освітнього середовища передбачає залучення студентів до обговорення та спільного виконання дій, прийняття рішень; урахування специфіки академічної групи, її установок, прагнень, інтересів, ціннісних орієнтацій [6].

Отже, суб'єкт-суб'єктна взаємодія всіх учасників освітнього процесу створює умови для організації студентоцентрованого середовища, де кожен сприймається як повноцінна особистість, що забезпечує взаємозбагачення, саморозвиток, здатність до інноваційної діяльності як викладача, так і майбутнього фахівця.

Другою педагогічною умовою є орієнтація викладача на впровадження технології контекстного навчання, яка позитивно впливає на формування моделювальної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Особливості технології контекстного навчання висвітлюються в наукових доробках А. Вербицького, Н. Дем'яненко, В. Желанової, В. Іщук, Л. Коваль, І. Марчук, Т. Ніконенко та ін. Смыслоутворювальним поняттям зазначеної технології є контекст, який Л. Коваль пояснює як систему внутрішніх і зовнішніх умов та чинників поведінки й діяльності людини, що впливають на сприйняття, розуміння й перетворення суб'єктом конкретної ситуації. Сутність технології контекстного навчання, як переконує науковець, полягає в створенні професійного контексту майбутньої діяльності шляхом моделювання цілісних фрагментів [4].

На думку Н. Дем'яненко, упровадження в процес підготовки фахівців педагогічного профілю професійного контексту передбачає організацію діяльності студентів через розв'язання ними системи практико-орієнтованих завдань [2, с. 13].

Особливу цінність технології контекстного навчання В. Желанова вбачає під час організації на практичних заняттях ділових ігор, де студенти здійснюють аналіз педагогічних ситуацій та розв'язують квазіпрофесійні завдання, і виробничій практиці, що забезпечує перехід від контекстного навчання до реалій професії вчителя початкової школи [3].

Сучасна педагогічна діяльність з моделювання уроку в умовах варіативності початкової освіти вимагає компетентного та нестандартного розв'язання низки завдань, що є неможливим лише за наявності знань і вмінь створювати типовий урок за універсальним алгоритмом. Це є сферою прояву творчих можливостей учителя та гнучкості його професійного педагогічного мислення.

Експрес-аналіз феномену педагогічного мислення (О. Акімова, В. Бондар, Л. Джелілова, Т. Дяк, А. Зубрик, К. Костюченко, Н. Малій, О. Митник, Г. Нагорна, С. Карпенчук, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська, Л. Ткаченко та ін.) засвідчує, що він відображає рівень розвитку розумових, пізнавальних, творчих і пошуково-дослідницьких здібностей майбутнього вчителя початкової школи, його операційно-технологічних умінь, які полягають у знаходженні шляхів розв'язання будь-якої проблемної ситуації.

Конкретизуючи, вважаємо, що педагогічне мислення вчителя початкової школи характеризується оперативністю (швидке прийняття оптимальних методичних рішень із арсеналу знайомих або їх пошук), гнучкості (відходження від звичних стереотипів професійної діяльності), креативності (творче експериментування, новаторство), прогностичності (урахування можливостей моделювання сучасного уроку та передбачуваних результатів).

На формування педагогічного мислення майбутніх учителів початкової школи позитивний вплив мають лекції контекстного типу, створення педагогічних ситуацій, які розв'язуються студентами за допомогою квазіпрофесійних завдань, тощо.

Аналіз наукових праць (Н. Дяченко, Н. Кузьміна, М. Кашапов, М. Левина, Л. Мільто, О. Пехота, О. Самойленко, А. Старєва та ін.) дозволяє узагальнити визначення педагогічної ситуації як:

- сукупність умов, засобів спілкування, мотивів і цілей суб'єктів педагогічної діяльності відповідно до предметного змісту;
- проектування образу й створення контексту майбутньої професійної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень (В. Безпалько, І. Лернер, М. Скаткін та ін.) переконливо доводить, що створення в освітньому процесі середовища контекстного типу (за допомогою педагогічних ситуацій) дозволяє ефективно впливати на формування моделювальної компетентності майбутніх педагогів. Педагогічні ситуації поділяються на репродуктивні, репродуктивно-творчі та проблемні.

Для нашого дослідження важливо спинитися на характеристиці проблемних ситуацій (А. Вербицький, Н. Гавриш, М. Кашапов, Л. Коваль, Л. Мільто Л. Петухова, С. Скворцова та ін.), оскільки застосування їх в освітньому процесі забезпечує розвиток педагогічного мислення майбутніх учителів початкової школи, що дозволяє співвідносити розумові й практичні дії педагога зі змістом, умовами реалізації; здійснювати рефлексивну діяльність. У проблемній ситуації студент не має готового зразка, алгоритму, правила її розв'язання, а відшукує їх самостійно.

У процесі експериментального навчання нами спеціально моделювались педагогічні ситуації, які розв'язувалися за допомогою системи квазіпрофесійних завдань, представлених трьома групами: дидактичні, методичні та технологічні.

Дидактичні квазіпрофесійні завдання пропонувалися студентам з метою усвідомлення педагогічного моделювання як особистісно значущого процесу для професійної діяльності та формування основ цілісного його бачення («Дидактика»).

Методичні квазіпрофесійні завдання впроваджувалися для формування в майбутніх педагогів умінь планувати, здійснювати вибір ресурсного забезпечення та конструювати моделі уроків в умовах варіативності початкової освіти.

Технологічні квазіпрофесійні завдання спрямовувалися на формування в студентів здатності проводити й аналізувати урок (систему уроків) на основі впровадження сучасних навчальних технологій в умовах варіативності; здійснювати контрольну-оцінювальну діяльність на уроці; готовності до саморозвитку та самовдосконалення.

Отже, орієнтація викладача на впровадження технології контекстного навчання, по-перше, забезпечує практико-орієнтований характер підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі аналізу педагогічних ситуацій та виконання квазіпрофесійних завдань; по-друге, суттєво впливає на розвиток їх педагогічного мислення, що дозволяє перетворювати обмежений досвід моделювання уроків в умовах варіативності початкової освіти в універсальну здатність до цієї діяльності.

Третя педагогічна умова – активізація рефлексивної позиції майбутніх учителів початкової школи.

Питання рефлексивної діяльності, знаходячись на перетині педагогічної та психологічної науки, привертало увагу багатьох дослідників у таких аспектах: рефлексивних умінь студентів педагогічних факультетів (С. Білоконний, О. Герасимова, А. Лозенко); формування професійної рефлексії (рефлексивної позиції) майбутніх учителів початкової школи (М. Марусинець); рефлексивної культури педагога (Г. Дегтяр, К. Павелків); рефлексивної компетентності (О. Кравців, О. Савченко, І. Ульяніч) тощо.

Підвищення інтересу до розвитку рефлексивних умінь майбутніх учителів початкової школи, як правило, пов'язують з активним впровадженням в освітній процес особистісно зорієнтованого підходу – умови формування індивідуальної стратегії професійного вдосконалення, що потребує готовності студентів до розв'язання творчих завдань.

Крім того, модернізація освітнього простору початкової школи вимагає від учителя постійного самовдосконалення, саморозвитку і самооцінки власних досягнень – становлення рефлексивної позиції. Вона, на думку М. Марусинець, є інтегральним особистісним утворенням, що визначається сукупністю здібностей, способів та стратегій, які забезпечують подолання професійних проблем за допомогою мисленевих операцій (усвідомлення, аналіз, переосмислення), і виступає механізмом пошуку шляхів особистісного зростання [7].

Рефлексивну позицію особистості з психологічної точки зору (О. Кравців, О. Савченко, І. Ульяніч) пояснюють як поєднання декількох компонентів: інформаційного (усвідомлення суб'єктом власної рефлексивної активності), інструментального (рефлексивні вміння), оцінно-мотиваційного (здібності суб'єкта до прогнозування подій власної життєдіяльності), поведінкового (когнітивно-стильові властивості рефлексивної діяльності) тощо. Ці елементи здійснюють мобілізацію операційних та поведінкових ресурсів особистості й забезпечують організацію відповідних дій і контроль за виявом рефлексивної позиції особистості [8].

Таким чином, активізація рефлексивної позиції майбутніх учителів початкової школи, яка забезпечує цілісне уявлення про зміст, способи та засоби своєї діяльності, робить людину суб'єктом власної активності, а отже, є стійкою внутрішньою системою установок особистості студента на здійснення професійної рефлексивної діяльності, яка проявляється в його здатності критично аналізувати допущені помилки під час моделювання сучасного уроку з їх наступною корекцією, визначати подальші перспективи педагогічного задуму тощо.

У нашому дослідженні реалізація педагогічних умов підготовки майбутніх учителів до моделювання уроків у контексті варіативності початкової освіти забезпечувалася за рахунок упровадження в освітній процес активних методів навчання, заснованих на принципах проблемності, а саме лекції контекстного типу (лекція-діалог контекстного типу, лекція-прес-конференція контекстного типу тощо).

Не менш важливим для формування моделювальної компетентності майбутніх учителів під час практичних і лабораторних занять було використання інтерактивних методів навчання, зокрема мозковий штурм (мозкова атака), дискусія, дебати, різні види тренінгів тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Обґрунтовані вище педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до моделювання уроків, ураховуючи пріоритетність варіативності початкової освіти (організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу; орієнтація викладача на впровадження технології контекстного навчання; активізація рефлексивної позиції майбутніх учителів початкової школи), дозволяють підвищити ефективність формування їх моделювальної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Андрощук І. В. Педагогічна взаємодія у професійній діяльності: навч. посіб. Хмельницький: ХНУ, 2017. 190 с.
- [2] Дем'яненко Н. М. Контекстно-професійна підготовка майбутнього викладача вищого навчального закладу. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія. Київ, 2014. С. 88–119
- [3] Желанова В. В. Контекстне навчання майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технологія: монографія. Луганськ, 2013. 482 с.
- [4] Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
- [5] Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співробітництва з молодшими школярами: монографія. Київ: Слово, 2014. 302 с.
- [6] Пінська О. Л., Шепеленко О. Л. Теоретичні засади організації педагогічної взаємодії в навчальному процесі вищих закладів освіти. Педагогіка вищої та середньої школи. 2014. Вип. 40. С. 308–313.
- [7] Марусинець М. М. Система формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Івано-Франківськ, 2012. 454 с.
- [8] Савченко О. В. Психологія рефлексивної компетентності особистості: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ, 2017. 38 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Androshuk I.V. Pedagoghichna vzajemodija u profesijnij dijalnosti (Pedagogical interaction in professional activity): navch. posib. Khmel'nyckyj: KhNU, 2017. 190 s. (in Ukrainian)
- [2] Dem'janenko N.M. Kontekstno-profesijna pidgotovka majbutnjogho vykladacha vyshhogho navchalnogho zakladu. Optymizacija cyklu socialjno-ghumanitarnykh dyscyplin u vyshhij osviti Ukrajinu v konteksti jevrintegraciji (Context-professional training of a future teacher of higher education. Optimization of the cycle of social and humanitarian disciplines in higher education of Ukraine in the context of European integration): monoghrafija. Kyjiv, 2014. S. 88–119. (in Ukrainian)
- [3] Zhelanova V.V. Kontekstne navchannja majbutnjogho vchytelja pochatkovykh klasiv: teorija i tekhnologhija (Contextual education for the future teacher of elementary school: theory and technology): monoghrafija. Lughans'k, 2013. 482 s. (in Ukrainian)
- [4] Kovalj L.V. Profesijna pidgotovka majbutnikh uchyteliv u konteksti rozvytku pochatkovoji osvity (Professional training of future teachers in the context of the development of primary education): monoghrafija. 2-ghe vyd., pererob. i dopov. Donec'k: LANDON-KhKhI, 2012. 343 s. (in Ukrainian)
- [5] Linnik O.O. Majbutnij uchytel' jak sub'jekt pedagoghichnoji vzajemodiji: pidgotovka do spivrobotnyctva z molodshymy shkoljaramy (Future teacher as a subject of pedagogical interaction: preparation for cooperation with junior schoolchildren): monoghrafija. Kyjiv: Slovo, 2014. 302 s. (in Ukrainian)
- [6] Pins'ka O.L., Shepelenko O.L. Teoretychni zasady orghanizaciji pedagoghichnoji vzajemodiji v navchalnomu procesi vyshhykh zakladiv osvity (Theoretical foundations of organization of pedagogical interaction in the educational process of higher educational institutions). Pedagoghika vyshhoji ta serednjoji shkoly. 2014. Vyp. 40. S. 308–313. (in Ukrainian)
- [7] Marusynec M.M. Systema formuvannja profesijnioji refleksiji majbutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv (The system of formation of professional reflection of future teachers of elementary school): dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Ivano-Frankivs'k, 2012. 454 s. (in Ukrainian)
- [8] Savchenko O.V. Psykholohija refleksyvnioji kompetentnosti osobystosti (Psychology of the reflective competence of the individual): avtoref. dys. ... d-ra psykol. nauk: 19.00.01. Kyjiv, 2017. 38 s. (in Ukrainian)

Наталія Пазюра,

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри авіаційної англійської мови,
Національний авіаційний університет,
(м.Київ, Україна)

Nataliya Paziura,

Doctor of Science in Pedagogy, associate professor,
head of Aviation English Department of
National Aviation University
(Kyiv, Ukraine)
npazyura@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1234-7610

УДК 811.1181-373.611

FORMING IMPORTANT COMPETENCES OF ENGLISH TEACHERS IN THE PROCESS OF THEIR PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article presents the results of the analysis of the peculiarities in English teacher training, ensuring highly professional activity of teachers. The purpose and tasks of the study are to characterize the features of the practical formation of important competences of future teachers of the English language in the process of their professional training on a distinguished theoretical basis. Methodology of the study included descriptive methods (research, analysis and description of documents, scientific and educational sources) and a comparative method (identification of general and individual pedagogical patterns). Especially urgent is the question of the updating the contents of education in higher educational institutions according to the principles of personality-oriented approach targeted at development of teachers' personality, their common and professional competence. It is directed at revealing progressive ideas in teachers' professional development. Special attention is paid to the strengthening practical component in curriculum in the process acquirement of theoretical and practical knowledge and skills. The author has shown the necessary competences of a teacher of English: special, methodical, managerial, communicative, creative. The author concluded that it is necessary to study the peculiarities of teaching English in order to increase the effectiveness of training future teachers for professional activities.

Keywords: professional education, English teachers' competence, forms and methods of teaching, constructivism approach, creative teaching.

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Актуальність статті зумовлена розширенням міжнародного співробітництва в різних сферах діяльності під впливом глобалізаційних тенденцій, стрімким розвитком міжнародних ділових контактів. Ці чинники актуалізують володіння іноземною мовою, зазвичай англійською, як засобом міжкультурного спілкування. Мета і завдання дослідження полягають у тому, щоб на визначній теоретичній основі схарактеризувати особливості практичного формування важливих компетенцій майбутніх учителів англійської мови в процесі їх професійної підготовки. Методологія дослідження включала описові методи (дослідження, аналіз та опис документів, наукові та освітні джерела) та порівняльний метод (ідентифікація загальних і окремих педагогічних закономірностей).

Досліджено теоретичні засади підготовки вчителів англійської мови: застосування конструктивістського, комунікативного, студентоцентрованого підходів, що забезпечують студентів можливістю конструювати їхні знання та розвивати навички комунікації у реальній або змодельованій ситуації. Виявлені практичні методи та технології, що сприяють удосконаленню процесу професійної підготовки учителів англійської мови, а саме: проблемно-орієнтоване та автономне навчання, що змушує студентів до пошуку професійної інформації, виконання креативних завдань. Особливо важливим є питання оновлення змісту навчання у закладах вищої освіти відповідно до принципів особистісно-орієнтованого підходу, який націлений на розвиток особистості майбутніх викладачів, їхньої професійної компетентності, саморозвиток. Виявлені необхідні компетентності викладача англійської мови. До них віднесені спеціальна, методична, управлінська, комунікативна, креативна. Підсумком статті є настанова щодо необхідності дослідження особливостей викладання англійської мови з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності.

Ключові слова: професійна освіта, компетентності учителя англійської мови, форми та методи навчання, конструктивістський підхід, креативне навчання.

INTRODUCTION

Expansion of European Union results in considerable changes in different spheres of human life, and in the field of education as well. The development of Ukrainian society is marked by the search of the innovative trends in teacher training, and it is stressed in many state documents and legislative acts. The special attention is paid to the problems of professional training of teachers, whose activity should be directed to the harmonious development of every personality, forming in their students ideals, values of modern society, and also to the preparation of rising generation for an active social life.

The English language as the main language of international communication has been in the center of scholars' attention for a long period of time. Its different aspects have been the object of scientific studies. In the result of the researches scientists came to the conclusion about the existence of two approaches to teaching English, which are focused on the special needs of students and improvement of a learner's communicative abilities for his professional performance in foreign language environment. No wonder that nowadays the amount of educational establishments which offer the English language courses is increasing steadily in those countries, where the English is studied as a foreign language. Learning ESP is considered the necessary prerequisite of high professional competitiveness and further promotion [4, p. 1042].

Literature review. Today, in leading Ukrainian scientists' opinion (V. Andriushchenko, P. Beh, I. Ziazun, V. Kremen, G. Onkovych, and others) the quality of higher education largely depends on university graduating students' language proficiency. More attention is paid to the aspects of studies of a foreign language as a language of professional communication, because in professional development of future specialist professional communication together with professional activity is determining factor of his or her successful career. A number of researchers (Y. Avsiukevich, O. Bigych, Y. Degtiarova, T. Karaeva and others) devoted their work to language training of future specialists in one particular sphere of industry. Scholars insist on the importance of innovative techniques in language teaching. Some of them (N. Bibik, D. Bubnova, V. Martyniuk, O. Savchenko, J. Richards and other) consider projects and gamification a good opportunity to combine learning and professional environment. The use of modern multimedia technologies in teaching a foreign language is the object of study such researches as N. Klevtsova, T. Kolesova, O. Tarnapolsky. Main trends in the development of higher pedagogical education and teachers' professional development in different countries were studied by I. Zadorozhna, Yu. Kischenko, A. Parinov (Great Britain), T. Vakulenko, N. Kozak, A. Turchin (Germany), O. Bocharova, O. Golotyuk, O. Romanenko (France), T. Koshmanova, T. Osadcha, R. Roman, L. Smal'ko T. Chuvakova (USA), I. Kovchina, L. Yurchik (Poland). But special attention should be paid to revealing peculiarities and innovative methods in the area of forming teachers' pedagogical skills.

THE AIM AND TASKS RESEARCH is to work out theoretical basis and characterize peculiarities in practical forming important competences of future English teachers in the process of their professional training. The tasks include analysis of effective methods and English teachers' necessary competences.

RESEARCH METHODS: For our research we used scientific general methods which suggest studying scientific sources. The research methodology included descriptive methods (study, analysis and description of documents, scientific and educational sources) and comparative method (identification of common and distinct pedagogical patterns).

RESEARCH RESULTS

While studying the questions of pedagogical education in the world, it is possible to come to the conclusion, that structure and contents of education have their own specific features in different countries, but there are four components that are present in the contents of education of future teachers in all countries: general subjects; special subjects; teaching method; pedagogical practice. We consider strengthening practical part to be an important tendency in a block psychological - pedagogical disciplines. It is possible to say, that in 90s years of the last century the value of practical part of curriculum was revised, universities activated the development of researches and strengthened the practically oriented curriculum. Canada, Great Britain and the Netherlands, in the last ten-year period of the last century increased the practical component in curriculum, due to diminishing theoretical one in the contents of education. In Great Britain reforms of pedagogical education took place at the beginning of 1990s, and more than half of time of pedagogical training began to be devoted to practical activity at school. In Hungary, a governmental order to the certification of teachers defined that a not less than 40 % of pedagogical training must be practical. The primary purpose of curriculum in the Netherlands – not only cognitive and emotional development, and yet the development of creative, social, cultural and physical skills. Educational establishments within the limits of their programs, have a right to decide independently what amount of hours and when should be devoted to different subjects in curriculum. Important trend in curriculum in Scotland is training students to a few professions, that is confirmed by certificates. In the conditions of rapid socio-economic growth it gives them possibility to change a profession in the case of necessity.

Besides, schooling meets individual demands too, which means «age, capabilities, possibilities», and is directed to the development of «personality, talents, mental and physical abilities of children and young people, for the fullest realization of their potential». The Scottish system of education assists development of a person's independent thinking, and at the same time provides him possibility to carry out various roles in the conditions of socio-economic changes. But it means responsibility for own studies, healthy way of life, welfare, growth and cultural enriching of society, support of national values and participation in democratic processes. In 2004 the Curriculum of Irreproachability was given out, that determines aims and principles of education for children and young people in age from 3 to 18. In

accordance with this document education is development of successful student, self-assured personality, responsible citizen, and effective worker. However the existing system of teacher training does not always provide high quality of training. This problem can be settled by different ways: - more intensive pedagogical practice to get a certificate; - widening pedagogical qualifying standards for the improvement the quality of the programs to get pedagogical qualification (especially simultaneous programs); - participating junior classes teachers in the mentoring programs with more experienced colleagues [6, p. 121].

According to analyzed material, theoretical basis of language teaching is constructivism approach. Constructivism approach to teaching any subject may be determined as approach that allows students to construct their knowledge and skills by means of practical actions in real-life or simulated environment. Constructivism approach is very effective in English teaching as it doesn't require intentional drilling. With it memorizing occurs subconsciously in the process of creative communication on vocational topics in simulated situations. It is important that in the process of communication students obtain new knowledge and skills. Teaching with constructivism approach is based on learning autonomy and in the case of professional communication in simulated environment this autonomy becomes creative, taking into consideration the fact that professional communication, even simulated, means problem-solving activity. It turns English teaching into problem-oriented one that enhances efficiency due to overall students' involvement.

Problem-oriented and autonomous learning forces students to search specialized information, do creative professional tasks. Practical realization of constructivism approach in English teaching is observed in experimental teaching with the use of experimental types of activity, which simulate extra linguistic professional reality. This guarantees functioning learners' target language. In such a way the skills of professional communication are subconsciously constructed in the process of quasi professional experience. Their acquisition is the result of direct involvement in professional communication [8, p. 160]. Thus, experimental learning with simulated situations is the basis for constructivism approach. Others widely spread approaches in English teaching are functional and communicative approaches, which appeared as respond to needs and which, in fact, were the basis for modern Common European Framework of Reference for languages (CEFR) [5, p.151]. With complex character of language in mind it is important to determine necessary competences of future English teachers. We should bear in mind that language teaching is a brunch of scientific knowledge with its own methodology and techniques that are unknown for industry specialists. Future English teachers must have Functional academic literacy (lexical information processing, preparation of presentations etc), their main skill, that is necessary for language teacher activity. That is why due to special training for these functions English teacher can more efficient [4, p. 1054].

Quite logical in this context is the question about necessary for English teacher competences. According to some scientists English teachers should have learning skills as they continuously have to acquire new knowledge. In this process they take up new occupation as a novice in which they have to learn fast.

English teacher should be a good communicator and establish good relations with students who inform him about news in the industry. And in the course of a lesson the teacher should be ready for unexpected questions that can interfere with the planned scenario. On the other hand it is students who can help find the correct answer and offer their explanations. Communication and cooperation skills are necessary for modification of the course design according to students' needs [3, p. 26]. English teacher needs multitask solving skills as he has to do several things simultaneously, like react to unexpected situations, learn new information and offer explanations etc. Such skills are usual for any teacher (observation, supervision, assessment of students' activity). But ESP teacher besides it often has to change the planned course of the lesson, find more appropriate examples, control students' understanding and check his own understanding the material that is being taught [2, p.87].

It is necessary to stress that in ESP teaching students' assessment is somewhat different from usual one. Traditionally EAP teachers use tests, exams, tasks, control papers. In case with ESP learners who work they can be assessed by a number of people: ESP teacher, learner himself (for example in communication with foreign partners), supervisor [2, p.91].

English teacher should be a good presenter to show learning material in a structured way, to be able to explain differences in languages, in speech patterns and lexical units. English teacher should skillfully choose forms and methods of teaching, and even body language, manner of speech are considered to be important factors in teaching process. It is relevant to general English as well, but for English teacher it is important to make most of it, adding information and communication technologies, hand out materials for better illustration of key points of the lesson [2, p. 90].

Besides, English teacher should be a problem-shooter and be able to offer quick solution to a problem (for example, to name another modification of a product, to know faults in models etc in case with ESP teachers). There is even an idea that content of training should be designed from the engineer's point of view.

English teacher should be a good manager to manage unexpected situations in a classroom and to define the most important skills for students. On this point ESP and EAP teachers' functions are similar, but in case with ESP teacher probability of unexpected situations is higher as there are much more information in professional sphere in which ESP teacher may not knowledgeable enough. These very situations need his managerial skills to modify planned course of a lesson.

Among other essential skills for English teacher scientists mention his ability to create learning environment. Creativity of English teacher is considered as his efforts to bring up creative thinking. It is an agreed point that in order to become English teacher one should always search motivation, inspiration and creative techniques appropriate for

certain learners. Attempt to teach creatively is more suitable for ESP lessons and unlike traditional and widely used techniques can not destroy desire to learn [7, p. 175].

More frequent use of ICT, creation of interactive atmosphere, students' creativity development, an inclusive character of such lessons confirms the statement about efficiency of creative teaching. Among its disadvantages such things are mentioned as unexpected character, necessity of diligent preparation and detailed planning. But in spite of these disadvantages creative teaching remains the most challenging approach in ESP teaching. As English is often learned by adults, creative teaching opens opportunities for discussions, expression of personal points of view, introduction of new ideas, values etc. It also widens limits of free and objective interaction and in such a way enriches all participants with new ideas [7, p. 176].

In creative teaching English teachers often use such technique as supposition (certain variants are offered for a situation, negative brainstorming is conducted) which integrates scientific learning with interesting narrative that encourages learners to study scientific details connected with unreal situation. In this case learners get skills of problem solving and deductive reasoning. Role playing technique allows students to use practically learned material and gives opportunity to step in the shoes of main characters of the imaginary story.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Thus, English has a complicated character and needs further researches about its peculiarities for better teaching results. As English teaching is designed according to professional learners' needs, it makes use of most effective approaches, methods and techniques. Creative teaching needs proper preparation as English teaching suggests deep analysis of the subject a teacher does not always know. The most useful skills are managerial skills and innovative and creative approach especially on the level of problem presentation for raising students' interest and their motivation. Further researches should be conducted in the sphere of modern methods aimed at improvement language proficiency level of future specialist.

REFERENCES

- [1] Braud, V., Millot, P., Sarrй, C., & Wozniak, S. Quelles conceptions de la maitrise de l'anglais en contexte professionnel ? Vers une dйfinition de la compйtence en anglais de specialite. *Melanges CRAPEL*, 2017. N. 37, P. 13-44.
- [2] Karen Chung-chien Chang. From EAP to ESP: A teacher's identity development. *Taiwan Journal of TESOL*. 2017. Vol. 14.2, P. 71-100.
- [3] Momtazur, R. English for Specific Purposes (ESP): A Holistic Review. *Universal Journal of Educational Research*. 2015. N 3(1). P. 24-31.
- [4] Mousavi, S., Gholami, J., Sarkhosh, M. Key Stakeholders' Attitudes in ESP Courses on the Right Teachers. *International Journal of Instruction*. 2018. Vol.12, No.1, P. 1041 – 1058.
- [5] McKay, S., Munby, J. Communicative syllabus design. *The modern language journal*. 1980. N 64(1). P. 151-157.
- [6] Pazyura, N. Progressive ideas in updating teacher training in developed countries. *Proceedings of the National Aviation University*. 2015. N 2(63): 120–123
- [7] Petkovska, V. Teaching Creatively In ESP. *Journal of Education and Practice*. 2015. Vol.6, No.17. P. 172-176.
- [8] Tarnopolsky, O. Idea Sharing: Professionalizing ESP Teaching to University Students through Modeling Professional Interaction in ESP Classrooms. *PASAA*. 2015. v. 50. P. 155-172.

Ірина Пальшкова,

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету початкового навчання
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»
(м. Одеса, Україна)

Iryna Pal'shкова,

doctor of pedagogical sciences, professor
Dean of the Faculty of Elementary Education
"South-Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushinsky"
(Odessa, Ukraine)
irina.pa999@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6710-5232

УДК 375.81.45

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуті питання формування професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів в умовах сучасного закладу вищої освіти. Для розв'язання завдань дослідження використано теоретичні методи: аналіз і систематизація психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи в умовах сучасного закладу вищої освіти; методи емпіричного дослідження: цілеспрямоване спостереження за діяльністю учителів початкових класів і студентів, анкетування; тестування; методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація) з метою перевірки достовірності результатів дослідження. Визначено поняття педагогічної компетентності вчителя початкової школи та вивчено можливості формування професійно-педагогічної культури студентів у сучасній вищій школі. Експериментальна програма включала педагогічні задачі, ситуації і реалізовувалася у три етапи.

Аналіз експериментального матеріалу довів залежність між упровадженням у навчальний процес запропонованої експериментальної програми і формуванням професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи. На основі діагностування й тестування встановлювалися рівні сформованості якостей майбутнього учителя початкової школи, проводилася певна робота щодо їх удосконалення.

Ключові слова: професійна компетентність, професіоналізм, педагогічна культура, майбутній учитель початкової школи.

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE FOR NATIONAL INSTITUTIONAL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERN HIGH SCHOOL

Abstract. In the article questions of formation of professional competence of the future teachers of initial classes in the conditions of modern higher educational establishment are considered. The concept of the pedagogical competence of the primary school teacher is defined and the possibilities of forming the professional and pedagogical culture of students in the modern higher school are studied. The objectives of the article: to define the concept of "professional competence of the future teacher of an elementary school" improving the level of professional competence of future primary school teachers is one of the main areas for reforming modern elementary education. That is why, at the current stage of modernization of the education system in Ukraine, issues of increasing and developing the professional competence of future teachers of the initial level are becoming particularly acute and urgent. To propose the stages of forming the professional competence of the future primary school teacher. The main indicator of the level of qualification of any modern specialist is his professional competence. The competence of a specialist can be represented as a complex of professional knowledge, skills, personal, professional qualities. The experimental program included pedagogical tasks, situations and was held in three stages. On the basis of diagnostics and testing, the levels of the formation of the professional competence of the future teacher of an elementary school were established, certain work was carried out to improve them.

The analysis of the experimental material proved the relationship between the introduction of educational processes, pedagogical situations, exercises, tasks and the formation of professional competence of future teachers of elementary school. It was found that the various and interesting pedagogical tasks, situations, the more active the students perform them, and therefore the professional competence of future teachers of the elementary school is better formed. The competence of a specialist can be represented as a complex of professional knowledge, skills, relationships, professional qualities of the individual. The professional competence of the future teacher of elementary school is a factor in improving the quality of

education and includes professional-content, technology and professional-personal components. The conducted research has shown the importance of introducing the results into the practice of modern high school, but does not exhaust the content of the problem being studied. In the future, this work requires the development of specific situations that are personal in the development of professional culture of future professionals.

Keywords: professional competence, professionalism, pedagogical culture, future primary school teacher.

ВСТУП

Постановка проблеми. Професійна компетентність є індикатором, який дозволяє визначити готовність майбутнього фахівця до розвитку й активної позиції у професійному становленні та формуванні особистісних якостей. Головним показником рівня кваліфікації будь-якого сучасного фахівця є його професійна компетентність.

Сьогодні серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси та у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, зазначено запровадження компетентнісного підходу. В українському суспільстві на сьогодні залишається відкритим питання про конкурентоспроможність спеціалістів в умовах ринкової економіки, стрімких технологічних змін, глобалізації суспільства. Успіх у вирішенні цієї проблеми безпосередньо залежить від професійної компетентності вчителя. Удосконалення рівня професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи – один із основних напрямів реформування сучасної початкової освіти. Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й розвитку професійної компетентності майбутніх учителів початкової ланки освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід у визначенні цілей і змісту загальної освіти не є новим, оскільки орієнтація на засвоєння умінь і способів діяльності, узагальнених способів діяльності визнавалася В. Давидовим, І. Лернером, В. Краєвським, В. Лозовою, В. Онищуком, В. Паламарчук, М. Скаткіним та іншими науковцями. У психолого-педагогічній літературі накопичено чималий досвід з проблеми компетентності, яка була висвітлена в наукових працях Н. Бібік, О. Біляковської, Є. Бондаревської, Б. Гершунського, А. Хуторського, А. Щекатунової та ін. Питання професійно-педагогічної компетентності знайшли відображення в роботах Л. Васильченко, С. Гончаренка, О. Дубасенюк, М. Дяченко, П. Зеєра, І. Зимньої, О. Пометун, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Семиченко, А. Смирнова, С. Шишова, Р. Шаповал.

У психолого-педагогічній літературі, зокрема в теорії та практиці управління персоналом, широко використовуються поняття «компетентність» і «компетенція». У ці поняття вкладається різний сенс, що, безумовно, утруднює як теоретичну розробку питання, так і організацію практичної роботи з оцінки професійної компетентності. Вважаємо, що це положення пов'язане з перекладним характером джерел, які використовують спеціалісти, у яких ці поняття прирівнюються, що, можливо, відбувається у зв'язку з однаковим звучанням цих слів іноземними мовами. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що автори вивчають професійну компетентність.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вивчити поняття педагогічної компетентності вчителя початкових класів та визначити можливості формування професійно-педагогічної культури студентів у сучасній вищій школі. Задачі статі: визначити поняття «професійна компетентність майбутнього вчителя початкової школи», запропонувати етапи формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Для розв'язання завдань дослідження використано теоретичні методи: аналіз і систематизація психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів в умовах сучасного закладу вищої освіти.

Методи емпіричного дослідження: цілеспрямоване спостереження за діяльністю учителів початкових класів і студентів, анкетування; тестування; методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація) з метою перевірки достовірності результатів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Запровадження підходу до практики навчання у національній школі, необхідно розібратись у сутності ключових понять і положень такого підходу. Зважаючи на те, що поняття «компетентність» є системним утворенням, можна виокремити такий підхід, запропонований відомим британським психологом Дж. Равеном. На його переконання, компетентність – це специфічна здібність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній сфері, яка охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [6].

Так, В. Лозова зазначає, що компетентність має інтегративну природу, тому що її джерелом є різні сфери культури (духовної, громадянської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної та ін.), вона вимагає значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси [2].

Компетентність у широкому розумінні розглядається як ступінь зрілості особистості, тобто певний рівень її психічного розвитку (навченість і вихованість), що дозволяє успішно діяти в суспільстві. У вузькому розумінні компетентність виступає в якості діяльнісної характеристики.

Відправним моментом визначення поняття, на нашу думку, може стати інтегрований комплексний підхід, який має спиратися на теорії професійної компетентності, розроблені відомими науковцями з проблем

професійної підготовки вчителя В. О. Сластьоніним, Є. М. Шияновим та А. К. Марковою. Структура професійної компетентності педагога розкривається В. О. Сластьоніним і Є. М. Шияновим через педагогічні вміння, а саме поняття «компетентність» визначає єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності [1; 3; 5].

Процесуально-особистісний підхід до компетентності, розроблений А. К. Марковою, розрахований не лише на результативність професійно-компетентної праці вчителя, а й передбачає компетентність як співвідношення в реальній праці професійних знань і вмінь, професійної позиції та психологічних якостей особистості. Узагальнено компетентність розглядається А. К. Марковою як індивідуальна характеристика ступеня відповідності праці вимогам професії. «Професійно компетентною є така праця вчителя, в якій на достатньо високому рівні здійснюються педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість учителя і досягаються результати навчання та виховання школярів» [4].

Основні сфери діяльності вчителя в структурі професійної компетентності А. К. Маркова аналізує через такі складові: а) професійні (об'єктивно необхідні) психологічні і педагогічні знання; б) професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння; в) професійні психологічні позиції, установки вчителя, яких вимагає педагогічна професія; г) особистісні якості [4]. При цьому вона підкреслює, що частка окремих складових професійної компетентності може бути нерівноцінною. Пріоритетними, з позиції вченого, є ті складові професійної компетентності, які свідчать про результати педагогічної праці.

Здійснюючи понятійне порівняння термінів «професіоналізм» і «компетентність», учені наголошують, що людина може бути професіоналом у своїй сфері, але не бути компетентною у вирішенні всіх професійних питань. Тому доцільно вивчати окремі сторони професійної компетентності фахівця, серед яких етична має переважаюче значення [2], оскільки передусім моральні цінності й установки визначають мету, стратегію і тактику педагогічної дії.

Для нашого дослідження особливо важливі висновки А. К. Маркової стосовно того, що домінуючим блоком професійної компетентності вчителя є такі системні характеристики:

- мотивація (спрямованість особистості та її види);
- якості (педагогічні здібності, характер і його риси, психологічні стани та процеси);
- інтегральні характеристики особистості (педагогічна самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність) [4].

Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості вчителя, вихователя, педагога, котрі дозволяють йому самостійно та достатньо ефективно вирішувати педагогічні завдання, що сформульовані ним або адміністрацією освітньої установи. Для цього необхідно знати педагогічну теорію, вміти та бути готовим застосовувати її на практиці. Отже, під «педагогічною компетентністю учителя можна розуміти єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності» [1, с. 40].

Так, Л. Карпова вважає, що професійна компетентність викладача є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації. Компетентність викладача не має вузько професійних меж, оскільки від нього вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, які пов'язані з освітою [1, с. 14].

Можна визначити професійну компетентність як ступінь відповідності характеристик колективу (персоналу) до переліку вимог, які пред'явлені даній професії. Компетентність конкретної людини – це її професіоналізм, тобто людина може бути професіоналом у цілому в своїй галузі, але не бути компетентною у вирішенні всіх професійних питань.

У процесі аналізу наукових джерел ми зіткнулися з визначеннями, які характеризують компетентність з точки зору володіння знаннями, уміннями, навичками (ближче до поняття «кваліфікація»): компетентність – володіння знаннями, котрі дозволяють судити про щось, висловлювати важливу, авторитетну думку.

Компетентність фахівця можна представити як комплекс професійних знань, умінь, відносин, професійних якостей особистості. Вважаємо, що професійна компетентність майбутнього вчителя початкової школи є чинником підвищення якості освіти і включає професійно-змістовний, технологічний і професійно-особистісний компоненти. Професійно-змістовний компонент передбачає наявність у педагога знань з предмета, який він викладає, суміжних дисциплін, з дисциплін, що виражають квінтесенцію спеціальності, якою оволодіває студент, теоретичних знань з основ наук, котрі вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість при визначенні педагогом змісту його професійної діяльності з виховання, навчання та освіти учнів. Технологічний компонент включає професійні знання, апробовані в дії, тобто вміння. Забезпечують цей компонент інформаційно-інноваційні технології, які ґрунтуються на комплексному діагностико-дослідницькому осмисленні педагогічної ситуації і перспективному її прогнозуванні. Професійно-особистісний компонент включає особистісні здібності та творчі здібності.

Результати констатувального експерименту показали: недостатній рівень володіння педагогічною теорією, низький рівень творчих здібностей, середній рівень зацікавленості в оволодінні педагогічною наукою, низьку активність на заняттях з педагогічних дисциплін. Такі результати, на нашу думку, пов'язані з недостатньо зробленими програмами з педагогічних дисциплін, що не спрямовані на розвиток творчих здібностей, а тому, як наслідок, бракує часу для рішення такого роду задач. Матеріал не містить цікавої інформації, а завдання в підручниках вимагають лише імітаційних і репродуктивних умінь, вправи побудовані лише на переказі дій учасників.

В основу формувального експерименту була покладена дослідно-експериментальна програма з використання педагогічних задач, ситуацій як засобу формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

1 етап передбачав формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі вивчення першокурсниками курсу «Вступ до спеціальності», введення додаткової інформації до курсів «Загальна педагогіка» (II курс), «Основи педагогічної майстерності» (PI курс), проведення факультативів: «Педагогічна культура» «Професійна компетентність учителя початкової школи» (IV курс), а також позааудиторної роботи зі студентами. До експерименту було залучено 250 майбутніх педагогів.

2 етап. До основних/базових курсів було введено завдання з педагогічної практики (П, Ш курси) з метою формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

3 етап. Передбачав проведення на IV курсі спецсеминару «Методика формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи» та програму з педагогічної практики для студентів IV курсу та магістрів.

В експериментальних групах на кожному занятті акцентувалася увага і давалася установка на засвоєння інформації про сутність професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи та її компонентів, організувалася діяльність, яка сприяла їх розвитку: постійний діалог, розв'язування задач і вправ, вирішення ситуацій, аналіз явищ і процесів, їх оцінювання. Семінарські, практичні заняття включали різні форми та методи навчання; проведення занять в ігрових формах; роботу з педагогічним словником; підготовку рефератів і повідомлень; фрагментарне або повністю самостійне проведення студентами занять; аналіз і оцінювання проведеного заняття експертами. Позааудиторна робота була спрямована на виконання системи завдань у процесі педагогічної практики; стимулювання студентів до дій щодо саморозвитку та самовдосконалення, на організацію професійно-пізнавальної роботи в групі, на факультеті, в університеті. Ця робота переслідувала цілі: формування мотиваційної основи діяльності; засвоєння студентами системи цінностей; залучення їх у ситуації практичної дії; створення сприятливого мікроклімату на заняттях; стимулювання до самовдосконалення.

Кожен із запропонованих етапів передбачав формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи, засвоєння педагогічних цінностей, визначення їх джерел та значущості для професійної діяльності. З цією метою зміст і структуру занять ми будували відповідно

до основних компонентів професійної компетентності; орієнтували педагогічний процес на суб'єктивну позицію студента як носія цінностей; формували позитивну мотивацію; створювали сприятливий емоційно-психологічний мікроклімат на заняттях. Прагнули до того, щоб кожен студент почувався комфортно, відчував успіх і задоволення від діяльності, позитивні емоції, прямим навіюванням вселяли впевненість у власні здібності й можливості, вчили знімати напруження за допомогою тренінгів, вправ, розв'язання ситуацій, а також створювали умови для доброзичливих стосунків, використовували гумор, включали студентів в ігрову діяльність. Здійснювалося також формування гуманних цінностей і ціннісного ставлення до навчання й освіти. Передбачалась орієнтація студентів на майбутню професійну діяльність з використанням профорієнтаційних завдань та аналізу педагогічної діяльності як власної, так і вчителів. Обов'язковим елементом цього етапу була робота із самовдосконалення, тобто студенти вчилися діагностувати притаманні їм властивості, набували умінь складати програми вдосконалення своєї особистості.

У процесі занять формувались уміння педагогічної техніки, що сприяло створенню професійного іміджу на основі ознайомлення з правилами етикету, виконання вправ і проведення тренінгів, педагогічних імпровізацій. На основі діагностування й тестування встановлювалися рівні сформованості властивостей майбутнього вчителя початкової школи, проводилася певна робота щодо їх удосконалення. На цьому етапі відбувалася реалізація всіх функціональних компонентів за дотримання визначених у дослідженні педагогічних умов.

Третій етап передбачав формування спрямованості майбутніх учителів на засвоєння педагогічних цінностей (цілі, мотиви, знання, технології, властивості, відношення), які складають зміст професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи, усвідомлення необхідності оволодіння нею. Цього можна досягти за умови узгодження цілей навчання з мотиваційно-ціннісною основою навчальної діяльності студентів.

Починаючи з першого ж заняття на першому курсі, ми прагнули до того, щоб упродовж вивчення дисциплін педагогічного циклу сформувати:

- систему знань про педагогічні цінності;
- потребу в набутті цих знань.

З цією метою було запропоновано такі ситуації: «Нам це дуже потрібно, тому що...»; «Я повинен цього досягти, тому що...», наповнювалися ціннісним змістом предметні дії, добиралися такі педагогічні впливи, технології, які сприяли позитивному емоційно-психологічному мікроклімату.

При вивченні курсу «Педагогіка» здійснювався постійний контроль рівня якості знань студентів. Заняття проводилися в різноманітних формах, а саме: заняття-гра, прес-конференція, заняття – заочна екскурсія, диспут та інші. На практичних заняттях було запроваджено такі вправи, як: «Пізнання», «Створення», «Перетворення», «Використання в новій якості» трьох рівнів складності. Задача початкового рівня складності передбачала, приміром, наведення прикладів зі свого шкільного життя. Задача середнього рівня складності: скласти вправу з поданими словами; дати визначення явища або предмета та ін. Задача високого рівня складності: вирішити задачі із застосуванням нестандартних рішень; підготувати виступ із проблемного питання й ін.

Аналіз ефективності реалізації системи педагогічних ситуацій, задач дозволив зафіксувати позитивні кількісні і якісні зміни рівня професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Після експерименту показники сформованості професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи підвищилися, дуже низький рівень зовсім був відсутній, а показник високого покращився майже на 50%. Експериментальна робота показала, що при використанні індивідуальних ситуацій, вправ, задач знімається напруження студентів, страх перед аудиторією і викладачем; формується позитивний емоційний настрій; підвищується рівень знань з педагогічних дисциплін.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз експериментального матеріалу довів залежність між упровадженням у навчальний процес педагогічних ситуацій, вправ, задач і формуванням професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Було встановлено, що чим більш різноманітні й цікаві педагогічні задачі, ситуації, тим активніше студенти їх виконують, а значить, краще формується професійна компетентність майбутніх учителів початкової школи. Компетентність фахівця можна представити як комплекс професійних знань, умінь, відносин, професійних якостей особистості. Професійна компетентність майбутнього вчителя початкової школи є чинником підвищення якості освіти і включає професійно-змістовний, технологічний і професійно-особистісний компоненти.

Проведене дослідження показало значення впровадження результатів у практику сучасної вищої школи, але не вичерпує змісту проблеми, яка вивчається. Надалі ця робота вимагає розробки конкретних ситуацій, які мають особистісний характер, для розвитку професійної культури майбутніх фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Карпова Л. Г. Сутність професійної підготовки викладача. Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Харків: ОВС, 2002. 164 с.
- [2] Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
- [3] Лозова В.І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів освіти. Педагогічна підготовка вищих навчальних закладів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Харків: ОВС, 2002. 164 с.
- [4] Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя. Сов. педагогика. 1990. № 8. С. 82–88.
- [5] Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіті зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2004. С.16-25.
- [6] Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы. Пер.с англ. Москва, 2001. 142 с.
- [7] Савченко Л. О. Основи проєктувальної компетентності майбутнього вчителя технології. Збірник наукових праць. Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг : КДПУ, 2010. Вип. 30. С. 53–58.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Karpova, L. H. (2002). Sutnist profesiinoi pidhotovky vykladacha. (Essence of professional training of the teacher). Pedagogichna pidhotovka vykladachiv vyshchych navchalnykh zakladiv: Materily mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kharkiv: OVS. (in Ukrainian).
- [2] Ovcharuk, O. V. (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy (Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives): Biblioteka z osvithoi polityky. Pid zah. red. Kyiv : K.I.S. (in Ukrainian).
- [3] Lozova, V.I. (2002). Formuvannya pedagogichnoi kompetentnosti vykladachiv vyshchych navchalnykh zakladiv osvity (Formation of pedagogical competence of teachers of higher educational institutions). Pedagogichna pidhotovka vyshchych navchalnykh zakladiv: Materily mizhvuzivskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kharkiv: OVS. (in Ukrainian).
- [4] Markova, A. K. (1990). Psykholohycheskyi analiz professyonalnoi kompetentnosti uchytelia (Psychological analysis of professional competence of the teacher). Sov. pedahohyka. № 8. (in Russian).
- [5] Pometun, O.I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentisnogo pidkhodu v dosviti zarubizhnykh krain (The theory and practice of consistent implementation of the competent approach in the study of foreign countries). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektivy. Kyiv. (in Ukrainian).
- [6] Raven, Dzh. (2001). Pedagoghycheskoe testyrovanye: Problemi, zabluzhdeniya, perpektivi. (Pedagogical Testing: Problems, Errors, Perspectives). Per.s anh. Moskva. (in Russian).
- [7] Savchenko, L. O. (2010). Osnovy proektivalnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia tekhnolohii (Fundamentals of Design Competence of the Future Teacher of Technology). Zbirnyk naukovykh prats. Pedagoghika vyshchoi ta serednoi shkoly. Kryvyi Rih : KDPU. Vyp. 30. (in Ukrainian).

Оксана Романюк,

старший викладач кафедри іноземних мов і міжкультурної комунікації,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
(м. Київ, Україна)

Oksana Romaniuk,

Senior Lecturer, Department of Foreign Languages
and Intercultural Communication,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman
(Kyiv, Ukraine)
oksanaromaniuk75@gmail.com

УДК 378.091.12.016:33

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Анотація. У статті представлена структурно-функціональна модель розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури та здійснено її теоретичне обґрунтування, доведена доцільність її використання. Проаналізовано взаємопов'язані між собою блоки запропонованої моделі, а саме теоретичний, змістово-процесуальний та результативний. Представлено компоненти, критерії та рівні педагогічної майстерності. У статті визначені такі підходи до розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури, як компетентнісний, психодидактичний, діяльнісний та інноваційний; охарактеризовані принципи, яких необхідно дотримуватися в процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури, а саме професійної спрямованості, мотиваційного спрямування, суб'єктності, пріоритету активних методів навчання та інтерактивних технологій, опори на самостійну роботу студентів. На думку автора впровадження запропонованої структурно-функціональної моделі розвитку педагогічної майстерності в умовах магістратури дає можливість сформулювати педагогічну компетентність викладачів економічних дисциплін, що є інтеграцією теоретичних знань, практичних умінь і важливих для викладача особистих якостей.

Ключові слова: структурно-функціональна модель, педагогічна майстерність, викладач економічних дисциплін, магістратура, педагогічна компетентність.

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF DEVELOPING PEDAGOGICAL SKILLS OF TEACHERS OF ECONOMICS IN MASTER'S DEGREE PROGRAMMES

Abstract. The article presents a structural and functional model of developing pedagogical skills of economics teachers in Master's degree programmes. The model has been theoretically substantiated and the advantages of introducing it into Master's degree programmes have been proved. The author analyses each of the three units of the suggested model, namely theoretical issues, procedure in content, results. There have been presented components, criteria and levels of pedagogical skills. The article defines such approaches to developing pedagogical skills of economics teachers in Master's degree programmes as the competence approach, the psychodidactic approach, the action oriented approach, the innovative approach; characterizes principles that are necessary to observe in the process of developing pedagogical skills of economics teachers in Master's degree programmes, namely the principle of professional orientation; the principle of motivational orientation; the principle of subjectivity; the principle of giving priority to active learning methods and interactive technologies; the principle of independent learning. The author expresses the opinion that implementing the suggested structural and functional model of developing pedagogical skills in Master's programmes makes it possible to form the pedagogical competence of economics teachers, which is the integration of theoretical knowledge, practical skills and personal characteristics that are necessary for a teacher. The author sees good prospects for further research which consists in developing a didactic and methodological base for prospective teachers to improve their pedagogical skills by making use of innovative educational technologies as well as in investigating the impact of the suggested model on the results of developing the pedagogical skills of economics teachers in Master's degree programmes.

Keywords: structural and functional model, pedagogical skills, economics teacher, Master's degree programmes, pedagogical competence.

ВСТУП

Постановка проблеми. Інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку дієвих шляхів підвищення якості надання освітніх послуг, розвитку педагогічної майстерності викладачів, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення можливостей і свободи вибору в освіті, оновлення змісту освіти й організації її відповідно до світових тенденцій, забезпечення безперервності освіти. Перехід закладів вищої освіти України до нової освітньої парадигми, входження до європейського освітнього простору посилює вимоги до фахової педагогічної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Сучасний викладач повинен мати необхідні якості та володіти фаховими знаннями, бути знайомим з сучасними досягненнями в науці, вільно орієнтуватися в інформаційних потоках, бути готовим до постійного розвитку своєї педагогічної майстерності.

Розробка проблеми педагогічної майстерності ґрунтується на наукових положеннях І. Зязюна, М. Солдатенка, Н. Тарасевич, Л. Хомич та інших авторів. Питання розвитку педагогічної майстерності викладачів закладів вищої освіти вивчалися С. Батищевим, Т. Ломакіною, Ш. Соматуловою та іншими науковцями. Значну увагу в дослідженнях згаданих науковців надано висвітленню психолого-педагогічних умов взаємодії суб'єктів у освітньому процесі, а також особливостей розвитку пізнавальної діяльності майбутніх викладачів. Аналіз світового досвіду розвитку педагогічної майстерності висвітлено в науковому доробку О. Лаврінченка, Л. Лопуховської, А. Парінова та інших. Проте, незважаючи на інтерес науковців до питань розвитку педагогічної майстерності в умовах переходу української системи вищої освіти до європейського освітнього простору, проблема розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін у сучасних закладах вищої освіти цілісно не розкрита.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою статті є характеристика структурно-функціональної моделі розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: для досягнення поставленої мети використано метод моделювання, який є за своєю суттю інтегративним, оскільки дає нам можливість поєднати в педагогічному дослідженні процесу розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін емпіричне та теоретичне, тобто експеримент з побудовою логічних конструкцій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Моделювання виступає однією з основних категорій теорії пізнання, оскільки на ньому базується будь-який метод наукового дослідження – як теоретичний (у якому використовуються різного роду знакові, абстрактні моделі), так і експериментальний (у якому використовуються предметні моделі) (М. Солдатенко, 2007, с. 828). А. Дахін, досліджуючи питання моделювання компетентності учасників освітнього процесу, визначає модель як штучно створений об'єкт у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм, формул, який, будучи схожим на досліджуваний об'єкт (чи явище), відображає і відтворює в більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта (А. Дахін, 2012, с. 24). У словнику професійної освіти знаходимо схоже визначення моделі як зразка, примірника чого-небудь; зменшеного відтворення якогось механізму; типу, марки, зразка конструкції; схеми для пояснення якогось явища або процесу (С. Гончаренко, І. Зязюн&Н.Ничкало, 2000, с. 195).

У сучасній науці все більшої уваги отримують структурні та функціональні моделі. Структурна модель імітує внутрішню організацію оригіналу. Оскільки структура – це спосіб внутрішньої організації елементів об'єкта, вона є однією з найсуттєвіших сторін будь-якої речі. Без розкриття структури неможливе пізнання внутрішньої природи, сутності об'єктів. Під функціональною моделлю розуміють таку модель, яка імітує спосіб поведінки (функцію) оригіналу (Л. Султанова, 2018, с. 247).

У реальному процесі дослідження окремі типи у чистому вигляді можна зустріти досить рідко. Частіше використовуються змішані моделі. Саме до такого типу належить запропонована структурно-функціональна модель розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. Вибір нами структурно-функціональної моделі зумовлений тим, що процес розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін є складовою динамічної системи, яка функціонує в таких взаємопов'язаних аспектах, як суспільний та особистісний. Кожний з компонентів може розглядатися як складова частина іншої системи більш високого чи нижчого рівня. Оскільки педагогічна майстерність викладачів економічних дисциплін характеризує професійну діяльність людини, її розвиток має прямий вплив на практичну, теоретичну, колективну й індивідуальну діяльність.

Розглянемо розроблену нами з метою створення системи розвитку педагогічної майстерності в умовах магістратури закладів вищої освіти, ґрунтуючись на здійсненому нами аналізі теорії і практики розвитку педагогічної майстерності викладача, структурно-функціональну модель розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. У моделі забезпечується єдність мети, компонентів педагогічної майстерності, принципів, змісту, форм, методів розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін у магістратурі, критеріїв та рівнів її сформованості.

Метою розробленої моделі є розвиток педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. Відповідно, завданнями є вивчення основ педагогічної майстерності; обґрунтування структурних

компонентів педагогічної майстерності студентів магістратури закладу вищої економічної освіти; формування готовності до педагогічної, дослідницької, організаційної діяльності.

Нами обрано три основні блоки: теоретичний, змістово-процесуальний та результативний. Охарактеризуємо кожний з них. Перший блок, теоретичний, спрямований на обґрунтування наукових підходів і принципів розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. Важливими домінуючими чинниками, які вплинули на проектування нашої моделі, є теоретичні засади розвитку педагогічної майстерності. Теоретичний блок нашої моделі передбачає врахування вихідних теоретико-методологічних положень, які включають компетентнісний, діяльнісний, психодидактичний та інноваційний підходи.

Врахування компетентнісного підходу в процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури забезпечує розвиток і вдосконалення таких важливих для майбутньої педагогічної діяльності якостей, як моральні, ціннісні, самостійності, прагнення саморозвитку й самовдосконалення, готовність до рефлексії.

Діяльнісний підхід спрямований на формування активності майбутніх викладачів економічних дисциплін, що сприяє зростанню самостійності, творчості, впевненості в своїх можливостях, розвитку їхньої педагогічної майстерності. Погоджуємось з Н. Оверко у тому, що реалізація діяльнісного підходу до розвитку педагогічної майстерності сприяє формуванню спрямованості особистості, її суб'єктивного досвіду, вдосконаленню педагогічної техніки, саморегуляції діяльності (Н. Оверко, 2016, с. 132).

Процес розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури є, безумовно, складною психодидактичною системою, тому вивчення теоретико-педагогічних та психологічних засад реалізації освітнього процесу, вочевидь, потребує застосування психодидактичного підходу.

Сучасні тенденції в освіті висувають нові вимоги залучення студентів магістратури до проектування освітнього процесу. Це зумовлює потребу в його організації з урахуванням індивідуальних потреб і можливостей. Постає завдання виявити у майбутнього викладача потребу в усвідомленому навчанні. Проте, не кожний майбутній викладач має практичне розуміння того, що йому необхідно для подальшого зростання, професійної самореалізації та розвитку педагогічної майстерності. Оскільки готовність розвиватися, як природну потребу, неможливо надати ззовні, її слід формувати, впроваджуючи інноваційний підхід, залучаючи магістрантів-майбутніх викладачів до більш ефективних рольових моделей, планування своєї кар'єри, проводячи експерименти, які дають змогу оцінити різницю між існуючим станом і бажаним чи необхідним рівнем.

Оскільки принципи визначають стратегію і тактику практичної діяльності викладачів, характер їх творчої взаємодії в освітньому процесі, у запропонованій нами моделі визначено необхідність дотримання у процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури таких принципів: професійної спрямованості, мотиваційного спрямування, суб'єктності, пріоритету активних методів навчання і інтерактивних технологій, опори на самостійну роботу студентів, рефлексивності.

Принцип професійної спрямованості ґрунтується на необхідності фундаментальної підготовки викладачів економічних дисциплін, яка забезпечує їх фаховими знаннями, оскільки викладач, який не має належної фундаментальної підготовки не може орієнтуватися в умовах, які об'єктивно постійно змінюються. За таких умов втрачається і компетентність. Одним із способів вираження цього принципу є поєднання загальнонаукової та методичної складових структури дисциплін економічного циклу. Комплекс економічних дисциплін повинен надати майбутньому викладачу, з одного боку, сучасне наукове тлумачення всіх основних понять і фактів відповідної дисципліни, досить широкий світогляд, і, з іншого боку, знання методів навчання цих дисциплін. Таким чином, під час обрання методів навчання ми надаємо перевагу тим методам, які будуть використовуватися майбутнім викладачем. Принцип професійної спрямованості також полягає у тому, щоб усі дисципліни фундаментальної підготовки сприяли надбанню студентами навичок педагогічної діяльності, оскільки освітня діяльність є провідною у закладах вищої освіти.

В основу педагогічного принципу мотиваційного спрямування покладено розуміння соціальної обумовленості потреб і діяльності людини. Принцип мотиваційного спрямування передбачає проникнення в сутність ставлення майбутніх викладачів економічних дисциплін до розвитку педагогічної майстерності, створення в умовах магістратури закладу вищої економічної освіти умов для виникнення внутрішніх спонукань до розвитку педагогічної майстерності. Цей принцип полягає у виділенні та зіставленні, з одного боку, системи стимулів, з іншого – системи мотивів і потреб, на задоволення яких спрямовані ці стимули (Н. Рожкова, 2001, с. 35).

Принцип суб'єктності визнає за особистістю прав на унікальність, внутрішню свободу, активність та духовність, що ґрунтується на врахуванні інтересів освітнього процесу, пріоритеті особистісно-орієнтованих технологій, передбачає таку спрямованість процесу розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури, яка переносить акценти зі знань, умінь і навичок на особистісний розвиток, забезпечує фундаментальність процесу розвитку педагогічної майстерності, який складається з розробки власної концепції викладання економічних дисциплін, оволодіння психолого-педагогічними технологіями та технологіями управління, прояву творчості у педагогічній діяльності.

Одним з найважливіших напрямів розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін і обов'язковою умовою ефективною реалізації компетентнісного підходу є впровадження активних методів у освітній процес закладів вищої економічної освіти. Принцип пріоритету активних методів навчання і

інтерактивних технологій передбачає необхідність застосування нових освітніх технологій та форм освітньої діяльності. Перш за все це необхідність переходу від інформаційних методів і форм навчання до активних, переорієнтація від знаннєвого до діяльнісного підходу, пошук можливостей поєднання теоретичних знань студентів з їхніми практичними потребами (Л. Наумов, 1986, с. 35).

Реалізація принципу опори на самостійну роботу є можливою за умов оволодіння майбутніми викладачами економічних дисциплін здатністю самостійно розробляти стратегію і тактику виконання завдань, пов'язаних з освітньою діяльністю, знаходити необхідну професійну інформацію та оперувати нею у зв'язку з розв'язанням теоретичних і практичних проблем, отримувати нові знання, необхідні для досягнення освітніх цілей, шукати нові засоби вирішення освітніх завдань, формулювати завдання щодо саморозвитку і визначати шляхи їх реалізації.

У процесі розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін велике значення має рефлексія. Педагогічна наука презентує рефлексію як самоаналіз діяльності та її результатів. Принцип рефлексивності має за мету згадати й усвідомити цілі діяльності та процес її проведення (способи, проблеми, шляхи їх розв'язання), порівняти й зіставити отримані результати з тим, що планувалося та відкоригувати цілі й напрями подальшої діяльності.

Побудована на ієрархічній системі визначених нами принципів, модель розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури реалізується через функціонування таких компонентів педагогічної майстерності, як мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний. Процес розвитку педагогічної майстерності передбачає наявність відповідних педагогічних здібностей і якостей, професійних цінностей і ставлення, професійної компетентності, готовності до творчої діяльності, педагогічної техніки, педагогічної культури.

Змістово-процесуальний блок моделі відображає безпосередньо процес розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. Це, зокрема, поглиблення теоретичних педагогічних знань, удосконалення практичних умінь і навичок викладачів, оволодіння сучасними досягненнями передового педагогічного досвіду, розвиток творчих здібностей, формування потреби в постійному самовдосконаленні.

Відповідно до змісту розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури пропонуємо використання різних форм: традиційних (лекції, практичні заняття, самостійна робота, контрольні заходи) та інтерактивних (тренінг, дискусія з використанням мультимедійних технологій, робота в малих групах, ділова гра, масові заходи).

Запропоновані нами для розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури традиційні методи (вербальні, наочні, практичні, методи за логікою сприйняття змісту) та інтерактивні методи («мозковий штурм», портфоліо, аналіз конкретних ситуацій, проблемно-пошуковий, метод ігрових технологій, ігрове проектування, презентації, імітаційні вправи) забезпечують формування і вдосконалення власного стилю викладання, методик викладання економічних дисциплін.

Динаміку розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури дозволяє визначити і відобразити результативний блок розробленої нами моделі, який передбачає: характеристику компонентів педагогічної майстерності (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний); критеріїв оцінювання рівнів сформованості педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін (мотивація до професійної педагогічної діяльності; загальнопедагогічна підготовленість; здатність до професійної педагогічної діяльності; професійно-особистісна готовність) та рівнів педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін (базовий, достатній, високий), які нам дозволять зіставити прогнозовані та отримані результати діагностики та коригування цього процесу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Обґрунтована і розроблена нами структурно-функціональна модель розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури включає визначення мети, теоретичну частину, змістово-процесуальний блок, а також механізм зворотнього зв'язку, відображений у результативному блоці. Структура моделі ґрунтується на дотриманні логіки досліджуваного процесу: від наявного вихідного стану сформованості основ педагогічної майстерності до цілеспрямованого поступового досягнення майбутніми викладачами більш високого рівня педагогічної майстерності, тому дає можливість експериментально перевірити ефективність розробленого нами змісту, запропонованих форм і методів розвитку педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури. Передбачуване нами зростання рівня педагогічної майстерності викладачів економічних дисциплін мотивуватиме їх до подальшого успіху, розширення професійного світогляду, розвитку креативності, критичного осмислення організації освітнього процесу в закладах вищої економічної освіти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці дидактичного й методичного забезпечення розвитку педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін з використанням інноваційних освітніх технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гончаренко С. У., Зязюн, І. А., Ничкало Н. Г. (Ред.). Професійна освіта: словник: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
- [2] Дахин А. Н. Моделирование компетентности участников открытого общего образования. (Автореф. дис. д-р пед. наук). Институт физико-математических и информационно-экономического образования ФГБОУ ВПО Новосибирский государственный педагогический университет, Нижний Новгород. Новосибирск, 2012. 42 с.
- [3] Наумов Л. Б. Учебные игры в медицине. Ташкент: Медицина. 1986. 320 с.

- [4] Оверко Н. Я. Розвиток педагогічної майстерності викладачів спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів кулінарного профілю у процесі підвищення кваліфікації. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця. 2016. 20 с.
- [5] Рожкова Н. Выясняем соотношение стимулов и мотивов. Директор школы. № 9. С. 35-38.
- [6] Солдатенко М. М. Теоретико-методологічні основи розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти НАПН України, Київ. 2007. 44 с.
- [7] Султанова Л. Ю. Теоретичні і методичні засади полікультурної освіти майбутнього викладача вищого педагогічного навчального закладу. (Дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Київ. 2018. 31 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ghoncharenko S. U., Zjazjun, I. A., Nychkalo N. Gh. (Red.). Profesijna osvita: slovnyk (Professional education: vocabulary): navch. posib. Kyjiv: Vyshha shkola, 2000. 380 s. (in Ukrainian)
- [2] Dakhyn A. N. Modelyrovanye kompetentnosti uchastnykov otkrytogo obshhegho obrazovanyja (Competency modeling of participants in open general education). (Avtoref. dys. d-r ped.nauk). Ynstytut fyzyko-matematycheskykh y ynformacyonno-ekonomycheskogho obrazovanyja FGhBOU VPO Novosybyrskij ghosudarstvennyj pedaghoghycheskyj unyversytet, Nyzhnyj Novghorod. Novosybyrsk, 2012.42 s. (in Russian)
- [3] Naumov L. B. Uchebnye yghry v medycyne (Educational games in medicine). Tashkent: Medycyna. 1986. 320 s. (in Russian)
- [4] Overko N. Ja. Rozvytok pedaghoghichnoji majsternosti vykladachiv specialjnykh dyscyplin profesijno-tekhnichnykh navchaljnykh zakladiv kulinarного profilju u procesi pidvyshhennja kvalifikaciji (Development of pedagogical skills of teachers of special disciplines of vocational schools of culinary profile in the process of advanced training). (Dys. kand. ped. nauk). Vinnycjkyj derzhavnyj pedaghoghichnyj unyversytet imeni Mykhajla Kocjubynsjkogho, Vinnycja. 2016. 20 s. (in Ukrainian)
- [5] Rozhkova N. Vyjasnjaem sootnoshenye stymulov y motyvov (Find out the ratio of incentives and motives). Dyrektor shkoly. № 9. S. 35-38. (in Russian)
- [6] Soldatenko M. M. Teoretyko-metodologichni osnovy rozvytku samostijnoji piznavaljnoji dijalnosti majbutnjogho vchytelja (Theoretical and methodological foundations of the development of independent cognitive activity of the future teacher). (Avtoref. dys. d-ra ped. nauk). Instytut pedaghoghiky i psykholohiji profesijnoji osvity NAPN Ukrajinu, Kyjiv. 2007. 44 s. (in Ukrainian)
- [7] Sultanova L. Ju. Teoretychni i metodychni zasady polikulturnoji osvity majbutnjogho vykladacha vyshhogho pedaghoghichnogho navchaljnogho zakladu . (Theoretical and methodical principles of multicultural education of the future teacher of higher pedagogical educational institution) (Dys. d-ra ped. nauk). Instytut pedaghoghichnoji osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Zjazjuna NAPN Ukrajinu, Kyjiv. 2018. 31 s. (in Ukrainian)

Искендер Топчу,

аспірант Державного педагогічного
університету імені Іона Крянге
(м. Кишинів, Молдова)

Iskender Topcu,

PhD student,
Ion Creanga State Pedagogical University
(Chisinau, Moldova)
itopcu82@hotmail.com
ORCID ID 0000-0001-9732-149X

УДК: 378.1+37.01

GAME SITUATION AS A MEANS OF FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCES IN STUDENTS

Abstract. The article analyzes the role of gaming situations in the process of forming communicative competences in students. A traditional approach to learning is not always justifiable in a modern comprehensive school setting, as it does not adequately provide for intensive acquisition of knowledge.

The use of the game situation system permits effective shaping, improving and developing the skills and abilities for all types of language activities. The game exercises, when used systematically, help to model the conditions of real communication in the learning process, which in turn leads to an increased level of motivation to learn a foreign language.

The situation as a relationship system does not appear arbitrarily. Students can be provided with specific situational positions, so that the situation will arise and function on their basis, thus permitting to plan the necessary for controlled learning situations in advance. The situation is a universal form of the communication process functioning that exists as an integrative dynamic system of social status, role, activity and moral relationships between the subjects of communication, reflected in their minds and arising from the interaction of their situational positions.

In the context of our study, we have defined game situations during foreign language lessons as an active type of educational activity aimed at simulation modeling the systems, processes, and phenomena being studied.

Game exercises with an element of competition provide motivation for learning and speech activities due to participation in game activities. Game situations with a role-based component contribute to enhancing motivation of student participation in foreign language communication in the classroom and formation of students' communication skills. The game situation is the set of tasks that include specially designed learning situations and communicative dialogues that contribute to the design of the process of development of the communicative potential of an individual student.

Keywords: game situations, linguistic activity, communicative competences.

ІГРОВА СИТУАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті проаналізовано роль ігрових ситуацій у процесі формування комунікативних компетенцій учнів. Визначено, що в умовах сучасної школи традиційний підхід до навчання не забезпечує в повній мірі інтенсивне оволодіння необхідною системою знань. Використання системи ігрових ситуацій дозволяє ефективно формувати, вдосконалювати і розвивати навички та вміння усіх видів мовної діяльності. Ігровою ситуацією є сукупність завдань, що включають спеціально розроблені навчальні ситуації та комунікативні діалоги, які сприяють розробці процесу розвитку комунікативного потенціалу окремого студента. Студентам необхідно створювати специфічні ситуаційні позиції, щоб ситуація виникла і функціонувала на їх основі, що дозволяє заздалегідь планувати необхідні для контрольованих ситуацій навчання.

Ігрові вправи, які використовуються систематично, сприяють моделюванню умов реального спілкування в процесі навчання, що, в свою чергу, призводить до підвищення рівня мотивації вивчення іноземної мови. Ігрова ситуація є універсальною формою функціонування комунікаційного процесу, що існує як інтегративна динамічна система соціального статусу, ролі, діяльності та моральних відносин між суб'єктами комунікації. У контексті дослідження визначено ігрові ситуації під час уроків іноземної мови як активний тип навчальної діяльності, спрямованої на моделювання моделей систем, процесів і явищ, що вивчаються.

Ігрові вправи з елементом конкуренції забезпечують мотивацію до навчальної та мовленнєвої діяльності через участь у ігрових заходах. Ігрові ситуації з рольовим компонентом сприяють підвищенню мотивації участі студентів у спілкуванні іноземною мовою в класі та формуванні навичок спілкування студентів.

Ключові слова: ігрові ситуації, мовна діяльність, комунікативні компетенції.

INTRODUCTION

The analysis of pedagogical theory and practice indicates that a traditional approach to learning is not always justifiable in a modern comprehensive school setting since the general rate of study and the amount of knowledge to take in are

aimed at students of the average level, and large amounts of information are furnished in the ready form through the teachers; in other words, traditional learning does not adequately provide for intensive acquisition of knowledge.

Elimination of this contradiction is possible on condition that the traditional approach to learning is replaced by playful. We define playful learning as a process where students guided by their teacher take initiative and engage in a competitive and energetic cognitive activity in the form of game to acquire knowledge, skills and abilities. This process imitates qualities and conditions necessary to reveal and develop abilities and skills necessary for future life.

Analysis of recent sources and publications. Within a psychological concept of A. Leontiev and D. Elkonin, a game is defined as an activity the subject and motive of which lie in the very process of its implementation. Their research showed that games have a particularly big potential for the development of child's intelligence. D. Elkonin defined a game a social by its nature activity that arose from the conditions of child's life in a particular social environment.

Games are recognized and explored by the world psychological community as an important component of cultural development of a child: children's tradition (V. Mukhina), an upbringing practice (E. Subotsky, J. Bruner), an integral part of the people's lifestyle and culture (I. Kon) , a way of transferring ethnocultural experience that provides enculturation of a child (M. Mead).

AIM AND TASKS RESEARCH. The aim of the research is to analyze the role of game situations in the process of forming communicative competencies in students.

RESEARCH METHODS: To solve the research tasks, theoretical methods were used: analysis, systematization and generalization of psychological and pedagogical and educational-methodical literature in order to determine the state and theoretical substantiation of the problem of forming communicative competences of students through game situations.

RESEARCH RESULTS

Особливо складна ситуація з фінансуванням склалася в об'єднаних територіальних громадах у гірських дотаційних областях.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The situation as a relationship system does not appear arbitrarily. Students can be provided with specific situational positions, so that the situation will arise and function on their basis, thus permitting to plan the necessary for controlled learning situations in advance. The situation is a universal form of the communication process functioning that exists as an integrative dynamic system of social, status, role, activity and moral relationships between the subjects of communication, reflected in their minds and arising from the interaction of their situational positions.

Interrelation of the game and communication was noticed by O. Gazman, who believes that the game remains the best mastered activity for teenagers, who feel confident in it: they know the methods of communication, ways to set goals, coordinate actions, foresee the result. As a socio-cultural phenomenon, the game is realized in communication, by means of which it is transmitted, organized, and functions. The game is generated by a specific need for communication [4].

It is in the course of the game that opportunities for manifestation of personal activity, for demonstration of one's potential abilities, qualities and communication skills are created. The game provides freedom of action and choice, possibility for self-determination, for thinking and expressing one's thoughts, controlling emotions, knowing oneself; it allows everyone to rise above their personal problems in interaction with an outside world.

Communication at school has a meaning deeper than mere contacts between people. V. Grekhnev believes that one of the best ways of organizing active communication during a lesson is a business or situation role-playing game, because positive attitudes toward mastering and practical testing of students' knowledge and certain skills are developed in the course of such games. The game provides conditions for mental adaptation of students to each other [5].

Communicative situations call for the teacher to create such learning situations that allow communicative abilities of students to be revealed and implemented. Types of communicative situations are communicative games, communicative imitations, and free communication.

A game is a peculiar school of communication, during which a child learns the norms of free creative learning behavior. Use of game situations in the educational process allows creation of an accurate model of communication, as it involves imitation of reality.

Communication of students with each other is a very complex and delicate process. Ineffectiveness of communication can be associated with the complete or partial absence of communicative skills, for example, the ability to comprehend and behave in a particular situation.

Analysis of this problem in pedagogical theory and practice allowed forming a number of approaches to the classification of game situations or game exercises. The proposed classification is an attempt to reflect all characteristics of the game and to present it as an effective method of teaching an English class. In our study, we used play exercises that have a significant methodological potential: they provide motivation for learning activities, create positive emotional learning atmosphere and favorable conditions for collective interaction when performing game and study tasks.

A modern foreign language lesson is very intense and requires students to maintain concentration and focus. The use of gaming exercises helps to maintain enthusiasm and high performance throughout the entire lesson.

The lesson should be filled with such game situations that would allow students to alternate their activities.

Exploring the process of forming speaking skills, it is necessary to clarify two additional requirements for using game situations in the learning process: the systematic use of game situations as an integral part of the overall system of exercises and complex use of game situations, which are realized by combining several skill forming programs when exercises from different complexes can be successfully used in one lesson or combined into one situation as its components.

We agree with the opinion of K. Savchenko who views modeling of pedagogical situations as the process of creating situation models that imitate educational process in the course of continuing development of personality that changes in accordance with the requirements for training and reveals the relationship between the participants of the situation that reflect the educational process and are under the guidance of the teacher [1].

In our study, we rely on the opinion of I. Zyazyun, who believes that each pedagogical situation can be modeled differently but the effect of upbringing will directly depend on the knowledge and abilities of the teacher [5].

Presence of numerous hierarchically organized criteria allows characterizing any game exercise from various angles. Game situations are the most effective method of learning, since the introduction of a game element in English classes arouses students' interest in the subject, contributes to rapid learning of new vocabulary material and forming of oral speech skills in a playing environment that is natural for students. Game situation makes the hard work of learning a foreign language fascinating and brings moral satisfaction.

Modeling specific communication situations and their analysis or solving communication problems are designed to enrich students with knowledge of communication, its functions and capabilities, to develop various verbal and non-verbal skills and abilities. A. Matyushkin and M. Postalyuk understand a communicative task as modeling a problematic situation occurring in the process of real communication. Solution of communicative tasks is based on a logical plan developed by the teacher in advance, according to which he monitors and, if necessary, directs the learning situation in the right direction [4].

Games can be used at all stages of learning a foreign language at school, but the content of the language material and the nature of the tasks must be chosen according to age of the students and the level of training of a particular class. At the initial stage of training, special attention should be given to games on simple perception and reproduction of the material, and at the next one on the development of students' ability to identify and compare phenomena and facts, analyze and summarize them, draw the right conclusions and so on. The game is to be chosen by the teacher as he is the only one who can decide on the best option for the students.

We agree with the opinion of I. Danilovich, who came to the conclusion that a game task is a specially organized exercise that requires application of emotional and mental efforts. Game exercises contribute to:

- creating children's psychological readiness for verbal communication;
- ensuring children's spontaneous natural need to repeat language material multiple times;
- training students in choosing the right speech option, which prepares them for situational spontaneity of speech in general [5].

Game is an effective means of learning, which covers various types of speech activity (listening, speaking, reading, and writing), helps students master a foreign language, and enables them to experience emotional satisfaction both in the process of playing and upon achieving the results.

L. Golovchitskaya and N. Skakun express the opinion that conducting foreign language lessons with the use of gaming material activates school children, contributes to achieving high-performance knowledge and fosters love for English language. The games are created in accordance with the requirements of the school curriculum, taking into account the psychological characteristics and cognitive abilities of students; their content is aimed at the development of speech and independent search work of students. Games do not replace other forms and types of work in learning a foreign language but only complement them [4].

Games can be used at various stages of learning English at school, both in class and during extracurricular activities: in the classroom, during competitions, etc. Didactic games combine in them features of gaming and learning activities. When teaching how to speak a foreign language, a didactic game is primarily a student's speech activity, during which they try on various social and interpersonal roles, realizing both verbal and non-verbal means of communication (gestures, postures, facial expressions, and the like).

Management of schoolchildren activity is traditionally referred to as activation. The main goal of activation is the formation of student activity, the improvement of the quality of the educational process. Pedagogical practice uses various ways of activation, the main of which is the use of incentive methods, namely, competing and rewarding.

According to H. Leimits, one of the means of implementing activation of communication is cognitive communication during group work, which requires temporary subdivision of students into groups for the purpose of joint problem solving. Students are instructed to discuss the problem, determine the solution method, implement it in practice and display the result obtained by their joint efforts. Such work ensures consideration of the individual characteristics of the student, presents great opportunities for cooperation and emergence of cognitive communication. Work in groups assumes organization of joint activities leading to the intensification of educational and cognitive processes, mutual enrichment of students within a group, distribution of initial actions, social and cognitive communication, exchange of ways to solve the problem, mutual understanding dictated by the nature of the inclusion of students in joint activities, reflection, through which the attitude to one's own actions is formed and correction is provided. The division into groups can be carried out according to various criteria. For example, a teacher identifies strong, average, and weak students according to their knowledge level and proposes development of special exercises to even their knowledge [1].

As evidenced by the practice of learning foreign languages, didactic games ensure consistency and dynamics of forming linguistic and cultural knowledge in students. The game not only assumes an element of competition, which considerably enlivens the lesson but also brings speech situations as close as possible to real life. Learning games help to make the process of foreign language acquisition interesting and creative. They provide an opportunity to create an atmosphere of interest and to relieve fatigue in high school students. Elements of the game can be introduced into any type of activity during a foreign language lesson, which makes even the most boring work more interesting.

One of the effective ways to solve the problem of motivation when learning a foreign language is to use game situations. A game situation is an exercise aimed at creating, improving and developing students' skills and abilities in various types of speech activity by repeatedly performing various language actions (operations) that acquire personal meaning for the subjects of learning, since they are motivated to participate in the game activity. Gaming situations have considerable methodological potential: they provide motivation for learning activities, create positive emotional learning atmosphere and favorable conditions for collective interaction when performing game and learning tasks.

Another effective means of solving the problem of learning foreign language communication, namely the means of creating communication motivation, is playing exercises. A game exercise is a specially organized exercise that requires emotional and mental efforts. In a training game or a game exercise, everyone has an equal status. Such a game can be played even by weak students. A student who is weak in language training may become first in the game, as quick wit and ingenuity become more important than knowledge of the subject. The feeling of equality, the atmosphere of delight and joy, the feeling that the task is within the scope of one's abilities, all this helps to overcome shyness that hinders the use of foreign language words in speech and provides an adequate level of processing some particular educational material.

We define game exercise as the exercise, the purpose of which is to create, improve and develop students' skills and abilities in various types of speech activity through the repeated and varied execution of speech or language actions that become personally significant for the subject of learning, because they are motivated to participate in the game activity. Game exercises have significant methodological potential: they provide motivation for learning activities, create positive emotional learning atmosphere and favorable conditions for collective interaction during the execution of game and learning tasks.

The study of questions of typology of exercises and provisions of the theory of systems (I. Blauberg, E. Yudin, V. Sadovsky, et al.), the study of a systematic approach to solving methodological problems (I. Bim, V. Skripchenko, et al.) allowed us to develop a system of game exercises which is an integral part of the general system of exercises and methodologically based on the general classification of game exercises.

Analysis of scientific literature and our own teaching experience indicates that didactic games can be actively used in teaching a foreign language, especially in working with high school students. This is due mainly to the following factors: a communicative approach to teaching a foreign language, interests of teenagers, natural need of students for the game.

Taking into account all of the above, we have established that the concept of «game situation» can be expanded by identifying a group of games which prepare students for communicative activity and enrich their vocabulary, and games that provide communicative activity.

Not any gaming activity can be effective. Only the games that are didactically expedient and methodologically justified can be considered the effective means of learning. As was already mentioned, the process of learning a foreign language in a modern school should be aimed at communication. Consequently, the overwhelming majority of forms and types of work, including play activity with students during a lesson, must also be aimed at communication, taking into account age characteristics and interests of school children.

In the context of our study, we have defined game situations during foreign language lessons as an active type of educational activity aimed at simulation modeling the systems, processes, and phenomena being studied.

CONCLUSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

The systematic approach allows effective creation, improvement, and development of skills and abilities in all major types of speech activity. Game exercises, which are used systematically, contribute to modeling the conditions of real communication in the learning process, which, in turn, leads to increased motivation to learn a foreign language. Game exercises with a role-based component contribute to enhancing motivation of student participation in foreign language communication in the classroom.

Game exercises with an element of competition provide motivation for learning and speech activities due to participation in game activities. Game situations with a role-based component contribute to enhancing motivation of student participation in foreign language communication in the classroom and formation of students' communication skills. The game situation is the set of tasks that include specially designed learning situations and communicative dialogues that contribute to the design of the process of development of the communicative potential of an individual student.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Anikeyeva N. P. (2008) *Vospitaniye igroy: uchebnoye posobiye* (Upbringing by the game : study guide). Moscow.: Prosveshcheniye. 237 p. (in Russian).
- [2] Gavrilova O. V. (2008) *Rolevaya igra v obuchenii inostrannykh yazykov* (Role-playing game in teaching foreign languages). English. № 1. p. 7-8. . (in Russian).
- [3] Zhilkina D. N. (2010) *Rolevyeye igry na urokakh angliyskogo yazyka* (Role-playing games on English lessons). *Inostrannyye yazyki v shkole*. №1. p. 34– 38. (in Russian).
- [4] Panfilova A. P. (2008) *Igrovoye modelirovaniye v deyatel'nosti pedagoga: posobiye dlya studentov pedagogicheskikh vuzov* (Game Modeling in the Activity of a Teacher: A Handbook for Students of Pedagogical Universities). M.: Akademiya. 223 p. (in Russian).
- [5] Selevko G. (2006) *Igrovyeye tekhnologii* (Gaming technology). *Shkol'nyye tekhnologii*. №4. p. 23-33. (in Russian).

Розділ VII. ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

doi: 10.15330/msuc.2018.19.170-174

Галина Білавич,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Halyna Bilavych,

Doctor of Pedagogy, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ifosuhcvas@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1555-0932

Тетяна Пантюк,

доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет (м. Дрогобич, Україна)

Tetyana Pantyuk,

Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of General Pedagogics and Preschool Education, Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)
pantyuk@bigmir.net
ORCID ID 0000-0002-2215-3994

Борис Савчук,

доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Borys Savchuk,

Doctor of History, Professor Department of Pedagogy named after Bogdan Stuparik, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
boris_savchuk@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-2256-0845

Наталія Головчак,

студентка,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україна)

Nataliya Holovchak,

Student,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
natalia.golovchak04@gmail.com

УДК 372.46:81'282

FORMATION OF THE LANGUAGE CULTURE OF JUNIOR PUPILS IN A DIALECTICAL ENVIRONMENT: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. Language culture creation is one of the most urgent questions nowadays. This is not only philological problem, but social as well – as it is related to different communication methods. The article covers linguistic principles of language culture creation for pupils provided dialect environment. Proved that the necessary condition for high level language culture for future primary school teachers provided dialect environment is compliance principles of oral speaking: orthoepic, lexical, grammar, stylistic. The most important their properties are accuracy, cleanliness, purity etc. Also there is covered speech environment role in creating language culture of individual.

We determine language culture for junior pupils as possession of verbal and written forms of language on all levels, ability to use optimal language tools for current situation. Language norm is main concept of language culture. We believe that main requirement for any spoken phrase is its correctness. As a result of these factors, requirements for communication are created. We thought that during junior pupils' speech improving the primary importance is work on language accuracy. Non-normative accents and speaking are often effect of negative impact of dialect environment on junior pupils. And this danger stores permanently. Information technologies help to individualize and differentiate the studies of Ukrainian in initial classes. The uses of ICT do the lessons of Ukrainian and reading dynamic, bright, more effective.

Improvement language culture for future primary school teacher is an integral part of the formation of his profession. Language environment is important factor for creating language culture. Dialect environment has both positive and negative influence. The worth-while experiment of the use of ICT at initial school we saw at Ivano-Frankivsk school №26. In spring in 2014 department of education entered in Ukraine a pedagogical experiment «Smart Kids». Within the framework of this experiment in the initial classes of school set projectors and interactive boards on that children execute educational tasks in a playing form. Games are a didactics, bright and interesting. So, regional dialects may do speech richer, but at the same time do it more complex: phonetically dialects are understandable by all speakers, however lexical are not understandable for people from another regions. Using dialects by students is natural phenomenon. This communication provides tight connection between history, way of life, customs of his native land.

Keywords: language culture, principles of modern Ukrainian literary language, dialect environment, junior student, computer information technology.

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА УМОВ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Формування культури мовлення – одне з нагальних питань сьогодення. Це не лише філологічна, а й соціальна проблема: вона в той чи інший спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації. У статті розкрито лінгвістичні засади формування культури мовлення молодшого школяра за умов діалектного середовища. Доведено, що необхідною умовою високої мовленнєвої культури учнів є дотримання норм, що стосуються насамперед усного мовлення: орфоепічних, лексичних, граматичних та стилістичних, а найважливіші якості їхнього мовлення – правильність, чистота, доречність, точність та ін.

Показано роль інформаційних комп'ютерних технологій у формуванні мовленнєвої культури особистості молодшого школяра. Сьогодні інформаційно-комунікаційні технології є обов'язковим компонентом освітнього процесу в початковій школі. На думку науковців, педагогів, методистів, ІКТ включають елементи інших освітніх технологій, зокрема технології розвивального навчання, особистісно орієнтованого навчання, інтерактивного навчання, проектної технології. Актуальність використання інформаційних комп'ютерних технологій у початковій школі підтверджують документи про освіту, нормативно-правові акти та науково-теоретичні праці. Це свідчать про велику увагу держави, учених (педагогів, психологів) до цієї проблеми. Доведено, що інформаційні технології допомагають індивідуалізувати та диференціювати навчання української мови в початкових класах. Їх використання роблять уроки української мови та читання динамічними, яскравими, більш результативними.

Продуктивний досвід використання інформаційних комп'ютерних технологій як чинник формування мовленнєвої культури молодших школярів має Івано-Франківська ЗОШ I-III ст. № 26. Ще 2014 року Міносвіти запровадило в

Україні педагогічний експеримент «Розумники» (Smart Kids). У рамках цього експерименту в початкових класах школи встановили проектори та інтерактивні дошки, на яких діти виконують навчальні завдання з української мови в ігровій формі. Такий метод навчання є ефективніший, ніж стандартний.

Ключові слова: культура мовлення, норми сучасної української літературної мови, діалектне середовище, молодший школяр, інформаційні комп'ютерні технології.

INTRODUCTION

Problem statement. Language culture creation is actual scientific problem. Studies show that junior pupils have low level of language culture. That's why it is important to organize work on forming culture of Ukrainian language, and this process should be started from primary education. Scientific researches of language culture problems of junior pupils in dialect environment caused by the demands of today. High school has a task to prepare high quality experts who are fluent in professional speech, who can competently speak, produce some ideas with using appropriate words.

Analysis of recent research and publications. Many scientists have studied the problem of creating a culture of personal speech. Next famous scientists took part in this researching: N. Babych, I. Bilodid, O. Bilyayev, S. Yermolenko, A. Koval, V. Melnychayko, L. Palamar, M. Pentylyuk, M. Stelmahovych, S. Shevchuketc, but problem of improving language culture for future teachers provided dialect environment (for example Rakhivshchyna) was never subject of separate study.

AIM AND TASKS RESEARCH. The purpose of the article is to analyze linguistic foundations of language culture of future teacher provided dialect environment.

RESEARCH RESULTS

Scientists distinguish next language forms: national (literary and dialect – territorial, professional dialects, slang), individual; it may be internal or external, verbal or not [9, p.15-29]. The difference between verbal and written language is mainly functional [2, p.12]. M. Stelmahovych notes that «even people with high education verbal and written language has major difference in its quality: a person may be fluent in oral speaking, but bad in writing» [11, p.11]. So for example during signing documents, students use examples and possibility of using dialect words is low, because written language is secondary from verbal. Student in oral speech often use dialects and they may migrate to written language.

We believe that language culture creation should be started from improvement oral speaking. It will prevent dialects in writing. Language culture has theoretical and practical aspects; the last one [2, p. 8].

We determine language culture for future teachers as possession of verbal and written forms of language on all levels, ability to use optimal language tools for current situation. Language norm is main concept of language culture. We believe that main requirement for any spoken phrase is its correctness. As a result of these factors, requirements for communication are created. We thought that during future teachers' speech improving the primary importance is work on language accuracy. Non-normative accents and speaking are often effect of negative impact of dialect environment on students. And this danger stores permanently.

Linguists have different point of views regarding place and role of dialects in personal speaking. Scientist A. Ocheretnyi believes that dialect features often create serious barriers for learning norms of literary language [8, p.40]. During studying norms of modern Russian K. Horbachevsh believes that dialects do not affect literary language, but some dialect features are very stable. The main task of institutions is to push off dialect words which often cause students' orthographical illiteracy.

During researches we determine that dialects play different role in communication. For example phonetic dialects are understandable to all communicators, regardless of region specifics where they lived before joining the university.

Lexical dialects make communication more complex, because they are not understandable for who speak using another dialect or clean language. Using dialects by students is natural phenomenon. Through this lexis we can found close relationship with history, way of life, manners (you can see it in our vocabulary, where we gathered dialects from Prykarpattia and Rakhivshchyna [3]. Such lexis does not interfere of communication with people who used the same dialect.

The question is: how school or university should judge dialects (to be tolerated as it is natural for children which live in villages or declare the fight).

Part of scientists believe: «Teacher obliged to consider dialects as something not desirable or often even invalid» [12, p.12]. Others (N. Babych, V. Greshchuk) are not so dogmatic regarding dialects. N. Babych suggests do not ignore dialect characteristics of speech.

So dialect should be used, but very carefully, «care about not clogging language, not making more complex feeling of works of art be readers» [7, p.21]. We believe that future teacher should have deep knowledge regarding dialect specifics of the region, he works in in order to fix deviation from given norms.

It worth noting that linguists are in active researching addressed to solve a lot of problems related to dialects. For example, one of current problem is learning all levels of dialects.

So, we determine language culture of individual as possession of literary speech in verbal and written forms on all language levels, ability to use optimal language tools for given situation. Key concept is language culture, norms of literary language. A necessary condition for high level language culture for future primary school teachers is compliance with norms of verbal speaking: pronouncing, lexical, grammatical and stylistic.

The most important qualities of junior pupils' business communication are accuracy, content, relevance, consistency, accuracy, etc.

Language culture creation is actual scientific problem. Studies show that future teachers have low level of language culture. That's why it is important to organize work on forming culture of Ukrainian language, and this process should be started from primary education. Scientific researches of language culture problems of students in dialect environment caused by the demands of today. High school has a task to prepare high quality experts who are fluent in professional speech, who can competently speak, produce some ideas with using appropriate words.

Today, information and communication technology (ICT) is a required component of the educational process in elementary school. According to researchers, teachers, methodists, ICT include elements other educational technologies, in particular technologies of developing training, personality oriented teaching, interactive learning, project technology. The topicality of the use of ICT in primary school confirming education documents, regulations and scientific - theoretical works. This shows the great attention of the state, scientists (teachers, psychologists) to this problem.

Methods of implementation ICT in the educational process of primary school principles and methods of teaching using ICT highlighted in the works Bykov, A. Gurzhii, Yuri Doroshenko Alexander Ershov, Yuri Zhuk, N. November, V. Monakhov, IA Pidlasoho, A. Spivakovsky and others.

To our opinion, the rates of development of ICT pass ahead scientific achievements in this industry. Contradiction between potential possibilities of informatively-communication technologies and degree of development of methods of their use in the educational process of initial school requires activation of scientific researches in relation to determination of concept of computer literacy and search of maintenance, forms, methods and facilities of her forming. Also important is a language aspect of possessing computer literacy of personality.

We are agree with results researches of scientists and practical teachers-workers of O. Butsyka, I. Vetrova A. Heine A. Goryachev, S. Gunko M. Levshina, N. Lustopad, Y. Mashbytsya F. Ryvkinda that the use of modern ICT at primary school has such basic advantages: differentiation of educational process comes true; there is effective diagnostics of intellectual and psychical level of development of child; control broadens after educational activity of pupils; the feedback of this process is provided; the level of the personal interest of pupils rises in educational activity; creative flairs of primary schoolchildren are developed, cognitive activity of pupils rises in an educational process [6, p. 6].

On the other hand, teachers and scientists justly talk about risks that is carried for children by the Internet. One of them is appearance of in-words, computer slang. Situations happen, when parents do not understand, about what their are talked to put by phone with friends. Thing in slang – dialect, jargon, set of phrases and expressions that have narrow application and are not grammatically correct words in a language. In the modern Internet widespread enough is a computer slang – original «language» that arose up with appearance of electronic machines. On the modern stage of development of society this problem, unfortunately, did not go round schoolchildren. To put youngerpupils too apt to the use of slangy expressions. Knowledge of slang, jargon, that very often use schoolchildren during a communication in electronic communications, will help to avoid the numerous misunderstanding, ambiguous interpretation of information [4, p. 11].

Therefore task of teacher of initial classes on the lesson of Ukrainian - to form the culture of speech of junior schoolchildren. A teacher must watch, that children did not litter broadcasting slangy words.

When we were on pedagogical practice, then made sure: large possibilities of the use of ICT give the lessons of Ukrainian. ICT can be used on all stages of studies of Ukrainian: at explanation of new material, fixing, reiteration, control of knowledge, abilities, skills. Thus for a pupils a computer executes different functions: teacher, working instrument, object of studies, playing environment[1, p. 37]. Methodically the literate serve of material in the computer program assists the successful forming of personality competenses of students during the study of concrete theme. It is possible to use the reproductive testing, developing game, problem situation. A problem situation helps to draw conclusion. If a pupils made a mistake, it is possible to take advantage of prompts. For generalization and systematization of knowledge used the final testing that is complete every theme. Presentations cause large interest for students in an editor Power Point. Quickly knowledge of students allows to check work with texts. For this purpose text, in that there is skipped орфограми, пунктограми or sufferet errors, appears on one sliding seat. After writing of task students check up the work for the following to the sliding seat and propose estimations. This type of work is comfortable that junior schoolchildren see the errors at once, correct them and get estimations.

The worth-while experiment of the use of ICT at initial school we saw at Ivano-Frankivsk school №26. In spring in 2014 department of education entered in Ukraine a pedagogical experiment «Smart Kids». Within the framework of this experiment in the initial classes of school set projectors and interactive boards on that children execute educational tasks in a playing form. Games are a didactics, bright and interesting. It costs to mark: an experiment from the use of ICT takes place in in the firstclass, with notebooks-plane-tables first-class boys already half-year work on two objects – mathematics and studies of deed (reading). Children use not mise, but stylus pen. According to class leader 1-C to the class of Alice Pawluk, on work actually with devices goes not more than 10 minutes to the day.

On every computer there is the program with textbooks, and in them theory and practical tasks. A teacher Alisa Pawluk explains theoretical material at first, consequently children execute exercises. To the example, when first-class boys study some letter, then they must set accordance between the image of animal and letter on that she begins. Every student has headsets, all is accompanied by merry music, by the animated personages and wired for sound by child's voice. Therefore such process is named a «game». Teacher convinced: such method of studies is more effective, than standard, for a lesson it is possible to do far anymore, for children there are many tasks. Who works quicker, does not expect other. For each there is an individual rate.

On adaptation to «Smart Kids» in this experimental class spent approximately two weeks. The developers of project gave a sensory interactive board, projector free of charge, notebooks for class leaders and closet for storage of devices of students. Interactive board, talks A. Pawluk, helps on employments of reading. When children work over large texts, then not all schoolchildren have time, some do not want to watch. If not to hurry and not show to each a finger in a textbook, a teacher loaded an alphabet book on the notebook and on the large screen shows, on what sentence of text stopped. Alice Pawluk is sure that from such non-standard innovative studies already is benefit [10]. Interesting is the system of stimulation of studies of pupils. Every task in the program is a virtual egg. If a child executes him correctly - an owl hatches from there. And yet there is a reward – three stars. If an answer had inaccuracies, then an owl will hatch not fully and there will be less than asterisks. To our opinion, it interesting and original system of stimulation of studies of junior schoolchildren.

Summary and Conclusions. Thus, information technologies help to individualize and differentiate the studies of Ukrainian in initial classes. The uses of ICT do the lessons of Ukrainian and reading dynamic, bright, more effective.

Improvement language culture for future primary school teacher is an integral part of the formation of his profession. Language environment is important factor for creating language culture. Dialect environment has both positive and negative influence.

CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

So, regional dialects may do speech richer, but at the same time do it more complex: phonetically dialects are understandable by all speakers, however lexical are not understandable for people from another regions. Using dialects by students is natural phenomenon. This communication provides tight connection between history, way of life, customs of his native land.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Андрусич О. Комп'ютерна підтримка курсу «Сходинки до інформатики»: зроблено перший крок. Початкова школа. 2006. №8. С. 36-38.
- [2] Бабич Н. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1991. 287 с.
- [3] Білавич Г. Діалектне розмаїття Карпатського краю. Івано-Франківськ, 2014. 114 с.
- [4] Білавич Г., Семко Т. Теоретико-методологічні засади формування елементів комп'ютерної грамотності молодших школярів. Научні труди Sworld. 2015. April. С. 21-30.
- [5] Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 248 с.
- [6] Голяк О. В. Використання ІКТ на уроках у початкових класах як засіб підвищення якості навчання молодших школярів. Початкова освіта. 2009. №2. С. 9-12.
- [7] Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ : Наукова думка, 1990. 163 с.
- [8] Очеретний А. Д. Подолання впливу перехідних говірок у навчанні української літературної мови. Дивослово. 1997. № 7. С.40-45.
- [9] Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
- [10] Першачки у франківській школі навчаються з ноутбуками-планшетами і вилуплюють сов. Правда. 2017. URL :<http://pravda.if.ua/news-116947.html>
- [11] Стельмахович М.Г. Робота з розвитку зв'язного мовлення. Київ : Рад.школа, 1981. 136 с.
- [12] Текучёв А.В. Основы методики орфографии в условиях местного диалекта. Москва, 1983. 183 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Andrusych A. Komp'yuterna pidtrymka kursu "Skhodynyky do informatyky": зроблено pershyy krok (Computer Support Course "Steps to Science": the First Step). Elementary School. 2006. Issue 8. S. 36-38. (in Ukrainian)
- [2] Babych N. Osnovy Kultury Movlennia (Fundamentals of Speech Culture). Lviv: World, 1991. 287 p. (in Ukrainian)
- [3] Bilavych G. Dialectal Diversity of the Carpathians (Dialektne rozmaittia Karpatskoho kraiu). Ivano-Frankivsk, 2014. 114 p. (in Ukrainian)
- [4] Bilavych G., Semko T. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya elementiv komp'yuternoyi hramotnosti molodshykh shkolyariv (Theoretical and Methodological Principles of Forming Elements of Computer Literacy of Younger Schoolboys). Nauchni trudi Sworld. 2015. Issue 8. S. 21-30. (in Ukrainian)
- [5] Bevenko S. P. Ukrainska dialektolohiia (Ukrainian Dialectology). Kyiv: High School, 1980. 248 p. (in Ukrainian)
- [6] Golyak O. Vykorystannya IKT na urokakh u pochatkovykh klasakh yak zasib pidvyshchennya yakosti navchannya molodshykh shkolyariv (Use of ICT in Class in Primary School as a Means to Enhance Learning Younger Students). Elementary Education. 2009. Issue 2. S. 9-12. (in Ukrainian)
- [7] Matviyas I. H. Ukrainska mova i yii hovory (Ukrainian Language and its Speakers). Kyiv : Naukova Dumka, 1990. 163 p. (in Ukrainian)
- [8] Ocheretnyy A. D. Podolannia vplyvu perekhidnykh hovirok u navchanni ukrainskoi literaturnoi movy (Overcoming the Impact of Transitional Dialects in Teaching Ukrainian Literary Language). Dialogist. 1997. № 7. S.40-45. (in Ukrainian)
- [9] Pentylyuk M. I. Kulturamovystylystyka (Culture and Language Style). Kyiv : Tower, 1994. 240 p.
- [10] Pershachky u frankivskii shkoli navchaiutsia z noutbukamy-planshetamy i vylupliuiut sov (The First Grade Pupils Study with Laptops, Tablets and Make Owls (2017)). URL :<http://pravda.if.ua/news-116947.html>. (in Ukrainian)
- [11] Stelmahovych M. H. Robota z rozvytku zviazhnogo movlennia (Work on the Development of Coherent Speech). Kyiv : Soviets. School, 1981. 136 p. (in Ukrainian)
- [12] Tekuchev A. V. Osnovy metodyky orfohrafyy v usloviakh mestnoho dyalekta (Fundamentals of Spelling Methods in Terms of the Local Dialect). Moskva, 1953. 183 p. (in Russian)

Наталія Богданець-Білоskalенко,

доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України (м.Київ, Україна)

Natalia Bohdanets-Biloskalenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, a senior researcher of the scientific subsection of Languages of Other Ethnic Minorities and Foreign Literature Teaching Department of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kuiv, Ukraine)
nataliabogdanets@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6793-8018

УДК37.016:376-054.57

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ШКОЛАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Анотація. У сучасних реаліях суспільного, культурно-освітнього простору України важливо формувати у дітей національну свідомість, почуття патріотизму за державу, в якій живуть. Це є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність. Сучасна школа відіграє важливу роль у становленні особистості, здатної брати активну участь в усіх сферах соціокультурного життя країни.

У статті обґрунтовано важливість добору текстів художньої літератури на національно-та соціокультурних засадах в підручниках з літературного читання для шкіл з мовою навчання національних меншин. Запропоновано аналіз існуючих підручників з літературного читання для шкіл національних меншин.

Автором визначено, що існує чимало шляхів засвоєння культурного досвіду українського народу. Проте саме художнє слово має неабиякий вплив на малого читача. Через вчинки героїв, історичні, народознавчі, природничі, пізнавальні тексти відбувається знайомство з культурою народу, в якій проживають представники різних національних меншин.

У результаті аналізу і синтезу різних джерел автор стверджує, що твори з національно-культурним змістом відіграють важливу роль у формуванні свідомих громадян своєї держави. А тому підручники з літературного читання для молодших школярів з навчання мовами національних меншин обов'язково мають складатися у переважній більшості саме з таких творів. У такому випадку мета формування різнобічно розвинутої, національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості, здатної до самостійного здобування нових знань, націленої на саморозвиток і реалізацію себе в суспільстві, буде досягнута.

Ключові слова: національний, культурний, соціокультурний компоненти, зміст навчання, літературне читання, національні меншини.

THE NATIONAL-AND-CULTURAL COMPONENT OF THE CONTENT OF TEACHING LITERARY READING AT ETHNIC MINORITIES SCHOOLS

Abstract. In today's realities of the social, cultural and educational space of Ukraine, it is important to create in children a national consciousness, a sense of patriotism. This is one of the major tasks of raising children and young people, as it provides for the cultivation of patriotic citizens of their country, capable of defending its independence and integrity. The modern school plays an important role in the formation of a person capable of taking an active part in all spheres of socio-cultural life of the country.

The article substantiates the importance of the selection of texts of fiction on national and socio-cultural grounds in textbooks on literary reading for schools with a language of instruction of national minorities. The analysis of existing textbooks on literary reading for schools of national minorities is proposed.

The author states that there are many ways of mastering the cultural experience of the Ukrainian people. However, the very artistic word has a tremendous impact on the small reader. Through the actions of heroes, historical, ethnographic, natural, cognitive texts, there is an acquaintance with the culture of the people, in which representatives of various national minorities live.

As a result of the analysis and synthesis of various sources, the author states that works of national-cultural content play an important role in the formation of conscious citizens of their state. That is why textbooks for literary reading for junior pupils with language teaching in national minorities should be comprised in the overwhelming majority of these works.

In the article the significance of selecting literary texts based upon national and socio-cultural principles for textbooks in literary reading for schools providing teaching in minority languages is elaborated. The analysis of the current textbooks in literary readings for schools for national minorities is accomplished.

Keywords: national, cultural, socio-cultural component, education content, literary reading, national minorities.

ВСТУП

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін, що відбуваються у сучасному культурно-освітньому просторі України, нова соціокультурна ситуація, суспільні вимоги і потреби мають на меті утвердження пріоритетного значення освіти, формування в соціумі розуміння значущості кожних етапів життя особистості, а особливо ж підліткового, як найвідповідальнішого періоду її становлення. Формування патріотизму, національної самосвідомості, засвоєння молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна школа відіграє важливу роль у становленні особистості, здатної брати активну участь в усіх сферах соціокультурного життя країни.

Хоча у сучасному інформаційному суспільстві надзвичайно багато джерел отримання інформації у будь-якій сфері навчання, а проте, головним джерелом отримання знань усе ж таки лишається підручник. Йому належить вагома роль в освітньому середовищі школи.

Підручник як один із основних методичних важелів досягнення мети освіти має будуватися на чітко продуманих науково-педагогічних засадах, розробка яких неможлива без вивчення і врахування досвіду в цій царині. Обсяг знань, глибина і рівень їх засвоєння учнями повністю залежать від якості підручника. У нашому випадку підручники з літературного читання для шкіл національних меншин. Постає проблема формування змісту нового підручника, скерованого на національно- та соціокультурний компоненти.

На сьогоднішній день в нашій державі мовами національних меншин навчається 400 тисяч учнів, що становить 10 % усіх українських школярів. З огляду на актуальність питання, зосередимо свій погляд на змісті творів підручників «Літературного читання» в школах національних меншин.

У статті окреслимо і обґрунтуємо важливість добору текстів художньої літератури на національно-та соціокультурних засадах в підручниках з літературного читання для шкіл з мовою навчання національних меншин.

Культурологічний змістовий компонент підручника спрямовує на реалізацію таких завдань: сприяння усвідомленню творів художньої літератури як важливої складової мистецтва; розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому полікультурному контексті, прилучення школярів до української народної культури – світу народної творчості; висвітлення зв'язків літератури з фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями українського народу, удосконалення загальнокультурних умінь та навичок учнів, виховання поваги до національних і світових традицій, толерантного ставлення української та рідної культури, людей різних національностей, різних віросповідань і культур [5].

Ми пристаємо до думки сучасної дослідниці М. Греб, яка зазначає: «особливої уваги заслуговує художній текст, оскільки він формує і розвиває етичні потенції особи за рахунок поєднання конкретно-історичного, національно-особливого і загальнолюдського компонентів твору, показуючи нерозривний зв'язок дійсності "своєї" країни, її культури з історичним розвитком і дійсністю культури світової. На думку психологів, люди більшою мірою схильні розбирати і оцінювати вчинки і відчуття літературних героїв, ніж свої власні» [5, с. 184]. Саме у художньому тексті часто трапляються діалоги, де використовуються різні мовні форми та колоритна народна лексика. Це у свою чергу дозволяє краще зрозуміти специфіку і своєрідність культури іншої мови.

Культура – засіб об'єднання народу в нації. Кожна культура формує свій світ людини, те, що ми називаємо тип українця, італійця, японця. І народна, і елітарна культура однаково причетні до цього процесу. Не самоізоляція а формування національних типів з притаманним світобаченням і ставленням до навколишнього освіту, з властивою їм національною свідомістю гарантує збереження своєрідності і неповторності кожної культури. Для формування національного типу першорядного значення має традиція, безперервність у передачі культурних набутків від покоління до покоління. Кожен член суспільства (певної національної спільності) повинен опанувати культурою свого народу, щоб стати особистістю. Культури, орієнтовані на одухотворення особистості, на збереження і продовження традицій, на виразно-національне начало зараховують до класичних [6].

Адже відомо, що загальнолюдської культури ніколи не було, досі нема і навряд чи буде. Культура завжди конкретно національна. Вона виявляє духовність якогось окремого етносу, нації, народу. На це вказували свого часу О. Потебня, Н. Бердяєв, І. Лисяк-Рудницький, Л. Ребет, В. Янів, а також сучасні дослідники Н. Дзюбишина-Мельник, Р. Зозуляк, У. Кецик, Г. Олійник, Ж. Омельченко. Український педагог минулого С. Русова слушно зазначала: «Національне виховання виробляє у дитини не подвійну хистку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [9, с. 24].

Дослідниця П. Ігнатенко слушно зазначає, що «загальнолюдські цінності – це національні, збагачені цивілізованими народами, а національні – це загальнолюдські в національному вияві» [8, с. 121]. Саме так, адже культура об'єктивує духовність. «Досі людство не виробило іншої форми духовності, окрім національної (етнічної). А загальнолюдське існує тому (і тільки тому), що існує національне» [6, с. 47].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що у працях різних фахівців переплітається і навіть досить часто сплутуються два поняття: національне та патріотичне виховання. Спробуємо проаналізувати сутність зазначених дефініцій. Так,

на думку І. Зайченка, «національне виховання» – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв та ін., покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку [7]. Визначний педагог минулого Я.Чепіга під національним вихованням розумів цілісний процес розвитку дитячої особистості, спрямований на свідомість дитини, її почуття, поведінку та вчинки. Прикметною позицією вченого є те, що він вкладав у поняття «національне виховання» конкретику світогляду, індивідуальних особливостей дитини, визначав важливість поєднання індивідуальних і національних рис дитини. Індивідуальні – це вроджені, а національні – набуті, залежні від сім'ї, рідного краю, в якому живе дитина. Національне й індивідуальне може існувати окремо, завдання педагога, за Я.Чепігою – поєднати їх. Таким чином, щоб виховати національно свідомого патріота країни, починаючи з дитинства, необхідно досконало вивчити індивідуальне, природне, тобто, глибоко вникнути у психологію дитини [2, с. 103].

Слід зазначити, що виховна система будь-якого народу віддзеркалює його історію, традиції, звичаї, культуру.

Національне виховання, за О.Сухомлинською, «передбачає передусім етнізацію виховного процесу, тобто залучення дитини до глибинних пластів національної культури й духовності з висуненням на чільне місце природного середовища» [10, с. 38]. Національне виховання автор не відокремлює від загального суспільного навчально-виховного процесу.

На нашу думку, головною метою національного виховання є формування свідомого громадянина – патріота своєї (у нашому випадку Української держави), активного носія, провідника національної ідеї, набуття підростаючим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей, переконань.

На підтвердження висловлень дослідників звернемося до розуміння означеної дефініції. У Педагогічному словнику потлумачено «національне виховання», як «історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь». Зокрема, український педагог С. Русова слушно зазначає, що «національне виховання виробляє у дитини не подвійну хитку мораль, а сприяє формуванню міцної цілісної особистості. Національне виховання через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до інших народів і тим приведе не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» [2, с. 104].

Сучасна дослідниця В. Александрова [1], у процесі аналізу наукових джерел, виокремила основні напрями національно-культурного компоненту, зокрема:

- народознавчий напрям (ставлення до батьків: любов, турбота, повага до сім'ї, родини, роду, народу, який має спільну Батьківщину, чуття єдиної родини);
- українознавчий напрям (ціннісне ставлення до духовного світу своєї нації: історії, культури, мови, народних традицій, звичаїв, національних символів; здатність до національного самовизначення);
- краєзнавчий напрям (ставлення до місця народження, проживання та поховання членів роду; знання про вулицю, місто (село), край, природу та географію своєї держави).

Теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив, що у процесі формування національного стрижня засобами художньої літератури важливо активізувати всі рівні емоційної взаємодії дітей з літературним твором, а саме: емоційна реакція від сприймання художнього твору; емоційна оцінка вчинку персонажа (хоробий, справедливий, чесний, допоміг у біді) або іншого змісту; емоційна ідентифікація з персонажем; набуття досвіду позитивних переживань й оцінок; відтворення у власній поведінці.

Українська мова і література «розширюють та активізують словниковий запас учнів з урахуванням тих груп слів, усталених висловів, що відображають реальне життя народу, мова якого вивчається, особливості його життєвого досвіду, історії, культури; сприяють формуванню толерантного ставлення до різних народів, розвитку в учнів мовних, інтелектуальних та пізнавальних здібностей; формують гуманістичний світогляд, моральні та естетичні переконання, національні та загальнолюдські цінності» [1, с. 32].

Питання взаємодії мови, літератури й культури в школах національних меншин все частіше трактуються з позицій соціокультурної компетентності, під якою розуміють здебільшого «соціокультурний контекст, в якому досліджувана мова застосовується його носіями, а також способи, через які цей контекст впливає на вибір і комунікативний ефект певних мовних форм» [4, с. 169]. Окрім того, соціокультурну компетентність розглядають як аспект комунікативної здатності, що відбиває специфічні риси суспільства та його культури, які виявляються через комунікативну поведінку членів цього суспільства [3, с. 57].

Культурознавчий мовленнєвий зміст на рівні знання включає найголовніші відомості про природу Батьківщини; найважливіші історичні відомості; знайомство з найвидатнішими постатями вітчизняної та світової культури; найхарактерніші зразки національного мистецтва, народні звичаї і традиції, що відображають менталітет, дух і характер нації. Важливо при цьому, щоб українознавчі відомості засвоювалися в контексті світової культури.

Культурознавчий мовленнєвий зміст, відображений у системі текстів, у яких він від класу до класу дедалі розгалужується й поглиблюється, дає змогу справляти потужніший, ніж раніше, виховний вплив на учнів, забезпечувати формування екологічної, етикетної, етичної, мислительної, естетичної і мовленнєвої культури, урівноважувати розвиток інтелектуальної і емотивної форм особистості [1].

У процесі аналізу підручників з літературного читання останніх років для шкіл з мовою навчання національних меншин (автори: С. Криган; О. Хорошківська, Г. Охота, Н. Яновицька) можемо зробити висновки, щодо творів національно спрямованого змісту і виокремити такі представлені напрямки: твори про Україну, її столицю та державні символи, про народні свята в Україні (Різдво, Святого Миколая, Великдень, обжинки, веснянки, колядування і щедрування). Дітей знайомлять з найвидатнішими постатями в українській літературі – Леся Українка, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Костенко. Як бачимо автори підручників намагаються формувати в учнів позитивне ставлення до держави, в якій вони зростають і живуть, а також залучені творами сприяють формуванню майбутніх громадян своєї країни. Проте бажано подавати більше творів історичної і громадянської тематики, формувати завдання на творах національного змісту тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті аналізу і синтезу різних джерел, можемо стверджувати, що твори, з національно-культурним змістом відіграють важливу роль у формуванні свідомих громадян своєї держави. А тому підручники з літературного читання для молодших школярів з навчанням мовами національних меншин (як і для учнів титульної нації) обов'язково мають складатися у переважній більшості саме з таких творів. У такому випадку кінцева мета – формування різнобічно розвиненої, національно свідомої, духовно багатой, творчої особистості, здатної і прагнучої до самостійного здобування нових знань, націленої на саморозвиток і реалізацію себе в суспільстві буде досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова В. Формування соціокультурної компетентності учнів 8-9 класів у позакласній роботі з української мови: дис...канд..пед.наук. К., 2017. – 262 с.
2. Богданець-Білоskalенко Н. Роль рідної мови в національному вихованні дитини у поглядах Софії Русової та Якова Чепиґи. Наук. зап. Сер.: "Психол.-педагогічні науки" . [за заг. ред. Є. І. Коваленко]. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. № 8. С. 103–105.
3. Бориско Н.Ф. Диалог культур и содержание материалов учебно-методического комплекса. Иноземні мови. 1999. № 2. С.53-58.
4. Вениг Н.Н. Формирование речевой компетенции старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2001. 206 с.
5. Греб М. Теоретико-методичні засади навчання лексикології та фразеології майбутніх учителів початкових класів: дис.. докт.пед.наук. К., 2018. 455 с.
6. Дзюбишина-Мельник Н. Перекладна література як складова інкультурації дитини. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 1998. №1. С. 46-48.
7. Зайченко І. Педагогіка: підручник. І.В.Зайченко. [режим доступу]: <http://westudents.com.ua/glavy/48782-241-sutnst-osoblivost-natsionalnogo-vihovannya.html>.
8. Ігнатенко П. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 118-123.
9. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304 с.
10. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. Розвиток пед. і психол. наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. пр. до 10-річчя АПН України / АПН України. Х. : ОВС, 2002. Ч. 1. С. 37–54.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Aleksandrova, V. Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti uchniv 8-9 klasiv u pozaklasnii roboti z ukrainskoi movy: dys...kand.. ped.nauk. [Formation of socio-cultural competence of 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian. Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences]. Kyiv. 2017. 262 pp.
2. Bohdanets-Biloskalenko, N. Rol ridnoi movy v natsionalnomu vykhovanni dytyny u pohliadakh Sofii Rusovoi ta Yakova Chepihy [The role of the native language in national education as viewed by Sofiia Rusova and Yakiv Chepiha]. Naukovi zapysky Series "Psykhologichni-pedahohichni nauky". Kovalenko, Ye. I. (ed.) Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 2011. Issue 8. Pp. 103–105.
3. Borysko, N. F. Dyalog kultur i sodержaniie materialov uchebno-metodicheskogo kompleksa [The dialogue of cultures and the content of the teaching materials]. Inozemni movy, 1999. N 2. Pp. 53-58.
4. Venyh, N. N. Formirovaniie rechevoi kompetentsii starsheklassnikov: dys. kand. ped. nauk [The formation of the speech competence of senior students. Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences]. Kherson. 2001. 206 pp.
5. Hreb, M. Teoretyko-metodychni zasady navchannia leksykologii ta frazeologii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: dys.. dokt.ped.nauk [Theoretical and methodological foundations for teaching Lexicology and Phraseology to future primary school teachers. Thesis for a degree Doctor of Pedagogical Sciences]. Kyiv. 2018. 455 pp.
6. Dziubyshyna-Melnyk, N. Perekladna literatura yak skladova inkulturatsii dytyny [Translated literature as a component of inculturation of a child]. Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy, 1998. N 1. Pp. 46-48.
7. Zaichenko, I. Pedahohika: pidruchnyk [Pedagogy: tutorial] Electronic resource: <http://westudents.com.ua/glavy/48782-241-sutnst-osoblivost-natsionalnogo-vihovannya.html>.
8. Ihnatenko, P. Aksiologhiia vykhovannia: vid terminologii do postanovky problemy [Axiology of education: from terminology to the problem statement]. Pedahohika i psykhologhiia, 1997. N 1. Pp. 118-123.
9. Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory [Selected works]. Kyiv: Osvita. 1996. 304 pp.
10. Sukhomlynska O.V. Periodyatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodisation of the pedagogical thought in Ukraine: steps to the new dimension]. Rozvytok ped. i psyhol. nauk v Ukraini 1992-2002: zb. nauk. pr. do 10-richchia APN Ukrainy. Kh.: OVS. 2002. Chapter 1. Pp. 37–54.

Надія Дудник,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

Nadiia Dudnyk,

PhD in Education, Associate Professor, Department of General pedagogy and preschool education of the DSPU named after Ivan Franko (Drohobych, Ukraine)
ORCID ID 0000-0002-7879-8206

УДК 372.016

ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглянуто проблему виховання самостійності у дітей дошкільного віку як одного з основних освітніх завдань. Автор аналізує проблему з позиції досліджень психологічної та педагогічної науки, окреслює питання, які ставляться в процесі розвитку дитини дошкільного віку. Під час написання статті використовувався парадигмальний метод для розкриття освітнього потенціалу виховних засад розвитку самостійності як риси характеру особистості з позиції педагогічної науки; синергетичний метод для аргументації педагогічних ідей педагогів засобами нелінійних зв'язків між теоріями та концепціями сучасного виховання.

Автор виокремлює необхідність вироблення стратегії сучасної освіти, яка повинна створювати спеціальне розвивальне середовище, методичні умови для формування самостійності у дітей в дошкільному віці у процесі розвитку. Як психологічна передумова визначена емоційна складова, яка сприяє проявам суспільно корисних справ дошкільника, дає можливість дитині опанувати самостійно цілеспрямовану діяльність, розвивати комунікативні вміння у взаємодії з ровесниками. Визначено роль педагогів у створенні спеціально організованого розвивального середовища для прояву ініціативності у дітей у грі, вільній діяльності, на дидактичних заняттях. Обґрунтовано передумови формування самостійності дошкільників.

Ключові слова: самостійність, виховання, старший дошкільник, ініціативність, самосвідомість, самоорганізація.

THE BREEDING OF INDEPENDENCE BY CHILDREN OF PRIMARY AGE

Abstract. The purpose of the article is to isolate the problem of formation of independence as an educational task in the process of upbringing of a harmoniously developed personality, which is formed at the preschool age and is decisive in the process of formation of a harmonious personality, capable of evaluating one's own abilities, striving for self-development and self-realization. The article deals with the problem of formation of independence of preschool children as an educational task.

During the writing of the article, a paradigm method was used to reveal the educational potential of the educational foundations of the development of independence as a personality trait from the standpoint of pedagogical science; Synergetic method for argumentation of pedagogical ideas of teachers by means of nonlinear connections between theories and concepts of modern education.

The author analyzes the problem of research in psychological and pedagogical science, outlines issues that are posed in the development of a child of preschool age. The author stresses the need to develop a strategy for modern education, which should create a special development environment, methodological conditions for the formation of independence by children of preschool age in the process of a child's development. As a psychological precondition, the emotional component that contributes to the manifestations of the socially useful affairs of a preschool child enables it to master self-directed activities, develop communicative skills in co-operation with coevals.

The role of teachers in the creation of a specially organized developmental environment and the initiative of children in the game, free activities, in didactic classes are defined as a prerequisite for the formation of the independence of preschoolers.

The purpose of the article is to isolate the problem of formation of independence as an educational task in the process of upbringing of a harmoniously developed personality, which is formed at the preschool age and is decisive in the process of formation of a harmonious personality, capable of evaluating one's own abilities, striving for self-development and self-realization.

Keywords: independence, education, upbringing, senior preschooler, initiative, self-awareness, self-organization.

ВСТУП

Постановка проблеми. Функціонування сучасної системи дошкільної освіти ґрунтується на основних положеннях Конвенції ООН про права дитини (1989), Законах України «Про охорону дитинства» (2001), «Про

освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2018), інших чинних нормативно-правових актах. Зміст освітньої роботи з дітьми дошкільного віку має відповідати основним вимогам та концептуальним засадам Базового компонента дошкільної освіти України (2012): «Оволодіння змістом дошкільної освіти впродовж всього періоду дошкільного дитинства, визнання цінності кожної вікової сходинки в особистісному розвитку при повній реалізації дитиною своїх потенційних можливостей» [1, с. 4].

Розглядаючи дошкільний вік як період формування особистісних якостей, концепція сучасної української освіти визначає сутність нового підходу до дошкільного виховання, заснованого на принципах варіативного змісту, педагогіки розвитку, активного пізнання світу через види суспільної діяльності, виховання дитини як самостійного та ініціативного творця майбутнього. Вченими розроблено механізм, що регулює якість дошкільного виховання, зокрема, державний стандарт визначає критерії оцінки діяльності закладів дошкільної освіти, її концептуальні засади, де звертається увага на формування особистісних якостей дитини – допитливості, ініціативності, комунікабельності, творчості, самостійності. Проте, окремо завдання виховання самостійності як необхідної характеристики людини нового часу в концепції не висувається. Хоча моральні та особистісні якості характеру дитини виховуються саме через самостійність, яка активно проявляється у вихованців саме у старшому дошкільному віці (усвідомлення мети діяльності і наполегливість у її досягненні; готовність доводити розпочату справу до кінця; прояв емоційно-позитивного ставлення у вияві ініціативи; вміння критично оцінювати результати діяльності; прагнення доводити розпочату справу до логічного завершення, співпрацювати в колективі, визнавати успіхи інших, а також дбайливе ставлення до праці) [1, с. 5]. Вважаємо за необхідність виокремити завдання ЗДО у виробленні самостійності дошкільників як запоруки подальшого творчого, свідомого, відповідального ставлення дитини до власного буття та розвитку.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Підкреслити необхідність виокремлення завдань у самостійності як якості особистості, що починає формуватися в дошкільному віці і є визначальною в процесі становлення гармонійної особистості, яка здатна оцінювати власні можливості, прагнути до саморозвитку та самореалізації. Завданнями ставимо сформулювати вимоги до педагогів та батьків у сприянні формування навичок самостійності дитини старшого дошкільного віку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Під час написання статті використовувався парадигмальний метод для розкриття освітнього потенціалу виховних засад розвитку самостійності як риси характеру особистості з позиції педагогічної науки; синергетичний для аргументації педагогічних ідей педагогів засобами нелінійних зв'язків між теоріями та концепціями сучасного виховання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дошкільний вік як основа соціалізації розвитку дитини є найбільш відповідальним етапом дитинства. Висока сенситивність цього вікового періоду визначає великі потенційні можливості різнобічного розвитку дитини.

Самостійна діяльність – одна з передумов якісної організації освітнього процесу дітей дошкільного віку. Відповідно до концепції Л. Віготського вона починає формуватися у спільній моделюючій діяльності зі значущим дорослим (ранній дошкільний вік), згодом у взаємодії з ровесниками (молодший дошкільний вік) стає самостійною цілеспрямованою, організованою працею дитини (середній та старший дошкільний вік) [2, с. 413].

Самостійність – це багатоаспектний психологічний феномен діяльності особистості, що має власні конкретні критерії. «Це вольова властивість особистості як здатність систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги ззовні [8, с. 312].

Самостійність як характеристика діяльності дошкільника проявляється у здатності досягати мети діяльності без сторонньої допомоги. Самодіяльність – суб'єктивна, індивідуальна активність з особистісно зумовленими компонентами: метою, провідною потребою, мотивацією і способами реалізації. Самоактивація – це суб'єктивно зумовлена внутрішня мотивація діяльності. Самоорганізація – властивість особистості мобілізувати себе, цілеспрямовано, активно використовувати всі свої можливості для досягнення проміжних і кінцевих цілей, раціонально використовуючи при цьому час, сили. Саморегуляція – спочатку психологічне забезпечення діяльності, у подальшому розвитку набуває особистісного сенсу, тобто власного смислового або емоційного наповнення. Самоконтроль – узагальнююча діяльність, яка здійснюється з метою осягнення результату на особистісному рівні.

Проявляється самостійність у дошкільному віці через самосвідомість, що визначається «діяльністю і здібностями особистості, які пов'язані з умінням організувати себе. Проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованій мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів своїх дій, почутті обов'язку» [8, с. 311].

Ініціатива – частий прояв дитини як індивіда – вказує на наявність у суб'єкта здатності до самостійної дії, що змінює її власний стан, всупереч природній інерції. Це також внутрішнє спонукання до нових форм діяльності, підприємливості, втілення в життєдіяльність ідей.

Самостійна діяльність в спеціальному педагогічному середовищі – це така робота, яка виконується без безпосередньої участі вихователя, але за його завданням у спеціально відведений для цього час, при цьому дитина свідомо прагне досягти поставленої мети, використовуючи свої зусилля і виражаючи в тій чи іншій формі результат розумових, фізичних, соціальних дій.

Самостійна діяльність як усвідомлена поведінка дитини найбільш повно визначається О. Кононко: «Становлення довільної вольової поведінки – важливий складник особистісного зростання дошкільника. Дитина за сформованими навичками вольової поведінки (старший дошкільний вік) здатна самостійно зробити вибір, надати перевагу, відмовити у прихильності, протистояти тиску інших» [5, с. 3], що створює передумови для вироблення власних моральних цінностей, свідомого використання знань про світ, умінь та навичок, вироблення соціальної поведінки на засадах самостійності, яка сприяє становленню високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності і приносить дитині задоволення як процес самовдосконалення та самопізнання.

Самостійна діяльність дошкільника є наслідком правильно організованої пізнавальної діяльності в процесі виховання, що мотивує самостійне її розширення, поглиблення і продовження у вільний час. Для вихователя це означає чітке усвідомлення власного плану дій, усвідомлене його формування у дошкільників як певної схеми освоєння нового предмета, явища або дії в ході вирішення нових завдань.

Ефективність виховного процесу і пізнання визначається якістю викладання та самостійної пізнавальної діяльністю. Ці два поняття дуже тісно пов'язані, але слід виділити самостійну роботу як провідну і активізуючу форму виховання тому, що:

1) знання, навички, вміння, звички, переконання, духовність не можна передавати від вихователя до дитини так, як передаються матеріальні предмети. Кожна дитина опановує їх шляхом самостійного пізнавального процесу: спостереження, прослуховування, усвідомленням усної інформації, аналіз, переосмислення;

2) процес пізнання, спрямований на виявлення сутності та змісту досліджуваного явища, підпорядковується психологічним законам, визначається послідовністю пізнання: знайомство, сприйняття, переробка, усвідомлення, сприймання. Порушення послідовності призводить до поверхневих, неточних, неаргументованих знань, які практично не можуть реалізуватися;

3) дитина в процесі самостійної діяльності живе в стані найвищого інтелектуального напруження, що дає можливість розвиватися; дитина формується як особистість і представник культури.

Самостійна робота дитини виробляє високу культуру розумової праці, яка передбачає не тільки володіння технікою розумових операцій, але й потребу в самостійній діяльності, прагнення вникнути в суть питання, ще не вирішених проблем. У процесі такої праці найбільш повно виявляються індивідуальні здібності дошкільнят, їх нахили та інтереси, які сприяють розвитку вміння аналізувати факти та явища, вчати самостійного мислення, яке призводить до творчого розвитку та формування власної думки, своїх поглядів, уявлень, своєї позиції [3, с. 64]

Т. Поніманська зазначає: «Майстерність вихователя полягає в тому, щоб підвести дітей до самостійних «відкриттів», стимулювати їхню пізнавальну діяльність» [7, с. 376]. Педагоги С. Козлова, Т. Куликова звертають увагу в дослідженнях на те, що трудова діяльність дошкільників є засобом дослідження світу та осмисленням себе у продуктивній діяльності: «У процесі праці діти набувають трудових навичок і умінь, що допомагають дитині ставати незалежною від дорослого і самостійною» [6, с. 123].

Проблема самостійної роботи завжди приковувала до себе увагу вчених і педагогів-практиків. І це закономірно: одна з умов ефективності виховання – прищеплення дітям навичок самостійної роботи над різним матеріалом, що пояснюється тими цілями і завданнями, які стоять нині перед дошкільними установами: підготувати особистість до життя, до активної участі у праці, творчого розвитку.

До основних проявів розвитку самостійності дошкільників Л. Фесюкова відносить:

- здатність визначати підставу для тих чи інших учинків, вибір поведінки;
- здатність відокремлювати власну позицію;
- здатність до незалежної реалізації структурних блоків пізнавальної діяльності;
- планування, регулювання і аналіз своєї діяльності без допомоги інших;
- вміння співвідносити свої прагнення і можливості, адекватно оцінювати процес своєї діяльності [10, с. 30].

Автори програми «Дитина» під самостійністю розуміють своєрідну форму активності, яка відображає рівень розвитку дитини, забезпечує ініціативу в постановці завдань, бажання розв'язати проблему, яка виникає в житті та діяльності [3, с. 63]

У дослідженнях сучасних науковців теоретично обґрунтовується проблема формування самостійності особистості в світлі виховання основних якостей представника сучасної епохи – ініціативності, самостійності, творчої активності – як головних показників всебічного розвитку людини.

Самостійність розвивається поступово, і починається цей процес у гармонії з проявами психологічними, емоційними, комунікативними, пізнавальними. Шестирічна дитина сприймає світ не за окремими елементами, а цілісно, з'являється цілеспрямованість. Спостережливості, уміння виокремити та узагальнити сприяють розвитку мислення. У старшого дошкільника активізується довільна та мимовільна увага, мислення набуває наочно-образної форми. Операції з предметами мають оцінно-дієвий характер (класифікація, узагальнення, виокремлення, поєднання). У старшого дошкільника починає розвиватися словесно-логічне мислення. Пам'ять вихованця шостого року життя перебуває у стані переходу від мимовільної до свідомої.

Активно вдосконалюється словниковий запас, мовлення набуває ознак розмірковування, що сприяє розвитку здатності діяти подумки. Розповідь стає зв'язною, живаються складні речення, проявляються творчі задатки.

Також мовлення розвивається у спілкуванні з однолітками (постановка запитань, розповідь, розмірковування, фантазія, детальна характеристика предметів, явищ, використання жартів).

Пізнавальна активність продовжує зростати, а численні запитання стають поширеними, потребують детальнішого пояснення, спрямовуються на пізнання навколишнього світу для отримання теоретичних знань і подальшого їх використання.

Під впливом дорослого поступово виникає якісно нова форма спілкування – особистісна. Дитина потребує уваги, поваги до власної думки, прагне відчувати взаєморозуміння, співчуття. Діти стають більш стриманими, засвоюють «мову почуттів»: міміку, жести, пози, інтонації голосу тощо. Упродовж старшого дошкільного віку дитина набуває здатності довільно керувати пізнавальними процесами, планувати діяльність, співпрацювати в групі, оцінювати результати діяльності.

Ігри старших дошкільнят стають різноманітними та розгорнутими, їм властиве ускладнення сюжету, вони набувають більш творчого характеру, з дидактичних, індивідуальних перетворюються на сюжетно-рольові, моделюючі та групові.

Здатність до самоконтролю – завершальний етап формування самостійності в предметній діяльності. Оволодівши здатністю самостійно планувати, здійснювати та контролювати її, малюк стає вже певною мірою незалежним від дорослого. Але це лише перший і дуже скромний крок на шляху до зрілої самостійності. Самостійні навички старших дошкільників стосуються лише вузько окреслених операцій, які були схвалені дорослими, дістали визнання, підкріпилися позитивними емоціями. Вони не проєктуються на наступний досвід у навчально-пізнавальній діяльності, а є корисними тільки з точки зору формування комунікативного досвіду. Дорослий підкріплює похвалою бажання дитини ставати самостійним відкривачем та дослідником навколишнього світу.

Р. Павелків визначає самостійність як прояв основ формування характеру, вміння діяти за власною ініціативою, помічати необхідність своєї участі в тих чи інших обставинах; вміння виконувати звичні справи без звернення за допомогою і контролю дорослого; вміння усвідомлено діяти в ситуації заданих вимог та умов діяльності; вміння усвідомлено діяти в нових умовах (визначити мету, врахувати умови, здійснювати елементарне планування, отримати результат); вміння здійснювати елементарний самоконтроль і самооцінку результатів діяльності; вміння переносити відомі способи дій в нові умови [6, с. 245]. Адже самостійність – це здатність особистості планувати, здійснювати контроль над своєю діяльністю на основі наявних знань, умінь та навичок, і дитина отримує велике задоволення, якщо самостійно робить власні висновки, проявляє бажання розмірковувати. Якщо це міркування виявляється правильним, підтриманим дорослим, то такий процес приносить моральне задоволення, підкріплюється і стає моделлю поведінки.

Відокремлення себе від інших людей, усвідомлення власних можливостей через почуття володіння тілом, відчуття себе джерелом волі призводять до появи нового типу взаємин між дитиною та дорослим. Вона починає себе порівнювати з дорослим і хоче користуватися тими ж правами, що і дорослі: виконувати такі ж дії, бути такою ж незалежною і самостійною. Бажання бути самостійною виражається не тільки в пропозованих дорослим формах, а й у наполегливому прагненні вчинити так, а не інакше. Дитина відчуває себе джерелом своєї волі, а це важливий момент у розвитку самоусвідомлення.

Різке зростання самостійності іноді стає причиною незрозуміння з боку дорослого, виникає конфлікт. На жаль, дорослий не завжди враховує потребу дитини звільнитися від опіки і протестує проти проявів активності дитини, сприймаючи це як свавілля, прогножуючи можливу небезпеку, бажання контролювати дії дитини. Тому основною і необхідною умовою для формування самостійності є правильна організація атмосфери взаємин між дорослим та дитиною, виключно важлива атмосфера довіри, дружелюбності, витримки з боку дорослих.

Прагнення до самостійності виникає і розвивається від рівня оволодіння дитиною навичками та вмінням у самообслуговуванні, тобто навчання умінь є вирішальним при формуванні самостійності. Також важливу роль відіграє створення сприятливої, заохочувальної атмосфери при виникненні бажання дитини до самодіяльності.

Великого значення самостійній діяльності дитини у вихованні надавала відомий педагог М. Монтессорі. Вона зазначала, що дитина у три роки – це вже людина, і провідне завдання дорослих полягає у створенні спеціального розвивального середовища, через вивчення якого дитина пізнає світ і таким чином його для себе відкриває. М. Монтессорі підкреслювала, що освіта – це не те, що робить педагог, а природний процес, який розвивається спонтанно в людській істоті. Освіта набувається не завдяки слуханню слова, а через особистий досвід, який дитина розвиває в середовищі, що її оточує. Завдання педагога не говорити, а підготувати серію предметів-стимулів для культурної діяльності в спеціальній обстановці, влаштованій для дитини. Адже для розвитку дитини як особистості та як самостійної людини їй у дошкільному віці необхідно створити розвивальне середовище, в якому вона «могла б розвиватися в індивідуальному темпі і найповніше розкрити свій внутрішній потенціал у процесі вільної самостійної діяльності» [9, с. 136]

Завдання педагогів та батьків – демонструвати свою побутову чи суспільну працю, зважаючи на те, що дитина мимоволі спостерігає, завжди пам'ятати, що праця дорослих виховує ставлення до неї маленьких членів сім'ї, а педагог в ЗДО повинен з виховною метою привертати увагу дітей до своєї суспільно-корисної праці, вголос проговорювати її необхідність, виконувати з добрим настроєм, заохочуючи по можливості дітей до спільної участі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Самостійна діяльність – це вища форма пізнавальної діяльності дошкільника, що є проявом активності в пізнанні світу та пошуку себе у ньому як дієвого будівничого. Тому завданням цілісного педагогічного процесу є сприяння ініціативності дитини, задоволення пізнавальних інтересів, формування вмінь комунікації та взаємодії з дорослими й однолітками з метою виховання дієвої, емоційно стабільної особистості.

Аналіз праць, присвячених проблемі самостійної діяльності дошкільників (О. Кононко, Р. Павелків, Т. Поніманська, М. Чепіль) показав, що поняття самостійної діяльності трактується як необхідність спеціальної організаційної та методичної роботи для вироблення даної якості дитиною.

Проблема активізації самостійності дошкільників в процесі виховної роботи – одна із актуальних проблем і педагогічної науки, і практики. У педагогіці самостійна діяльність – це одна з вольових сфер особистості, вміння не піддаватися впливу різних факторів, діяти на основі своїх поглядів і спонукань. Самостійність – незалежність, свобода від зовнішніх впливів, примусів, від сторонньої підтримки, допомоги.

Щоб успішно формувати самостійність у процесі розвитку дитини, потрібно підтримувати прояви суспільно корисних справ дошкільника, давати можливість дитині опанувати самостійно цілеспрямовану діяльність, розвивати комунікативні вміння взаємодії з ровесниками. Без досвіду самостійної діяльності в подальшому процесі самовдосконалення в дитини можуть виникнути проблеми невпевненості, пасивності, байдужості. Основи самостійності формуються в дошкільному віці через педагогічно доцільно організоване розвивальне середовище, засобами педагогіки є сприяння дитячій ініціативності, надання можливостей практичного використання власного досвіду, участі в суспільно корисній діяльності, розумовому розвитку, у творчих справах тощо. Виховання самостійності є важливим у формуванні позитивних рис характеру (відповідальність, акуратність, обов'язковість, цілеспрямованість, вміння доводити розпочату справу до завершення, бути корисним людям тощо), налагодження комунікативних умінь (спілкування, самопрезентація, вміння висловлювати власну думку, проявляти творчість тощо), вироблення активної соціальної позиції як індивіда (мати власні переконання, бути соціально ініціативним, виробляти стійку громадянську позицію тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук. Київ: Видавництво, 2012. 26 с.
- [2] Выготский Л. Психология развития ребенка. Москва: Смысл; Эксмо, 2004. 512 с.
- [3] Дитина: Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років./ Е. В. Белкіна, Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко. К.: Богдан, 2003. 327 с.
- [4] Зимова О. Що таке самостійна дитина / Дошкільне виховання. 2008 . № 11. С.60 – 64.
- [5] Кононко О. Запорукa особистісного зростання дошкільника / Дошкільне виховання. № 10, 1999. С. 3 – 4.
- [6] Павелків Р. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
- [7] Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.
- [8] Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник. Київ: ВД «Професіонал», 2007. 512 с.
- [9] Чепіль М., Дудник Н. Педагогічні технології: навч.-метод. пос. Київ: Академвидав, 2012. 220 с.
- [10] Фесюкова Л. Учусь керувати собою: комплексні заняття для дітей 3 – 5 років. Харків: ПП «ГРО ПЛЮС», 2008. 208 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Bazovyy komponent doshkilnoyi osvity (Basic component of preschool education) / Naukovyy kerivnyk: A. M. Bohush, diysnyy chlen NAPN Ukrayiny, prof, d-r ped. nauk. Kyiv: Vydavnytstvo, 2012. 26 s. (in Ukrainian)
- [2] Vyhotsky L. Psykholohyya razvytyya rebenka (Psychology of Child Development). Moskva: Smysl; Yksmo, 2004. 512 s. (in Russian)
- [3] Dytna: Prohrama vykhovannya i navchannya ditey vid 3 do 7 rokiv (Child: A program for the upbringing and education of children from 3 to 7 years old)./ E. V. Byelkina, N. M. Bibyk, M. S. Vashulenko. K.: Bohdan, 2003. 327 s. (in Ukrainian)
- [4] Zymova O. Shcho take samostiyna dytna (What is an independent child). / Doshkilne vykhovannya. 2008 . № 11. S.60 – 64. (in Ukrainian)
- [5] Kononko O. Zaporuka osobystisnoho zrostannya doshkilnyka (The key to personal growth of preschoolers) / Doshkilne vykhovannya. № 10, 1999. S. 3 – 4. (in Ukrainian)
- [6] Pavelkiv R. Dytyacha psykholohiya: navch. posib. dlya samostiynoyi roboty studenta (Children's Psychology: Teach. manual for independent work of the student) / R.V.Pavelkiv, O.P.Tsyhypalo. Kyiv: Akademvydav, 2011. 376 s. (in Ukrainian)
- [7] Ponomanska T.I. Doshkilna pedahohika : navchalnyy posibnyk dlya studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv (Preschool Pedagogy: Textbook for Students of Higher Educational Institutions). Kyiv: Akademvydav, 2006. 456 s. (in Ukrainian)
- [8] Tlumachnyy rosiysko-ukrayinskyi slovnyk psykholohichnykh terminiv: Slovnyk (Explanatory Russian-Ukrainian dictionary of psychological terms: Dictionary). Kyiv: VD «Profesional», 2007. 512 s. (in Ukrainian)
- [9] Chepil M., Dudnyk N. Pedahohichni tekhnolohiyi (Pedagogical technologies): navch.-metod. pos. Kyiv: Akademvydav, 2012. 220 s. (in Ukrainian)
- [10] Fesyukova L. Uchus keruvaty soboyu: kompleksni zanyattya dlya ditey 3 – 5 rokiv (I learn to manage myself: complex classes for children from 3 to 5 years old.). Kharkiv: PP «HRO PLYUS», 2008. 208 s. (in Ukrainian)

Олександра Качмар,

доктор філософських наук, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)

Oleksandra Kachmar,

Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Professional Methods and Technologies of Primary Education, Vasyl Stefanyk Prekarpatation National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Ooleksandra75@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-2002-4603

Оксана Крицак,

викладач кафедри англійської мови, Івано-Франківський національний Технічний університет нафти і газу, (м. Івано-Франківськ, Україна)

Oksana Krytsak,

Teacher of the Department of English, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
oksana.krytsak@gmail.com

УДК 371:159.964.21

ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті висвітлено основні чинники і причини конфліктів у навчально-виховному процесі, їх наслідки, вплив на фізичне і психічне здоров'я учнів, шляхи попередження і подолання.

Сьогодення – це час стресів, хвилювань, страху про завтрашній день. Насиченість сучасного життя конфліктами, невміння адекватно їх сприймати, відповідно реагувати на них породжують високий потенціал конфліктогенності особистості, що стосується й шкільного життя.

У школі відбувається процес формування особистості дитини. І від того, наскільки успішно здійснюється цей процес, кількість конфліктів між школярами зростає або знижується. Велику роль у запобіганні конфліктів відіграє дисципліна – вміння забезпечити дитині необхідну для повноцінного розвитку свободу в рамках розумного підпорядкування встановленому порядку. Метою нашої роботи є вивчення причин конфліктів та найефективніших шляхів їх вирішення.

Перебудова сучасної системи педагогічної діяльності у плані забезпечення різнобічного і гармонійного розвитку особистості вимагає від учителя особливої уваги до учня на переломних етапах його психічного та соціального розвитку. Конфронтація з дітьми, несприятливі умови життя стали звичним явищем, тому конфлікт перманентно спостерігається в шкільному середовищі.

Авторами розглянуті види шкільних конфліктів та їх профілактика в освітньому середовищі.

Ключові слова: конфлікт, навчально-виховний процес, шкільне середовище, профілактика конфлікту, психічне здоров'я.

PREVENTION AND CONFLICT RESOLUTION AT JUNIOR SCHOOL AGE

Abstract. The problem of conflict is extremely relevant, in recent years the theory and practice of conflict resolution are developing rather quickly. The purpose of the paper is to clarify the concept of conflict, the factors that affect the emergence of conflict situations among pupils of junior school age, the definition of ways to correct behavior to overcome conflicts. The task of the study is to identify the psychological features of the conflict, factors contributing to their occurrence, to consider the types of school conflicts, the main factors and causes of conflict situations in junior pupils. The author used the following

methods of research: systematization and generalization of philosophical, psychological and pedagogical, scientific and methodological literature on the problem of conflict resolution, empirical methods: generalization, comparison.

The process of forming the child's personality takes place at school. The number of conflicts between schoolchildren increases or decreases depending on how successful this process is. An important role in preventing conflicts is played by discipline which is the ability to provide a child necessary for his development freedom within the framework of reasonable subordination in the established order.

The aim of our work is to study the causes of conflicts and consider the most effective ways of solving them.

The reorganization of the modern system of pedagogical activity in terms of ensuring the versatile and balanced development of the individual requires a special teacher's attention to the student at the critical stages of his mental and social development.

Confrontation with children, unfavorable living conditions have become commonplace, so the conflict permanently takes place in the school environment.

The authors review the types of school conflict and the ways of their prevention in the educational environment.

Keywords: conflict, educational process, school environment, prevention of conflict, mental health.

ВСТУП

Постановка проблеми. Життя без конфліктів - зовсім прісне, як їжа без спецій. Кожна людина незалежно від своїх індивідуальних особливостей, професії, посади бере участь у конфлікті або її туди втягують. Конфлікти виникають впродовж життя людини і її розвитку, що є результатом зіткнення, межування та зв'язку із зовнішнім світом і безпосередньою участю в ньому. Вони не є чимось неминучим, приреченим долею, а являють собою проблеми і задачі, які ми пробуємо вирішити. Конфлікти не виникають, як грім серед ясного неба, у кожного з них своя власна історія. Будь-хто з нас може потрапити в незвичну, навіть екстремальну ситуацію. Проте як суспільство, так і особистість розвиваються відповідно до законів діалектики: нове приходить через заперечення старого, а отже, і через конфлікти, які є неминучими і потрібними через зміни.

Говорячи про конфлікт, ми найчастіше асоціюємо його з агресією, погрозами, сварками, і ще гірше – із ворожістю. В результаті цього утвердилася думка, що конфлікт – це небажане явище, і його необхідно, якщо змога, уникати, а якщо він все ж таки виник, то відразу розв'язувати.

Звичайно, конфлікти ускладнюють життя, але саме вони часто стають поштовхом до розвитку: примушують нас рухатися вперед, переглядати існуючий порядок (або безлад), виводити на новий рівень наші взаємини [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфліктності надзвичайно актуальна, в останні роки теорія і практика розв'язання конфліктів розвиваються досить швидко. Виник навіть новий напрям, представники якого вивчають дану проблему на стику різних наук, – конфліктологія. Питаннями моральної та психологічної природи конфлікту займаються як окремі науковці, так і науково-дослідні інститути. Зокрема, проблемі агресії та агресивності, конфліктознавству присвятили свої праці такі науковці, як: у філософії Воронкова В. Г., Дзвінчук Д.І., Качмар О.В., Коломієць О.Г., Култаєва М.М., у психології Бех І.Д., Боришевський М.Й., Карпенко З.С.; дослідження зарубіжних учених Дози Р., Томпсона Л., Раппопорта Д., Шерифа М., у соціології роботи Даррендорфа Р., Пірен М. І.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета дослідження полягає у з'ясуванні поняття про конфлікт, фактори, що впливають на виникнення конфліктних ситуацій серед учнів молодшого шкільного віку, визначенні шляхів корекції поведінки для подолання конфліктів. У відповідності до мети дослідження були поставлені такі завдання: виявити психологічні особливості конфлікту, фактори, що сприяють їх виникненню, розглянути види шкільних конфліктів, основні чинники і причини виникнення конфліктних ситуацій у молодших школярів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: для досягнення мети і виконання завдань використано такі теоретичні методи: систематизація та узагальнення філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури з проблеми вирішення конфліктних ситуацій, метод наукового пошуку, емпіричні методи дослідження: узагальнення, порівняння.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасне життя – це динаміка, це щосекундний рух, в якому все тече та змінюється, і дуже просто піддатися на провокацію конфлікту, який є природним фрагментом людського життя, однією з форм нормальної людської взаємодії. Хоча він, можливо, не найкраща форма цієї взаємодії, проте уникнути його практично неможливо. Тому ще в міфах і легендах, ідеях філософів, мислителів та істориків минулих століть подано глибокі зауваження щодо причин різних конфліктів та шляхів їх подолання.

Незважаючи на великий обсяг досліджень, у філософії, психології, соціології, етиці досі не вироблено загальноприйнятого визначення природи конфлікту, його сутності, ескалації. У перекладі з латинської мови слово «конфлікт» означає зіткнення [7, с. 141]. Конфлікти між індивідами частіше за все засновані на емоціях і особистій неприязні. Конфліктний процес, що виник, важко зупинити, це пояснює його кумулятивну природу, тобто кожна агресивна дія призводить до дії у відповідь або відплати, причому більш сильною, ніж первинна.

В умовах конфлікту важко працювати, генерувати нові ідеї, ефективно планувати свій час, оскільки надто багато сил і енергії забирає протистояння. З іншого боку, конфлікт допомагає виявити суперечності в колективі, у стосунках та нейтралізувати їх.

Конфлікт виникає між людьми, школярами, які чимось пов'язані, інколи спільна взаємодія необхідна обом сторонам, а це обставина, яка спонукає їх іти на поступки та враховувати бажання один одного. Конфлікт – це

нагода відстояти власні інтереси, думки та цінності, що не завжди відбувається мирним шляхом. Для його вирішення повинне бути бажання і можливість досягти згоди та погодитися на компроміс. Спочатку суперечка та вдавання до крайнощів, а потім пошук згоди та компромісу – так виглядає процес конфлікту, це – як вдих і видих [5].

Сучасна освіта основний акцент ставить на гуманістичній спрямованості педагогічного процесу. Ставлення до школяра не як до об'єкта навчання й виховання, а як до суб'єкта спілкування потребує розвитку в учня самостійності, самоорганізованості, вміння вступити в діалог з іншою людиною [8, с. 24].

У школі діти міркують над типами конфліктів, які виникають у їх спільноті. Учні вивчають способи вирішення конфліктів ненасильницькими методами, такими, наприклад, як посередництво однолітків.

Під час розв'язання конфліктної ситуації головна освітня мета – це допомогти учням зрозуміти, що конфлікт може бути вирішений різними шляхами. Залучені сторони можуть бути у позиції переможців або переможених, або можуть обидві досягти компромісу. Жодна сторона не повинна відчувати себе переможеною, оскільки це може призвести до нового спалаху конфлікту.

Учитель пояснює учням, що може бути три різних типи подолання конфлікту:

- перемога-перемога: рішення, які дозволяють обом сторонам виграти;
- перемога-поразка: рішення, від яких виграє лише одна сторона за рахунок іншої;
- поразка-поразка: рішення, від якого не виграє жодна сторона.

Учитель наводить приклади різних способів вирішення конфліктів:

Хлопчик та дівчинка сваряться за іграшку. Втручається дорослий і пропонує їм гратися іграшкою (наприклад, м'ячем), разом або дає однаковий час на його використання. У виграші вони обое. Якщо дорослий дає м'яч лише одному з них, звичайно, лише один буде у виграші. Якщо дорослий забирає м'яч, оскільки діти не можуть домовитися, не виграє ніхто. У парах чи групах учні з власного досвіду знаходять інші приклади конфлікту, обговорюють свій досвід конфлікту вдома, або у школі [9].

Як виникає конфлікт? Розглянемо його етапи:

- передконфліктна ситуація;
- конфліктна ситуація;
- інцидент;
- вирішення (розв'язання)
- післяконфліктний період.

Конфлікт розвивається тоді, коли стається інцидент (сутічка, непорозуміння). Це буває, наприклад, якщо одна сторона ігнорує інтереси іншої. Якщо ж інша сторона відповідає тим же, то конфлікт з потенційного переростає в актуальний. В основі будь-якого конфлікту лежить конфліктна ситуація. Конфліктною стає така ситуація, в якій закладено суб'єктивні фактори і об'єктивні умови для зіткнення протилежно спрямованих інтересів, думок, позицій суб'єктів. Для усвідомлення учнями причин виникнення конфліктних ситуацій слід запропонувати ігрові вправи, які матимуть навчальний характер [4, с. 211].

Вправа «Стіна конфлікту». Мета: осмислення учнями причин виникнення конфліктних ситуацій. Об'єднання в групи (за допомогою картинок): на аркушах-«цеглинках» написати, що є причиною конфліктних ситуацій: учень-учень, учень-батьки, учень-вчитель. Створюється «Стіна конфлікту» (підлість, ревності, заздрість, жадібність, нещирість, егоїзм, брехня).

Вправа «Мозковий штурм». Які якості потрібні людині для розв'язання конфліктних ситуацій? Діти пишуть свої варіанти відповідей. Проводимо обговорення результату.

Для визначення поняття конфлікту та мирного вирішення варто запропонувати таку процедуру:

1. Слово «конфлікт» записуємо на аркушах, учні отримують два завдання для мозкового штурму:

- записують максимальну кількість виразів та слів, пов'язаних з конфліктом, які спадають їм на думку;
- учні додають ключові слова, пов'язані з конфліктними ситуаціями.

Ця частина виконується без коментарів.

2. Коли в учнів закінчуються ідеї, на іншому аркуші пишеться слово «Мир». Процедура повторюється. Клас обговорює результати. Учні пропонується ілюструвати різні ситуації миру та конфлікту за допомогою малюнків або статей та фотографій з преси [9].

Чим більш раціональним є підхід сторін до конфлікту, тим більше є шансів його вирішення шляхом переговорів та компромісу, а не насильства. Раціональне вирішення конфліктів вимагає від сторін проведення межі між суттю конфлікту та опонентом, а також поваги людської гідності опонента в контексті прав людини [6].

Прояви конфліктності дуже характерні для молодшого шкільного віку, однак мають ситуативний характер і поступово можуть зникнути. Слід підкреслити, що конфлікти стали однією з найскладніших проблем життєдіяльності сучасної школи. Учні, взаємодіючи з дорослими, однолітками, соціально-культурним середовищем, досить часто на різних рівнях і через різні обставини стикаються з конфліктами. Постійно зростає кількість конфліктів у системі «учитель-учень» та «учень-учень». Сьогодні майже нормою стала відсутність позитивних взаємин між педагогом і школярами, зростає емоційна й духовна дистанція між ними; навпаки – падає взаємний інтерес один до одного, знижується мотивація учнів до навчання [5].

Тривалі, нерозв'язані конфлікти негативно впливають на міжособистісні стосунки, соціально-психологічний клімат у шкільному колективі.

Конфлікт – це суперечність у діалектичному підході до явищ – джерело всякого розвитку. Будь-який конфлікт відразу не переходить у гостру фазу, як правило, він динамічно розвивається. Незалежно від причин виникнення він має чотири фази:

1. Латентна - конфліктність не усвідомлена, проте виникають сумніви щодо надійності й порядності партнера, поступово зникають порозуміння і довіра. Якщо опоненти виявлять бажання порозумітися, вони можуть легко вирішити проблему й повернутися до попередніх стосунків.

2. Демонстративна- розпочинається, коли конфліктуючі сторони незадоволені одне одним. Якщо у латентній фазі опоненти намагалися робити вигляд, що в них усе гаразд, то тепер спілкування відбувається на підвищених тонах, супроводжується сварками. Якщо опоненти дійдуть консенсусу на цій стадії, то можуть легко повернутися до нормального спілкування. Якщо цього не станеться, то конфлікт переходить у наступну фазу.

3. Агресивна - конфліктуючі не спілкуються, уникають одне одного, виношують агресивні плани, часто порушують моральні норми. На цій фазі конфлікт іноді припиняється, але частіше він переходить у завершальну фазу – батальну.

4. Батальна –передбачає реалізацію агресивних планів, початок «бойових дій». Опоненти прагнуть перемогти за будь-яку ціну, дискредитуючи інтереси протилежної сторони. Досягти порозуміння на цій фазі практично неможливо.

Тому необхідно вирішувати конфлікт на його початку, коли є ще хоча б найменша можливість повернутися до попередніх відносин з опонентом [7, с. 15].

На думку деяких науковців, можливий ще опісля-конфліктний синдром як психологічний досвід, результат і психічний стан, який відчуває кожна із сторін після виходу із цієї складної ситуації. Часто конфліктний синдром відбувається у вигляді фрустрації. Це крайня невдоволеність, блокування прагнень, тривале негативне емоційне переживання, що дезорганізує свідомість і діяльність. Фрустрація може розкриватися у вигляді прикrostі, озлобленості, повної байдужості до оточення, необмеженого самозвинувачення [1,с.141]. «Не так сталося, як гадалося», - говорить народна приказка. Тому очікування швидких позитивних змін може привести до розчарування й апатії. Звідси порада: не плекати ілюзій, а розраховувати на мудре, мирне вирішення ситуації.

Зрозуміло, що конфлікти деструктивно впливають на його учасників, що призводить до погіршення настрою та емоційного вигорання, негативно позначається на розвитку особистості та формуванні почуття недовіри [3].

Подолання конфліктів – це певною мірою навичка, якою можна оволодіти, вмиле рішення конфлікту може привести до гармонії, у той час як спроба задавити конфлікт - до агресії. Справедливість вирішення конфліктів є важливим елементом, і це стосується цінностей та культури конфліктної поведінки. В ідеалі конфлікт повинен завершитися ситуацією, в якій виграють обидві сторони. Якщо це неможливо, потрібно зробити так, щоб ніхто не програв, а, навпаки, знайшов компроміс, який забезпечить баланс у поділі переваг і недоліків. Потенційними учасниками конфлікту стають не лише опоненти, які безпосередньо беруть участь у ньому, але також спільнота та середовище в цілому [9].

Серед різних засобів попередження конфлікту не слід забувати про властиве дітям почуття гумору. Будучи дієвим інструментом сприятливого спільного життя чи в сім'ї, чи в шкільному середовищі, гумор, посмішка, сприяють розрядці напруження, що виникає інколи в дитячих взаєминах, є хорошим засобом для того, щоб викликати позитивні відчуття та емоції. Зигмунд Фрейд визнавав, що гумор згладжує суперечності, застерігає від незадоволеності. Гумор об'єднує людей навіть тоді, коли здається, що вже не залишилося жодних сподівань на примирення. Не можна не згадати улюбленого позитивного героя з мультфільму Кота Леопольда, який стверджував: «Друзі, давайте жити дружно».

Отже, вирішення – заключна стадія еволюції конфлікту. За будь-якого виду розвитку конфлікту завдання вчителя полягає в тому, щоб перетворити протидію сторін на взаємодію, деструктивний конфлікт на конструктивний. Для цього слід сприяти адекватному сприйняттю опонентами один одного. Контролюючи емоції, вчитель повинен знизити емоційне напруження у відносинах з учнем, батьком, колегою. Не відповідати на агресію агресією, дати можливість висловитись і вислухати претензії опонента, не робити поспішних висновків і не давати поспішних порад, зуміти переконати опонента, що ви йому не ворог і готові до співробітництва [8, с.26]. Наступним кроком до врегулювання конфлікту є діалог. Це спосіб налагодження комунікації, засіб для обговорення спірних питань і пошуку взаємодомовленості. Під час діалогу бажано виявляти такт і коректність, не перебивати без потреби, не нав'язувати свою думку.

У веденні діалогу опоненти уточнюють відносини, позиції, наміри, цілі один одного. Коли будуть визначені джерело і причина суперечки, то можна переходити до взаємодії, яка є завершальним етапом урегулювання конфлікту. Ключ у тому, яким способом подолати конфлікти: учасники повинні ставитися до них як до навчального інструменту, скеровувати енергію та перетворювати на конструктивність.

За розв'язання конфліктів у дитячому колективі відповідальність лежить на вчителів, незалежно від характеру конфлікту і ставлення до нього, є він учасником чи посередником. Учитель, класний керівник повинні глибоко вивчити та проаналізувати психологічну ситуацію в колективі, з'ясувати причини виникнення протиріч. Розумна постановка питання зводиться не до повного уникнення конфліктів, а до намагання навчитись правильно вирішувати конфліктні ситуації, робити їх корисними, якщо це можливо [10]. Як вже було вище сказано, конфлікти є невід'ємною частиною нашого життя, звести їх можна до мінімуму, якщо не вимагати від дітей повного конформізму й залежності, якщо

поблажливо ставитись до індивідуальних особливостей усіх членів родини. Діалог і прагнення зрозуміти одне одного – місток, який поєднує, а не розділяє старше й молодше покоління.

Основною ланкою при розв'язанні педагогічних ситуацій є здійснення її психологічного аналізу. Вчитель може розкрити причини ситуації, не допустити її переходу у тривалий конфлікт, тобто якоюсь мірою навчитися володіти ситуацією, використовуючи її пізнавальні та виховні функції [3].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, конфлікт має амбівалентний характер: містить як негативні риси, які призводять до погіршення соціально-психологічного клімату у шкільному середовищі та зниження продуктивності праці, так і позитивні сторони, що сприяють розвитку і вдосконаленню його учасників. Конфлікт не можна ліквідувати за допомогою чарівної палички, тим більше конфлікт дитячий, тому що він базується в основному на емоціях, які в дитячому віці надто сильні: вони витісняють голос розуму. Якщо шкільні конфлікти стають нормою, то лікувати треба не психологією, а режимом і дисципліною, без якої немає ладу. Школа без дисципліни, що млин без води. Якщо ми не навчимося безконфліктно жити в шкільному середовищі і знаходити компроміс, то ніколи не звільнимся від конфліктів між учнями та вчителем, між самими учнями. Тут важлива профілактика, у тому числі й психологічна.

Попередити або послабити конфлікт можна, тільки нейтралізувавши агресивні відчуття і наміри, що є надто складним завданням. Це робота систематична, повсякденна. Найнадійніший спосіб профілактики конфліктів - це створення в сім'ї, класі, в шкільному колективі, в суспільстві в цілому такої морально-психологічної атмосфери, яка виключала б саму можливість виникнення причин, що призводять до конфліктів. Досягти цієї високої мети можна тільки внаслідок послідовного здійснення цілого комплексу продуманих заходів щодо зміцнення відносин співпраці та взаємодопомоги між людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Воронкова В.Г., Беліченко А.Г., Мельник В.В. Етика ділового спілкування: навчальний посібник. Львів: Магнолія. 2006, 2017. С. 141-145.
- [2] Гармаш Л. Психічне здоров'я учнів початкової школи та шляхи його поліпшення / Л. Гармаш, Н. Концур, Л. Товкун. URL: <http://www.social-science.com.ua/> публікація /487.
- [3] Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб:Питер, 2006. 464 с.
- [4] Експрес-діагностика стійкості до конфліктів / Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Майнулов Г. М. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. М., Вид-во Інституту Психотерапії. 2002. С.211-212.
- [5] Єременко Л. В. Роль педагога у вирішенні конфліктних ситуацій в учнівському колективі. URL: osvita.ua. Форум педагогічних ідей. 2019.
- [6] Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- [7] Ільїна Н. М. Конфлікти в загальноосвітній школі: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2017. 183 с.
- [8] Кириленко А. І. Конфлікти між учителями та учнями. Способи їх розв'язання. Шкільному психологу. 2011. № 4. С. 24-28.
- [9] Рольф Голлоб, Петер Крапф. Навчаємо демократії. Збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Вирішення конфліктів. Вправа 8.1., Вправа 8.4. Том VI.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Voronkova V.Gh., Belichenko A.Gh., Melnyk V.V. Etyka dilovogho spilkuwannja (Ethics of business communication): navchalnyj posibnyk. Ljviv: Maghnolija. 2006, 2017. S. 141-145. (in Ukrainian)
- [2] Gharmash L. Psykhychne zdorov'ja uchniv pochatkovoji shkoly ta shljakhy jogho polipshennja (Mental health of elementary school students and ways to improve it) / L.Gharmash, N.Koncur, L.Tovkun. URL :<http://www.social-science.com.ua/> publikacija /487. (in Ukrainian)
- [3] Ghryshyna N.V. Psykholohyja konflynkta (Psychology of conflict). SPb:Pyter, 2006. 464 s. (in Russian)
- [4] Ekspres-diagnostyka stjykosti do konfliktiv (Express-diagnostics of conflict resistance) / Fetiskin N. P., Kozlov V. V., Majnulov Gh. M. Socialjno-psykholohichna diagnostyka rozvytku osobystosti i malykh ghrup. M., Vyd-vo Instytutu Psykhoterapiji. 2002. S.211-212. (in Ukrainian)
- [5] Jeremenko L. V. Rolj pedaghogha u vyrishenni konfliktnykh sytuacij v uchnivskomu kolektyvi (The role of the teacher in solving conflict situations in the student community). URL: osvita.ua. Forum pedaghoghichnykh idej. 2019. (in Ukrainian)
- [6] Zakon Ukrajinny «Pro osvitu» (Law of Ukraine "On Education"). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>(in Ukrainian)
- [7] Iljina N. M. Konfliktky v zaghaljnoosvitnij shkoli (Conflicts in the general school): navchalnyj posibnyk. Sumy: Universtyetsjka knygha, 2017. 183 s. (in Ukrainian)
- [8] Kyrylenko A. I. Konfliktky mizh uchyteljami ta uchnjami. Sposoby jikh rozv'jazannja (Conflicts between teachers and students. Ways of solving them). Shkilnomu psykholohu. 2011. № 4. S. 24-28. (in Ukrainian)
- [9] Roljf Ghollob, Peter Krapf. Navchajemo demokratiji. Zbirnyk praktychnykh zanjatj z osvity dlja demokratychnogho ghromadjanstva ta osvity z prav ljudy. Vyrishennja konfliktiv (Teaching democracy. Collection of practical education classes for democratic citizenship and human rights education. Resolving conflicts). Vprava 8.1., Vprava 8.4. Tom VI. (in Ukrainian)

Олександра Свйонтик,

аспірант,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)

Olexandra Sviontyk,

Postgraduate student,
Drohobych State Pedagogical University
named after Ivan Franko
(Drohobych, Ukraine)
nadijadydnuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4770-0296

УДК 373.3:811.161.2

ЗМІСТ СУЧАСНИХ ЧИТАНОК У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. В статті розглянуто змістове наповнення сучасних читанок для дітей молодшого шкільного віку у контексті виховання почуття відповідальності, вироблення соціальної поведінки та культурологічних поглядів як проявів моральних цінностей.

Автор статті дає критичну оцінку недостатній увазі освітньої громадськості до проблеми формування почуття відповідальності як однієї із соціально важливих рис характеру людини. Вказує на необхідність вироблення стратегії сучасної освіти, яка через читанки сприяє актуалізації порушеної виховної проблеми. Приділяючи увагу школі першого ступеня як основоположної у виробленні моральних засад дитини, свідомого використання соціальних норм поведінки, у проявах емоційної чутливості до навколишнього середовища, автор підкреслює значимість послідовного впливу добірки виховних творів, звертає увагу на необхідність систематичного проведення морально-етичних бесід педагога з дітьми про зміст прочитаного. Такі засоби спонукають школярів до активного мислення та діяльності, виховують відповідальне ставлення до власного життя, розуміння вагомості своїх освітніх обов'язків під час шкільного навчання, виробляють світорозуміння дитини, її значимість у суспільно корисній діяльності.

Метою статті є окреслення переваг застосування виховних текстів читанок у формуванні моральних чеснот, зокрема відповідальності як однієї з важливих якостей сучасної особистості, котра повинна набувати моральних чеснот для подальшої розбудови нашої держави.

Висвітлено зміст читанок останніх років, їхні можливості у вихованні в дітей моральності засобами навчальної літератури. В аналізі текстів зосереджено увагу на розвивальних вправах, мовознавчих проблемах, використанні додаткових засобів у зацікавленні дітей навчальною книгою.

Ключові слова: виховання, моральність, відповідальність, читанка, освітній процес, дитина молодшого шкільного віку.

THE CONTENT OF CONTEMPORARY READERS IN THE CONTEXT BY BREEDING THE SENSE OF RESPONSIBILITY

Abstract. The article deals with the content filling of modern readers for children of junior school age in solving the problem of raising the sense of responsibility, developing social behavior and cultural views as manifestations of moral values.

The author of the article gives a critical assessment of the social conditions of the insufficient attention of the educational community to the problem of forming a sense of responsibility as one of the socially important features of the person's character. Emphasizes the necessity of developing a strategy for modern education, which through readers promotes the updating of the above-mentioned educational problem. Taking the attention to the school of the first degree, as the basis for the development of the moral principles of the child, the conscious use of social norms of behavior, manifestations of emotional sensitivity to the environment, the author emphasizes the importance of the consistent influence of the collection of texts of educational works, draws attention to the need for systematic conduct of moral and ethical conversations with a pedagogue with children about the contents of the read. Such means encourage students to actively think and practice, develop a responsible attitude towards their own lives, understand the importance of their educational responsibilities during school education, and develop a child's world outlook and its significance in socially useful activities.

The purpose of the article is to outline the advantages of using the educational texts of readers in the formation of moral virtues, in particular, responsibility as one of the important qualities of a modern person, which must acquire moral virtues for the further development of our state.

The content of readers of recent years, which presents teachers and parents the possibility of education of children of morality as a means of educational literature as the main one in the formation of worldview, is highlighted. In the analysis of texts attention to developmental exercises, linguistic problems, the use of additional means in the interest of children with a textbook.

Keywords: education, morality, responsibility, reader, educational process, child of junior school age.

ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасній українській педагогіці відбувається оновлення змісту освіти на всіх рівнях, а початковий етап впровадження програми «Нової української школи» акцентує на створенні «школи, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами» [6, с. 1]. Однією з важливих потреб для забезпечення умов гуманного та продуктивного процесу розвитку суспільства дослідники вважають проблему формування моральних цінностей, зокрема відповідальності як особистісної якості, необхідної для успішного співіснування людей у соціумі.

Основою парадигми сучасної освіти є філософія дитиноцентризму, яка вивіщує потреби дитини у процесі розвитку. Такий підхід презентує основні засади особистісно орієнтованої педагогіки, яка стала визначальною в освітній системі на зламі ХХ і ХХІ ст. Серед її характерних ознак є спрямованість освіти на екзистенційні потреби людини (свобода буття, вільний вибір життєвого шляху, світогляду, самостійність і відповідальність, самореалізація й саморозвиток, самовизначення і творчість).

Для досягнення якісних соціальних взаємин через усвідомлену самопрезентацію дитини, для вироблення моральних переконань, вміння вибудовувати стратегію власного та соціального розвитку кожної особистості зокрема та спільноти як громади, процес виховання повинен створювати умови для самостійного мислення, звертатися до емоційно-чуттєвої сфери дитини, надавати змогу дитині виявляти свої вчинки. Оскільки вік молодшого школяра є найсприятливішим для формування моральних рис, свідомого регулювання поведінки, прояву творчих можливостей, виховна діяльність педагогів має бути сконцентрована навколо питань обговорення, осмислення, діяльнісного застосування закономірностей людського буття у соціумі з урахуванням моральних законів.

Навчальна книга для молодших школярів поруч з гаджетами займає важливе місце в освітньому процесі, бо стає символом дорослості, належності до шкільної громади, несе вічну філософію мудрості людства. Її зміст, вчинки героїв творів, порушені соціальні та моральні проблеми служать ґрунтом для роздумів та сприяють формуванню світогляду дитини.

Читанки для учнів як основний навчальний підручник укладені з урахуванням пізнавальних та виховних можливостей дітей. Вони є одним із вагомих чинників, який сприяє пізнанню світу, а також служить навчальним матеріалом. Успішне усвідомлення дитиною важливих морально-етичних норм ґрунтується на активності її емоційної сфери та позитивному ставленні до процесу навчання.

Вважаємо за необхідне виокремити порушену проблему і спроектувати методичні можливості застосування навчальної книги для дітей молодшого шкільного віку у процесі формування моделі поведінки.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ – висвітлити освітній вплив читанок на процес становлення моральності дітей молодшого шкільного віку, зокрема відповідальності як однієї з рис характеру дитини, яка інтегрує особистісний прояв моральності, соціальну мотивацію поведінки індивіда, проектує активну громадянську позицію в майбутньому.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: Під час написання статті використовували парадигмальний метод для розкриття освітнього потенціалу виховних літературних творів з позиції педагогічної науки, її внутрішньої динаміки; синергетичний для аргументації педагогічних ідей педагогів засобами нелінійних зв'язків між теоріями та концепціями виховання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах незалежної України провідними тенденціями у формуванні моральності стосунків людей, відповідальності у державотворчих справах України; дбайливого ставленні до історії свого народу, процесу прогресивних соціокультурних змін займає освітня діяльність, зокрема у початковій школі. Навчальна книга займає важливе місце в практиці діяльності педагога і повинна носити не тільки освітній, а й виховний характер. Вона служить зразком у спрямованості на кращі благородні прояви людини.

До проблеми становлення моральних цінностей звертаються відомі дослідники (Н. Басюк, Г. Беленька, І. Бех, Г. Васянович, О. Вишневський, М. Гагарін, Л. Заліток, О. Кононко, І. Підласий, О. Савченко, С. Світельська-Дірко, Т. Фасолько, В. Ягупов та ін.). Однією з важливих є теза про необхідність формування відповідальності особистості дитини завдяки ознайомленню її із загальнолюдськими моральними цінностями засобами навчальної літератури, а також залучення її до розв'язання соціальних, природоохоронних, здоров'язбережувальних проблем.

О. Вишневський підкреслював важливість впливу виховання на усвідомлене формування моральних якостей дитини в процесі її особистісного зростання: «Вродженість прагнень людини до моральності, прагнення правди і краси, навіть жертвності задля добра – є надто поширеною, щоб її не помічати в людях... Наша мета в розвитку вроджених прагнень творити добро» [2, с. 102]. І. Підласий зазначає: «Найважливіше формувати глибоку людську моральність... В основі морального виховання підрастаючого покоління лежать загальнолюдські цінності, неминущі моральні норми» [7, с. 141]. В. Ягупов пише: «Опанування людиною духовним досвідом людства у взаємодії з іншими компонентами її розвитку є предметом зацікавлення педагогіки як науки... Цей розвиток відбувається протягом всього життя людини, але особливо інтенсивно – в дитячому і юнацькому віці» [11, с. 75].

Сучасні науковці І. Адамович, О. Бондар, М. Гагарін, Л. Заліток, Я. Кодлюк, Л. Стахів та ін. вказують на важливість використання у навчанні дітей молодшого шкільного віку підручника як основного засобу впливу на формування відповідальної поведінки. «Основне призначення виховної функції підручника полягає у належному відображенні в ньому досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності. У зв'язку з цим актуалізується, з одного боку, проблема відбору цінностей, які мають бути зафіксовані у підручниках, адресованих молодшим школярам, а з іншого – включення ціннісно орієнтованого матеріалу до змісту навчальної книги» [4, с. 5].

Сучасні шкільні читанки створені за принципом доступності подачі матеріалу, мають народознавче спрямування, сприяють формуванню зацікавленості до історії рідного народу. Школярі ознайомлюються із кращими зразками дитячої літератури зарубіжних авторів, що пропагують почуття відповідальності через плекання моральності у стосунках між людьми, поваги та шанобливого ставлення до батьків, родичів, культивують відповідальне і дбайливе ставлення до природи, частково ознайомлюють із професіями та виховують працьовитість як прояв шляхетності людини, величі її існування.

Аналіз вчинків літературних персонажів під час морально-етичних бесід сприяють формуванню у дітей здатності не бути байдужими і допомагати один одному у вирішенні шкільних проблем, соціальних справ, міжособистісних взаємин. Адже одне із основних завдань школи – відкрити кожному учневі шлях до реалізації потреби усвідомлення себе відповідальною, соціально корисною особистістю, яка має власні моральні переконання.

В. Сухомлинський у своїй багаторічній успішній учительській практиці приділяв увагу формуванню у своїх вихованців почуття відповідальності, звертаючись до плекання моральних цінностей за законами добра, розвиваючи емпатію, виховуючи такі якості, як милосердя, уміння слухати і розуміти іншого, сердечність, людяність. Він стверджував, що відповідальність як моральна якість проявляється у здатності реагувати на почуття іншої людини, діяти і розуміти свою важливість у соціальному житті. У своїй праці «Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості» педагог підкреслює: «Однією з визначальних умов морального виховання є прагнення до того, щоб кожний наш вихованець уже в роки дитинства і отрочества умів брати на себе труд відповідальності, тягар обов'язку за життя, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей» [10, с. 87]. В усіх читанках (з 70-их рр. до наших днів) твори для дітей виховного спрямування В. Сухомлинського завжди займають велику частку. Це служить визнанням творчості відомого педагога і є великим надбанням сучасної теорії та практики вітчизняної виховної традиції.

Г. Беленька зазначає, що «до добрих і шляхетних вчинків спонукають дітей герої дитячих художніх творів. Дошкільників цікавлять твори із захопливими сюжетами, динамікою подій, що інтригують, спрямовують увагу на сприймання змісту... З дитячим героєм повинні траплятися ті самі неприємності і пригоди, що і з дитиною... Герої дитячих творів є близькі їм за характером і своєю поведінкою у різноманітних життєвих ситуаціях» [1, с. 101].

Психолог С. Ладивір зауважує, що емоції є своєрідним зовнішнім виявом внутрішнього світу дитини: «Ціннісні орієнтації як системоутворююче психологічне надбання дитини забезпечує прояв своєї регулюючої дії в системі її життєдіяльності. У такий спосіб цінності виступають механізмом прояву життєвої активності особистості» [3, с. 27]. Внаслідок спостереження за героями творів дитина моделює власну поведінку, формує ставлення до ситуації вибору, а систематичні повторення (поведінка улюблених героїв, правила соціального співжиття) закладають так званий емоційний фундамент морального буття дитячої особистості, який водночас є важливим джерелом усіх проявів її активності як у навчанні, так і в соціальному житті.

Обговорення. Аналізуючи зміст сучасних читанок, хочемо зазначити, що добірка завдань до творів носить зазвичай літературознавче спрямування, а питанням моральності відведено незначну частину. Найбільше уваги виховному потенціалу творів приділено у читанках О. Савченко [8], де запропоновано інтегрований підхід у формуванні відповідальності. Цій меті слугують уміщені у читанці такі твори: «Головна професія» А. Костецького, казка «Сильніше за силу» (відповідальність у навчанні), «У новій школі» О. Буценка, «Кордон» Л. Вахтіної, «Неня» А. М'ястківський (у соціальних взаєминах), «Звертання» Д. Білоуса, «Матусин заповіт» М. Хоросницької (відповідальне ставлення до рідної мови), «Повінь» В. Чухліба, казка «Калинка», «Якщо допоможемо» Л. Левченко, «Ялинка» С. Носаня, «Ялинка» О. Олеся (бережливе ставлення до природи). Барвистими і деталізованими у читанці є малюнки, які створюють позитивну атмосферу для читання і розвитку уяви дитини. Короткі відомості про письменників, твори яких уміщено у книзі, доповнені цікавими історіями з життя авторів. Це створює атмосферу розуміння не тільки величі українського письменства, але й зближує читача і відомих людей у дитинстві.

Читанка має дві частини, що є зручним для користування. У другій частині «Оповідання» [9, с. 22] представлено твори, присвячені моральності, відповідальній поведінці школярів, подано педагогічні настанови: «Ледачому завше ніколи. Вранці росяно, в обід душно, а ввечері комарі кусають», «Ти справжній молодець! Бо в тебе є совість. А совість – це головне в людині». До розділу є завдання дітям: «Читай і розмірковуй: яким бути, а яким – ні».

У читанці дібрано кращі твори природоохоронного спрямування (О. Копиленка, П. Воронька, Г. Чубач, М. Трублаїні та ін.). Повчальні фрази у тексті виділені жирним шрифтом або подані окремим абзацом у кінці тексту: «Правду дідусь казав: ходити над річкою треба тихо», «Коли щось робиш – думай і про наслідки», «Виростеш за роки, підеш в світ широкий, – не забудь мене», що зосереджує увагу на головних ідеях відповідальної поведінки через моральність.

Твори виховного спрямування, представлені у читанці «Літературне читання» В. Науменко (2013) [5] для учнів другого і третього класу, мають особливі презентації з сучасними схематичними зображеннями. Читанки містять велику кількість творів українських авторів (А. М'ястківський, А. Григорук, В. Нестайко, І. Світличний, І. Січовик,

К. Перелісна, Т. Коломієць, А. Костецький та ін.), які сприяють формуванню любові до української культури. Доповнюють ознайомлення з дитячими письменниками короткі довідки про цікаві сторінки їхньої творчості. У змісті творів поняття «відповідальність» тлумачиться на прикладах соціальних взаємин, бережливого ставлення до природи, виховання працьовитості, піклуванні про здоров'я. Низку відомих дітям творів подано скорочено. Уважаємо доречними пошукові завдання у відновленні змісту творів, адже вони розширюють пізнавальний інтерес учнів, формують відповідальне ставлення до процесу навчання, зацікавлення до вивчення рідної літератури, ознайомлюють з кращими зразками творів світової літератури, навчаючи самостійного читання, дають можливість усвідомити моральні уроки.

Оповіданням «Бабусин онучок» В. Сенцовський виховує відповідальність у уважному ставленні не тільки до рідних, а й до інших людей. Дефіцитними у наш швидкий за темпами розвитку час є проблеми прояву уважності та милосердя до людей похилого віку. Так, в оповіданні зображено немічність старої жінки, описано її відчуття самотності, також автор звертає увагу на добре серце старенької, її гостинність, щедрість, бажання допомогти іншим. А сусідський хлопчик, який приходив поласувати бабусиними вишнями, розмовляючи з жінкою, сповнюється великою прихильністю до неї і висловлює бажання стати її онучком: «Хлопчик дивиться на стареньку, на її сиве волосся, що вибилося з-під хустки, й раптом каже: – Бабусю, візьміть мене внуком» [5, с. 124]. Виховання моральності за допомогою художнього образу вважаємо цінним засобом формування кращих рис характеру особистості.

Змістове наповнення читанки виконує виховне завдання формування відповідальності як моральної якості, поведінкових вчинків, відчуттів та суджень через опрацювання творів, що є основою подальшого формування відповідального ставлення дитини до навчання, до громадянських обов'язків, до соціального прояву та ініціативності, до вияву кращих шляхетних рис людини, до валеоекологічної діяльності, до патріотизму та національної свідомості. Вважаємо, що сучасні читанки містять урівноважену кількість творів, що якісно презентують кращі літературні надбання сучасного письменства, вони формують відповідальність як рису характеру людини, спосіб співіснування у соціумі, прояв громадянської активності.

Така різновекторність подачі тлумачення означеного поняття сприяє усвідомленню дитиною своєї поведінки, відчуттів, суджень, надає можливості для осмислення власних переживань і бажання діяти з урахуванням художньо описаних подій, симпатій чи антипатій. А подальший синтез і формування відповідальності стає завданням як самої дитини, так і громадськості, школи, сім'ї, які можуть підтвердити, посилити прагнення школяра до творіння добра, вироблення шляхетних почуттів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У змісті читанок, опублікованих на початку XXI ст., переважає гуманістичне та національне спрямування, виховання шляхетності у стосунках між людьми, відповідального ставлення до власного здоров'я, природи тощо. Лейтмотивом творів, розміщених у читанках, є відповідальне ставлення до історичного минулого України, виховання дітей на засадах мужності, любові до рідної землі, дбайливого ставлення до культури, мови, традицій. Гуманістична сутність відповідальності розкрита як уміння самостійно мислити, давати пояснення суперечностям у вчинках героїв, вибирати добро.

Моральність у змісті сучасних читанок займає досить важливе місце, а формування почуття відповідальності набуває урівноваженого характеру і спрямованості на шляхетні прояви людини: моральний зміст вчинків у соціальних стосунках, мотивація до отримання ґрунтовних знань для успішної самореалізації у майбутньому, громадянська відповідальність, коли формується готовність стати на захист своєї країни, гідно представляти її у світовому співтоваристві, валеоекологічна відповідальність як за власне здоров'я, так і за природу, вміння усвідомлювати себе як особистість і розвивати свої таланти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Беленька Г. Експериментальне дослідження особливостей розвитку та формування відповідальності у дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ / Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С.Васильєва, Н.Гавриш, В.Маршицька, С.Нечай, О.Острианська, О.Полякова, В.Рагозіна, О.Рейпольська, Н.Шкляр / за заг. ред. О.Рейпольської. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 330с. С.86–119.
- [2] Вишневецький О. Дитиноцентризм і системно-ціннісний підхід до змісту виховання. Рідна школа. 2002. № 5. С. 37–40.
- [3] Дитина у сучасному соціопросторі: навч. посіб. / Т.О.Піроженко, С.О.Ладивір, К.В.Карасьова [та ін.] / за ред. Т.О.Піроженко. Київ. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
- [4] Кодлюк Я. Теоретичні основи побудови підручника для початкової школи – важливий критерій аналізу цього виду навчальної літератури. URL : pidruchnik.ucoz.ua/publ/kodljuk_ja_p_teoritichni_osnovi.../1-1-0-7.
- [5] Науменко В. О. Літературне читання: підручник для 3-го кл. Київ: Генеза, 2013. 176 с.
- [6] Нова українська школа: реформа. Міністерство освіти і науки України, 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
- [7] Підласий І. П. Педагогіка. Новий курс. Книга 1. Загальні основи. Процес навчання, 2010. URL: ibib.ltd.ua/pedagogika-novyiy-kurs-kniga-obschie-osnovyi.html
- [8] Савченко О. Я. Читанка: підручник для 2 кл. 3-тє вид. Київ: Освіта, 2010. Ч.І. 144 с.
- [9] Савченко О. Я. Читанка: підручник для 2 кл. 3-тє вид. Київ: Освіта, 2010. Ч.ІІ. 160 с.
- [10] Сухомлинський В.О. Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям в процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 1. Київ: "Радянська школа", 1976. 654 с.

[11] Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. пед. спеціальностей ВНЗ. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Byelyenka H. Eksperymentalne doslidzhennya osoblyvostey rozvytku ta formuvannya vidpovidal'nosti u ditey starshoho doshkilnoho viku v umovakh DNZ / Formuvannya bazovykh yakostey osobystosti ditey starshoho doshkilnoho viku v DNZ (Experimental study of peculiarities of the development and formation of responsibility in children of the senior preschool age under the conditions of the PEI) / Formation of the basic qualities of the personality of the children of the senior preschool age in the PEI) : monohrafiya / H. Byelyenka, S.Vasylyeva, N.Havrysh, V.Marshytska, S.Nechay, O.Ostryanska, O.Polyakova, V.Rahozina, O.Reypolska, N.Shklyar / za zah. red. O.Reypolskoyi. Kharkiv : «Drukarnya Madryd», 2015. 330s. S.86–119. (in Ukrainian)
- [2] Vyshnevskyy O. Dytynotsentryzm i systemno-tsinnisnyy pidkhid do zmistu vykhovannya (Child-centeredness and system-value approach to the content of upbringing). Ridna shkola. 2002. № 5. S. 37–40. (in Ukrainian)
- [3] Dytyna u suchasnomu sotsioprostori (A child in modern social space) : navch. posib. / T. O. Pirozhenko, S. O. Ladyvir, K. V. Karasova [ta in.] / za red. T. O. Pirozhenko. Kyiv – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. 272 s. (in Ukrainian)
- [4] Kodlyuk YA. Teoretychni osnovy pobudovy pidruchnyka dlya pochatkovoyi shkoly – vazhlyvy kryteriy analizu tsoho vydu navchalnoyi literatury (The theoretical basis for constructing a textbook for elementary school is an important criterion for analyzing this type of educational literature). URL: pidruchnik.ucoz.ua/publ/kodljuk_ja_p_teoretichni_osnovi.../1-1-0-7(in Ukrainian)
- [5] Naumenko V. O. Literaturne chytannya : ukr. mova dlya zahalnoosvit. navch. zakl. : pidruchnyk dlya 3-ho kl. (Literary reading: ukr. language for general education. tutor shut up : tutorial for 3rd class) Kyiv : Heneza, 2013. 176 s. (in Ukrainian)
- [6] Nova ukrayinska shkola : reforma. Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny, 2018 (New Ukrainian School: Reform. Ministry of Education and Science of Ukraine, 2018). URL : <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrayinska-shkola>. (in Ukrainian)
- [7] Pidlasyy I. P. Pedahohika. Novyy kurs. Knyha 1. Zahalni osnovy. Protsey navchannya, (Pedagogics. New course. Book 1. General principles. Learning process) 2010. URL: ibib.ltd.ua/pedagogika-novyiy-kurs-kniga-obschie-osnovyi.html (in Ukrainian)
- [8] Savchenko O. YA. Chytanka: pidruchnyk dlya 2 kl. 3-tye vyd. (Reader: textbook for 2 cl. 3rd form.) Kyiv : Osvita, 2010. CH.I. 144 s. (in Ukrainian)
- [9] Savchenko O. YA. Chytanka : pidruchnyk dlya 2 kl. 3-tye vyd. (Reader: textbook for 2 cl. 3rd form) Kyiv : Osvita, 2010. CH.II. 160 s. (in Ukrainian)
- [10] Sukhomlynsky V.O. Teoretychni y praktychni problemy, yaki vysuvayutsya zhytlyam v protsesi zdiysnennya ideyi vsebichnoho rozvytku osobystosti. (Theoretical and practical problems put forward by life in the process of implementation of the idea of a comprehensive development of personality). Vybrani tvory v pyaty tomakh. T. 1. Kyiv : “Radyanska shkola”, 1976. 654 s. (in Ukrainian)
- [11] Yahupov V. V. Pedahohika : navch. posib. dlya stud. ped. spetsialnostey VNZ. (Pedagogics: Teach. manual for students of pedagogical specialties of higher educational institutions). Kyiv : Lybid, 2002. 560 s. (in Ukrainian)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Афтїка Лешек** – магістр філософії, Католицький університет у Ружомберку (м. Ружомберок, Словаччина)
- Балакірева Вікторія** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса, Україна)
- Бандура Лілія** – аспірант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Білавич Галина** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Бірюкова Тетяна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)
- Благун Наталія** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Богданець-Білокаленко Наталія** – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України м. Київ, Україна
- Галан Оксана** – аспірант, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка (м. Кременець, Україна)
- Головчак Наталія** – студентка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Джоголик Оксана** – магістрант, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Дудка Ольга** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математики та інформатики і методики навчання, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Дудник Надія** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)
- Ігнатенко Наталія** – кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, теорії та методики початкової освіти, декан педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)
- Качмар Олександра** – доктор філософських наук, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Ковальська Леся** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Ковальська Анжела** – лаборант кафедри туризмознавства і краєзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Крицак Оксана** – викладач кафедри англійської мови, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Мельниченко Людмила** – аспірант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)
- Микитюк Оріся** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)
- Ненько Юлія** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ (м. Черкаси, Україна)
- Нестеренко Марина** – старший викладач кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ, Україна)
- Олар Олена** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)
- Пазюра Наталія** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри авіаційної англійської мови, Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)
- Пальшкова Ірина** – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкового навчання ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (м. Одеса, Україна)
- Панток Тетяна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету (м. Дрогобич, Україна)
- Прокопів Любов** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Романюк Оксана** – старший викладач кафедри іноземних мов і міжкультурної комунікації, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (м. Київ, Україна)
- Савчук Борис** – доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Свійонтик Олександра** – аспірант, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)
- Семак Олена** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та клінічної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Силадій Іван** – кандидат педагогічних наук, здобувач Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)
- Сірант Неля** – асистент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
- Ткаченко Тетяна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму Київський національний університет культури і мистецтв (м. Київ, Україна)
- Топчу Іскендер** – аспірант Державного педагогічного університету імені Іона Крянге (м. Кишинів, Молдова)
- Федів Володимир** – доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри біологічної фізики та медичної інформатики ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (м. Чернівці, Україна)
- Хрущ Олена** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та клінічної психології, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна)
- Чумак Микола** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання фізики та астрономії, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)
- Шевченко Володимир** – докторант Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, (м. Київ, Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ НАУКОВОГО ФАХОВОГО ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК «ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Білавич Галина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Оліяр Марія Петрівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Червінська Інна Богданівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Цепенда Ігор Євгенович – доктор політичних наук, професор, ректор ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Біда Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (м. Берегово)

Блават Оксана Зіновіївна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська Політехніка» (Львів)

Благун Наталія Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна – доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України (м. Київ)

Бондар Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, дійсний член НАПН України (м. Київ)

Будник Олена Богданівна – доктор педагогічних наук, професор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Валят Войцех – доктор педагогічних наук, проректор у справах студентських та навчання, завідувач відділення загальної дидактики та освітніх систем, Жешувський університет (м. Жешув, Республіка Польща)

Горпініч Тетяна Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Гобачевського» (Тернопіль)

Завгородня Тетяна Костянтинівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Євтух Микола Борисович – доктор педагогічних наук, професор, академік Національної академії педагогічних наук України (м. Київ)

Кононенко Віталій Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри загального та германського мовознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Котик Тетяна Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Кучай Олександр Володимирович – доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

Лисенко Неллі Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Луцан Надія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Мазур Пьотр – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, Державна вища професійна школа в м. Хелм (м. Хелм, Республіка Польща)

Михайлишин Галина Йосипівна – доктор філософських наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Момбек Алія Ануарбеківна – кандидат педагогічних наук, асоційований професор, член-кореспондент МАН ПО, Казахський національний педагогічний університет імені Абая (Алмати, Республіка Казахстан)

Москаленко Юрій Михайлович – кандидат філософських наук, професор, директор Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Нагачевська Зіновія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Пальшкова Ірина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса)

Пенчковський Ришард – доктор педагогічних наук, декан педагогічного інституту, Жешувський університет (м. Жешув, Республіка Польща)

Пілецька Любомира Сидорівна – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

Романюк Світлана Захарівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри методики та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)

Руснак Іван Степанович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький)

Федчишин Надія Орестівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов, ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського» (м. Тернопіль)

Чепіль Марія Миронівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич)

EDITORIAL BOARD

SCIENTIFIC EDITION ON PEDAGOGICAL SCIENCES

«MOUNTAIN SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATY»

EDITOR IN CHIEF

Bilavych Halyna – Doctor of Pedagogy, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk)

DEPUTY EDITOR

Oliyar Maria – Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant professor, Head of the department of pedagogy of primary education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

EXECUTIVE SECRETARY

Chervinska Inna – Doctor of Philosophy Ph D, Candidate of Pedagogic, Assistant professor of the department of pedagogy of primary education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Tsenda Igor – Doctor of Political Sciences, Professor, Rector of public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Bida Olena – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of Pedagogic and Psychology, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Beregovo)

Blavt Oksana – Ph.D. in Physical Education and Sports, Associate Professor of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University (Lviv)

Blagun Nataliya – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk)

Bohdanets-Biloskalenko Natalia – Doctor of Pedagogical Sciences, a senior researcher of the scientific subsection of Languages of Other Ethnic Minorities and Foreign Literature Teaching Department of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv)

Bondar Volodimir – Doctor of Pedagogic, Professor, Director of the Institute of Pedagogy and Psychology at Dragomanov National Pedagogical University, Member of NAPS of Ukraine (Kyiv)

Budnik Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Walat Wojciech – Doctor of Pedagogy, Vice Rector for Student academic affairs and education, Head of the Department of General didactics and education systems, Rzeszow University (Zheshuv, Poland)

Gorpinich Tetiana – Candidate of Pedagogic, Associate Professor, Department of Foreign Languages, State Pedagogical University «Ternopil State Medical University named after I. I. Gobachevsky» (Ternopil)

Zavorodnya Tetiana – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of Pedagogic at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Evtukh Nikolai – Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kyiv)

Kononenko Vitaliy – Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAPS of Ukraine, Head of department of the General and Germanic Linguistics at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Kotyk Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the department of professional methods and technologies of primary education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Kuchay Olexander – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy, National University of BioSource and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv)

Lysenko Nelly – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of theory and methodology of preschool and special education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Lutsan Nadia – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of professional methods and technologies of primary education at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Mazur Petr – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of Pedagogic at State School of Higher Education (Chelm, Poland)

Mykhailyshyn Galina – Doctor of Philosophy, Professor, vice-rector for scientific and pedagogical work at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Mombek Aliya – Candidate of Pedagogic, Associate Professor, Corresponding Member of MAN PO, Kazakh National Pedagogical University named after Abay (Republic of Kazakhstan)

Moskalenko Yuriy – Candidate of Philosophy Sciences, Professor, Director of Ivano-Frankivsk College of public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» Nahachewska Zinoviya – Doctor of Pedagogic, Professor of Pedagogy department at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Nahachewska Zinoviya – Doctor of Pedagogic, Professor of Pedagogy department at public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Ivano-Frankivsk)

Palshkova Irina – Doctor of Pedagogic, Professor at Ushynsky Southern National Pedagogical University (Odessa)

Pęczkowski Ryszard – Doctor of Pedagogic, Dean of the Institute of Pedagogy, Zheshuv University (Zheshuv, Poland)

Piletska Liubomyra – Doctor of Psychology, Professor, Department of Social Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk)

Romaniuk Svitlana – Doctor of Pedagogic, Professor, Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi)

Fedchyshyn Nadiya – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the Department of Foreign Languages, «Ternopil State Medical University named after. I. Y. Gobachevsky»(Ternopil)

Rusnak Ivan – Doctor of Pedagogic, Professor at Khmelnytskyi Humanities and Education Academy (Khmelnitskiy)

Chepil Maria – Doctor of Pedagogic, Professor, Head of the department of General Education and Preschool Education at Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych)

Запрошуємо до співпраці!

Вельмишановні вчителі і вихователі, організатори і керівники освіти, вчені-педагоги і дослідники з України та інших країн, що вивчають людину, її життя і розвиток!

Гори, в якій країні вони б не були, справляють приблизно однаковий вплив на їх мешканців. Гірські ландшафти й особливі кліматичні умови визначають специфіку життєдіяльності та життєзабезпечення, традиції і звичаї, спосіб господарювання та виховання дітей.

Впливи природного середовища (гір, лісу, степу, клімату того чи іншого регіону тощо) майже не враховуються в організації навчально-виховного процесу. Дуже часто ті, хто цей процес здійснює, і самі не знають особливостей формуючого впливу сил природи на становлення і розвиток людської особистості.

Групою вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна) розробляється регіональний проект «Гірська школа. Стан. Проблеми. Перспективи розвитку».

Метою проекту є:

- вивчення впливу гірського середовища на розвиток, навчання і виховання учнів;
- дослідження змісту, форм і методів використання вчителями й вихователями особливостей гірського довкілля з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу;
- узагальнення результатів вивчення впливу гірського середовища на розвиток учнів, отримання наукових знань, встановлення закономірностей формування особистості в специфічних умовах гір;
- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо врахування особливостей гірського середовища для вчителів, вихователів, організаторів і управлінців освітою різних рівнів.

Просимо ознайомитися з нашим «Проектом», «Орієнтовною тематикою наукових досліджень», які вміщені в попередніх виданнях, врахувати соціально-економічні та культурно-історичні умови і особливості своєї країни і спільно досліджувати цю маловивчену проблему.

Порівняльний аналіз різних напрямів наукового вивчення означених питань дасть змогу не лише поділитись досвідом урахування впливів сил природи на виховання і розвиток дітей, але й встановити певні закономірності навчально-виховної роботи в умовах гірського регіону.

Результатами напрацювань учених України та інших країн можна буде обмінятися не лише шляхом наукових публікацій, але й у процесі їх обговорення на міжнародних семінарах, симпозиумах, конференціях.

Природознавці гірських країн Європи вже об'єдналися в дослідженнях проблеми збереження і сталого розвитку гір (Альпійська, Карпатська конвенції тощо). В 78 країнах світу створено Національні Комітети Гір.

Учені – педагоги, психологи, медики, соціологи, народознавці – мають також об'єднатись у вивченні проблем взаємодії природи і людини, впливу природи на розвиток особистості як найвищої цінності держави й суспільства.

Запрошуємо до наукової співпраці.

Розробники проекту

Welcome to cooperation!

Dear teachers and tutors, organizers and heads of educational institutions, scientists-teachers and researchers in Ukraine and other countries, studying the person, her life and development. Mountains, no matter in what country they are, make approximately identical influence on their inhabitants. Mountain landscapes and special climatic conditions determine specificity of ability to live and life-support, traditions and customs, ways of managing and children's education.

Influence of the environment (mountains, woods, steppes of a region) almost is not taken into consideration at the organization of educational process. Very often those who carries out this process, do not know themselves all features of forming influence of the natural conditions on the making and development of the human person.

The regional project «Mountain school. Condition. Problems. Prospects of development» is developed by the group of scientists of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ukraine).

The purposes of the project are as follows:

- Studying influence of the mountain environment on development, training and education of pupils;
- Research of the contents, forms and methods of use by teachers and tutors of features of the mountain environment aimed at increasing the efficiency of educational process;
- Summarizing of the results of studying influence of the mountain environment on development of pupils, acquiring scientific knowledge, determining the laws of the person's formation in specific conditions of the mountains;
- Preparation of offers and recommendations about taking into account features of the mountain environment for teachers, tutors, organizers and heads of educational institutions of different levels.

Will you acquaint yourself with our «Project», «Approximate subjects of scientific researches», which contains this edition, consider social – economic and cultural-historical conditions and features of your country and make common exploration of this insufficiently studied problem?

The comparative analysis of different directions of scientific studying of the defined problems will enable not only to share experience of taking into account influences of the natural conditions on education and development of children, but also will define certain laws of teaching and educational work in conditions of the mountain region.

It will be possible to exchange the results of the researches of scientists in Ukraine and other countries not only by means of scientific publications, but also during their discussion at the international seminars, symposiums and conferences.

Naturalists of the European highland countries have already united in researches of the problem of preservation and constant development of mountains (the Alpine and Carpathian conventions, etc.). The National Committees of Mountains are founded in 78 countries of the world.

Scientists – teachers, psychologists, physicians, sociologists, and ethnologists should also unite for studying problems of interaction of the nature and the person, influence of the nature on development of the person as the most value of the state and society.

We invite you to scientific cooperation.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВИТИ

<i>БЛАГУН НАТАЛІЯ. ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.</i>	5
<i>БАНДУРА ЛІЛІЯ. СУТНІСТЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.</i>	9
<i>СИЛАДІЙ ІВАН. РЕСУРСИ І СТИМУЛИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ</i>	13
<i>СІРАНТ НЕЛЯ. ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ</i>	18

РОЗДІЛ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>АФТИКА ЛЕШЕК. БЛАГОДІЙНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ПОЛЬЩІ</i>	23
<i>ПРОКОПІВ ЛЮБОВ. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ І ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В МАЛОКОМПЛЕКТНІЙ ШКОЛІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.) ТА ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ</i>	26
<i>ЧУМАК МИКОЛА. СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ РОЗВИТКУ ОСВИТИ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ ТА НАДДНІПРЯНЩИНИ (XVIII – XIX СТ.)</i>	32

РОЗДІЛ III. ГІРСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

<i>ХРУЩ ОЛЕНА. КАРПАТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ГУЦУЛІВ</i>	36
<i>СЕМАК ОЛЕНА. ПСИХОСОМАТИЧНІ РОЗЛАДИ ЕНДОКРИННОЇ СИСТЕМИ У ДІТЕЙ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ</i>	40

РОЗДІЛ IV. ІНКЛЮЗИВНА ОСВИТА

<i>ДУДКА ОЛЬГА, ДЖОГОЛИК ОКСАНА. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО.</i>	46
<i>ШЕВЧЕНКО ВОЛОДИМИР. ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ</i>	51

РОЗДІЛ V. ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ ГІРСЬКИХ ШКІЛ

<i>КОВАЛЬСЬКА ЛЕСЯ, ТКАЧЕНКО ТЕТЯНА, КОВАЛЬСЬКА АНЖЕЛА. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ІМІДЖУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ</i>	56
<i>ФЕДІВ ВОЛОДИМИР, МИКИТЮК ОРИСЯ, ОЛАР ОЛЕНА, БІРЮКОВА ТЕТЯНА. ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ І МАТЕМАТИКИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО ОПАНУВАННЯ ПРОФЕСІЇ ЛІКАРЯ</i>	62

РОЗДІЛ VI. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

<i>БАЛАКІРСЬКА ВІКТОРІЯ. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.</i>	66
<i>ГАЛАН ОКСАНА. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВИТИ</i>	71
<i>ІГНАТЕНКО НАТАЛІЯ, МЕЛЬНИЧЕНКО ЛЮДМИЛА. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ STEM-ПРОЕКТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.</i>	77
<i>НЕНЬКО ЮЛІЯ. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК УЧИТЕЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ</i>	83
<i>НЕСТЕРЕНКО МАРИНА. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО МОДЕЛЮВАННЯ УРОКУ В КОНТЕКСТІ ВАРІАТИВНОСТІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВИТИ</i>	87
<i>ПАЗЮРА НАТАЛІЯ. ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ</i>	91
<i>ПАЛЬШКОВА ІРИНА. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ШКОЛИ</i>	95
<i>РОМАНЮК ОКСАНА. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ</i>	100
<i>ТОПЧУ ІСКЕНДЕР. ІГРОВА СИТУАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ</i>	105

РОЗДІЛ VII. ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

<i>БІЛАВИЧ ГАЛИНА, ПАНТЮК ТЕТЯНА, САВЧУК БОРИС, ГОЛОВЧАК НАТАЛІЯ. ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗА УМОВ ДІАЛЕКТНОГО СЕРЕДОВИЩА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ</i>	109
<i>БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО НАТАЛІЯ. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ШКОЛАХ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН</i>	114
<i>ДУДНИК НАДІЯ. ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</i>	118
<i>КАЧМАР ОЛЕКСАНДРА, КРИЦАК ОКСАНА. ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ</i>	123
<i>СВЙОНТИК ОЛЕКСАНДРА. ЗМІСТ СУЧАСНИХ ЧИТАНОК У ВИХОВАННІ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ</i>	128

CONTENTS

CHAPTER I. THEORETICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEMS OF MODERN EDUCATION

<i>BLAGUN NATALIYA</i> . EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AS A TOOL OF ENHANCING THE PROCESS QUALITY OF THE PERSONALITY DEVELOPMENT	5
<i>BANDURA LILIIA</i> . THE ESSENCE OF INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN MODERN SCIENTIFIC LITERATURE	9
<i>SYLADII IVAN</i> . PEDAGOGICAL DISCOURSE RESOURCES AND INCENTIVES IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY	13
<i>SIRANT NELIA</i> . CHILD AS A SUBJECT OF AESTHETIC EDUCATION IN THE CONTEXT OF TODAY'S CHALLENGES	18

CHAPTER II. HISTORICAL AND PHILOSOPHYCAL ASPECTS OF PEDAGOGICAL RESEARCH

<i>AFTYKA LESZEK</i> . CHARITY OF THE CATHOLIC CHURCH IN MEDIEVAL POLAND	23
<i>PROKOPIV LIUBOV</i> . FEATURES OF USING METHODS AND FORMS OF THE TEACHING ORGANIZATION IN A SMALL SCHOOL (2ND HALF OF 20TH CENTURY) AND THEIR IMPROVEMENT IN MODERN CONDITIONS	26
<i>CHUMAK MYKOLA</i> . SOCIO-CULTURAL MEASURES OF EDUCATION DEVELOPMENT IN THE TERRITORY OF GALICIA AND NADDNIPRYANSHCHYNA (XVIII - XIX CENTURIES)	32

CHAPTER III. MOUNTAIN ENVIRONMENT AND ITS IMPACT ON DEVELOPMENT OF PERSONALITY

<i>KHRUSHCH OLENA</i> . THE CAPRATHIANS AND THEIR INFLUENCE ON FORMATION OF MENTALITY OF HUTSULS	36
<i>SEMAK OLENA</i> . PSYCHOSOMATIC DISORDERS OF THE ENDOCRINE SYSTEM IN CHILDREN OF THE MOUNTAINOUS AREAS	40

CHAPTER IV. INCLUSIVE EDUCATION

<i>DUDKA OLGA, DZHOHOLYK OKSANA</i> . SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF INTEGRATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY	46
<i>SHEVCHENKO VOLODYMYR</i> . INCLUSION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN THE SOCIAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT	51

CHAPTER V. PROFESSIONAL ORIENTATION OF THE PUPILS OF MOUNTAIN SCHOOLS

<i>KOVALSKA LESIA, TKACHENKO TETYANA, KOVALSKA ANZHELA</i> . METHODOLOGICAL BASES OF MECHANISM OF CREATION OF IMAGE OF NATIONAL TOURISM PRODUCT IN GLOBALIZATION CONDITIONS	56
<i>FEDIV VOLODYMYR, MYKYTIUK ORYSIA, OLAR OLENA, TETIANA BIRIUKOVA</i> . PHYSICS AND MATHEMATICS STUDYING IN MIDDLE SCHOOL AS A BACKGROUND FOR MEDICAL EDUCATION	62

CHAPTER VI. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING FUTURE TEACHERS

<i>BALAKIREVA VICTORIA</i> . TECHNOLOGICAL APPROACH TO PREPARING FUTURE TEACHERS TO THE ORGANIZATION OF LABOR STUDY OF YOUNG SCHOOLS	66
<i>HALAN OKSANA</i> . THEORETICAL ASPECTS OF FUTURE SOCIAL WORKERS' READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	71
<i>IGNATENKO NATALIYA, MELNYCHENKO LYUDMYLA</i> . APPLICATION OF STEM-PROJECT METHOD IN THE PROCESS OF FORMATION OF RESEARCH SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF THE PRIMARY SCHOOL	77
<i>NENKO YULIIA</i> . PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHER: SOME PRACTICAL ASPECTS	83
<i>NESTERENKO MARINA</i> . PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR MODELING THE LESSON IN THE CONTEXT OF VARIATIVITY OF THE PRIMARY EDUCATION	87
<i>PAZIURA NATALIYA</i> . FORMING IMPORTANT COMPETENCES OF ENGLISH TEACHERS IN THE PROCESS OF THEIR PROFESSIONAL TRAINING	91
<i>PAL'SHKOVA IRYNA</i> . FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE FOR NATIONAL INSTITUTIONAL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERN HIGH SCHOOL	95
<i>ROMANIUK OKSANA</i> . STRUCTURAL AND FUNCTIONAL MODEL OF DEVELOPING PEDAGOGICAL SKILLS OF TEACHERS OF ECONOMICS IN MASTER'S DEGREE PROGRAMMES	100
<i>TOPCU ISKENDER</i> . GAME SITUATION AS A MEANS OF FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCES IN STUDENTS	105

CHAPTER VII. PROBLEMS OF EDUCATION OF PRE-SCHOOLERS AND JUNIOR SCHOOLCHILDREN

<i>BILAVYCH HALYNA, PANTYUK TETYANA, SAVCHUK BORYS, HOLOVCHAK NATALIYA. FORMATION OF THE LANGUAGE CULTURE OF JUNIOR PUPILS IN A DIALECTICAL ENVIRONMENT: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS</i>	109
<i>BOHDANETS-BILOSKALENKO NATALIA. THE NATIONAL-AND-CULTURAL COMPONENT OF THE CONTENT OF TEACHING LITERARY READING AT ETHNIC MINORITIES SCHOOLS</i>	114
<i>DUDNYK NADIYA. THE BREEDING OF INDEPENDENCE BY CHILDREN OF PRIMARY AGE</i>	118
<i>KACHMAR OLEKSANDRA, KRYTSAK OKSANA. PREVENTION AND CONFLICT RESOLUTION AT JUNIOR SCHOOL AGE</i>	123
<i>SVIONTYK OLEXANDRA. THE CONTENT OF CONTEMPORARY READERS IN THE CONTEXT BY BREEDING THE SENSE OF RESPONSIBILITY</i>	128

ПОЛІТИКА ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

Наукове фахове видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» практикує політику відкритого доступу до опублікованого змісту, підтримуючи принципи вільного поширення наукової інформації та глобального обміну знаннями задля загального суспільного прогресу. Часопис видається ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» з 2006 року.

Періодичність видання – виходить двічі на рік.

Наукове фахове видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» містить статті теоретичного та експериментально-прикладного спрямування з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, філософії освіти, освітнього менеджменту, методик і технологій організації навчання, виховання та профорієнтації учнів у гірських закладах освіти і позашкільних установах, психолого-педагогічних проблем розвитку особистості школярів, фахової підготовки та професійного становлення майбутніх педагогів, неперервної педагогічної освіти, педагогічної практики, порівняльної педагогіки, соціальної педагогіки тощо. Велику увагу часопис приділяє проблематиці гірських шкіл.

Видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» адресоване науковцям, педагогам, докторантам, аспірантам, педагогічним працівникам гірських шкіл України та зарубіжжя, батьківській громадськості, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку педагогічної науки.

За достовірність фактів, назв, дат, покликань та літературних джерел, політики антиплагіату тощо відповідальність несуть автори. Редакційна колегія не завжди поділяє їхні погляди. Статті рецензують члени редакційної колегії.

Науковому фаховому виданню з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат» присвоєно Міжнародний стандартний серійний номер ISSN 1994-4845 (Друкована версія), ISSN 2415-7147 (Online).

Зареєстрованість у базах даних:

Національна бібліотека імені В.І.Вернадського (Україна),
Українські наукові журнали usj.org.ua (Україна)
Bibliographic Section ISSN International Centre (PARIS, FRANCE)
<https://doaj.org/toc/2413-2349/1/2-3>
<http://usj.org.ua/content/girska-shkola-ukrayinskyh-karpat-0>
<https://journals.IndexCopernicus.com/search/details?id=4580>

OPEN ACCESS POLICY

The journal practices a policy of open access to published content, supporting the principles of the free flow of scientific information and global knowledge sharing for the general social progress.

Scientific edition of pedagogical sciences «Mountain School of Ukrainian Carpathy» is published by public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» since 2006.

Publication frequency – published twice a year.

The journal highlights the methodological, theoretical and practical principles of pedagogical science development, current problems of schools education, including-mountain regions of Ukraine and abroad.

Scientific specialized edition of pedagogical sciences is intended for researchers, teachers, doctoral students, graduate students, academic staff, the parent community, and all those interested in the current status of pedagogical education development.

Authors are responsible for the reliability of facts, names, dates, references and literature, plagiarism etc. The editorial board does not always share their views.

Registration in databases:

Vernadsky National Library (Ukraine)
Ukrainian scientific journals usj.org.ua (Ukraine)
Bibliographic Section ISSN International Centre (PARIS, FRANCE)
<https://doaj.org/toc/2413-2349/1/2-3>
<http://usj.org.ua/content/girska-shkola-ukrayinskyh-karpat-0>
<https://journals.IndexCopernicus.com/search/details?id=4580>

ВИМОГИ**ДО СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ФАХОВОМУ ВИДАННІ
«ГІРСЬКА ШКОЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ»**

Статті, подані до збірника, повинні мати необхідні елементи:

1. Ім'я, прізвище, інформація про автора (вчене звання, науковий ступінь, назва організації, в якій працює автор).
2. ПІБ автора, інформація про автора **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)** (вчене звання, науковий ступінь, назва та адреса організації, у якій працює автор).
3. Електронна пошта автора статті.
4. Номер **ORCID** (<http://orcid.org/>) і / або номер **ResearcherID** (<http://www.researcherid.com/>).
5. Номер **УДК**.
6. Назва статті, вирівнювання по середині, текст напівжирним шрифтом, усі великі літери.
7. Резюме і ключові слова (курсив) мовою статті з такими обов'язковими елементами: актуальність проблеми, мета, методи та результати дослідження (від 200 до 300 слів та 5-10 ключових слів).
8. Назва статті **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)**, вирівнювання по середині, текст напівжирним шрифтом, усі великі літери.
9. Авторське резюме **українською чи англійською мовою (відмінною від мови статті)**: (актуальність, мета, методи, результати дослідження та висновки) обсягом 300 слів (не менше 1800 знаків) і ключові слова.
10. Текст статті, де містяться такі необхідні елементи:

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ / AIM AND TASKS RESEARCH

Визначаються, виходячи з невирішених чи проблемних аспектів порушеної теми. Завдання мають бути спрямовані на узагальнення даних, формулювання концепції, певної моделі, методики, розробку та виділення методів, умов проведення дослідження тощо.

3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методи дослідження передбачають опис їх основного змісту, характеристик і показників, які вони фіксують, та одиниць вимірювання.

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів повинен містити стисле узагальнення отриманих автором даних із виділенням напрямів, тенденцій, підходів до розв'язання проблеми. Опис емпіричних результатів має містити конкретні дані, що підтверджують статистичну достовірність отриманих результатів, у вигляді таблиць, графіків, діаграм з подальшою інтерпретацією. Теоретичний аналіз не повинен обмежуватися посиланнями на авторів, які вивчали порушене питання. У статті бажано подавати посилання на іншомовні джерела.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCUSSION AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Висновки з дослідження, які стисло висвітлюють сутність отриманих результатів згідно з поставленими в роботі завданнями.

6. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ,

оформлений за вимогами ВАК України (<http://www.nas.gov.ua/publications/news/Documents/10-03-2017.pdf>)
Посилання в тексті за зразком: [12, с. 100].

7. REFERENCES (TRANSLITERATED AND TRANSLATED)

Транслітерація списку всіх використаних джерел (References) (<http://translit.kh.ua/?passport>), після транслітерації в круглих дужках подається англійський переклад назви (наприклад:

[1] Hunyak M. Mozhyvosti literatury ridnoho krayu (Possibilities of literature of native land). Ukrayins'ka mova ta literatura. 2002. № 40. S. 3-4. (in Ukrainian)

Нумерація джерел подається в квадратних дужках.

Переклад засобами онлайн-сервісів Інтернет не допускається.

Окремими файлами подаються:

- довідка про автора (співавторів),
- фото автора (співавторів).

Редакційна колегія залишає за собою право відхилити доповіді та статті, які не відповідають вищезгаданім вимогам і тематиці видання.

Статті надсилати на електронну пошту відповідального секретаря наукового фахового видання з педагогічних наук «Гірська школа Українських Карпат»: E-mail chervinska.inna@gmail.com

REQUIREMENTS

FOR THE PAPERS OF SCIENTIFIC SPECIALIZED PUBLICATION «HIGHLAND SCHOOL OF UKRAINIAN CARPATHIANS»

The editorial staff of the scientific specialized publication «Mountain School of Ukrainian Carpathians» of the public higher education institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» invites scientists to publishing their research in professional journal on Pedagogical Sciences (included in the List of specialized publications of Ukraine. Order No 54 by Ministry of Education and Science from 01.25.2013). The scientific publication is issued twice a year.

Articles submitted for the collection should have the necessary elements corresponding to the decree No 7-05/1 «On severisation of requirements for professional publications, listed by HAC of Ukraine» by Presidium of HAC of Ukraine from 15.01.2003:

formulation of the problem in general and its connection with important scientific and practical tasks.

analysis of the recent research and publications in which a solution of the problem is started and on which the author relies; emphasizing of the still unsolved aspects of the problem, to which the article is devoted.

formation of the article's purpose (setting tasks).

presentation of the main material of the research with full objectives of scientific results, the findings of this study and further research in this direction.

REFERENCES (drawn up in accordance with the requirements of HAC).

references to sources used are put in square brackets, where the number of source and citation page in this edition are separated by a comma. For example, [23, p.234-235]

Requirements for papers: the text should be typed in text editor Microsoft Word, saved in the format doc or rtf; the text should be presented in a single copy on a sheet of A4, font size 14, 1.5 spacing, deviation of 1.25 cm; field: left – 30 mm; right – 15 mm; top and bottom – 25 mm; drawings in vector graphics should be contained as one object or grouped; scanned drawings, illustrations and photos should be submitted with a resolution of 300 dpi in separate files; materials are submitted on paper and digital media. E-mail: chervinska.inna@gmail.com.

Placement on the page. In the upper right corner should be written full name, position, academic degree, academic title, name of the higher educational institution. In an interval UDC and PACS numbers are given, then, in the middle of the next line the article title (Ukrainian and English – all in capital letters) in bold is presented.

First name, last name, academic degree, academic title, position, name of the higher educational institution. In an interval UDC and PACS numbers are given; on the page width the article title in Ukrainian and English is placed. Abstracts are presented in an interval. In accordance with the international scientometric database abstracts should display the following elements: object of the article, methods or research methodology, findings (100-150 words in Ukrainian and Russian, and 250-300 words in English in 1,5 interval and size 14). Editorial Board does not consider the articles submitted with violations of the abovementioned requirements. Information about the author, review of the article (if necessary) and the author's official photograph are submitted in separate files.

Information about the author – file Petrov_dovidka – includes last name, first name and patronymic of the author and all data on him/her (postal code, city, place of employment, position, academic title, academic degree, contact numbers, e-mail address).

The author's official photograph – petrov_foto. It is submitted in a separate graphic file with minimum resolution not less than 600x800 pixels.

Review of the article. Petrov_review. The researchers without a scientific degree must submit a review of a supervisor / specialist in the relevant field of research (scanned version of the certified document).

Executive secretary of the journal: Chervinska Inna Bogdanivna, Candidate of Pedagogic, Assistant professor. Tel. 050 6716106.

E-mail address: chervinska.inna@gmail.com

Наукове видання

Гірська школа Українських Карпат

Наукове фахове видання з педагогічних наук

№ 19

2018

Видається з 2006 року

<i>Головний редактор</i>	Галина Білавич
<i>Заступник головного редактора</i>	Марія Оліяр
<i>Відповідальний секретар</i>	Інна Червінська
<i>Літературні редактори</i>	Ірина Гуменюк Лілія Копчак
<i>Технічний редактор</i>	Ярослав Никорак

«Гірська школа Українських Карпат»
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
вул. Шевченка, 57
м. Івано-Франківськ, 76000

Телефони редакції – (0342) 53-15-74 fax (03422) 3-15-74.
E-mail: mountainschool@pu.if.ua www.mountainschool.pu.if.ua

Підп. до друку 27.11.2018.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Ukrainian Pragmatica.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 17. Тираж 100 пр. Зам. № .

Видавець і виготовлювач
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Довідки щодо придбання журналу за телефонами редакції